I
1065

БОНЮ СТ. АНГЕЛОВ

Из старата
българска
руска
и сръбска
литература

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Лит.

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

БОНЮ СТ. АНГЕЛОВ

ИЗ СТАРАТА БЪЛГАРСКА РУСКА И СРЪБСКА ЛИТЕРАТУРА

Книга II

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

София · 1967

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ПРОВЕРКА
2009 - 2010

Б 1065

Б 4224/67

ПРОВЕРКА
1979 г.

СЛУЖБА НА КИРИЛ ФИЛОСОФ

Почитта към Кирил и Методий в старите славянски литератури е намерила добър израз и в написаните за тях служби. Имащи практическо богослужебно предназначение, те били често преписвани. Чрез тях се величае делото на славянските апостоли, слушатели и читатели се призовават към опазване на славянската писменост, към продължаване на завещаната книжовна традиция и пр. Те са пълни не само с дълбоки мисли за просвещението, за неговата роля в живота на славяните, но също така съдържат и крилати стилни изрази, обобщения, сравнения. Тъкмо тази връзка между мисъл и фраза е естествена предпоставка за дълбокото впечатление, което службите оставяли върху слушателя или читателя.

Известни са три служби — една на Кирил Философ, друга на Методий, а третата е обща за двамата братя. Най-много преписи са запазени от Кириловата служба, издадена първо от руския славист В. И. Григорович в „Древнеславянский памятник, дополняющий житие славянских апостолов святых Кирилла и Мефодия“, по ръкописен миней от XIII в., българска редакция.[1] След Григорович друг руски славист И. И. Срезневски публикува службата по ръкопис от XII в., като я съпоставя с познатите нему тогава седем преписа.[2] Отпосле биват издадени и други преписи на Кириловата служба от Н. В. Шляков,[3] А. Александров,[4] К. Ф. Радченко,[5] Й. Иванов[6] и др. През 1957 г. аз публикувах препис на службата по ръкопис № III. 421 от XIV в., съхраняван в БАН.[7] Последна публикация на това съчинение даде Хр. Кодов през 1963 г. по ръкопис на Софийската народна библиотека, № 902, от XV в., смесена сръбско-българска редакция.[8]

Въпреки че досега са познати около 20 преписа от Кириловата служба, въпреки че са издадени изцяло няколко от тях, а по други са посочвани разночетения, все още издирването и обнародването на нови нейни преписи е необходимо и полезно. Още през 1867 г. Срезневски изтъква тази необходимост: „Не думаю и теперь, что не для чего уже желать находки других древних списков той же службы.“[1]

---

[1] Ученые записки Казанского университета. Казань 1862, стр. II + 29; Кирилло-Мефодиевский сборник. Москва 1865, стр. 243—250. Изданието на службите било приготвено още през 1852 г., но то се забавило цели десет години по цензурни съображения (вж. В. И. Срезневский. Переписка И. И. Срезневского с В. И. Григоровичем. СпБАН, LIV, 1937, стр. 52, 66 и др.). В книгата си „Статьи, касающиеся древнего словянского языка“ (Казань 1852, стр. 68) Григорович печата част от службата на Методий, въз основа на която изказва мисли за произхода на славянската писменост.

[2] Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках. Вып. III. Спб. 1867, стр. 65—78.

[3] Известия ОРЯС, XV, 1910, кн. 3, стр. 161—185.

[4] Русский филологический вестник, 1893, № 2, стр. 199—203.

[5] Известия ОРЯС, XII, 1907, кн. 3, стр. 158—162.

[6] Български старини из Македония. София 1931, стр. 290—300.

[7] Известия на Архивния институт, кн. I, 1957, стр. 283—289.

[8] Хиляда и сто години славянска писменост (863—1963). Сборник в чест на Кирил и Методий. София 1963, стр. 295—304. Подробности върху библиографията на Кириломето-

Изнесеният богат фактически материал ще даде основа за по-широки изводи и обобщения, каквито вече не само се налагат, но и са възможни. Назряло е вече времето да се пристъпи към критично издание на службата, чрез обстоен и подробен анализ на текста да се направи опит за изясняване на редица литературно-исторически въпроси, свързани с това произведение, като „време, произход и автор; първоначален състав и първоначална редакция; езикови, речникови, стилни и идейни връзки с другите известни произведения от кирилометодиевския и климентовския кръг; правилно тълкуване и разбиране на някои по-трудни пасажи в текста; взаимна връзка и зависимост между разните преписи; поява на нови прибавки и наслоения... Правилното изясняване на тези въпроси ще хвърли добра светлина изобщо върху възникването и значението на най-ранните творби в старобългарската писменост, свързани непосредствено с дейността или с името на Кирил и Методий и на техните ученици.“[2] При разрешаването на тази важна задача нужно е също да се има пред вид въздействието на византийската книжовна практика, за което говори В. И. Григорович още през 1862 г.: „Предварив об издании этом, должен еще сказать, что думаю о сочинении сих служб. Несомненно, что образцом им служили греческие каноны. На это указывает не только самый склад тропарей, но и еще употребление слова Мефодий в нарицательном значении. Мне кажется, что службы могли быть сочинены тем же писателем, который сочинил жизнь св. Климента...“[3]

Съпоставките и анализът на отделните преписи биха установили не само наличие на отделни редакции и взаимни връзки между тях, но също ще покажат връзка с други книжовни творби, посветени на Кирил и Методий, ще спомогнат за разясняване на въпроса за авторството на службата. Вън от всяко съмнение е мисълта, че авторът е близък по време на славянските просветители, най-вероятно техен пряк последовател.[4]

Изхождайки от подобни мисли, считам за нужно да обнародвам един неизвестен препис на Кириловата служба, досега познат само библиографски. Наричам го Хлудов препис, понеже се намира в ръкопис — служебен миней, № 152 от сбирката на Хлудов, съхранявана сега в Държавния исторически музей — Москва. Ръкописът е пергаментен миней за месеците януари, февруари и март, състои се от 225 листа, среднобългарска редакция. На задната корица има късна бележка: „Да дастъ господъ здравие на христяни, на турци болесъ.“ Други подробно-

---

диевите служби вж. у Ал. Т.-Балан. Кирил и Методий, II. София 1934, стр. 60; М. Г. Попруженко и Ст. Романски. Библиографски преглед на славянските кирилски източници за живота и дейността на Кирил и Методий. София 1935, стр. 45—50; Б. Ст. Ангелов. Славянски извори за Кирил и Методий. Известия на Народната библиотека за 1956. София 1958, стр. 195—196.

[1] И. И. Срезневский. Пос. съч., стр. 66.

[2] Хр. Кодов. Пос. съч., стр. 304.

[3] В. И. Григорович. Пос. съч., стр. 3.

[4] Григорович пише: „Можно предположить, что службы в оригинале не позже, по крайней мере, X столетия“ (пос. съч., стр. 4).

сти за ръкописа няма. Службата се намира на листове 145б—148б, дадена под 14 февруари. Отбелязана е у А. Попов, който печата нейното начало — стихира първа.[1]

Трябва да кажа, че проф. Йордан Иванов е възнамерявал да издаде този препис на Кириловата служба. Между материалите, намиращи се в неговия архив, е и печатаната тук служба на Кирил Философ.[2] Имайки голяма и трайна любов към делото на Кирил и Методий, той е пристъпил към издаване на службата — преписал изцяло нейния текст по притежаваните фотокопия, написал и уводни бележки към нея, които за съжаление не са запазени (или все още не са намерени). Вместо уводните бележки към тази служба намериха се заедно с преписания от проф. Иванов неин текст уводни бележки към службата на Методий; те също не са изцяло запазени, а липсва и текстът, който е възнамерявал да издаде. От тези бележки за Методиевата служба са останали само 4 листа; макар откъслечни, те също представляват научен интерес. Запазените страници обещават по-цялостно и задълбочено проучване върху службите на Кирил и Методий, каквото проф. Иванов е могъл да приготви благодарение на богатата си библиографска осведоменост и прозорливост. Може само да се съжалява, че от бележките му за Кириловата служба нищо не е намерено. Въпросните бележки гласят: „Славянските просветители Кирил и Методий скоро след смъртта им били удостоени с жития и служби, написани от техни ученици и почитатели. Кириловата служба е запазена по много преписи, най-старите от които са от XI—XII в. Методиевата служба е известна само по два преписа от XIII в. Има и обща служба за Кирила и Методия в препис от XII в. Късни по произхода си и тенденциите си за Кирила и Методия са техните глаголски служби, нагласени по западен католишки обред.

Ние тук ще се занимаем само със службата на Методия, запазена в кирилско писмо. Нейното значение за изясняване на някои недорешени страни на големия кирилометодиевски въпрос е твърде важно, особено пък като се знае сега, че е била съчинена от Методиевия ученик Константин Преславски... наго ѡц҃а нашего Констандина философа и прѣтворенаго именем Кѷрила и пр. (Й. Иванов. Български старини из Македония. София 1931, стр. 296) и др.

Освен току-що изтъкнатите факти за разрешение на въпроса ще трябва да се има пред вид първичната редакция на канона. В най-старите три руски преписа от XI и XII в. канонът е даден чист, без вмъкване в него на странични стихири — кондаци, икоси, слави и др. В запазените малко по-късни български и сръбски преписи чистотата на канона се нарушава. Така в българския Скопски препис от XIII в. виждаме вместени след шеста песен две стихири — един кондак и един икос, — но то е малко. В сръбския Солунски препис от XIII в. началният наш канон е кръстосан при всяка песен със стихири от канона на Георги Скилица (XII в.). В Киево-Печерското пък издание на св. Димитриевата служба нашият канон го няма никак, а само каноните от Йосифа, от Теофана и от Георгия Скилица, преплетени един с друг. Освен това при преписването нашият канон е бил засегнат и вътрешно, в самите стихири. Едни от тези промени са правени съзнателно и засягат словонаредбата и словарната част; други са несъзнателни и идат от невнимателно преписване; има и трети промени — прости, груби грешки, правени от невежи преписвачи. При сравнително малкото преписи, с които разполагаме, мъчно е да се установи филиацията на промените, както и да се установи първичната редакция. Най-близо до тая начална редакция ще да стоят руските преписи от XI и XII в., които са най-стари и в които са поставени нотни знакове над сричките. За съжаление нито Ягич, издател на текста от XI в., нито А. Н. Попов, издател на преписа от XII в., не са имали възможност да ни дадат подобно идеално издание. Това би могло да стане в бъдеще поне за някои домашни, славянски канони, стига само да са запазени събраните в Москва след Руската социална революция ръкописи. Сега ще се задоволим на първо място с най-надеждните руски преписи, които благодарение на съзнателното отношение на своите преписвачи се отличават със запазени, както се рече, архаични форми и изобщо езиковна правилност. За контрол ще прибягваме и до южнославянските преписи, най-добър от които е Скопският текст от XIII в. Разночетенията и приликите в преписите показват, че е имало един или два по-стари от XI в., не съвсем еднакви текстове на канона, едни отразени в руските, други в южнославянските по-късни преписи. С други думи, първичната редакция не ни е запазена в нейната чистота. Това трябва да се има пред очи при търсене на авторството и временаписанието на канона и при изтъкване на предположения, съобразени обаче с познатите факти от време на кирилометодиевската епоха."

---

[1] А. Попов. Описание рукописей А. И. Хлудова. Москва 1872, стр. 307.

[2] Архив БАН, ф. 52 — Й. Иванов, арх. ед. 284.

В същия работен плик, дето са снимките, бележките и преписът от службата, проф. Иванов е прибавил още една снимка от пергаментен миней, българска редакция, съхраняван в Университетската библиотека в Одеса, № 32. Приписката, писана от Добриан, се намира на лист 92 и гласи: „Ꙗкоже страннї радѹжтсѧ вндѣтн ѡчьство н іжє в морн вльнѣемн, ѡбрѣстн прїстанїщє боурї, тако н пншѫщнї радѹєтсѧ вндѣтн конєць кнїѕѣ. Пнсажє сѧ сна кннга прѣ҃ѡсщен'номоу н всеч҃стноѡмоу н прп̂бноѡмоу архїмандрїтꙋ кнр' Ннкѡднмоу въ вѣчнѫѫ памѧт н ѡставлєннн грѣхомь. Да братна н ѻ҃цн всн Хо҃любнвнї, єжє ѡ Х҃ѣ братна, пожщє вь сєн кнїѕѣ, молнтє б҃а, єда како вашнмн м҃лтвамн подасть г҃ь оцѣщєннє грѣхомь, давшаго цѣнѫ кннгь снх, амнн, амнн, амнн.

Азь многогрѣшнын Добрнань пнсахь снє дѣло малоє, да нсправлѣжщє, поїтє, а нє кльнѣтє, ѡтн хорнкь бѣхь ꙋмомь, н вась б҃ь да простнть."[1]

В Хлудовия миней № 152, който съдържа Кириловата служба, непосредствено след службата има такава приписка: „Азь пнсахь вь словесн дшⷭ҇еспное многогрѣшнын н недⷭ҇оннь быхь нн вь словесехь нмѧ свое оукаꙁатн, нѫ надѣжсѧ на велнкое н ненꙁрⷱ҇енное твое чл҃вѣколюбне, сн҃а твоего н б҃а нашего, н тебе молѧсѧ, вьсепѣтаꙗ н прѣнепорочнаа дв҃о, бо҃невѣсто влⷣчце, нскоупн заплѣненѫѫ дш҃ѫ моѫ ѿ дѣлнї злых мнї, н помѣнн мѧ, егда осѫждена мѧ вндншн вь вторѣмь прншествын страшнѣмʼ сн҃а твоего н б҃а, тебѣ н намь, глѫбнно рыторы ненсчетеннаꙗ н ненꙁгл҃аннаа, ѿ аггель прѣоудивленнаꙗ мт҃н, вьсемоу родоу чл҃вчьскомоу н моемоу грѣшьствоу, гⷣже бц҃е прѣненꙁрⷱ҇еннаꙗ н прѣнепорочнаꙗ, прѣвелнкое нмѧ твое, цр҃це н влⷣчце много нменнтаꙗ, нбⷭ҇наго цр҃ѣ н влⷣкѫ, пнсавшаго кннгѫ снѫ тебе н твѡѫ.“[1]

---

[1] Част от нея печата В. Н. Мочульский. Описание рукописей В. И. Григоровича. Летопись Историко-филологического общества при Новороссийском университете. Одесса 1890, стр. 60; Й. Иванов. Български старини из Македония. София 1931, стр. 234; П. А. Лавров. Известия ОРЯС, I, 1896, кн. I, стр. 3—4.

Понеже почеркът на двата ръкописа — Одеския № 32 и Хлудовия № 152 — е еднакъв, следва да се приеме, че Хлудовият миней е също дело на малко познатия книжовник Добриан. Бележките на проф. Й. Иванов дават възможност да се разшири представата ни за книжовното дело на Добриан, да се очертае по-пълно нашата средновековна литература.

Нужно е да се кажат няколко думи относно датировката на двата ръкописа. Както вече казах, колебание не може да има, че двата минея са писани от едно и също лице, именно от Добриан. Понеже в научната литература двата минея се определят като произведения от различно време, следва да се ревизира и уточни това схващане. Според Андрей Попов Хлудовият миней е от XIV в. (вж. Описание рукописей Хлудова, стр. 307), която датировка приема и проф. Иванов, за което може да се съди по означението на ръкописа върху притежаваните от него фотографски снимки. В. Н. Мочулски определя Одеския миней като пергаментен паметник от XIII в. (вж. Описание рукописей В. И. Григоровича. Летопись Историко-филологического общества при Новороссийском университете. Одесса 1890, стр. 60. Тук той печата и част от приписката на Добриан. Също В. И. Срезневский. Переписка И. И. Срезневского с В. И. Григоровичем, СпБАН). За този миней след разчитането на приписката проф. Иванов е отбелязал: „Приписка на л. 92, пергаментен миней, българска редакция, XIII в. Унив. библ. № 32. Текст по-старински, по-консервативен, с ъ, ы.“

Събирането на снимката от одеския Добрианов миней № 32, както и бележките към нея, със снимките и преписания текст на Кириловата служба по Хлудовия миней № 152 определено подсказва, че проф. Йордан Иванов е считал тези два ръкописа за дело на Добриан. Той безспорно е щял да се изкаже по датировката им. При това положение, считайки двата минея за дело на Добриан, може да се направи предположение за времето на тяхното написване — XIII или XIV в. Според мене по-вероятно е те да са писани през XIII в. между другото и на това основание, че Кириловата служба съдържа два тропара за Методий, вероятно твърде старинни, които в други служби не се срещат. За древността на ръкописа и още повече за тази редакция на Кириловата служба може да се съди още и по означението на Богородичните тропари — навсякъде встрани на листа те са означени с гръцката буква θ, а не със славянската буква ѕ, както е в други ръкописи. Въпросът за времената писването на двата минея окончателно може да бъде разрешен само въз основа на непосредствено запознаване с ръкописите, с тяхното съдържание, език и палеографски особености. Това предстои да се извърши.

---

[1] А. Попов. Описание рукописей Хлудова, стр. 308.

По-голямата част от обнародваната тук служба се покрива с познатите вече нейни преписи. Но покрай това тя съдържа и някои важни пасажи; такива са началните няколко стихири, посветени общо на Кирил и Методий, а някои само на Методий, които не се срещат в никоя друга служба (нито Кирилова, нито Методиева). И тъкмо тези нейни стихири заслужават по-специално разглеждане с оглед на развитието на култа към Кирил и Методий, на техните служби, както и на осмислянето на Кирилометодиевото дело. В текста на места има преплитане с отделната Методиева служба или с общата служба на Кирил и Методий. Нейното начало оставя впечатление, че ще бъдат прославяни общо двамата славянски апостоли. В специалната стихира за Методий се казва, че чрез него е разкрита тайната и е разпръсната греховната мъгла (невежество), явявайки се светлина със своите словеса: „И свѣть ꙗвисѧ, бо̃мѫдрыи, писмени просвѣтѧщи ꙗко лоучѣ мира твоими словеси, бо̃гласе.“

Две стихири са посветени общо на Кирил и Методий, при което ударението пада върху Методий — той свети като слънце, обхожда целия свят, просвещава с учението си и съгрява всички с божия разум, като превежда книгите на нов език (прѣложениемъ книгы вь ѩзыкь новь). Изразът „вь ѩзыцѣ новѣ“ е употребен и в следващата стихира. Този израз е характерен за нашата културна действителност през IX—X в., среща се и у други писатели от онова време.

С това преплитане на имената на Кирил и Методий в съчинение, посветено на Кирил Философ, с по-цялостното и свързано изложение, с особеностите в някои изрази въпросният препис на Кириловата служба заема по-особено място между останалите нейни преписи. С основание може да се допусне, че тук имаме първична редакция на службата, впоследствие очистена от фразите, отнасящи се за Методий. Едно бъдещо проучване върху службите на Кирил и Методий, каквото вече е наложително, ще разясни този и много други въпроси, свързани с прославата на двамата братя от Солун.

Заслужава да изнеса и този факт — в ръкопис № 895 на Софийската народна библиотека, от XIII в., л. 82, се намира същата редакция на Кириловата служба. За съжаление Софийският препис не е запазен изцяло, липсва началото на службата. Съпоставките свидетелствуват за някои различия спрямо Хлудовия препис, но все пак общността между двата преписа е голяма. Разликите са главно в словореда и морфологични промени; фразеологичните разлики нито са много, нито са съществени. Фразеологично Софийският препис е по-точен, той може да допълня и коригира Хлудовия. Накрая е поместена една съвсем нова стихира. Ще приведа само една фразеологична разлика: „Велиꙗ те ѡплота и тврьда землѣ Паноньска, бл҃жне, имоущи, блоуды ѥретичьскыѥ роушить книгами триѥзычникы и крѣпко наоучена тобою.“

* * *

Няколко думи за службата на Методий, която вероятно проф. Йордан Иванов е имал пред вид и е подготвял за издаване. Неин препис по Драгановия миней той обнародва в книгата си „Български старини из Македония“ (стр. 300—305). Печатаният в тази книга текст е със съвсем кратки археографски и библиографски бележки, без всякакъв литературно-исторически анализ, какъвто съзираме в оцелелите му бележки. Такъв анализ, макар само с оглед на един момент от живота на Методий, виждаме и в кратката вестникарска статия на Йордан Иванов „Нови вести за Кирил и Методий“[1]. Тук той съобщава за две ценни свои открития, свързани с ранния период в развитието на нашата литература, а именно за „Канон за Димитър Солунски от Кирил и Методий“ и „Методий е бил женен“. Смъртта попречи на проф. Иванов да завърши своите издирвания и да ни поднесе ценни публикации. Въпросният канон за Димитър Солунски по тъй наречения Скопски миней от XIII в. (№ 522 на Софийската народна библиотека) аз обнародвах през 1957 г. в книгата си „Из старата българска, руска и сръбска литература“ (стр. 19—35).

Другата бележка, отнасяща се за Методий, ще изнеса изцяло, понеже дава ценни наблюдения за него. Авторът пише: „В Света гора намерих един български ръкопис, препис от XIII век. Той съдържа между друго и един канон, посветен на паметта на св. Методий. Канонът е бил съчинен скоро след смъртта на светеца, в 885 година, когато делото на славянските просветители в Моравия и Панония бе претърпяло крушение и когато разгонените техни ученици от латино-немското духовенство бяха намерили горещ прием в българските земи. Автор на канона бил един от учениците на Кирил и Методий, вероятно Климент.

В тоя канон, и то тъкмо още в първата му песен, се съобщава, че Методий изпърво бил женен, имал деца и сетне станал монах, или, както е речено в стихирата: „Свети и преславни учителю, като остави своя род и роден край, съпругата и децата си, ти благоизволи да отидеш в пустинята, да живееш там със светите отци.“ Думата е за пустинята, т. е. за манастирите в малоазийския Олимп, в Бруса, гдето Методий бе станал игумен на манастира Полихрон.

Приведената стихира не е от ония голословни изрази, каквито се срещат в химнологията и хагиографията. Бидейки писана от ученик, който е знаел добре живота на своя учител, тя е отзвук на една действителност, изтъкната още в началото на канона, гдето се дават къси биографски данни за възпяваното лице.

Не се знае при какви превратности на съдбата Методий, който е бил дълго време управител на една славянска област под византийска власт, е напуснал светския живот и наметнал расото. Ако да не беше изрично изтъкнато в стихирата, че той оставил жена и деца и станал монах, можехме да приемем, че това е станало след смъртта на съпругата му. Трябва да допуснем, че той е бил насилен от светските власти да приеме монашество, нещо обикновено при политическите крамоли и нрави на Византия, или пък че той поради семейни причини е прибягнал до черноризство.“

---

[1] В. „Зора“, XIX, бр. 5404 от 3. VII. 1937 г.

Следва да се отбележи, че на тази особеност на Методиевата служба обръща внимание руският славист В. И. Григорович още през 1858 г. в свое писмо до И. И. Срезневски. След като изказва голямото си огорчение от необичайно дългото забавяне на представените за издаване служби на Кирил и Методий, той пише: „Горькое несчастие! Мне думалось, что хотя службы св. Кириллу и нашлись в лавре св. Сергия, то все-таки службы св. Мефодию пока еще единственные. А в них указания на обстоятельства жизни св. Мефодия, который был женат и имел детей, особенно же на учение их...“[1]

* * *

Прⷣпобнаго ѡ҃ца нашего Кѷрила философа, ȣчителѣ словѣн'ска.

Стⷯрї, глⷭ д҃. по дⷣа знⷭа. . .

Красотѫ прѣславнѫ дѣꙗнии имѣѫ, ѡ҃че, вⷭе мирь протⷦе дѣтѣльми, ꙗко пчела бⷪразоумна медь прѣ҃стыи вь срⷣци вьлагаѫ вѣроужщымь вь единого г҃а, на земѧ приⷣшеша и чл҃ка ѡбжьша за матⷭь бечисльнѫѫ и многое сьхⷣожение.

Кротокь маⷭтиѫ и б҃жиѫ и люб'ве испльнь, правовѣрныи же оученикь прѣоудобрѣваемь, Кѷриле бл҃жене, грады бо и страны оуселовань бⷭы, ст҃е, прииде, просвѣщаѧ бл҃годѣтно и сⷭпително прїемъ разоумна. Того ради тѧ ч'тем' ст҃ыми пⷭѣми.

Житие бес порока и животь доⷭхвалень, сьмр҃ть же честна прѣдь бⷪмь вьсѣхь, емоу же вѫ (sic), рѫцѣ, ѡ҃че, дш҃ѫ просвѣтованиѫ и исправленѫ Тѣм' же тѧ млⷭимъ ѡ на пом҃лисѧ, да ѡбрѧщемь мⷭло, вѣрно пожⷯщи тѧ

Ннь глⷭ .н҃.

Ѡ прѣславное чⷣю, таина оутаена прѣмѫⷯдры разоум', ꙗко же рⷱе вⷣлка ѿкрываѧ младен'цемь тобоѫ нам', ѡ҃че Меѳодие, им'же мѫгла грѣховнаꙗ потрѣблена бⷭы и свѣть ꙗвисѧ бⷪмѫдрыи, писмени просвѣтѧщи ꙗко лоучѣ мира твоими словеси, бⷪгласе.

---

[1] В. И. Срезневский. Переписка И. И. Срезневского с В. И. Григоровичем. СпБАН, кн. LIV, 1937, стр. 67.

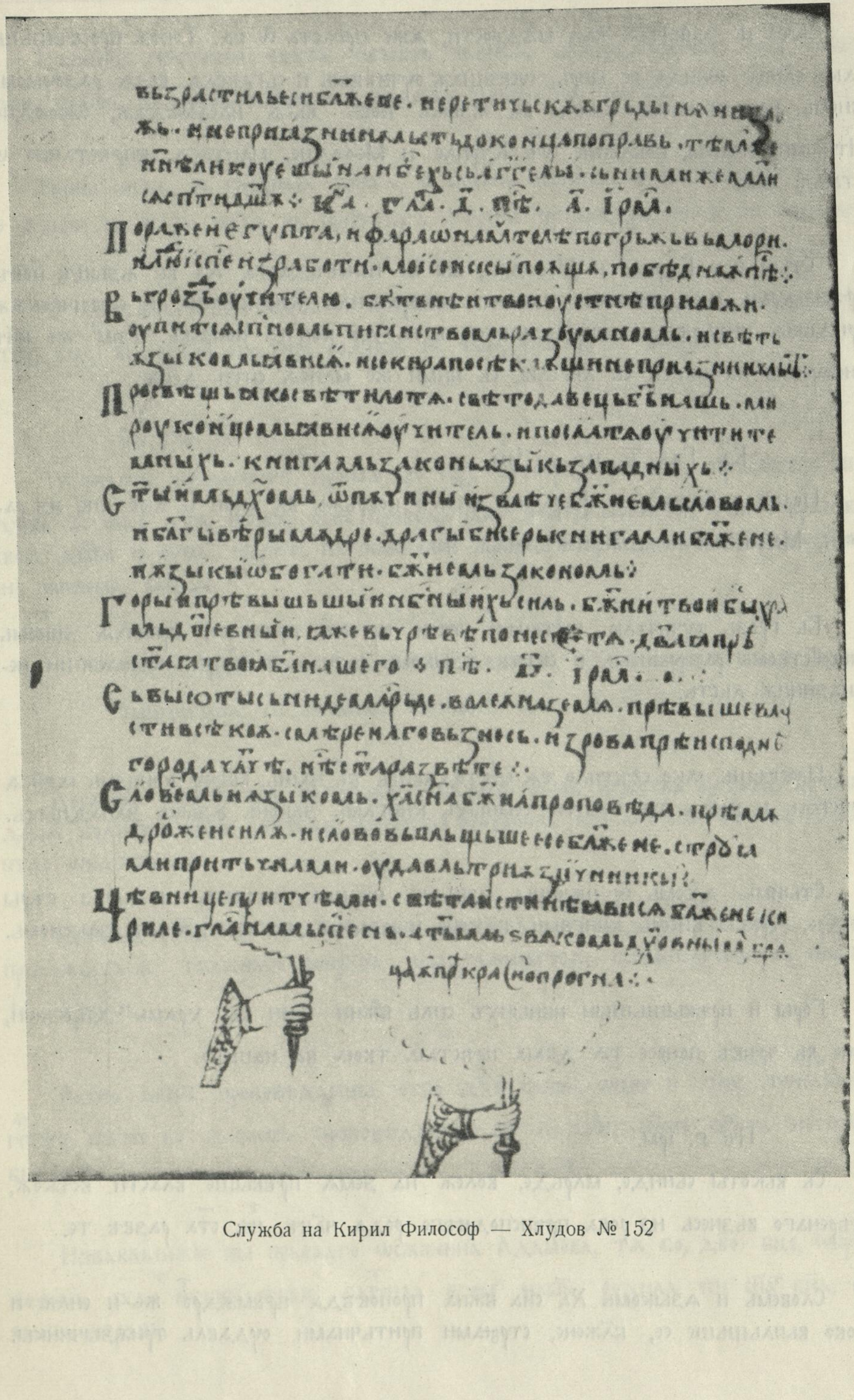

Служба на Кирил Философ — Хлудов № 152

Кто не дивитсѧ ваю мѫдрости, ѧже прїѧста ѿ б҃а. Тобоѫ просвѣщьшⷭ҇е, ꙗко сл҃нце ѡбиде вⷭ҇е мирь, ѡсвѣщаѫ оучениемь и сьгрѣваѧ вьсѧ разоумомь б҃иемь, прѣложениемь книгы вь ѫзыкь новь вьсѧ наслаждаѫ, Меѳодие. Чⷭ҇тными словесы, б҃обл҃жене ѡч҃е Кѵриле и Меѳодие, мл҃итасѧ непрѣстанно ѡ стадѣ ваю.

С҃тыи ѡч҃е Кѷриле и Меѳодие, вы бо исповѣдаста Х҃а вь ѫзыцѣ новѣ, прѣмѫдраꙗ и дании ти таланть вьзрастиль еси, бл҃жене, и еретичьскѫѫ грьдынѧ низложь и неприꙗзниинѫ льсть до кон'ца поправь. Тѣм' же нн҃ѣ ликоуеши на нⷭ҇бехь сь аггелы, сь ними же мл҃исѧ спⷭ҇ти дш҃ѫ.

Кⷩ҇а. Глⷭ҇а д҃. пⷭ҇ѣ а҃. ірⷭ҇м.

Пораже и Єгупта и фараѡна мⷱ҇телѣ погрьжь вь мори и лⷣюї спⷭ҇е из работи, Моїсеискы поѫщѫ побѣднѫѫ пⷭ҇ѣ.

Вь гроⷣзь оучителю бжⷭ҇твнѣи твои оустнѣ приложи, оупитсѧ спⷭ҇номь пиꙗн'ствомь разоумномь и свѣть ѫзыкомь ꙗвисѧ и секира, посѣкаѫщи неприꙗзниинѫ льсть.

Просвѣщь ꙗко свѣтило тѧ свѣтодавець б҃ь нашь, мироу концемь ꙗвисѧ оучитель и посла тѧ оучити темныхь книгамь законь ѫзыкь западныхь.

С҃тыимь дⷯомь ѿ пѫчины извлѣче бж҃иемь словомь и бл҃гы вѣры мѫдре, драгы бисерь книгами, бл҃жене, и ѫзыкы ѡбогати бж҃иемь закономь.

Горы и прѣвышьшыи нⷭ҇бныихъ силь бж҃ии твои бⷭ҇ы храмь дш҃евныи, ꙗже вь чрѣвѣ понесе тѧ дв҃аꙗ прѣс҃таꙗ твоꙗ б҃а нашего.

Пⷭ҇ѣ г'. ірⷭ҇м.

Сь высоты сьниде, млⷭ҇рьде, волеѫ на земѧ прѣвыше власти всѣкоѫ, смѣренаго вьзнесь из рова прѣисподнѣго рода чл҃чѣ, нⷭ҇ѣ с҃та развѣ те.

Словⷭ҇емь и ѧзыкомь Х҃а сн҃а бж҃иа проповѣда прѣмѫдроⷭ҇ же и силѫ и слово вьпльщьше се, бл҃жене, стрѹꙗми притьчами оудавль триѫзычникы.

Цѣвницє притчѣми свѣта истинѣ ꙗвисѧ, бл҃жене Кирилє, глⷭа намь спⷭень ст҃ымь ѕвѧкомь дⷯовным’, брѧцаѫ прѣкрасно, прогна.

Ȣмны ѡгнь, ѡ гласнаꙗ трѫба, ѡ славию пѣⷭнивы, ѡ ластовицє гл҃иваа, ѡ ѫзычє слажден меда вь притчѣхъ, Кѷрилє прѣмѫдри, вьсѧ ни помѣни.

·ѳ· Свѣтомь безначѧлны и с҃нь ꙗко словомь ложесна твоа ѡ҃сѣнинемь ст҃го, б҃цє, вьселисѧ, пльтиѫ родисѧ ис тебе, спасаѫ и ч҃лвкы.

Сⷣѣ глⷭа д҃. поⷣ.

Ѿ пелень, прилежничє, прѣмѫдроⷭ себе сьтворь, бо҃гласе, прѣсвѣтло видѣвь ѧ ꙗко дв҃ѫ чⷭтѫѫ, ѧже приведь ꙗко златы монисти, тоѫ ѹкрасивь своѫ дш҃ѫ и ѹмь, ѡбрѣть на земи ꙗко дрѹгы Кириль, бл҃жене, разѹмомь [и] именемь, мѫдрє.

Пⷭѣ д҃. ірⷭм. Твоего на земл҃и ꙗвлениа, Х҃е б҃е, проповѣдаѫ пр҃рокь пришествиє, сь веселіемь вьпиаше слⷡа.

Авраамь ꙗвисѧ нинь прѣселникь, бл҃жене, бывь ѡ҃чьства похоти, прѣмѫдрыѧ болшѫѫ ꙗко златыми монисты ѹкрасиль еси лѹчѣми прѣсвѣтлыми, ѕѣло ѡблистаѫсѧ.

Копиемь словеⷭ ти ꙗко Замбри произіль еси мадиаистѣ ереси, горко приложьшасѧ, тѣлеснаго ѡбраза ѿмѣтаѫщагосѧ, ꙗвльшагосѧ вь пльти Іⷭа евреѡмь.

Равно сѧщіе проповѣдаешы ст҃го дⷯа силѫ, ѡ҃цѹ и с҃нѹ трисл҃нчноє гⷭптво, им’жє бо бываемь проповѣданию же и дн҃и, с҃новє свѣта истинно бываемь.

Избавльшѫѫ ны прьвааго ѡсѫжⷣениа Адамова, тѧ бо, дⷡо б҃цє, ѡбрѣтохомь радоⷭ неизгл҃аннѫѫ, блⷭвенаа всѣм’ намь, родила еси с҃на б҃на, б҃а выше ѡбразь.

Пѣⷭ е҃. ірⷭм. Нн҃ѣ вьстанѫ пр҃рⷭчкыи, рⷱе б҃ь, н҃нѣ прославлѧсѧ, н҃нѣ възнесѫсѧ, падшаго приимѫ ѿ дв҃ы и кь свѣтоу дивнȣ възнесѧ моего бжⷭтва.

Сь мысль свои оукрашь, бл҃жене, добрѣ, блгⷣть излиѩтисѧ тебѣ вь оустнаⷯ дх҃овнаꙗ, мѫдре, и нечьстивыⷯ гльбинѫ исоушаєши наводнениемь словесь ти.

Стоꙗше мѫжьскы пособию по вѣрѣ, мѫдре, льстнаꙗ прѣтыканиа посѣкь, словом си равно вѣрнымь на бж҃иѫ стѫꙃѧ наставлѣѧ, вь градь бж҃ї послȣшливыѫ.

Прѣплаваѫще дивно безⷣнѫ твоимь словеⷭмь притчѣми, Кирїле прѣмѫдре, ѿ зими мразниѫ бл҃гоѫ вѣроѫ вь тишынѫ, вь вышнихь ѡбитѣли вьселильсѧ еси.

·Ѳ· Спаⷭѫ чл҃ка, ѡ҃цоу равень и сн҃ь чл҃чь исть бываєть, ис тебе прⷭчтаа пⷮль приемь и земныѫ бл҃гы сьтворь и нбⷭномȣ црⷭтвию сн҃ы сьдѣлаль єⷭ.

Пѣⷭ ѕ҃. ірⷭм. Ꙗкоже пр҃рка Іѡна ѿ кита избави, Х҃е б҃е, и мене из гльбиⷩ грⷯѣ.

Сномь мр҃твитсѧ преложитисѧ агаринь ꙗко змиꙗ, живѫщими твоими притчѣми, трисл҃нечнаго ѡбраза силоѫ прѣнемагаѫ.

Ꙗко избраннаꙗ стрѣла ꙗвисѧ еретикомь врагомь, разоумѣние вь тоулѣ ст҃ѣамь пр҃роⷭчкы, ꙗко же пишеть, хранѧщисѧ бж҃ї прострѣлѣѫщи.

Възлюби из млⷣа прѣмѫдроⷭ истиннѫѫ, прѣмѫдроⷭ сестрѫ себѣ прїѧлъ еси и оумѫдри ꙗ, бобл҃жене, ꙗвильсѧ еси философь.

·Ѳ· Єзекуль дверь тѧ видѣвь, имиже проиде єдинь б҃ь из ложеснь ст҃ыхь и неѿврьстѫ ѡставиль єⷭ.

Коⷣ. глⷭ в҃.

Тврьдымь оумомь б҃одьхновенныимь оучением’ просвѣщаѫ мирь, прѣсвѣтлами зарѣми ѡптече (sic) вьсѫ вьселенѫѫ, Куриле ст҃е, расѣваѫ прѣсвѣтлое слоⷡ бж҃ие на сѣверѣ и на западь, юѕѣ, мира просвѣщаѫ оучениемь, ст҃е. Имаши бо дрьзновенје кь Х꙯ꙋ, непрѣстанно м҃лисѧ за ны.

Икоⷭ

Свѣтло възлюбивь жиⷮе, ст҃е, зарѣми трьсличнами бе҃ствно ѡсщ҃аеми, проиде ꙗко мльниї вьселѣнѫѫ, сѣверскѫ странѫ и южнѫѫ странѫ просвѣтивь, западным’же незаходѧщиї свѣⷮ ꙗвисѧ. Тѣм’же и мнѣ мракь ѿгнавь, ст҃е, сьвыше испрошь, посли блгⷣть дх҃овнѫѫ. Имаши бо дрьзновение к Хо҃у, лⷣюе непрѣстанно м҃лисѧ за ны.

Пⷭ҇ѣ з҃. іⷭ҇рм. Ѡчⷭ҇кыи, б҃е, не посрами наⷭ҇, нь дароуи намь сь дрѣзновением’ вьпиⷮ блⷭ҇.

Словесными пища[л]ми призываѫ, бл҃жене, ѡвцѧ вь ѡградѣ ст҃ыѫ, мѫдрами притчами Хо҃у бо҃у красоⷮѫ и сластиѫ словесь твоиⷯ вьводиши, ꙋчителю.

Не оустрашисѧ, оучителю, храборскы вьнити вь плькы жидовскы, сьсѣкь же народы ихь, прѣмѫдростиѫ разврьже стльпь ꙗко инь халански[1] пр҃рⷭ҇чкыми притчеми.

Тѧ источника знамена вьсѣмь правѣи вѣрѣ, мѫдре, воды златоточныѫ напаꙗѫща, вьсегⷣа бл҃гыѫ вѣры сн҃ы испльнѣѫще ꙗко рѣкѫ точениемь цр҃кви гн҃ѧ.

Ѳ Нⷭ҇бь тѧ ширшѫѫ сьдѣла б҃ь, вь ложесна твоа вьселисѧ, прѣⷭ҇чтаа, тѣм’ м҃лѧ ти сѧ, стѧжаѫщоу ми, избави шыроⷮѫ покаꙗниа.

Пⷭ҇ѣ и҃. іⷭ҇рм. Вьсѣ дѣла бж҃иа, вьсѣ твар’ поите, прпⷣобии и смѣрении сⷣрцем’, бⷭ҇лте лⷣюіе, прѣв.

---

[1] Вместо хананскы.

Свѣтѣ прїложьсѧ, свⷮѣ ꙗвисѧ вь Нетыѧ, еже ѿ б҃а филоⷭфь, инь бо ѡбрѣтесѧ Павель вь дѣтѣлеⷯ, прѣриста вьсѧ зема вь ѧзыцѣхь, с҃лнца свѣтлѣе сїаѫ словеси ꙋчениа, оучителю б҃лжене.

Ꙗкоже прѣтрьжесѧ сьним ѥврeискы ѡстрⷮоѫ словеⷭ твоиⷯ, б҃лжене, вь градѣхь сѣверѣ вь козарѣхъ прїложⷮисѧ. Ты бо множⷭтво иⷯ посѣче, оучителю с҃тыи, ꙗко Голїада д҃дь вь поганѣхь.

Велиⷦ тѧ ѡплоть твр҄ь земѣ и морѣ вьсѣкаꙗ имѫщи, б҃лжене, блѫди ѥретичьскы роушить, книгами триѫзычиикы крѣпко наоучени тобоѫ. Тѣм'же тѧ ꙋчителѣ мѫдра поминаѫще, Х҃а прⷭно славим'.

·ѳ· Книгами оученнї, д҃во, с҃тхь пр҃ркь бц҃ѫ вѣрно проповѣдаемь. Роди бо ѡтрочѧ ты ветхаго дн҃ьми ꙗко нова ч҃лвка. Тѣм'же тѧ чⷭтаа поемь и прѣ. . .

Пⷭѣ ·ѳ҃·. їрⷭм. Тѧ бракоу неискоусиѫѫ бц҃ѫ, н҃бнааго чⷭрьтога начѧлника, сⷭпению нашемоу величѣемъ.

Ꙗко стькленицѫ тѧ свѣтлѫꙗ Х҃с вьзложи сьвѣтисѧ вь концихь, мѫдре, вь кринь цр҃квиѫ, еѫже ради до сьмр҃ти подвижесѧ, оумножь вѣрнаа ѥѧ вьспитаниꙗ разоумом' говѣаниꙗ.

Паула б҃лженаго оученикь ты бⷭы, ѥгоже дѣтѣлемь послѣдствоуѫ, прѣиде до краи западныхь, слово расѣваѫ вь ѫзыцѣхь ѡкеѡноу, и вь Римѣ д҃хь свої б҃оу прѣⷭда в' рѫцѣ.

Ꙗко сл҃нце по земи вьсиа, оучителю, вьсѫдоу притчѣми си и лоучѣми б҃огласна просвѣщаѫ. Поѫщѫѫ вѣрно и ѡ рацѣ стоѫщѫ твоего тѣла, помѣни, б҃лжене, своѫ оучениⷦ.

·ѳ· Лоучѣми твѡего свѣта, прѣс҃таꙗ, дш҃ѫ моѫ просвѣти, лежѫщѫѫ вь гробѣ гыбѣлнѣмь вьздвигни, врагы ськꙋшаѫщи, ѡскрьблѣѫщи прⷭно дш҃ѫ моѫ и кь грѣхом' порѣѫща мѧ.

ПРОСЛАВА НА КИРИЛ И МЕТОДИЙ

Пълните служби на отделен светец имат специално предназначение, те се изпълняват в деня на светеца, при по-тържествена обстановка. Понеже не винаги е подходящо и възможно изпълнение на пълната служба, от нея често се правят извадки, или пък се съставят нови специални стихири. Така се е получило и със службите на Кирил и Методий. Докато от службите не са познати много преписи, то извлеченията от тях се срещат по-често в старославянски ръкописи от XIII до XVIII в. Някои от тях са печатани в различни научни издания, а за други са дадени библиографски посочки. В тези кратки извлечения-прослави се дават характерни моменти из дейността и заслугите на Кирил и Методий. По същина в повечето случаи те нищо ново не изнасят.

По-долу обнародвам извлечения из отделните служби на Кирил и Методий, които намирам в пергаментен ръкопис-псалтир, стихири, месецослов от XIII в. (Софийска народна библиотека, инв. № 1/965, л. 194 и 196—197 по сегашна пагинация). Кирил е даден под 14 февруари, а Методий — под 6 април. Писмото е едро, хубаво и четливо, средно-българска редакция. Някои езикови особености говорят за по-стар текст, към който възхожда нашият ръкопис. Двете прослави давам в съпоставка със съответните им пасажи в Кириловата или Методиевата служба (и двете по Драгановия миней от XIII в.), печатани от Йордан Иванов в „Български старини из Македония“ (София 1931, стр. 296—305).

В стихирата на Методий внимание заслужава изразът, в който се казва, че Методий е „обратникъ“ на славянските букви: „Темь ѹбо быⷭ с҃тымь боуквамь прѣмѫдрє ѡбрат'никь, прѣдаль єси своимь лⷣюмь и стадоу ѹчєніє ихь“. Определянето на Методий като „обратникъ“ на славянската писменост, на славянските букви се среща рядко в славянските ръкописи. Пръв В. И. Григорович, който обнародва Методиевата служба по тъй наречения Драганов миней от XIII в., намерен в Зограф, обръща внимание на този израз. Изразът му дава сериозно основание да изкаже свои мисли относно произхода на славянската писменост. След като цитира пасажа: „Законъ благодати наказателѣ стѧжавъ си, ст҃лю Меѳодіє, тѣмъ оубо бысть свѧтымъ боуквамъ прѣмѫдръ обратникъ и прѣдалъ єси своимъ людемъ и стадоу оучєние ихъ, ими же чтѫще и поучаѫщесѧ въ свѧтыѩ книгы благословѧтъ господа“, Григорович пише: „В этом тропаре слово обратникъ заслуживает особенного внимания. Основываясь на предыдущем, могу предположить, что оно не означает здесь обретатель. Этимология сего слова указывает на слово обратити vertere, следственно по смыслу тропаря выходит, что св. Мефодий назван обратникъ от обращения греческого алфавита (и глагольского?) в словянский, применением греческих букв к известным уже в словянском языке. Сообразив эти обстоятельства, спрашиваю, не достоверно ли заключить могу, что Мефодий стал первый писать греческими буквами в словянский язык? Слово обратникъ тогда только можно производить от слова обрѣсти, когда будет доказано, что оно принадлежит к весьма небольшому количеству тех, в которых ѣ заменено буквою а (напр. грахъ — грѣхъ).“[1]

У нас Ал. Т.-Балан така коментира въпросния пасаж: „Дума обратникъ е рядкост, незнайна и на речници. Тя се тълкува най-правилно „преводач“. Ала другаде тя стои под форма и разбиране обрѣтникъ — „изнамирач, изобретник“, та загатва за изнамиране на азбуке.“[2]

Софийски ръкопис № 1/1965	Драганов миней
Пр̂пбнаго Кѵ̈рила словеномь ѹчителѣ	
Трⷫо. глⷭ҇ .д҃.	
ѿ пелень прилѣж'но прѣмѫдрость	ѿ пелень прилежно прѣмѫрость
сестрѫ себѣ сьтворивь, бг҃огласе, прѣ-	сестрѫ себѣ створивъ, бг҃огл҃се, ꙗко
свѣтло видевь дв҃ѫ чⷭтѫѫ, еѫже при-	дв҃цѫ чстѫѫ, ѭже приведъ, ꙗко
ведь, ꙗко златими монисти ѹкра-	златы монисты оукрасивъ своѩ дш҃ѫ,
сивь своѫ дш҃ѫ, ѡбрѣтесѧ, Кырилє	и ѡбрѣтесѧ на земы и дроугыи
бл҃жене, и разоумомь мѫдре.	Кѵриль, бл҃жне, и разоумомъ мѫдре.
Ко̂. глⷭ҇. в҃.	Ко̂. глⷭа .в҃.
Твьрдими ѹмомь и бо҃дьхновениⷨ	Твьрдымь оумомъ бг҃одьхновен-
ѹченїемь просвѣщаѫ мирь прѣсвѣтла-	ными ѹчениемъ просвѣщаѫ миръ прѣ-

---

[1] В. И. Григорович. Статьи, касающиеся древнего словянского языка. Казань 1852, стр. 68—69. Впрочем Григорович обръща внимание на думата обратникъ няколко години по-рано, когато пише на Шафарик (Казан, 15. XI. 1848 г.). Като го осведомява за своя ръкописен сдужебен миней от XIII в., той привежда кратък пасаж от него: ст҃лю Меѳодиє — ст҃мъ боуквамъ прѣмѫдръ обратникъ . . .“ (V. A. Francev. Korespondence P. J. Šafaříka. I. V Praze 1927, стр. 259).

[2] Ал. Т.-Балан. Кирил и Методи. II. София 1934, стр. 71. Вж. още Ем. Георгиев. Разцветът на българската литература в IX—X в. София 1962, стр. 199.

ми зарѣми, оп'течє (sic) в'сѧ вселєннѫѫ, ст҃є Кырилє, расѣваѫ слово бж҃їє на сѣверь и западь, и юзѣ, мира просвѣщаѫ ꙋчєнїємь, ст҃є. Имаши бо дрьзновєниє къ Хⷭоу, нєпрѣстанно молисѧ за ныи.

Стⷯра. гⷭл .д҃.

Крот'кь маⷭтиѫ бж҃їєѫ и мѫдростиѫ испльнь, правовѣрными ꙋчєни прѣꙋкрашєнь, Кырилє бл҃жєнє, град' жє и страни бг҃мь ꙋловлєнь, бл҃жєнє, проидє и просвѣти бл҃годєтиѫ, нє вь сп҃ситєлноє приємша разоумиє. Сєго ради тѧ чьтємь ст҃ыми пѣⷭн'ми.

* * *

Прⷣпбнаго Мєѳодїа

Трⷫо. гⷭл .д҃.

Сщ҃єника ти, Хⷭє, памⷮѧ творѧщє, свѣтло трьжьство сп҃сєнїа, маⷭти твоѫ сьвышє подаждь, ѿврьзы жє цⷭртвїа д'вєри, раздрѣши жє ѫзы нш҃ѧ, многⷯы грѣховь ходатаиствомь, влⷣко, ст҃го ти ꙋчєника, ѡц҃а нш҃єго.

Кⷣо. гⷭл. в҃.

Бжⷭтвнааго и вѣр'наго Мєѳодїа вьси вьспоємь и любовиѫ ꙋбл҃жимь ꙗко пастира вєликаго словѣномь, слоужитєлѣ наꙋчи чⷭтно прогонити єрєси, молит бо сѧ ѡ всѣⷯ нⷭа.

свѣтлами зарѣми, ѡбьтєчє вселєннѫѫ всѧ, Кірилє ст҃є, расѣваѫ прѣсвѣтло слово бж҃иє на сѣвєрѣ, на западѣ и на юѕѣ, мира просвѣщаѫ ꙋчєниємъ, ст҃є. Имаши бо дрьзновєниє кь Хоу҃, нєпрѣстанно молисѧ за ны.

Кротькь маⷭтиѫ бⷭиѫ мѫдрⷭо испльнь, правовѣрныихь оучєнии прѣоукрашєнь, Кирилє прѣбл҃жныи, грады жє и страны бм҃ь ꙋловлєнь, проидє, просвѣтѧ блⷣтиѫ въ спⷭниє приємша разоумиє. Сєго ради тѧ чтєм ст҃ми пⷭѣми.

* * *

Трⷫо. гⷭла .д҃.

Сщ҃иника ти Хє҃, творѧщє свѣтло трьжⷭво ꙋспєнїа, маⷭти твоєѧ съвышє подаждъ, ѿврьзл жє двєри цⷭртвиꙗ, раздрѣши ѫзы нашѫ, многⷯы грѣховъ ходатаиствомъ, влⷣко, ст҃го ти оучєника, ѡц҃а нашєго.

Кⷣо. гⷭла .в҃.

Бє҃ствнаа и вѣрнаа Мєѳодїа вси въспоимъ лⷣює и любовиѫ оублажимъ ꙗко пастырѣ вєликааго словѣномъ, слоужитєлѣ наоучи чєстно, прогонитєлѣ єрєси, мⷧт бо сѧ нєпрѣстанно ѡ всѣⷯ нⷭа.

Стⷯра. глⷭ .д҃.

Законь блⷣгти наказателѣ стежавь си, ст҃лю Меѳодіє. Темь ꙋбо бы ст҃ыⷭмь боуквамь прѣмѫдрє ѡбрат'никь, прѣдаль єси своимь лⷣюмь и стадоу ꙋченіє ихь, имы же ч'тѫщє и поꙋчаѫщєсѧ вь ст҃ыѫ книгы, бл҃ⷭветь г҃а, бл҃жим тѧ тоу достоино.

Стⷯи .г҃. По двⷲа. глⷭа .д҃. . .

Законъ блⷣти наказателѣ стѫжаѫ си, ст҃лю Меѳодіє. Тѣмъ оубо быⷭ ст҃ꙑмъ боуквамъ прѣмѫдрь наставнікъ (в друг препис — ѡбратникъ) и прѣдалъ єси своимъ лⷣюмъ и стадоу ꙋчениє ихъ, ими же чтѫщє и поꙋчаѫщесѧ въ ст҃ыѫ книгы, бл҃вѧтъ г҃а блажим тѧ дⷭоинѡ.

Числото на запазените Кирилометодиеви песнопения по старинни преписи не е голямо, поради което ще приведа още няколко подобни прослави. Преписите заемам по пергаментни ръкописи на Софийската народна библиотека № 880, 881, 882 и 883. Първите три ръкописа са определени като паметници от XIII в., българска редакция, а № 883 е сръбска редакция.[1] Що се отнася обаче до ръкопис № 880, има сериозни палеографски и езикови основания той да бъде отнесен към XII в. Тропарите са дадени под 14 февруари за Кирил и под 6 април за Методий. В Кириловия тропар по № 881 Кирил е сравнен с апостол Павел — „и обрѣтесѧ ꙗко дроуги Павель на земли,“ което сравнение безспорно иде от Кириловата служба, дето се казва: „Инь бо ѡрѣтесѧ Павель дѣтѣлми“. Трябва да се подчертае обаче, че гореизнесеният пример е „единствен засега препис на Кириловия тропар, в който Кирил Философ е наречен дроуги Павель („втори Павел“), т. е. сравнява се с апостол Павел; във всички други познати досега преписи той е наречен дроугыи Кирилъ, т. е. бива сравняван с Кирил Александрийски“[2]. Впрочем в другите софийски пергаментни ръкописи веднъж Кирил е наречен „инъ философь“ (№ 880), друг път — „инъ Констандинь“ (№ 882), а трети път — „инъ Кириль“ (№ 883).

Прослава на Методий е дадена само в ръкопис № 882 (л. 125). За съжаление в № 881 самият текст не е запазен, тъй като долната част на листа е скъсана и е останало само определението под 6 април: „и ст҃го оц҃а Ме[ѳодиꙗ]“. В № 883 също само е означена памет на Методий, без тропара му: „И ст҃аго Меѳодиꙗ архиеп҃спа“ (л. 151). Текстът на тропара по № 882 показва голяма близост с тропара, обнародван по-горе по ръкописен № 1/965.

В ръкопис № 882 има още две важни положения, свързани с прославянето на Методий Моравски. За друга песен, която следва да се чете на Методиевия празник, съставителят на апостола препраща към 6 ноември, когато е службата на Павел Изповедник. По-важна е друга една препратка — на 27 юли (на л. 141), когато се чествува Климент

---

[1] М. Стоянов и Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. III. София 1964, стр. 52—55.

[2] Пак там, стр. 54.

Охридски, е казано: „Вь тъждє дєнь памѧть ст҃го Климєнта Ѡхридскаго, пѣсєнь с҃щнника ти г҃и, Клиⷨ, ищи .ѕ҃. априла.“ Тази подробност е важна с оглед установяването и укрепването на Кирилометодиевия празник през средновековието и по-специално празнуването на седмочислениците. Климентовата черковна прослава е определено свързана с такава прослава на Методий.

Тези прослави продължават и по-късно, особено през XVI—XVII в. (предимно на Кирил Философ). За увеличаване броя на преписите безспорно значение ще да е имало поместването на въпросните прослави в старославянските печатни кирилски книги през XV—XVIII в. Тясно свързани с предхождащата ги книжовна традиция, на свой ред печатните книги стават извор на Кирилометодиеви прослави, които проникват в новосъздаваните ръкописи у българи, руси и сърби.[1] По начало те не дават нещо ново; преписват се все същите, познати от по-рано текстове за Кирил и Методий — тропар, кондак, стихира, а понякога само тропар и кондак, или пък само тропар. Понякога в тях се срещат известни добавки, представляващи безспорен научен интерес. По-късните Кирилометодиеви прослави (XV—XVIII в.), чийто брой не е малък, не са подлагани досега на специални проучвания — текст, отношение към предишните редакции, добавки и пр. Текст на такава поразширена прослава по ръкописи от сръбска редакция обнародва проф. Иван Гошев в труда си „Светите братя Кирил и Методий. Материали из ръкописите на Синодалния църковен музей в София“[2]. Той основателно пише: „Публикуваната тук „слава“ показва, че сръбският народ е славил Кирила като проповедник, чиито бж҃стьвни книги блъгарьска ѥзыка са просветили и сръбската земя. Тази „слава“, доколкото ми е известно, досега не е позната и сега се публикува за първи път.“[3] Редкостта на въпросната слава ми дава основание да препечатам изцяло нейния текст заедно с тропара и кондака по ръкопис № 73 на Църковния музей в София

Тропар на Кирил по № 880

Ст҃аго Кюрила философа (sic)

Пⷩѣ. гⷭ .д҃.

Ѿ пелєнь прилєжно прѣмⷣрости сєбѣ сєстрѫ створи, бо҃гласє, прѣсвѣтлѫ видѣвь ѣко дв҃ѫ ч҃стѫ, ѭжє привєдє ѣко злато монисто. Сиѭ ꙋкраси своѭ дш҃ѫ и оумь, ѡбрѣтєсѫ на зєми ѣко инь[4] философь, Кирилє блажєнє, словєсємь имєнє мѫдрє (л. 143).

За Методий няма нищо.

---

[1] Б. Ст. Ангелов. Кирил и Методий в славянските печатни книги от XV—XVII в. — Сборник „Хиляда и сто години славянска писменост. 863—1963“. София 1963, стр. 359—375.

[2] Годишник на Софийския университет, Богосл. фак., XV, 1938, стр. 121—124.

[3] Ив. Гошев. Пос. съч., стр. 122.

[4] В ръкописа е написано иѡнь.

Тропар на Кирил по № 881

Ст҃го о҃ца н҃шего Кѵрила философа

Трⷫо. глⷭа. д҃.

Ѿ пелень прилежно прѣмѫдрость сестрѫ себѣ сьтворивь, бг҃огласе, прѣсвѣтло видѣвь ѫ ꙗко дв҃цѫ чⷭтѫѫ, ѫже приведе, ꙗко златими мониcти своѫ ꙋкрасивь дш҃ѧ и ꙋмь. И обрѣтесѧ ꙗко дроуги Павель на земи, Кѵриле бл҃жене, разоумомь и именемь мѫдре (л. 4).

Методиевият празник на 6 април е само означен, без всякакъв текст.

Тропар на Кирил по № 882

Ст҃го ѿца нашего Кирила философа, оучителѣ словѣньскоу ѩзыкоу, почи же в лѣто ѿ созданиꙗ в'сего мира ѕто҃з (6377—5508 = 869).

Пⷮѣ. глⷭ. д҃.

Ѿ пелены прилежно прѣмѫрост сестрѫ себѣ створи, бг҃огласе, прѣсвѣтло видѣ ѭ ꙗко дв҃цѫ чст҃ѫ, ѭже приведе и ꙗко златыми мониcты сиѭ оукраси и своѭ дш҃ѫ и оумь. Ѡбрѣтесѧ ꙗко инь Костан'динь на земи, бл҃жене, разꙋмомь и именемь мѫдре (л. 120).

Тропар на Методий по № 882

Ст҃го ѡ҃ца Меѳодиꙗ, брата Кирила философа, архиеⷭ҇ппа морав'ска, почи же в лⷮѣ .ѕ҃. и .т҃. и п҃. (6380 — 5508 = 872).

Пⷩѣ. глⷭ. а҃.

Сщ҃енника ти, Хⷭе, Меѳодиꙗ творѧщимь свѣтло празден'ство оуспениꙗ ти, мл҃твѫ выше подаждь, ѿвр'зи же дв'ри цⷭрвоу нб҃сномоу, раздрѣши ѩзы нашѫ многыхь грѣхь ходатаиствомь, вл҃ко, ст҃го ти оучениꙗ (вм. оученика) и ѡ҃ца нашего (л. 125).

Тропар на Кирил по № 883

Ст҃аго ѡц҃а нашего Кирїла фїлософа

Троⷫ. глаⷭ. д҃.

Ѿ пелень прѣмоудрость и прилежно себѣ сестроу сътворилъ єси, Бг҃огласе, прѣсвѣтлоу ю видѣвь ꙗко дѣвоу чⷭтоу, юже приведь, ꙗко златими монисты оукрасивь свою дⷲоу и оумь. Ѡбрѣт’се нинь на земли Кириль, бл҃жене, разоумомь моудре (л. 149).

Тропар, кондак и слава по № 73 на Църковния музей

[Мⷭца ферфарїа] .дı. ст҃ын Кѵриль философ’

Троⷫ, глаⷭ .д҃.

Ѿ пелень прилежно прѣмȣдрость сестрȣ себѣ сътворивь, прѣсвѣтло видѣв’ ю ꙗко дѣвȣ чⷭтȣю. И сїю прїемь, ꙗко златими монисти оукрасиль єси свою дⷲȣ и оумь. И обрѣте се ꙗко дрȣгы Кѵриль на земли разȣмом и именем, прѣмȣдре.

Коⷣ, глаⷭ .в҃.

Тврьдимь ȣмомь и бг҃одъхновеним оученїем озарае мирь прѣсвѣтлими лȣчами, опьтече въселюннȣю ꙗко мльнїе, Кѵриле ст҃е, разсѣвае бж҃їе слово на сѣверѣ и западѣ и юѕѣ, просвѣщае въсѣхь. Нъ ꙗко ими дрьзновенїе къ Х҃ȣ б҃ȣ, непрѣстано м҃ли се о въсѣхъ нас.

Слава, глаⷭ .ѕ҃.

Тобою въса срьбскаа земльꙗ хвалит се, ст҃лю Кѵриле, словесь бжⷭтьвни книги блъгарьскаго єзыка наȣчиль єси, проповѣдникь злато словеса, оуста блⷣгть. Тѣм же, хвалеще се любовїю, молим се: Подаждь намь мл҃твами си, прⷣпобне о҃че, съгрѣшенїемь оставлюнию, дⷲамь нашимь велїю млⷭть.

НЯКОИ ЖИТИЙНИ ТЕКСТОВЕ ЗА КИРИЛ И МЕТОДИЙ

Познатите днес материали красноречиво говорят за голямото разпространение на култа към Кирил и Методий у славяните през средновековието.[1] Запознаването с възможно повече такива материали подпомага правилното разрешаване на ред важни въпроси из историята на Кирило-методиевото дело и на славянските литератури. Поради това науката държи сметка за разнообразните, макар понякога и твърде кратки вести по ръкописи или печатни трудове, отнасящи се за славянските просветители. Така например в съществувалите някога молитви на ученици, които те отправят за по-лесно учение, между имената на други прочути библейски мъдреци се споменава и името на Кирил: „Даиже емоу ѿ Давидова разоума, ѿ Соломони прѣмоудрость и ѿ Кириловы хитрости. Даиже емоу стааніе съ ереих и съ всѣми свѧтыми твоими."[2] На Кирил се приписват и мисли за четенето на книгите, като следната например: „Кирила Философа. Безоумномȣ книгъчїю, аще би и седми горъ книги написаны быша мȣдрости божїа на почитанїе его и аще не со вниманїемъ и разȣмомъ приничающи, вънѧ почитают и не имать разȣмѣти, ни оувѣсти, что глаголють книгы."[3] С неговото име се свързва също широко разпространеното в старославянските литератури съчинение „Мъдри мисли", какъвто е случаят с препис от това съчинение в сръбски ръкопис от XVII в.[4]

Подобаващо внимание заслужават също така някои изказани мисли за Кирил и Методий от известни славянски културни дейци през XVII—XVIII в. Например Юрий Крижанич пише на Левакович за мисията си от 1646—1647 г.: „Далее я читал, что в церкви св. Климента, находящейся где-то возле амфитеатра, есть эпитафия Константина-Кирилла Философа; если она там существует, прошу Вас списать ее и прислать мне. Ибо у меня есть житие его, в глубокой древности написанное глаголическими письменами."[1] Захарий Копистенски в големия си ръкописен сборник „Палинодия“ (1621 г.) посвещава няколко страници на просветната дейност на Кирил и Методий сред западните славяни.[2]

---

[1] М. Г. Попруженко и Ст. Романски. Библиографски преглед на славянските кирилски източници за живота и дейността на Кирила и Методия. София 1935; Б. Ст. Ангелов. Към историята на празника на Кирил и Методий през средните векове. Сборник в чест на акад. Ал. Т.-Балан. София 1955, стр. 55—68.

[2] Ръкопис от XVI в., № 377 — Горский — Невоструев. Описание . . . III, ч. 1. Москва 1869, стр. 212. Също ръкопис № 277, л. 112, на Софийската народна библиотека и др.

[3] Горский — Невоструев. Описание . ., II, ч. 3, 1862, стр. 637, ръкопис № 322 от XVI в.

[4] Църковен музей — София, № 1161, л. 56 сл.

Арсений Суханов, посетил през средата на XVII в. Света гора, разказва едно интересно предание за Кирил Философ. Преданието-разказ той слушал от игумена на Зографския манастир, докато бил още в Молдавия, в манастира Добровец. Разказът се среща в руски ръкописи под различни заглавия, като например „Хождение старца Арсения Суханова в Палестину и ответы его противу патриарха и прочих властей“. П. А. Сирку го предава така: „158 года, марта в 30 день, едучи в Москвы-живоначальные Троицы-Сергиева монастыря — старец Арсений Суханов к Паисию патриарху ерусалимскому, говорится там — ночевал в Молдаевской земле, в Васлую монастыре сербском, в метохе Святые горы Зуграфского монастыря. И ту-то, сидя за трапезою, сказывал игумен з братьею... греки-де горды и нам сербом из давних веков ненавистны, как де мы сербы и болгары крестились, и государи де наши посылали к ним, грекам, чтобы оне нам преложили книги на словенской язык и оне де нам отказали, ненавидя нас и чтобь им греком у нас быть во властех. И как де бог дал нам Кирила Философа, родился ѿ отца болгарина, и ѿ матери грекини, и навык грамоте греческой и латинской и словенскомꙋ языкꙋ. И вот де Кирил ходил во Царьград, докладывал, чтобы ему поволили служить словенскую грамоту и оно де ему не поволили и запретили. И он де ходил в Рим к папе Андреану благочестивом и папа де ему благословил.

И как де Кирил грамоту словянскую сложил, и греки де много искали, где бь сыскав ево убить. И Кирил де, то сведав, укрывался в дальних словянях, что ныне живут под цесаром, и там де и преставился. И папа де повелел мощи его взять в Рим и погреб ево в Риме, в церкви святых апостол. И брата де его Мефодия папа Андреян поставил епископ в Паннонии, иже ныне те словене под кесарем и в венграх."[3]

Според Сирку разказът е писан в Македония от работещи там католишки дейци.

В научната литература вече са изнесени много и разнообразни вести за Кирил и Методий, пръснати из различни чужди и домашни издания. Добре би било тези вести да се прегледат отново и съпоставят със сегашното състояние на славистиката. И тогава вероятно ще се види, че значителна част от тях заслужават повече внимание, че би следвало да се положат усилия за издирване на споменати творби, но нестанали достояние на науката. Ще изнеса две такива ценни, но забравени вести.

---

[1] С. О. Белокуров. Из духовной жизни Московского общества XVII века. Москва 1902; П. А. Лавров. Кирило та Методи в давньослов'янському письменстві. У Київі 1928, стр. 117.

[2] Славяноросийские рукописи В. М. Ундольского. Москва 1870, стр. 302.

[3] П. А. Сырку. Служба святителю Мефодию, учителю словянскому. Русский филологический вестник, XVII, 1887, стр. 95—96; С. О. Белокуров. Материалы для истории русской церкви. Християнское чтение, 1883, ч. 2, стр. 694—695; Н. Каптерев. Русская благотворительность монастырям Св. горы афонской в XVI, XVII и XVIII столетиях. Чтения Общества любителей духовного просвещения, 1882, ч. 2, стр. 635—636; Описание рукописей, хранящихся в архиве святейшего правительствующего Синода. Т. II, вып. I. Спб. 1906, стр. 216—217.

1. Сръбският учен П. Среткович говори за ръкописна книга „Раванички летопис“, която съдържала и „Памѧть преподобнаго отца нашего Меѳодїѧ епископа моравскагѡ, учителѧ росскагѡ и славѧнскагѡ, и болгаре, и козаре и влахѣ, просвѣтивши свѧтымь крещенїем“. В това житие поnatатък се казвало: „Єгда емȣ бысть лѣть двадесѧть, постави егѡ (Методија цар) кнѧза славѧномь ... и извиче славѧнски ꙗзикь ... и просиша славѧне крещенїѧ, а козари учителѧ, а моравлѧни епископи, а власи наставника.“ За тијем се казује његов живот, па се вели: „И повеле кнѧзь моравски быти соборȣ ...“ ту многи нијесу хтјели да чују за Методијеву науку и између осталих и „Седиславь“, али га „пожре землѧ“. Ясно е, че тук имаме особена, разширена редакция на пространното Методиево житие, съобразена с по-късни културно-обществени условия в живота на балканските народи. Тази интересна редакция на житието и до днес не е позната на науката.[1]

2. За своеобразна редакция на Методиевото житие (Панонска легенда) става дума и в едно писмо на руския славист П. Прейс до Павел Шафарик (24 юни 1843 г., Санкт-Петербург). От думите на Прейс се вижда, че житието представлява съчетание от текста на двете Панонски легенди — обширните жития на Кирил и Методий. Понеже се отнася за важен и все още непознат препис на въпросното житие, считам за необходимо да предам изцяло описанието му, както го намирам у Прейс: „Полагая, что письмо мое к Вам из Подгорже не дошло до Вас, я почитаю долгом написать Вам еще раз нечто о Кирилле и Мефодии. В Фрушкогорском монастыре Кувеждине нашел я одну сербскую рукопись 1560 г. — „Прологъ“ — копия с старого болгарского кодекса („изь извода стара бȣгарски заношено“ — говорит писец в послесловии). В этом прологе есть кое-что и для русской истории; также и житие Кирилла и Мефодия очень любопытное и, может быть, Вам неизвестное. В прологах обыкновенно жития святых сокращались. К таким сокращениям принадлежит и это житие славянских апостолов. Должно сожалеть, что сократитель был человек довольно неискусный, как увидите тотчас.

6-го апреля „Житиѥ с҃таго и прѣподобнаго ѡ҃ца нашего Меѳодиꙗ архѥп҃кпа великыѥ Моравы панонскыѥ и оучителꙗ бльгарскомȣ ѥзыкȣ и настольника с҃тго ап҃сла Андроника ѿ ѳ҃.“ Мефодий родился в Солуне „родом'же сын бльгаринъ“, он был „старѣи братъ своѥго присного Кѵрила философа“. Царь, услышав о нем, хотел „великъ сань наложити нань“, но Мефодий отринул предложение и удалился в „Линоѳь“ (погрешно вм. Олимпь), где и постригся. Царь снова и притом вместе с патриархом предлагал Мефодию архиепископство, но он опять

---

[1] П. С. Срећковић. Записи из овчарских и кабларских манастира. — Гласник, VIII (XXV), 1869, стр. 98—99. Ръкописът съдържа и разказа „Три брата наѧшасѧ на жатвȣ на 60 нивь и ѥдинь ѿ нихь разболѣвсѧ, праведни сȣдь“.

отказался и поставлен игуменом монастыря „Полухнь“ (Полнхронъ). Кирилл и Мефодий посылаются в „сарацнны“, где ведут богословский спор. Затем оба брата отправляются царем в „Хазары“. В Херсоне обретают мощи св. Климента. На пути из Херсона в Хазарию напали на них „ратнıцн оугрьсцін“. Сотворив молитву, братья прошли „невреждено скрозѣ нѣ“. Севши на корабль, пришли они „Меѡ҃ское езеро н Касьпннскаа врата Кавькаскынхъ горъ“. Братья достигли Хазарии, опять начинаются диспуты в присутствии кагана, который принимает крещение вместе с 200 вельможей, а с ними и „ннѣхь множьство“. Кирилл и Мефодий возвращаются к царю. „Н пакы вьзыскану бывшу ѿ Ростнслава кнеза чеськаго велнкыѥ Моравы.“ Они отправляются к нему „н ту прѣпнсав'шѥ нз грьчьскыѥ кннгы на словѣнскын ѥзыкъ... н мнозѣхь кннгамь словѣнскнмъ наоучше, н тȣ прѣложшу всȣ церковнȣю слȣжбȣ ветхаго н новаго завѣта.“ Папа Николай, слыша о них, послал их просить к себе. Кирилл и Мефодий отправляются в Рим. „Слышавжѥ лѣшскін кнезь Коцель“, также просил их к себе. „Ѡна же шьдша въ Панонıѥ н ту многы наоучьша кннгамь словѣнскымь н сьбравша ѿ велнкыѥ Моравы н Панонıѥ наоученынхъ оученнкъ свонхъ множество“, отправились в Рим и уже не нашли в живых папу Николая. Папе Адриану принесли братья мощи св. Климента. Папа „с҃тнше на поповьство Меѳодыꙗ н ученнкы ѥю“. Здесь случились еретические епископы, коих начальником был „Фермосін“, следовательно опять диспуты. Кирилл умирает и „с҃тнше Методнꙗ на архіеп҃кство велнкыѥ Моравы въ Панонниѥ на столь с҃таго ап҃сла Андронника“. Мефодий отправляется туда. „Завнсть же немешьстѣн ѥп҃скпн нань прнѥмше, нзгнавше н заточнше н въ Свабы н удрьжаше н тамо поль д҃-го лѣта.“ Папа, узнав об этом, возложил „запрѣщенıѥ“ на означенных епископов и поручил „Павлу ѥпнскопу“ возвратить Мефодию его престол. „Сѣдшу же сему на столѣ, прѣложн весь ветхін н новын законь, сего же не бѣ нспльннлъ съ Фнлософомь. Н тако теченнѥ своѥ сконча.“ Мефодий умер месяца апреля 6-го, в 16-ое лето своего архиепископства (след. посвящен в 870 г.), от сотворения мира 6393—885. Вы верно угадали год смерти Мофодия (Starož., стр. 883).

Жаль, что сокращение довольно бестолково и бессвязно. Если бы нашелся оригинал этого сокращения! Неужели, напр., сократитель пропустил крещение болгарского Бориса Мефодием? И несмотря на то, он называет последнего учителем болгарского народа! Удивительно!“[1]

---

[1] V. A. Francev. Korespondence Pavla Josefa Šafaříka. Cast II. V Praze 1927, стр. 834—835.

* * *

Веднъж създадени, почти всички съчинения на старославянските литератури (с изключение до известна степен на чисто каноничните текстове) не остават в закостенял вид, консервирани, а са подложени на развитие, на по-големи или по-малки промени. Това развитие на литературните творби е обусловено от настанали обществено-политически и културни изменения в живота на славянските народи. Такива промени наблюдаваме и в ранните съчинения, посветени на Кирил и Методий. Обширните „Панонски легенди“ се подлагат на различни промени — изпущане на едни пасажи, вмъкване на други пасажи, разместване, заемане на отделни пасажи и пр. Разпространено и обикнато явление за по-късните славянски книжовници (от XVI в. насам) е било чрез комбиниране от текста на две съчинения за Кирил и Методий (най-често за Кирил Философ) да съставят нова творба в тяхна чест. По-горе вече споменах за такава комбинация от „Панонските легенди“, която всъщност представлява нова редакция на Методиевото житие. За отбелязване е, че неизвестният книжовник-компилатор заел само онези места из обширното житие на Кирил, в които се говори общо за двамата братя. Тези пасажи той вътъкава върху основния старинен текст на Методиевото житие. По такъв начин и това житие става по-голямо, по обем се приближава до Кириловото. Новата редакция дава по-пълен образ на двамата братя, по-пълни сведения за тяхната апостолска дейност, каквито липсват в първоначалната редакция. За да получи човек такива знания, непременно трябва да прочете двете жития за Кирил и Методий. В тази насока е новото в житието на Методий, такъв е замисълът на съставителя му.

Познати са и други подобни компилации на житийни текстове за славянските просветители, като са използувани не само „Панонските легенди“, но и кратките им жития. Такива са напр. житийните текстове по ръкописи от XIII—XIV в. в Бялградската народна библиотека и в Румянцовския музей; по ръкопис от 1405 г. — „Въ тъжь день памѧть прѣподобнаго отца нашего Мефедиꙗ ѥпископа моравьскаго“; по ръкопис от XVII в. — „иже въ с҃тыих ѡ҃ца нашего Кирила архиѥпископа Катанскаго, мѫдраго философа и оучителѧ словенѡм и блъгарѡм и роусѡм“; по ръкопис от XVII в. — „Преподобнаго ѿца нашего Кирила Философа, ѹчителѧ славеномъ и болгаром“ (№ 178 от сбирката на Хлудов).[1] Макар да имат наслови поотделно за Кирил или за Методий, видима е в тях тенденцията да говорят общо за двамата братя, за тяхното общо дело.

Наличието на много извадки из обширните жития на Кирил и Методий (предимно на Кирил) е друга характерна проява на големия интерес на средновековните славянски книжовници към делото им. Да се дава винаги пълният текст на тези жития не е било нито възможно, нито необходимо; такъв текст е нужен само за по-специални задачи, за високо подготвени и ръководещи книжовни дейци. За широкия читател особен интерес будят само отделни части от житията, представящи типични моменти из живота и дейността на Кирил и Методий. Ето защо такива извадки често се явяват в старите славянски ръкописи. Най-често срещани извадки са: определението на Кирил за философията, разчитането на надписа върху Соломоновата чаша, прението с патриарх Йоан Граматик, споровете със сарацини и евреи, моравската мисия, диспутът с триезичниците във Венеция, Кириловата смърт и др. Прави впечатление, че извадките зачестяват през XVI, XVII и XVIII в.[1] Преобладават малките извлечения, засягащи един епизод. По-рядко се срещат извадки на няколко епизода из Кириловото житие, обединени като цяло в отделен ръкопис. Тъкмо поради това стойността на подобни съкращения е по-голяма. В едно такова извлечение напр. има добавка, която посочва създадените от Кирил славянски букви (писмена), каквато подробност липсва другаде. Тази добавка (ръкопис от XVII в., л. 69—73, № 267 на бившата Московска синодална библиотека, сега в Държавния исторически музей — Москва) гласи така: „И тогда сложи писмена: а, б, в, г, д, є, ж, ѕ, з, и, і, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ѿ, ц, ч, ш, щ, ъ, ы, ь, ѣ, є, ю, ѫ, ѡ, ѧ, ѱ, ѯ, ѳ. Се же есть бꙋква словенска и болгарска, еже есть рꙋскаа.“[2] Важна е също мисълта на преписвача за единството между славянското, българското и руското писмо. Това безспорно е белег за късния характер на добавката, направена от руски преписвач или компилатор, който по такъв начин е изразил не само своето патриотично чувство, но също и съзнанието си за общославянско единство, добре проявено чрез делото на Кирил и Методий. На едно място в текста славянското писмо е наречено от руския книжовник „азбꙋка рꙋска“. Поръка за нейното съставяне Кирил Философ получил на специалния събор, свикан от византийския император по повод молбата на княз Ростислав Моравски.

---

[1] И трите текста са печатани от П. Лавров. Материалы . ., стр. 100—104, 106—107.

По-долу обнародвам друго обширно извлечение от пространното житие на Кирил по ръкопис от XVI—XVII в. (Москва — Държавна библиотека „В. И. Ленин“ — Отдел ръкописен, музеен № 3176, л. 109—114б). Тук собствено има съчетание от две съчинения — в началото изцяло е дадено добре познатото кратко проложно житие на Кирил (една от неговите редакции[1]), а след това — извлечение из обширното Кирилово житие, по-точно — неговият завършек: пребиваването на Кирил във Венеция, спорът му с триезичниците, отиването в Рим, срещата с папата, смъртта му, погребението.[2] Както всеки препис, и този показва известни отклонения спрямо по-старинни преписи на житието — изпущане и разместване на пасажи и думи. Съществени добавки няма. Интересна добавка намираме в текста на краткото житие. В пасажа, дето се казва, че Кирил дошел да проповядва между славяните и покрай Дунав, е добавено „наоучи нас вѣрѣ Христовѣ“, което липсва в други преписи. При обнародването на текстовете варианти сочa по ценния труд на П. А. Лавров „Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности“.

---

[1] К. Ф. Радченко. Отчет о занятиях рукописями . . . Университетские известия, Киев 1898, апрель, стр. 48; П. А. Лавров. Материалы . ., стр. XXVIII; Описание рукописей библиотеки Свято-Троицкой Сергиевой лавры, ч. III, 1879, стр. 118, 227; Описание рукописей Соловецкого монастыря, ч. I, 1881, стр. 38, ч. II, стр. 592; А. Е. Викторов. Описание рукописных собраний в книгохранилищах Северной России, стр. 73, 107; И. И. Срезневский. Сведения и заметки . ., 1867, № XV, стр. 96; А. Петров. Апокрифическое пророчество царя Соломона о Христе, находящееся в пространном житии Константина, по списку XIII века. Памятники древней письменности, ч. CIV, 1894; А. Ф. Бычков. Описание рукописных сборников . . . Спб. 1882, стр. 209, 231; П. Строев. Рукописи славянские и российские, принедлежащие Ив. Н. Царскому. Москва 1841, стр. 492, 493, 576, 744; арх. Леонид. Систематическое описание рукописей Уварова, III, стр. 50—51; Горский — Невоструев. Описание . ., II, ч. 2, стр. 5; А. И. Яцимирский. Мелкие тексты и заметки . ., 1908, № XXX, стр. 105; Б. Ст. Ангелов. Славянски извори за Кирил и Методий. Известия на Софийската народна библиотека за 1956. София 1958, стр. 196—214; Iв. Франко. Апокрiфи i легенди з українських рукописiв. Т. I. Апокрiфи старозавiтнi. У Львовi 1896, стр. LIV—LXIII; В. И. Срезневский. Описание рукописей и книг, собранных . . . в Олонецком крае. Спб. 1913, стр. 416; Г. П. Георгиевский. Рукописи Т. Ф. Большакова. Петроград 1915, стр. 78; Описание рукописей князя Павла П. Вяземского. Петербург 1902, стр. 116, 260, 379, 543; Н. И. Петров. Описание . ., ч. I. Киев 1891, стр. 152.

[2] Б. Ст. Ангелов. Стари славянски текстове. VIII. Откъслек из обширното житие на Кирил Философ. — Известия на Института за българска литература, VIII, 1959, стр. 260.

* * *

В тож д҃нь прпⷣбнаго ѡ҃ца нⷲго Кѵрила Философа и оучителѧ словеньскаго

Въ Селоунистѣм градѣ бѣ етер мѫж, именем Лев, саном же сътник, ѿ негоже родисѧ бл҃жны Кирил. Єгда же быст .з҃.-ми лѣтеи отрочищ, видѣ въ снѣ ꙗко нѣкыи воевода събра всѧ д҃вцы и повелѣ Кѵрилоу ѿ вьсѣх избрати себѣ единоу. И въстав ѿ сна, сказа ѿ҃цоу и м҃три, и г҃ласта емꙋ родителѧ: „Храни, чадо, еже вѣдѣ, въевода бо агг҃лъ ест б҃жїи, а д҃ца мѫдрѡст б҃жїа чиста, нѫ да ти бѫдет, чадо, сестра.“

Мѫдро же бѣ ѡтроча и поѧша [и] въ полатоу цр҃воу, и въдан быст цр҃ем логофетоу философоу и въ г҃. мс҃ци наоучисѧ въсеи моудрости и д҃-рми ꙗзыки наоучивсѧ: елинскы, рымскы, сѵрскы, жидовскы. И быст любым цс҃рем. И не изволи ч҃сти цр҃ви, нѫ паче б҃жїа възлюби, и ѿшед на Оузкое море и быст мних.

Ревнѡст же имѧше ст҃го ап҃стла Павла, тщашесѧ за Х҃а пострадати, и послан [быст] цр҃ем въ срацины стазати ѡ вѣрѣ. И ѡбличи ересь Мах-

---

[1] Печатан текст на житието вж. у П. А. Лавров. Материалы . . , стр. 101—102.

[2] Същите съчинения се срещат и в руски ръкописен пролог от XVII в. (И. Свенцицкий. Опис рукописів Народного дому. Ч. I. У Львові 1906, стр. 76—77). Внимание заслужава и един препис на краткото житие на Кирил Философ по празничен миней от XIV в., сръбска редакция. Ценен е с това, че в края му се отправя молба към Кирил за защита на българското царство — „ѥгоже молитвами да оутвьрдить господь богь царство бльгарскоѥ вь вѣкы вѣкомь“, каквато добавка не се среща в други преписи на житието. Според проф. Ив. Снегаров, който извести за преписа, „това молитвено пожелание ясно показва, че краткото Кирилово житие е получило тази редакция през време на българското царство (Търновското). Книжовникът, който го редактирал, несъмнено бил българин, проникнат от патриотизъм, от любов към българската държава“ (Ив. Снегаров. Неиздадени старобългарски жития. Годишник на Духовната академия, т. III (XXIX), 1953—1954, стр. 160). Ръкописът се съхранява в БАН, № III. 421.

мета неч҃стиваго и въс[ѧ] влъхвы пръскыꙗ посрами и въз[в]ратисѧ съ великою ч҃стїю. И пакы ѿиде на сѣверскоуѧ страноу въ[1] козари, оучаше вѣровати въ Х҃а. И сътворше съвѣт жидове, хотѣше оубити, нѫ не даст его [и]гѣмон. „Дондеже, рече, не преприте его, не имаете власти погоубити его.“

И събрашасѧ мнωзи жидовы. И егда сънїдошасѧ вси жидовстїи хытръци съ агарѧны нань, Кирил же единъ въшед, побѣди всѧ. Агарѣны ꙗко бѣсовскыꙗ слоугы ωбличи [и] оукори, жиды же ꙗко ѿстоупникы б҃жїа посрами. Ωви ѿ него кр҃стишасѧ, дроузи же изгнаны быша без имѣнїа.

По сем иде въ Моуравѹ и мнωго наоучи вѣрѣ Х҃вѣ. И Замб[р]їа еретика м҃лтвоу оумори. По сем иде въ блъгары, проповѣдаа Х҃а, таже въ словѣны пришед, всѧ грады по Доунаоус наоучи нас вѣрѣ Х҃вѣ. И сътвориша [и] еп҃спа въ Каωнѣ градѣ, и м҃лиша и да наоучит ѧ своим ѧзыком книгам. Потом же постивсѧ .м. д҃нїи, къ бо҃у м҃лѧсѧ. И написа им .л. и и҃. слов. И тако наоучїа книгам словѧнскым ѧзыком. И сего ради словенскїи нарицаетсѧ оучител. И тако пожив, чюдеса сътвори, въ старости добрѣ къ бо҃у ѿиде и погребен быст въ Каωнѣ градѣ.

В тъж д҃нь слово ѿ житїа ст҃го Кирила архиеп҃спа и оуч҃тлѧ словенъскаго, рѹскымъ ꙗзыкомъ оучивша

Въ Нѣтох бывшоу ст҃омоу Кирилоу, събрашасѧ наи еп҃спи и попове вси и чрънорizци ꙗко враны на сокол, и въздвигоша трыѧзычноуѧ ерес, гл҃аще: „Ч҃лче, ѿ коею страны ωбрѣтесѧ? Скажи нам, како ты [нынѣ][2] сътвори книги словѧнωм и оучиша и, ихже никтоже ωбрѣл инъ, ни ап҃слы, ни римстїи папежи, ни . ., ни Григорїи, нї Єроним?[3] Мы же три ѧзыки вѣм тъкмо, имыже достоитъ въ книгах б҃а славити — еврѣа, и латины и еллини.“ Ѿвѣщав же философ и рече: „Не идет ли и дъждъ равно?[4] Тако вы сѧ не стыдете токмо г҃. ѧзыки мѣнѧще, а прочїим въсѣм ꙗзыком и племеном слѣпым велѧще быти и глоухым? Скажите ми, б҃а творца немощна, ꙗко не могоуща сего в’дати, ли завистїю, ꙗко не хотѧща вдати? Мыже мнѡгы рѡды знаем, книги оумѣюще и бо҃у славу въздающе своими ѧзыкы комоуждо, ꙗковы же сѫт сиа: армѣне, прѣси, авазги, иверы, сѫгдаи, готфи, козари, аравлѧне, егѵптѧне, сѵри и иніи мнѡзи. Аще ли не хощете ѿ сих разумѣти, понѣ ѿ книг познают сѫдїю. Дв҃дъ бо въпїет, гл҃ѧ: „Поите бо҃у пѣ҃с[нь] новоу“, и паки: „Въскликнѣте бо҃у, въсѧ землѧ, поите, веселитесѧ и въспоите.“ Дроуго: „Въсѧ землѧ да поклонитсѧ и въспоет ти, да поет же имени твоемоу вышне.“ И пакы: „Хвалите б҃а, въси ѧзыци, и похвалите его, въси люде, и въсѧко дыханїе да хвалит б҃а.“ Въ еѵⷢ҇лїи же гл҃ет: „Єликоже их прїат, даст власт им, чадам бж҃їим быти.“ И пакы тъждъ: „Не ѡ сим гл҃ѧ, тъкмо въпрошаю, нѫ и о вѣрѫющиим словом их въ мѧ, да вси єдино бѫдѫтъ, ꙗко ты, ѿче, въ мнѣ, и аз въ тебѣ.“ Маѳеи же рече :„Дана ми есть въсѧка власт на нб҃си и на земли. Шедше, оубо, наоучитесѧ, въсѧ ꙗзыки, кр҃стѧще их въ имѧ ѡ҃ца и с҃на и ст҃го дх҃а, оучаще а блюсти въсѧ, єлика заповѣдах вам. И се аз съ вами есмъ въ всѧ дн҃и до скончанїа вѣка, амин.“ А Марко паки рече: „Шедше паки въ вес мир, проповѣдаите еѵⷢ҇лїе въсеи твари. Вѣровавыи, кр҃стивыисѧ, сп҃сен бѫдет, а не вѣровавыи ѡсѫдитсѧ. Знаменїа вѣровавшим, поидоут сь именем моим, бѣсы иждеоут, ꙗзыки възгл҃ют новы. Гл҃ет же къ вам, книгоѡчїа (sic) и фарисеи, ипокрити, ꙗко затворѧете цр҃ствїе бж҃їе нб҃сное пред ч҃лкы, вы бо не входите и хотѧщим их внїити възѕранѧете.“ И пакы: „Горе вам, книгѡчїа, ꙗко възѧсте ключ разумнїи, сами не внїидете, хотѧщим внїити възбранисте.“ Къ [Кѡ]ринѳиѡм Павел гл҃ет: „Хощоу же да сїа ѧзыки гл҃ете, паче же прорицаите, болїи бо прорицаѧи нежели гл҃ете ѧзыки. Развѣ аще не сказает, да цр҃кви създанїе прїимет. Нн҃ѣ, брате, аще прїидоутъ ко вам, ꙗзыки гл҃ѧ, коую вам пльзоу сътворю, аще вам не възгл҃ѧ или ѿкровенїем, или разумомъ, ли пророчством, ли оученїем? Ѡбаче бездш҃ныи гласы дающе, аще пищали, аще гѫсли, аще разнествїа писком не подасте, како разумѣетсѧ пишемое, ли гоудомое? Ибо, аще безвѣстен (!) глас трѫба въдаст, како разумно бѫдет гл҃емое? Бѫдете бо на аер’ гл҃ѧще. Только оубо, аще ключит сѧ род съгласних въ восем мирѣ и нї едни же их безгласен, аще не вѣми сила гласа трѫбѫ, гл҃щими варвар.[1] Тако и вы, понеже ревнители есте дхвным, къ създан'ю цр҃кви просите[1] да избываете и вы. Тѣм же, гл҃ѧщи ꙗзыком мл҃итесѧ, а оум мои без плода ест. Что бо ест? Молѧсѧ дх҃ѡм, исплънѧа мѣсто не разумѣа его.[2] Како речет аминь, по твоеи хвалѣ, понеже не вѣст. Тыи же добрѣ гл҃ши, нѫ дроугыи не ѕиждетсѧ. Хвалѧ б҃а моего всѣх вас, паче же ꙗзыки гл҃ѧ. Нѫ въ цркви хощоу пѧт слов оумом мои гл҃ти. Братїе, не дѣти бываите оумом, нѫ злобою младенствоуите, оумы же съвръшенни бѫдете. Въ законѣ бо пишет, ꙗко иноѧзычникы гл҃ют оустнамӣ инѣми людем си, и тако не послоушают мене, гл҃ет г҃ь въседръжитель. Тѣм же ꙗзыци знаменїа сѫт невѣрным, а пророч҃ство не невѣрным, нѫ вѣрным. Аще бо сънїдетсѧ цр҃ква въсѧ въкоупѣ и въсы гл҃ют ꙗзыки, вънїдет же неразумив или невѣрен, не речет ли, ꙗко злѣ сѧ дѣет? Аще ли вси пророч҃ствоуют, вънїдет же етер невѣрен, неразумив, ѡбличает же сѧ въсѣми, въстѧзает же сѧ ѿ въсѣх. Таинаа ср҃дца его ꙗвѣ бывают. И тако, пад ниц, поклонитсѧ б҃оу, повѣдаа въ истинноу въ вас б҃ъ ест. Что ест, братїе, егда бо сходитсѧ, кождо вас ѱалом имат и сказанїе, въсѧже въ създанїю бывают. Аще ли кто ꙗзыком възгл҃ет, по двѣма ли ѕѣло, по трем и почасти едини[3] [да] сказает. Аще ли не бѫдет гл҃ъника, да мълчит въ цр҃кви, себѣ же да гл҃ет и б҃оу. Пророци же да гл҃ют два ли, г҃-е ли, а дроузїи [да] сказоуют. Аще ли иномоу ꙗвитсѧ вѣд҃ащѫ д҃вы (sic)[4] да мълчит. Могоут бо вси пророч҃ствовати, да вси оучатсѧ повиноуютсѧ. Нѣст бо нестроенїю б҃ъ, но мирѫ. Тѣмже, братаа (sic), ревноуите прорицанїю и не браните гл҃ати ꙗзыки, въсѧ бл҃говѣрно по чиноу да бывает.“ И пакы гл҃ѧт: „Въсѧк ѧзык исповѣст и ꙗко г҃ь І҃с Х҃с въ славу б҃оу ѿ҃цоу, амин.“ Симиже [и] инѣми словесы ѡсрамлѧа, ѡстави [их].

---

[1] В ръкописа е съ.

[2] В ръкописа е не.

[3] Лавров — ни Авгоустинь (стр. 62).

[4] Пропусната е фразата до Тако вы . . . (стр. 62).

---

[1] Пропуснати думи и гл҃ѥн варвары (стр. 63).

Оувидѣвше[5] римскыи папѣж, посла [за] нь. И дошедшѫ емоу Рима, изыде сам Андреи ап҃слъскїи лик[6] съ въсѣми граждани, свѣщоу носѧще. Оувидѣвже, ꙗко и ст҃го Клемента мощи несет, сщ҃енномч҃ника папежа рим-

---

[1] Лавров — приносите (стр. 63).

[2] Пропусната фраза — Лавров, стр. 63.

[3] В ръкописа е еден.

[4] Лавров — пръвыи (стр. 64).

[5] Вместо оувѣдѣвше.

[6] Лавров — самь апостолїкь Андрїань (стр. 64).

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

скаго, и абіє бъ҃ чюдеса начат творити — ѡслаблен чл҃къ ицѣли і ини мнωѕи различних недѫг избавающе и цѣлѧше.

Пріем же папѣж книгы и полож҃і а въ цр҃кви ст҃ыа Мр҃іа, иже нарицаютсѧ фатін, и пѣша над ними лѵторгію. И по сем повелѣ папѣж двѣма еп҃спома, фр̓мосѫ и Гръдыхоу, ст҃ити оученики словѧнскыа. И ꙗко ст҃иша а, і абіє пѣша ст҃ѫю литоргію въ цр҃кви ст҃го Петра словенским ѧыком, въ дроугыи дн҃ь пѣша въ цр҃кви ст҃ыа Петронилы и пакы оу ст҃го Андреа, и ѿ тоу пакы въ великаго оучітелѧ въ цр҃кви ст҃го ап҃сла Павла, ѡб нощ пѣвше, и над ст҃ым гробом пѣвше літоргію.

Философ же не прѣстааше съ своими оученики дѡстоинноуа хвалу ѡ сем бо҃у въздаваа. Римлѧне же не престаахоу идоуще к немоу, оупрашающе на все сказаніє мое (sic) сѫгоуб и тригоуб пріимахоу его ѿ него. Жидовин же етер також приходѧ и стѧзаасѧ съ ним. Рече емꙋ единою: „Оуж пришел ест Хс҃ по числоу лѣтом, ѡ нем же гл҃ют пророци, ꙗко ѿ двы сѧ имат родити.“ Прочете же емоу философ всѧ лѣта ѿ Адама и порѧдом сказа емоу все по тихоу, ꙗко и пришел ест, и сел(и)ко ест ѿ толѣ и до нн҃ѣ. И наоучі и и ѿпоусти.

Постыгше и мнωгым трѫдом и въ болест оупаде. И тръпѧще емоу ѫзѫ, болѣзноуа мнωгы дн҃и. Єдиною видѣв бж҃іє ꙗвленіє, начат пѣти сице: „Ѡ рекших мнѣ, изыиде въ двори гн҃ѧ и възвеселисѧ дх҃ъ мои и срд҃це ѡбрадова.“ Ѡблъкшесѧ въ чт҃ныа рызи, тако пребыст вьс дн҃ь, веселитсѧ, гл҃ѧ: „Ѿ селѣ нѣсмъ аз ни цр҃ю слоуга, ні иномоуже на земли, нѫ тъкмо бо҃у въседръжителю, и бѣх, и есмъ въ вѣка, амин.“[1] Во оутріи же дн҃ь въ ст҃ыи мнишескыи ѡбраз ѡблексѧ и свѣт къ свѣтоу пріем, имѧ си нарече Кѵрил. Въ том же ѡбразѣ .н҃. дн҃іи прѣбыст. И ꙗко приближисѧ година да покои пріемет, преставитсѧ на вѣчныа жилища, въздвиг рѫцѣ свои, сътвори мл҃твоу, съ слъзами гл҃ѧ сице: „Гн҃, бе҃ мои, еже еси въсѧ аггльскыѧ чины бесплътныа силы съставив, нб҃о распел, землю ѡсновав, иже еси въсегда послоушав везде творѧщих волю любѧщих тебе, хранѧщих заповѣди твоа, послоушаи мл҃твы моеа, вѣрно твое стадо съхрани, еже мѧ бѣ прѣставил неключимаго и недостωиннаго раба твоего. Избавлѣа ѿ въсѧкіа скръби безбожныа и поганскіа злобы, и ѿ въсѧкаго и мнωгорѣчиваго и злохоулнаго ѧзыка, гл҃ющаго на тѧ хѫлоу. И погоуби триѧзычноую ерес, и възрасти цр҃квъ твою мнѫжьством, и въ единодш҃нъство съвокоупи, сътвори изрѧдныѧ люди, единомышлѧща ѡ истиннѣи вѣрѣ твоеи и правѣм исповѣданіи. Въдъхни въ цр҃ѧ[1] их слово твоего оученіа[2]. Твои бо ест дар. Аще еси пріал недостоиныа на проповѣданіе еѵ҃гліе Х҃а твоего, ѡтрѧщаасѧ на бл҃гаа дѣла и творѧщаа оугоднаа тебѣ. Ꙗже мнѣ дал, ꙗко твоа тебѣ прѣдаю. Оустроѧи силою твоею, да вси хвалѧт и славѧт ѡ҃ца и с҃на и с҃тго дх҃а въ вѣкы, амин.“

---

[1] Вместо не бѣхь, и быхь и есмь въ вѣкы (стр. 65).

Лобза же и с҃тым лобзаніем и рече: „Бл҃гословен б҃ъ, иже не даст нас въ ловитвоу зѫбом их невидимых наших враг, нѫ сѣти их съкроуши и избави ны ѿ истлечіи их.“ И тако почи ѡ г҃и, м҃сца феврѹаріа, въ д҃і. д҃нь, инъдикта .в҃., и ѿвари въсеми ѕто и з҃. лѣт.[3]

Повелѣ же ап҃слъник въсѣм гръком, иже бѧхоу въ Римѣ, такоже и рымлѧнѡм, съшедшимсѧ съ свѣщами, пѣти над ним, и сътворити провоженіе емоу [ꙗкоже выше] папежѫ самомȣ сътворили [еже и сътворише].

Мефедіи же, просив ап҃слъника, гл҃ѧ: „ꙗко м҃ти ны ест заклѧла, кождо наю пръвъ на сѫд идет, да и принесет брата въ своеи манастыр и тоу погрѣбет и.“ Повелѣ же папѣж въложити [его] въ ракоу, забив гвозды желѣзними. И тако дръжа и .з. д҃ніи, готовѧ на поут. Рѣше къ ап҃слъникоу римстіи еп҃спи: „Понеже ест по мнѡгим землѧм ходил и приведе и б҃ъ сѣмо и ѿ соудоу д҃шоу възѧт, зде же емоу достоит лежати ꙗко ч҃тноу мѫжоу.“ Рече ап҃слъник: „То за с҃тню его и любов, римскыи ѡбычаи прѣстѫпль, погребоу и въ моем гробѣ въ ц҃ркви с҃тго ап҃сла Петра“. Ѿвѣща же брат его тъ: „Понеже мене не послоушаете (sic) и не дасте мі его, да аще вы ест любо, да лежит въ ц҃ркви с҃тго Клемента, съ ним же ест сѣмо пришел.“

Сътвори[4] же ап҃слъник тако сътворити. И пакы събравшимсѧ еп҃спом въсѣм проводиті и ч҃тно, хотѣша же положити, еп҃спи рѣша же: „Ѿгвоздивше ракоу, видымы (sic), аще ест цѣл.“ Не могоша ѿгвоздити ракы по б҃жі[ю] строенію. И тако и положиша въ гробѣ, ѡ десноуа страны ѡлтарѧ въ ц҃ркви с҃тго Клемента. І абіе начаша мнѡгіа чюдеса бывати. Ꙗкоже видѣвше рымлѧне, велми приложишасѧ с҃тыні его и ч҃ти. Написавше иконоу его над гробом, начаша свѣтити над ним, д҃нь и нощ хвалѧще б҃а, прославлѣющаго таковыа, иже славѧт его. Томоу бо ест слава и ч҃ть и поклоненіе ѡ҃цоу и с҃нȣ и с҃томоу дх҃оу.

---

[1] Лавров — въ ср҃дца (стр. 66).

[2] Лавров — оу҃сиѥніа (стр. 66).

[3] Лавров — ѿ сътворенїа же сего мира (стр. 66).

[4] Повелѣ же апостолікь — Лавров, стр. 66.

КАНОН НА КИРИЛ ФИЛОСОФ

Средновековието познава много преписи на съчиненията, посветени на Кирил и Методий — обширни жития, проложни жития, служби, месецословни възпоминания.[1] Голямата популярност на славянските просветители е добре засвидетелствувана и в произведения на видни старобългарски книжовници — Йоан Екзарх, Константин Преславски, Черноризец Храбър, Константин Костенечки, безименния автор на Наумовото житие, на Солунската легенда, охридските архиепископи Теофилакт и Димитър Хоматиан, руската „Повесть временных лет“, руския хронограф и летописец, сръбските родослови и летописци и др. Тъкмо тази популярност обуславя една добре забележима тенденция в старославянските литератури — да се разширява кръгът на съчиненията, свързани с името на Кирил и Методий, да се обогатява числото на произведенията, писани от тях.

Тази тенденция, която важи главно за Кирил Философ, е израз не само на обаянието от неговата личност, но понякога е плод на съзнателно желание чрез името му да се проповядва известна идея, друг път може да бъде неволно преплитане на различни книжовници с име Кирил (Кирил Философ, Кирил Туровски, Кирил Смолятич, Константин Костенечки, познат още под име Константин Философ и др.). В единия и в другия случай важен е фактът — въвежда се името на Кирил, за да се постигне по-голямо въздействие върху читателя, да се внуши по-дълбоко определена мисъл. Така погледнато на тези съчинения, в тях се открива твърде интересен момент от развитието на култа към Кирил и Методий.

Разбира се, към факти от подобно естество винаги е нужно да се отнасяме предпазливо, с голямо внимание, защото никак не е изключено някои от въпросните случаи действително да са свързани с произведение на Кирил, непознато нам по други данни. Изнасянето на възможно повече вести от този характер може след време да даде основание за по-пълно разглеждане на въпроса, сега оставащ открит в науката. Такава е и целта на настоящата бележка, в която изнасям няколко подобни вести и обнародвам едно от съчиненията, приписвани на Кирил.

1. Ръкописно „Поучително евангелие“ от XV в. (№ F 183 от сбирката на Погодин), на първия лист има бележка: „Коньстантина философа

---

[1] М. Г. Попруженко и Ст. Романски. Библиографски преглед на славянските кирилски източници за живота и дейността на Кирил и Методий. София 1935, 65 стр.; Б. Ст. Ангелов. Славянски извори за Кирил и Методий. — Известия на Софийската народна библиотека за 1956 г. София 1958, стр. 179—214.

изложеніе єѵ҃гліи неделных и Дв҃а и на г҃спдскаа праздники“[1]. Според едни преписи това поучително евангелие, което няма нищо общо с „Поучителното евангелие“ на Константин Преславски, било преведено през 1343 г., а според други — през 1407 г.[2] Някои учени предполагат, че то е превод на Константин Костенечки.[3] Преписите показват различие в наслова. Ръкопис № 33 от сбирката на Гилфердинг (намира се в Ленинград — Публична библиотека „Салтиков-Щедрин“, 378 листа, прекрасен почерк, с цветни винетки), има наслов: „Поѹченіе избранное ѿ ст҃го єѵ҃глиа и ѿ иных мнѡгыих бж҃ственыхъ писаніи въ всакоую неделю и на г҃спдскіе праздникы, на поѹченіе и на прочитаніе хрістоименитіимъ людьмъ. Прѣложена съ грьчьскаго єзыка на сръбскыи въ лѣт ѕ҃ѡна (6851), індікта а҃і.“

2. Канон твореніе Кирила Філософа, иже сложи рѹскѹю грамотѹ з греческіа, пѣваемъ по всѧ дни, глас. ѕ҃. — Намира се в ръкописен богослужебен сборник, XVI в., руска редакция, № 596 от сбирката на бившия руски свети синод, л. 6—13.[4]

3. Ръкопис № 1404 от сбирката на архива при руския синод от XVIII в., л. 1—7, помества: „Молитва Кирилла Философа, учителя славенскаго и болгарскаго, иже преложивъ греческую грамоту в рускую. Молитва и покаяніе къ самому господу богу, а не человѣку и ко святѣи единосущнѣй и животворящей и нераздѣлимѣй троицѣ и ко святѣй Богородицѣ, архистратитомъ Михаилу и Гавріилу, и ко всѣмъ небеснымъ силамъ, и ко всѣмъ святымъ о покаяніи и о исходѣ души, за вся христіяны и за усопшихъ, и на побѣду врагомъ видимымъ и невидимымъ. Сія молитва на утѣшеніе души и на оставленіе грѣховъ. Глаголати по утрени или по часѣхъ, или по вечерни, или по неѳимонѣ или нощь.“

Начало: „Благодарю тя, пресвятая троице, за твое великое милосердіе и человѣколюбіе, за твою премногую благость и утешеніе и за твое долготерпѣніе и ожиданіе.“[5]

4. Канон пѣваем по всѧ дн҃и, твореніе ст҃го Кирила Филосоѳа, глас .ѕ҃., пѣсьнь .а҃., ирмос. — Начало: Моѵсѣиѡвѹ поминающе, дш҃е моа, де азъ есмь ѡбличитель чюжих грѣхъ. Намира се в ръкопис от XVI—XVII в., л. 525—532, в Бодлеинската библиотека — Оксфорд. Книгата има богослужебен характер, по съдържание прилича на горепосочените два ръкописа.[6]

---

[1] А. И. Яцимирский. Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской литературам. Вып. первый. I — L. Спб. 1908, стр. III; А. Попов. Описание рукописей Хлудова, стр. 356, № 178.

[2] Библиографски подробности дава Яцимирски. Пос. съч., стр. 19.

[3] А. Попов. Обзор хронографов русской редакции. Вып. II. Москва 1869, стр. 46.

[4] Вж. Описание рукописей, хранящихся в архиве святейшего правительствующего Синода. Т. I. Рукописи богослужебные. Спб. 1904, стр. 198—199. На стр. 621—628 е публикуван канонът като приложение, отдето заемам текста и го препечатвам тук.

[5] Вж. Описание рукописей, хранящихся в архиве святейшего правительствующего Синода. Т. II, вып. первый. Спб. 1906, стр. 208—209.

[6] П. А. Сырку. Заметки о славянских и русских рукописях в Bodleian Jibrary в Оксфорде. Известия ОРЯС, XII, 1908, кн. 4, стр. 91.

5. Ръкописен сборник от XV—XVI в. в сбирката на бившата Архангелска духовна семинария помества „Молитва кирѣ Киріла учителѧ словѣномъ и болгарwмъ и гречьскую грамотоу російскую прелож". Начало: „Благодарю тѧ, пресвятаа троице, на твое великое милосердіе и человѣколюбие, за твою премногую благодать."[1]

6. Руски ръкопис от XVII в., л. 164—170: „Канонъ по вся дни пѣваемъ съ умиленіемъ и со слезами, твореніе Кирила Философа."[2]

7. Ръкописен „Псалтир с последования" от XVI в. съдържа: „Служба, певаяма по вся дни, творение св. Кирилла Философа". Начало: „Что возрыдаю первие, или о чем второе пожалею, время свое изжив блудно."[3]

8. Руски ръкопис от XVII—XVIII в., от Волоколамския манастир (№ 92) съдържа: „Молитва Кырила Философа, оучителя славѣном и болгаром."[4]

В стари руски ръкописи извънредно често се срещат наслови от рода на следните: „Слово с҃тго Кирила Философа, ꙗко ѡ двоих вещехъ истязаемся вси человѣцы, еще зазирати своимъ прегрѣшеніемъ и еще оставляти дрȣгым съгрѣшеніа", „Слово с҃тго Кирила. Понеже оубо таина сіа не всѣми ѿкровена быть и многыми человѣкы несвѣдома, но ꙗкоже Кирілъ Философъ рече, не того ради створени быхомъ да ꙗмы и піемъ."[5] Руската филологическа наука отдавна е обърнала внимание на този факт и приема, че в редица подобни случаи всъщност става дума за съчинения на Кирил Туровски, прочут руски книжовник-проповедник от XII в. Н. К. Николски, чието изследване „К вопросу о сочинениях, приписываемых Кириллу Философу" е едно от последните по-големи проучвания, наброява около 50 такива заглавия в старославянски ръкописи, главно от XV, XVI и XVII в.[6] Поставяйки въпроса „не могли ли сохраниться среди них произведения, вышедшие действительно из-под пера Константина-Кирилла"?, той правилно заключава: „Так как такие записи с большею вероятностью должны были бы сохраниться не в греческой, а в славянской письменности, возникшей при участии Философа в школе его учеников, то мы в праве ожидать, что среди статей, обращавшихся в славянорусской письменности с именем Кирилла Философа или же в виде анонимов, могут оказаться подлинные его литературные труды."[7]

---

[1] А. Е. Викторов. Описи рукописных собраний в книгохранилищах Северной России. Спб. 1890, стр. 11.

[2] Описание славянских рукописей библиотеки Свято-Троицкой Сергиевой лавры, ч. I, стр. 34; още ч. II, стр. 60; също митр. Макарий. История русской церкви. Т. III.

[3] Славянорусские рукописи В. М. Ундольского. Москва 1870, стр. 77.

[4] В. А. Францев. Письма к Вячеславу Ганке из славянских земель. Варшава 1905, стр. 1035.

[5] По Дубенския сборник от XIV—XV в. — И. И. Срезневский. Сведения и заметки.., № LVII, стр. 318.

[6] Известия по русскому языку и словесности. Т. I, кн. 2. Ленинград 1928, стр. 399—457. Дадени са много библиографски посочвания.

[7] Н. К. Никольский. Пос. съч., стр. 404.

По-долу поместеният „Канон“ не може да се счита за произведение на Кирил Философ — това добре се вижда както от наслова му, така и от неговото съдържание.

Канон твореніе Кирила філософа, иже сложи рꙋскꙋю грамотꙋ з греческіа,

пѣваемъ по всѧ дни, глас ѕ҃·

Пѣс[ень] а҃. ірмос. Моісеѡву помнающе, дꙋше моѧ, десницꙋ бѣжи, грѣхолюбиваго Єгѵпта і разꙋмнаго фараѡна ѿврьзисѧ работы, да кр҃стнꙋю пріимеши палицꙋ, страстное преидеши море, смиреніемъ въпіющи, г҃ви поемъ, славно бо прослависѧ.

Чего ѡжидаю и что на времѧ взираю, мимошедшаѧ лѣта помышлѧю и разꙋмѣю множество ѕолъ моихъ, ѿ них же ѡбрати мѧ, Х҃е, да пію судебъ твоих пелынь на прогнаніе грѣховнаго вреда, да же не затворѧтсѧ двери покаѧніа і ѡбличатсѧ таины, і испытаютсѧ дѣла і мысли, і судѧтсѧ грѣшници.

Хощꙋ нн҃ѣ изгл҃ати пред ѡбразомъ твоего подобіа, Х҃е, д҃ша моеѧ всю горесть и нерадство и слабость тѣла моего. Аще бо грѣси мои прѣтѧтъ ми молчати, но ѿ болѣзни ср҃дца ісповѣдаю ти сѧ. Ібо дѣлатель погꙋбивъ сѣмена, не ѡста раліи и кꙋпець даѧ заимъ, стражеть. Покаѧніа раді, г҃и, спаси мѧ.

Времѧ живота моего мало и полно трꙋда дѣлъ ѕолъ моих. Не сътвори бо сѧ в житіи ѕлоба, ни грѣхъ весь, егоже азъ, спасе, не съгрѣших словомъ и дѣломъ, и помысломъ любовію, и видѣніемъ, и похотію и до нн҃ѣ раздражаю тѧ. Спаси мѧ ѿ ѕлыхъ мыслеи свершеніа, да не послѣдніи ми грѣхъ горѣе перваго бꙋдеть.

Бого[родиченъ]. Дв҃о Мр҃іе, м҃ти живота моего і невѣдѣнію направленіе и б҃жству богатьство, немощи сила, стрꙋпомъ исцѣленіе, болѣзнем ѡблегьчаніе і напастемъ претвореніе, сп҃сію надежда, оуслыши моленіе мое и скончаі ми жади мое помышленіе, імаши бо хотѣнію помаганіе.

Пѣс[ень] в҃. ірмос. Вънми, н҃бо, рече Моісей, втораго написаѧ закона. Прьваго преступившимъ, внимаи и разꙋмѣй, ѡ д҃ше, своемъ паденіи, богъ истиненъ есть, судѧи праведно и въздаѧ комуждо по дѣлом.

Адамскаѧ помысливъ в бѣсовскаѧ впадохъ, по законнаѧ емсѧ, в беззаконнаѧ оуклонихсѧ, свѣтъ възненавидѣх, въ тмѣ грѣховне заблуділъ есмь.

Аще и мудра бѣ ѕмія, но немалу пагꙋбу Адаму сътвори. Тѣмже высокомысліа гадомъ і азъ прелщенъ быхъ и божіа бл҃гдти дара ѿпадохъ.

Бесѣдꙋѧ евжински съ плотьскими похотми, ꙗко безсловеснымъ гадомъ прелщенъ бых лютѣ и многа добра вѣчныа жизни ѿнудь лишенъ бых.

Бого[родиченъ]. Ꙗко всѣхъ сыи грѣшнее на небо възрѣти недостоинъ есмь, но к тебѣ, мати божіа пр҃чстаѧ, дрьзаю на моленіе, оумилосердисѧ на мѧ, избави вѣчнаго мученѧ.

Пѣс[ень] г҃. ірмос. Ꙗко богъ всесиленъ изнемогьшую грѣхми дш҃у мою и ср҃дце ѕлыми запустѣніи, все доброплодно сътвори, да дх҃омъ съкрушеномъ мл҃твꙋ ти принесу.

Ѿ пеленъ враги в плѣнъ веденъ бых и бѣсовскимъ запаленъ ѡгнемъ, безаконіемъ кипѧ, всѧкъ грѣхъ съврьшаю, ни мало, не болю покаѧніемъ, но погибаю величаꙗсꙗ. Хе҃ мои, спаси мѧ ѡкааннаго.

Въ юности безаконіа, в возрастѣ нечистыѧ похоти, въ старости стыдкаѧ дѣла и чрезъественыѧ (sic) грѣхи, и доселѣ не ѡстахъ скверны, діаволом л'стимъ. Но ѿ нынѣ, г҃и, каюсѧ, ізбави мѧ вѣчныꙗ муки.

Лютъ томитель имѣю ѿ юности, ѕлыи ѡбычаи грѣховныи, и малое ми ѡно бысть пропасть велика, оуже бо съдоленъ вижусѧ грѣхомъ. Но на твою, Хе҃, взираю милость, не ѿчаю себе.

Ѿ тебе рождьшагосѧ, ѿроковице бц҃е, испроси ми ѿпуста, веселить бо сѧ прошеніемъ твоим и радꙋетсѧ оутѣшеніемъ, не ѿлагаетъ на исполненіе. Свою бо мнить славꙋ твою, сп҃ве ти тобою радуютсѧ.

Сѣд[аленъ], глас и҃. Никто же ѿ скверны чистъ и никтоже безвины ѿинудь в чл҃цѣх, аще и єдінъ дн҃ь животъ его. Токмо ты єдінъ, ѡблъкіисѧ в плоть нас раді, ѿ дв҃ы Мр҃іа взимаѧ грѣхи всего мира, много мл҃стиве, хотѧи всѧ чл҃ки спасти. Благіи дш҃елюбець, ѿць сиротамъ, богъ кающихсѧ, врачь дꙋшамъ нашимъ и тѣлом, сп҃съ [спасъ] чл҃комъ и к тебѣ прибѣжимъ, да оулучимъ спасеніе.

Пѣс[ень] д҃. ірмос. Провидѧ дх҃омъ Аввакумъ, еже до моеѧ нищеты твое, Хе҃, схоженіе оукрѣплѧа, смотрено въпіаше. Ꙗростію напрѧзи на враги лꙋкъ свои, избавлѧа ѿ плѣна, немлъчно въпіющаѧ, слава силѣ твоеи, г҃и.

Ѳилосѡѳъ хитрорѣчіа и вѣнецъ доброгласіа ѿ юности не навыкох, но грѣхомъ прилежа, весь скверненъ сведесѧ, мл҃стве г҃и, пріими мою мл҃твꙋ, не хитростію слагаему, но ѿ горести дш҃а, ѡ грѣсехъ приносиму.

Хитрогл҃иво слово і оувѣтлива оуста, быстро стружꙋщь рѣчію ꙗзыкъ, не избавит мене ѿ муки, ѕломыслено имуща ср҃дце, ѡсквернѧюще ми в похотѣх дш҃ꙋ і въ глубинѣ страстнѣй погрꙋжаемъ. Ѡ, мл҃стивы спасе, даи же ми времѧ покаѧнію.

Притчю смокве внимаю, всуе хвалюсѧ, многословнымъ листвіемъ плодъ добрых дѣлъ не творѧще и вѣрꙋю въ Ха҃ сн҃а божіа, тои бѣси вѣрꙋють но сꙋднаго дн҃и трепещꙋть. Воиже по дѣломъ чст҃ь и мука, покаѧніа ради г҃и, спаси мѧ.

Бог[ородиченъ]. Ꙗвленыхъ и неꙗвленыхъ, вѣдомыхъ и невѣдомых и чрезъественых безаконіи ꙗкѡ богъ прости ми мл҃твами бц҃а, иже за всѧ молитсѧ. Хе҃ многомл҃стве, тоѧ раді възведі мѧ із бездны грѣховныꙗ.

Пѣс[ень] е҃. ірмос. Огненыи оумъ Ісаиѧ дх҃омъ движимъ, провозглашаше оутренюѧ, к богꙋ молѧшесѧ приложити зло нечестивымъ. Понеже истины не сътвориша на земли, тѣмъ възникни, дш҃е моѧ, ѿ мрака грѣховнаго і ѡзарисѧ свѣтомъ покаѧніа.

Ѕлодѣи врагъ без студа нападе на мѧ і въскрежета зубы завистію, много брахсѧ и преможе мѧ, впадохъ в сѣти его. Ꙗко звѣрь на оубіеніе оулови мѧ і стрелою безаконіа оустрѣли мѧ, і мечемъ грѣха ѕлѣ порази мѧ. Іс҃е, всѣхъ врачю, исцѣли мѧ.

Іскусникъ моеѧ вѣры прѣже на ѕло постречеть мѧ, егоже азъ ненавижу, но любовными мною вещьми, аки оузами свѧзанъ и в прочаѧ влечеть мѧ грѣхи, и хвалитсѧ ѡ моеи погибели, но кающасѧ, пріими мѧ, Х҃е.

Ізыди бѣжащи неѡбратно ѿ грѣховнаго дш҃е мѣста, ібо несущу на древѣ ѡвощꙋ нечесто похотію, приходіть въ ѡградꙋ. Лꙋче бо скитатисѧ г҃а раді, неже бо в видімом ꙋвѧзнути прꙋглѣ, да не будеши съзидаа и разорѧа дѣло гн҃е.

Бог[ородиченъ]. М҃ти чл҃колюбца бога, егда мл҃твы приносиши к сн҃у за р҃ѡдъ хрстіанскіи, помѧни и мене грѣшнаго, да не препрѣнъ будꙋ въздꙋшными мытари, да не ѡтѧгъчають грѣси мои в мѣрилѣх на въздꙋсѣ, но свѣтоличнымъ аг҃гломъ предаи мѧ.

Пѣс[ень] ѕ҃. ірмос. Ꙗко Іѡна въпію ти, Х҃е, в китѣ ѕолъ моихъ ѡдръжимъ, із глубины възведі мѧ грѣховныѧ, да же не скончаетьсѧ дш҃а моѧ, в цр҃квь ст҃ую твою пріими мою мл҃тву.

Ревную дш҃ею в дѣло гн҃е, а тѣломъ низъпадаю въ грѣх, съдрьжимъ ѿ единаго срьдьчнаго корене, аки древи мнѡги вѣтви помышленіа, ѿ них же, Х҃е, сꙋщаѧ істреби грѣховныѧ, гл҃ю, похоти, да не с ними въ ѡгнь вверженъ бꙋдꙋ.

Щаденъ быхъ і до н҃нѣ ꙗкѡ древо въ ѡградѣ закона Х҃ва, никогда же не сътворих бл҃гоплѡдіа моему вл҃дцѣ і блгодателю. Трепещу проклѧтіа с посѣченіемъ, аще покаѧніа плода на ѡно лѣто слезами не принесу.

В ровъ погибелныи мнѡгими съблазны безаконіи моихъ азъ ѡкаѧнныи вринꙋхсѧ, нечаѧніемъ ѡдрьжимъ. І потаихсѧ аки Каинъ, оубивъ мнѡгими грѣхи дш҃у мою. Но ты, гн҃, ꙗко же хощеши, строеніемъ судебъ твоих, спаси мѧ.

Землѧ оукрашаетсѧ цвѣты, древо хвалимо плода ради, азъ же различными грѣхи ѡсквернихсѧ. Тѣми съвладомъ, ѡ бл҃гаго цр҃ѧ м҃ти, ты владѣеши всѣмъ ізбавленіемъ, мл҃сть свою ізлеи на мѧ, ѡстр҃тованнаго. Ты бо ꙋпованіе мое дрьжавное.

Кондак, глас в҃. под[обенъ]. Ꙗко начатки. Дш҃евнаго паденїа по всѧ часы в себѣ видѧ і твое длъготрьпѣнїе слове преѡбидѧ, всѣх бл҃гихъ лишихсѧ і всѧцѣи муцѣ повиненъ бых. Но възведи мѧ уже ѿчаꙗннаго, Б҃ца раді, многомл҃стиве.

Пѣс[ень] з҃. ірмос. Аг҃гломъ ѡтроки съхранивъ, в кипѧщеи пламенемъ пещи і мучителѧ ѡпаливъ посрами, ꙗко богъ извѣстуѧ силу свою, его же поюще, зовемъ: бл҃гсвнъ богъ ѡц҃ь наших.

Чюжихъ грѣх испытник, а своего безаконіа хранитель, ѡправдаюсѧ ꙗзыкомъ, а дѣлы горѣе невѣрных. Азъ ѡкаанный, сведесѧ, инѣмъ треску в ѡцѣ видѧ, а себѣ клады не чюж. Ѡ, мл҃стиве г҃и, іми же вѣси судомъ и спаси мѧ.

Инѣхъ с҃тое житіе хвалю, а своих ѕолъ не ѡстаюсѧ, ꙗко инѣмъ подаѧ законъ, но паче всѣх безаконновах і самѣхъ Хо҃оубінць горѣе быхъ. Даныи ми талантъ ѕлѣ погꙋбих. Аще ты, Х҃е, не въздвигнеши мене, суетно бо сп҃сніе ч҃лческо.

Не могꙋ изъѡбрѣсти ѿ вѣка подобна мнѣ грѣшника. І того раді ѡбіатъ тугою, нечс҃тива себе нарицаю, лицѣмѣръ пред ч҃лки, а пред богомъ безаконникъ. Ѡ чемъ прьвіе покаюсѧ, аще не ты, Х҃е б҃же мои, мл҃стію спасеши мѧ.

Бѡг[ородиченъ]. Бесѣдꙋѧ евжински съ плотьскими похотьми, аки безсловесным гадом прелщенъ быхъ лютѣ і многа добра лишихсѧ. Защитнице страшнаѧ, преславнаѧ Б҃це Мр҃іе, ізбави мѧ брани діаволѧ.

Пѣс[ень] и҃. ірмос. Цр҃ьскихъ дѣтеи мл҃тва пещьныи пламень прохладі і ꙗрость мучителеву побѣди, ꙗко в чертозѣ поюще, гла҃хꙋ, бл҃гсвите всѧ дѣла г҃снѧ, г҃а поите и превъзносите его въ вѣки.

Никін же мира сего санъ ѿ вѣчныа муки избавить, преступающих б҃жіа заповѣді. Не лѡжь бо есть, не судѧи на лица, но тебѣ молюсѧ, в҃лдко, ѡч҃сти мѧ преже конца і спаси мѧ.

І мало и много здѣ поживше, никагоже избыти смр҃ти, понеже испытаніе дѣломъ здѣ. Б҃же, прости ми, да не ꙗко безбоженъ тамо мꙋченъ буду.

Бл҃гсвимъ ѡц҃а и сн҃а и с҃тго дх҃а г҃а. Оуже времѧ коротитсѧ и сапогꙋ не ѿрѣшена въ стꙋгу, въ еже есть телесныѧ грѣхи і неисцѣлнꙋ в дш҃ꙋ ѡбрѣтох ꙗзву. Безаконіи моих раздрѣши ми, Х҃е, съꙋзы грѣховныѧ.

Бог[ородиченъ]. Б҃це дв҃о, ѿрѣши ми ꙗзви, лютѣ гниюща неꙗвленіемъ, маслом слезнымъ ѡмывъ. І платомъ покаѧніа ѡбѧжи и здрава мѧ сътвори і со ѡдра нечаѧніа въстави. Хвалимъ, блг҃свимъ, кланѧемсѧ г҃ви, поклонъ єдінъ до землѧ. Ірмос и҃ — ѧ пѣсни.

Пѣсень бц҃и. Величить д҃ша моѧ г҃а і възрадовасѧ дх҃ъ мои ѡ б҃зѣ, сп҃се моемъ, чс҃тнѣишꙋ херꙋвимъ, поклон.

Ꙗко призрѣ на смиреніе рабы своеѧ, се бо ѿ н҃нѣ бл҃жать мѧ вси рѡ҃ді, чс҃тнѣишꙋ херꙋвим, поклонъ.

Ѧко сътвори мнѣ величіе силныи і с҃то имѧ его и м҃лсть его в рѡдъ и родъ на боꙗщіих сѧ его, чс҃тнѣйшꙋ херꙋвимъ, поклонъ.

Сътвори державу мышцею своею, расточи гордыѧ мысли ср҃дца их, чс҃тнѣйшу херувим, поклон.

Низложи силныѧ съ пр҃стлъ і вознесе смиренныа, алчющаѧісполни бл҃гъ і богатѧщаꙗсѧ ѿпусти т'ща, чс҃тнѣйшꙋ херꙋвимъ, поклонъ.

Въспріатъ Іи҃лѧ ѿрока своего помѧнꙋти мілости, ꙗкоже г҃ла къ ѡ҃цемъ нашимъ Авраамꙋ и сѣмени его до вѣка, чс҃тнѣишꙋ херꙋвимъ, поклонъ до землѧ.

Пес[ень] ѳ҃. ірмос. Тѧ паче оума ес҃твенꙋю дв҃ꙋ и паче ес҃тва бога рождьши, евжінꙋ клѧтвꙋ потребившаго і Адама ѿ оузъ ізбавльшаго, егоже н҃нѣ моли подати ми грѣхов ѡставленіе, да тѧ, бц҃е, радостнымъ ср҃дцемъ православно величаемъ.

Взѧхъ кр҃стъ Хс҃въ, егоже до конца не понесох. Како ли хр҃стіанин нарекꙋсѧ, ни єдінаго ѡбѣта чисто не съхраних, при всемъ сългахъ вл҃дце моемꙋ Х҃ꙋ. Бѣжить пьтица борзо ѿ орла, азъ же скорее скачю къ грѣхꙋ, аки рыба пожеръ оудіцꙋ, цѣпит мѧ множество ѕолъ моихъ. Г҃и, м҃лтію си избави мѧ.

Хс҃во легькое иго ѿврьгохъ і во своа волѧ навыко[хъ] ходіти і діаволъ жажель на д҃шевнꙋю выю възложих, аки ракъ напред нужею ідꙋ, а назадь къ грѣхꙋ ꙗко онъ скоро текін, оудобь врагомъ оуловленъ бывъ, аки козлище въсхищенъ бываю. Ізми, мѧ, Х҃е, да не сътрен бꙋду адьскими зубы.

Ц҃рьскимъ правым пꙋтемъ Хв҃а закона не изволих хранити, оуклонихсѧ въ стѧзѧ неблаги. На грѣховное настꙋпихъ терніе і тѣми сноженъ быхъ лютѣ. Но к тебѣ, Х҃е, въпію, даі же ми слезы покаѧніа, і ѡмыи ми д҃шевныи гнои, и сътвори мѧ, спасе, не имуща скверны.

Бог[ородиченъ]. Єдінъ ѿ троца Х҃с истинныи богъ нашь, м҃лтвами с҃тыа бц҃а, пр҃дтча і н҃бсныхъ силъ, ап҃слъ же, пророкъ і м҃чнк, с҃тль же и пр҃пдбныхъ, посреди всѣхъ с҃тыхъ достохвалныхъ, іспꙋсти ми глас: ѿпꙋщают ти сѧ грѣси твои, иді в вѣчны миръ.

СОЛУНСКА ЛЕГЕНДА

Постоянен е интересът към делото на Кирил и Методий, създатели и основоположници на славянските литератури. Поради това за тях често се явяват научноизследователски трудове, разглеждащи отделни въпроси, свързани с делото им. Специален дял в тези проучвания представлява издирването и публикуването на изворите за Кирил и Методий — славянски, гръцки, латински. Досега са изнесени много такива материали, които допринасят за уточняване на отделни епизоди из живота и творчеството им. Разбира се, тук има още твърде много да се желае, особено що се отнася до византийските (гръцките) извори за двамата солунчани. Напълно естествено е, че преобладават славянските извори за Кирил и Методий: пространни жития (Панонските легенди), проложни жития, служби, летописни текстове и др.

Между тези извори е и прочутата „Солунска легенда“ — южнославянско литературно произведение, възникнало доста време след паметната дейност на Кирил и Методий сред славяните. Под формата на автобиография (съвсем кратка) Кирил Философ разказва как попаднал сред българите, научил техния език и съставил азбука за тях. Когато българите узнали за неговото дело, те воювали продължително време за освобождаването му от гърците, понеже бил задържан от тях. Подчертано са изказани известни патриотични тенденции в легендата, проличаващи преди всичко в противопоставянето на двата народа — гърци и българи. Неизвестният книжовник възвеличава своя български род, за който дори прокарва тенденция, че е богоизбран, а подценява гърците, представени като последователни врагове на българите. Тази идейна наситеност на легендата дава основания на някои учени да смятат, че тя е написана по време на византийското робство (XI—XII в.). Във всеки случай самото нейно написване е свързано с две важни положения, отразени в легендата — 1) култа към Кирил Философ, известността на Кирил сред населението и 2) борба на българския народ за културно и политическо утвърждаване.

Макар да използува някои възникнали вече литературни произведения за Кирил (главно „Успение Кирилово“ и др.), неизвестният български книжовник държи здрава връзка с народната среда, свидетелство за което е общият легендарен тон на творбата му, показваща връзка с народна мисловност и фразеология. Наистина народната мисловност и фразеология до известна степен са накърнени поради това, че сега ние познаваме легендата по сравнително късни преписи — от XVI в. насам, — но те все пак се чувствуват. Оттук естествено произтича още един извод — използуването на „Солунската легенда“ като исторически извор трябва да става твърде внимателно.[1] Легендата има повече значение като художествено произведение, въвеждащо в нашата литература един нов жанр — автобиографията, макар в дадения случай тя да не е автентична.

„Солунската легенда“ е въведена отдавна в науката — още през 1856 г. активният през Възраждането велешанин Йордан Хаджиконстантинов-Джинот я обнародва по неизвестен ръкопис в „Гласник Друштва српске словесности“ (кн. VIII, стр. 146—147).[2] След отпечатването на всички старославянски съчинения[3] тук е притурена следната редакторска (издателска) бележка: „Ови записи налазе се на последньим листовима едног старог патерика и едног триода додани, а снимио ий е верно редовный член Друштва г. К. Николаевић у Цариграду; куд се речене кньиге из Скоплья учреднику бугарског вестника г. Александру Екзарху послане.“ Напечатаните текстове обаче съвсем не говорят за верни преписи, както свидетелствува бележката. По-важна е вестта, че книгите били изпратени от Скопие (вероятно намерени там или в други македонски предели) до Александър Екзарх, тогава редактор на „Цариградски вестник“.[4]

Три години по-късно този текст е преиздаден в цариградското списание „Български книжици“ (1859, кн. 1, стр. 15—16) под наслов „Слово Кирила философа блъгаркаго“. За разлика от сръбското издание тук е дадена по-голяма бележка, засягаща както ръкописа, в който се намира легендата, така и някои интересни мисли върху нейното съдържание. Според издателя ръкописът има „правописание сръбско“, палеографските му особености говорят, че съчинението „е било преписано много късно“. Тези уточнения са направени непосредствено въз основа на ръкописа, вече намиращ се в Цариград, дето бил изпратен на Александър Екзарх, както се вижда от бележката в „Гласник“. Сега не знаем кой българин е обърнал внимание на това съчинение и го е подготвил за напечатване в българско списание — може би самият Ал. Екзарх? Безспорно преиздаването му е дело на образован български книжовник, запознат с литературата върху Кирил и Методий.

Ето и самата бележка на издателя: „Сие слово, както ся види, има правописание сърбско и кой знае от кого сърбина и кога е било писано или преписано. От образът на писмената даже ся познава, че то било е преписано много късно, защо употребява титли и вместо ꙋ или оу само ү, и вместо я (ꙗ) — є, и вместо ѫ — ү и проч., които никак не би били писани така в Кириловото време и най-паче от самаго Кирила. Освен това то приказва за някои си работи, които, ако не са някое чудо, трябва да са басня измислена. Приложи и това, че в него пише как сочинителят на нашата азбука ся зовял още тогази Кирил (Кириле, Кириле!), а ми знаем из историята, че он тогава ся именовал Константин (Философ), а по-сетне преименован Кирил. Как да е, това слово обема обаче една велика историческа истина, че св. Константин, или Кирил, бил призван и пратен първо на българите и за тях изобрел славянската азбука, а после отишел к моравляном и другим народом."[1]

---

[1] Й. Иванов. Северна Македония. София 1906, стр. 65: „Като изключим анахронизмите и легендарните страни, които се съдържат в Словото, както е случаят с всички паметници за живота и дейността на Кирил и Методий, пак остават ценни исторически известия.“

[2] Оттук текстът е препечатван от В. А. Бильбасов. Кирилл и Мефодий. II. Спб. 1871, стр. 217—219; Порфирий Успенский. Первое путешествие в Афонские монастыри и скиты. II, 1. Киев 1877, стр. 103—104. Използуван е за варианти от Й. Иванов. Български старини из Македония, 1931, стр. 282—283; П. А. Лавров. Материалы.., 1930, стр. 158—159 и др.

[3] Те са: Житие на Петка Търновска (стр. 131—141), надпис от манастира „Свети апостол Андрей“ (стр. 141—142), други надписи (стр. 142—144), Житие на Стрез (стр. 144—146), Слово за Кирил Философ (стр. 146—147), писмо от папа Инокентий до Стефан Душан (стр. 146—150).

[4] За съдбата на изпратените книги днес не знаем нищо.

Временаписването на книгата не е посочено, но то не ще да е порано от XVI—XVII в.

Вторият препис на „Солунската легенда" е познат по така наречения Тиквешки ръкопис (сборник). За него извести първо Никола А. Начов в кратката си статия под наслов „Една нашенска ръкопис", като обнародва изцяло и текста.[2] Той приема, че целият сборник е от XVII в. Б. Цонев категорично смята, че ръкописът е от XV в.: „Макар че хартийният знак не личи (защото листите при повторна подвързия са подлепени), пак, съдейки по хартия, почерк и правопис, ще произлиза от XV век, а не от XVII, както приема покойният Начов."[3] Йордан Иванов го определя от XVI в. Според мене езиковите и палеографските особености на книгата подсказват за ръкопис от края на XV и началото на XVI в. Що се отнася до легендата, Начов пише следното: „Интересно за нас в тоя ръкопис е „Словото на Кирила Философа" за изнамирането на словенските писмена. При всичко, че това същото слово е обнародвано в „Български книжици" (1859, стр. 15), ний го обнародваме тука според нашата рукопис, понеже в нея намираме: 1) цели или право написани тези думи, които в „Книжиците" са непълни, погрешени или пропуснати, 2) различие в числото на изнамерените от свети Кирила писмена (в „Книжиците" л҃є, а тука л҃в) и 3) различие в правописанието."[4]

Третият препис се е намирал в пергаментен сборник от село Търново, Кривопаланско. Препис от сборника си направил още през 1861 г. кюстендилецът Г. Ангелов, който той обнародва в книгата си „Кюстендил" (Кюстендил 1900, стр. 5—6). Макар проф. Й. Иванов да е получил търновския препис, предоставен му от самия Г. Ангелов, той не го печата, защото „преписът на последния е много побългарен и модернизиран от преписвача"[5].

---

[1] Може би това е едно от съчиненията, с които се илюстрира мисълта на редакцията на списанието, казана след препечатването на устава на сръбското „Дружество за словесност" и на обявата за програмата на неговия печатан орган „Гласник". Тук се казва: „Дали не е нам голяма срамота да спим още и да си не отваряме очите на онова, което ще толкова да ни помогне да станем и ми хора, достойни да се покажем пред света" (там, стр. 14). Словото за Кирил е обнародвано непосредствено след тези материали.

[2] Сп. „Книжици за прочит". Солун 1889, кн. 1, стр. 44—47. Преиздаван също от Й. Иванов и П. А. Лавров. Повече за целия ръкопис вж. СбНУН, VIII, IX, X. Сега ръкописът се съхранява в Софийската народна библиотека, № 677.

[3] Б. Цонев. Опис.., II, стр. 208.

[4] Книжици за прочит, стр. 44. В друга своя публикация (СбНУН, X, 1894, стр. 163) Начов погрешно казва, че от легендата имало общо 22 преписа!

[5] Й. Иванов. Северна Македония. София 1906, стр. 62—63. Самият Г. Ангелов така описва книгата: „Настоящий препис е снет от един стар ръкопис на заешка кожа — пергамент, окъсан, без корици (капаци), съдържащ приблизително сто и петдесет листа от около 40 сантим. дължина и 30 снт. широчина. В него се намираха разни слова и жития на светии. Началните букви на всяко слово бяха написани с цървено, а всичките други с

Това са трите познати днес преписа на „Солунската легенда“ — Тиквешки (XV—XVI в.), Константинов (XVI—XVII в.), Търновски (според уверенията на Г. Ангелов, дадени пред проф. Й. Иванов, бил писан на пергамент, но това ми се вижда съмнително; по-вероятно е ръкописът да е твърде късен, откъдето идва впечатлението на Й. Иванов, че той е „побългарен и модернизиран от преписвача“). Прави впечатление, че и трите преписа са намерени в Тиквешко и Кривопаланско; безспорно те са били и писани в тези земи, свидетелство за което са някои техни езикови особености. Но тук по-важно е друго — значителното разпространение на култа към Кирил, който именно обуславя появата и преписването на легендата.[1]

По-долу става дума за четвърти препис на „Солунската легенда“, който обнародвам по ръкопис от XVI в. (това е вече трети изцяло печатан текст). Ръкописът се намира в Църковния историко-археологически музей — София, № 1161. Не е запазен изцяло — липсват листове от началото, средата и края; размерът на листовете е малка осмина; състои се от отделни части, както може да се съди от отделната номерация на колите. Сега има 148 листа. Писмото не е красиво, но четливо. Графически и езикови особености показват, че книгата е писана в сръбски земи, почеркът показва прилика с други сръбски ръкописи.[2]

Съдържанието на сборника е легендарно-апокрифно, свързва се с широко разпространената сред балканските славяни апокрифна книжнина. Особено отбелязване заслужава обстоятелството, че поместените в него разкази показват значителна връзка и прилика с народната легенда, прилика има дори и в стилно-езиковите похвати. Ще спомена някои от съчиненията в ръкописа:

1. Разказ за Георги и ламята (л. 10).
2. Разказ за Михаил и Сатанаил (л. 40).
3. Мъдри мисли от Кирил Философ (л. 56).
4. Разказ за Петър Гъгниви (л. 62).
5. Слово за Йосиф Прекрасни (л. 70).
6. Физиолог (л. 81).
7. Разказ за Милетий (л. 95).
8. Солунска легенда (л. 98).
9. Разказ за Меркурий (л. 102).
10. Езопови разкази (л. 109).
11. Разказ за Александър (л. 117).
12. Видение Павлово (л. 131).
13. Исаево видение (л. 136).
14. Епистолия (л. 139).

Целият ръкопис представлява значителен научен интерес по линия на разказвателния жанр, връзката му с устната народна легенда; съдържа-

---

църно мастило. Тоя пергамент беше намерен от поп Апостола из Криворечна Паланка, в старата църква в село Търново, Паланечка кааза, на което през 1861 г. той бе свещеник. През месец май същата година Димитър Ангелов беше взел тоя пергамент и тука в Кюстендил от него снехме настоящий препис“ (стр. 6).

[1] Съвсем справедлива е бележката на Лавров: „Очень жаль, что такой небольшой текст не дан в фотографическом снимке“ (Материалы.., стр. 158).

[2] № 999 — Софийска народна библиотека. Срв. още Вл. Мошин, Ćirilski rukopisi Jugoslavenske Akademije. Dio II. Reprodukcije. Zagreb 1952, сн. 68, 69, 80. Вж. също Ст. Кожухаров. Неизвестен препис на Солунската легенда. Сп. Български език, XVI, 1966, кн. 5, стр. 491—494.

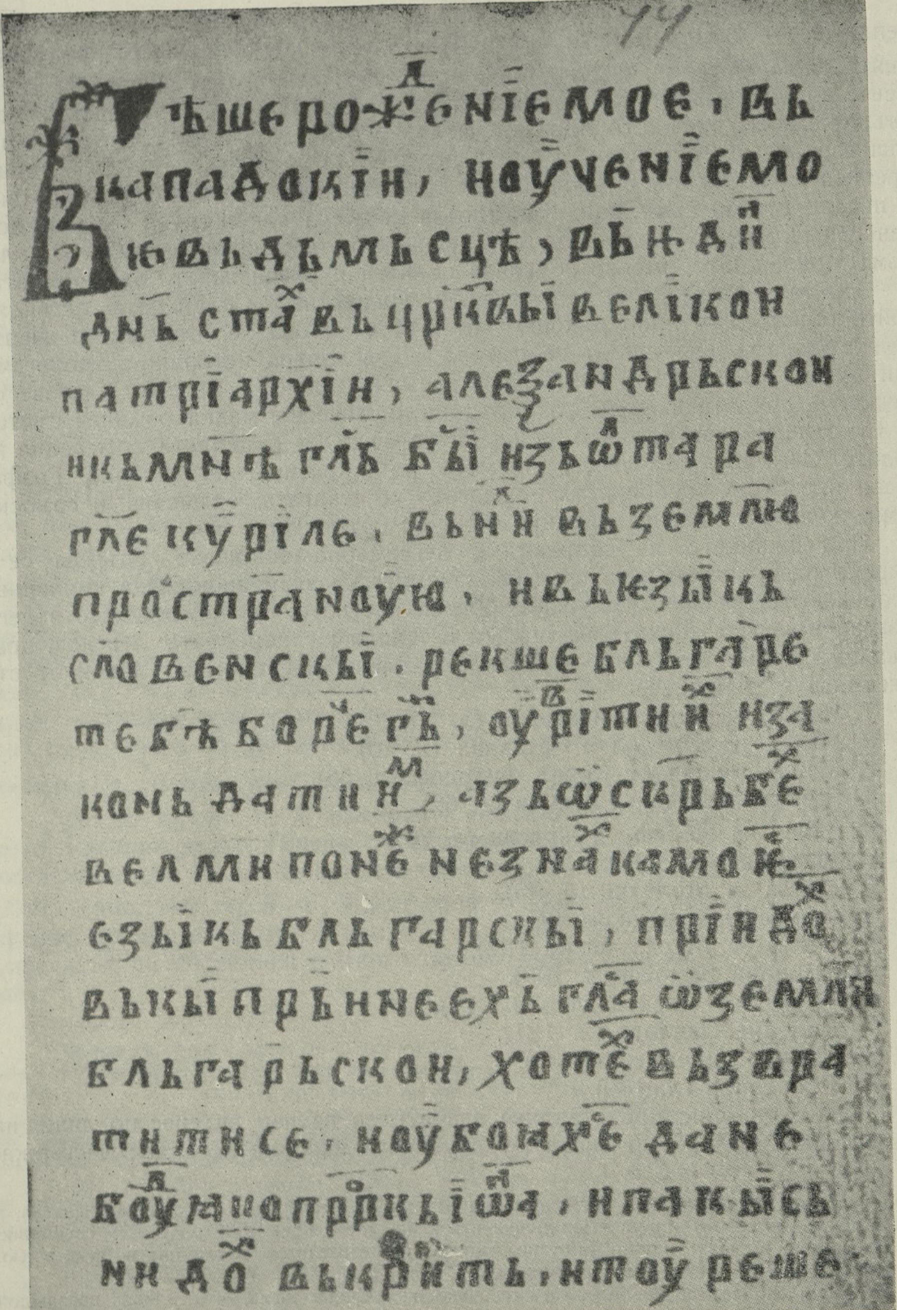

Бѣше рождение мое · въ
кападокїи, научение мо
ю въ дьмьсцѣ, вьнадн
днь стаа въ цркви великои
патрїархїи, алезандрьскои
нкьмнѣ глаъ бы изьѡлтара
гле курїле · вьни вьземлю
пространую · и вьезыкь
словенскы · рекше бльгаре
тебѣ бо рече гь, обратити иза
кона датни, азь ѡсирьбе
велми понѐ не знаемо е
езыкь бльгарскы, прїидо
вькыпрьнне бехь гла ѡземли
бльгарьскои, хотѣ вьзвра
тити се, наукомь хе дане
боу меопрркьїѡа, ипакысь
ни до вькрити, итоу реше

Солунска легенда. София — Църковен музей, ръкопис № 1161 нието му разкрива близост не само с народната легенда, но и с богомилската книжнина. Някои от поместените тук съчинения заслужава да се обнародват.

Във връзка с това веднага трябва да кажа, че още един препис на „Солунската легенда“ — Тиквешкият препис — се намира в ръкопис с такова легендарно-апокрифно съдържание: Слово за Самсон, Разказ за свети Илия, Разказ за цар Фока и Теофана, Зачатие на цар Саул, Давид пише псалтира, Разказ за евангелието, Разумник, Аврам и Сара, Слово за Измаил, Йосиф Прекрасни, Физиолог, Разказ за Мелентий, Кирил Философ, Меркурий и пр.[1]

С такива апокрифни съчинения съжителствува „Солунската легенда“.

Съпоставен с другите познати преписи, Софийският препис показва най-изправен и пълен текст, позволяващ да се коригират или уточнят някои пасажи и изрази на останалите преписи. И тъкмо в това отношение е неговото важно значение.

Има библиографска вест за още един — пети по ред — препис на легендата. За него узнаваме от редакционна бележка в цариградския вестник „Съветник“ (I, 1863, бр. 17 от 15 юли, стр. 4), в която се казва: „Тези дни приехме от г-на Д. А. Г. в Кюстендил лист от пергамент, който съдържа една легенда или сказание под следующето заглавие: „**Слово Кирила Философа како увѣри блъгарын**“. В един от следующите броеве ще напечатаме туй Слово за любопитство на нашите учени, а за сега изявяваме искренно благодарение г-ну Д. А. Г. и приканваме го да не престава да търси древни български ръкописи по околните му места, с което ще принесе най-важна заслуга на народното слово.“ Самото заглавие на съчинението не оставя никакво колебание, че тук става дума за „Солунската легенда“. Трябва да се съжалява, че не са дадени повече вести за ръкописа, както и за това, че легендата не била обнародвана по този ръкопис. На свой ред видният наш възрожденски деец Райко Жинзифов информира руската наука за това съобщение на в. „Съветник“, като печата кратка бележка в списание „Русский вестник“ (1863, вып. 10—11).[2]

Самият факт, че „Солунската легенда“ много е използувана в научната литература при третиране на разни кирилометодиевски въпроси, свидетелствува за нейното значение. Тъкмо поради този факт, както и поради обстоятелството, че тя е кратко съчинение, намирам за целесъобразно редом с новия препис (наричам го Софийски) да публикувам изцяло и другите три преписа, станали вече голяма библиографска рядкост. По такъв начин най-добре ще се видят приликите и разликите между тях, развитието на текста, неговият литературен живот, ще се преценят достойнствата на отделните преписи и пр. Понеже по полиграфски причини не мога да дам успоредно четирите преписа, съпоставям ги два по два: Софийски и Тиквешки, Константинов и Търновски.

---

[1] Н. А. Начов. Тиквешки сборник, вж. тук, стр. 46, заб. 2.

[2] Р. Жинзифов. Публицистика. Т. II. София 1964, стр. 302.

* * *

Върху кратката „Солунска легенда“ е писано доста в научната литература, свързана с делото на Кирил и Методий. Пръв руският академик А. А. Куник обръща внимание на нея като исторически извор за възникването на славянската писменост и за историята на Солун, пръв използува и въвежда легендата по публикацията иа Йордан Хаджиконстантинов-Джинот.[1] Според него обнародването на „Солунската легенда“ и „Успението на Кирил“ съставлява епоха „в истории славянских апостолов, так как теперь является возможность указать естественную исходную точку миссионерской деятельности Константина“. След него мненията се разиждат — едни приемат легендата за достоверен извор, а други отричат това ѝ качество, или пък са твърде резервирани. Убеден последовател на Куник е В. А. Билбасов, който привежда допълнителни аргументи в полза на легендата като исторически документ (главно из „Страданията на тивериополските мъченици“ от архиепископ Теофилакт Български). Нещо повече дори — намира за възможно да отнесе легендата към „несъмнените произведения на самия Кирил“, дошла в късна и покварена редакция. Словото било произнесено лично от Кирил в някоя църква или в беседа с римското духовенство. За Билбасов затруднение е само следното: „В настоящее время, имея под руками один только список, во многих местах испорченный до невозможности восстановить смысл слов, мы не можем решить вопрос о том, на каком именно языке св. Кирилл произносил первоначально это слово — на греческом или на латинском, который ему равным образом должен был быть хорошо известен — но мы, кажется, в состоянии высказать догадку, что не на славянском, мало известном в Риме, еще менее римлянам, перед которыми оно было произнесено. Вероятнее всего предположить, что оригинал „слова“, на греческом или латинском языке, был позже переведен на язык славянский, на котором и сохранился до нашего времени.“[2]

Още през 1871 г. хърватският учен Фр. Рачки дава възражения срещу тезата и аргументите на Куник и Билбасов: апокалиптичен тон на разказа, неточни географски посочвания, откъсване на Кирил от Цариград, легендата използува съществуващи вече славянски съчинения за Кирил.[3] Българинът-компилатор, вероятно знаейки легендите за участие на славянските просветители в просвещаването на руси и хървати, съставя творба, в която иска да докаже, че Кирил не само създава славянската писменост за българите, но и активно работи за тях: „Kada sve ovo, što je navedeno o Solunskoj legendi u jedno sastavimo, ponudit će nam se misao, da je kompilator legende bio bugarin, bez sumnje makedonski... Glavna je dakle misao Solunske legende vindicirati djelovanje sv. Cirila bugarskomu narodu, koj bi tim načinom bio nosilac kršćanstva i prosvjete za ostala slovjenska plemena. Oko ove glavne misli nižu se one kratke episode iz prediducega života sv. Cirila.“[4]

---

[1] Записки Императорской академии наук, V, 1864, стр. 254—262. Мисли от него се използуват по труда на В. А. Бильбасов. Кирилл и Мефодий по документальным источникам. Спб., ч. II, 1871, стр. 1—6.

[2] В. А. Бильбасов. Пос. съч., стр. 2.

[3] Rad Jugoslavenske akademije, XV. Zagreb 1871, стр. 172—178.

[4] Rad.., стр. 177.

По-категоричен във възраженията си е А. Воронов, който се изказва подробно по отделните доводи на Куник и Билбасов.[1] За мнението на Билбасов пише, че е „весьма решительное и смелое“. И обобщава: „Солунская легенда, очевидно, есть произведение тенденциозное, составленное с целью приурочить миссию св. Константина к Болгарии. Автор не обращает внимания на личность и деятельность апостола славян вне этой предвзятой мысли. Он не говорит ни о сарацинской, ни о хазарской, ни о моравской миссиях Константина, а единственным назначением его выставляет посольство в Болгарию.“ Воронов смята, че легендата има „весьма позднее происхождение, хотя более точное время ее составления не может быть определено“. Поради всичко това в поредицата на близките ней извори за Кирил и Методий тя „може да заеме само последно, но никак не и първо място“.

По въпроса се изказват още руските учени Порфирий Успенски, Барац, Потапин.[2] Отношение към всички изказани дотогава мнения взема и П. А. Сирку в своя ценен труд „К истории исправления книг в Болгарии в XIV в.“ (т. I, Спб. 1890). Основателно той изтъква патриотичния подем по времето на Иван Асен II и особено на Иван Александър, когато именно „деятельность Кирилла и Мефодия приурочивается к Болгарии, как будто здесь славянские просветители локализуются или натурализуются“. Тогава се появяват ред сказания, нерядко с легендарен или апокрифен характер, в които славянските просветители „считаются родившимися, воспитавшимися и действовавшими как чистые болгары“. Всички тези легенди възникват през Втората българска държава, когато именно „память о святых братьях и их учениках и деятельности тех и других была значительно потемнена и во всяком случае не была отчетлива в сознании народа и даже интелигентного общества после греческого ига, как и до него“[3].

Появилите се сега творби за Кирил и Методий по правило ги определят като българи. Първа между тези творби е „Успение Кирилово“ (Кратко житие на Кирил). От него черпи градиво авторът на „Солунската легенда“, силно заразен от мистицизма, стоящ на границата между православие и еретичество. Целта на съставителя е да докаже пратеничество на Кирил свише: „Полемизуя с греками, составитель как бы тешит национальное чувство болгар, указывая на эти дары божьи. Составитель легенды имел в виду кроме того доказать, что греки в миссии Кирилла не участвовали, ей не причастны. В этом отношении легенда является как бы отзвуком слова о письменах Черноризеца Храбра... По моему разумению, после сказанного ясно, что составитель принадлежал к национальной партии, а вышел из среды, дышавшей атмосферой, пропитанной мистицизмом...“[4]

Тези спорове намират отражение и в изследвания на български учени. Пръв Марин Дринов се изказва съвсем определено и категорично срещу старинния произход на „Солунската легенда“. В ценното си проучване

---

[1] А. Воронов. Главнѣйшие источники для истории Кирилла и Мефодия. Киев 1877, стр. 223—237.

[2] Вж. П. А. Сырку. К истории исправления книг в Болгарии в XIV в. Т. I. Спб. 1890, стр. 520—526.

[3] П. А. Сырку. Пос. съч., стр. 513.

[4] Пак там, стр. 525.

„Новый церковно-славянский памятник с упоминанием о славянских первоучителях“ той пише: „Несмотря на некоторую действительно соблазнительную на вид архаичность Солунской легенды, мы осмеливаемся думать, что она появилась никак не раньше XIV века, быть может, в XVI и даже еще позднее“ (разр. м. — *Б. А.*).[1]

Проф. Йордан Иванов направи интересни и ценни уточнения относно историческата достоверност на „Солунската легенда“[2]. Въз основа на гръцки и славянски писмени паметници той документира съществуването на споменувания в нея солунски митрополит Йоан (поставя го в VII в., когато действително са засилени славянските нападения върху империята и частно върху Солун) и диференцира двама Кириловци — Кирил Кападокийски (VII в.) и Кирил Философ. Споменатият в легендата Кирил не е Кирил Философ, а Кирил Кападокийски. Във връзка с това именно, като взема под внимание и други източници, Й. Иванов допуща, че дълго време преди Кирил и Методий „славяните са си служели с гръцката азбука и с нея са писали своята родна реч“. За живеещите в пределите на империята славяни Кирил Кападокийски допълнил познатата им гръцка азбука с нови букви. „Но дали бързописното (курсивно) тогавашно гръцко писмо му е послужило за основа, или пък главното унциално, това на литургическите книги, не може да се утвърди.“[3] С всичко това той цели да отстрани „анахронизмите и легендарните страни, които се съдържат в словото, както е случаят с всички паметници за живота и дейността на Кирил и Методий“[4]. В последни свои трудове Й. Иванов е вече значително по-внимателен и лаконичен, дори избягва да докосне пряко въпроса за историческата достоверност на „Солунската легенда“. В „Български старини из Македония“ (изд. II, 1931, стр. 281) напр. пише: „Ако и апокрифна, легендата съдържа някои ценни посочвания, които могат да се успоредят с други данни, напр. в краткото житие на Кирила, наричано от някои Успение Кирилово, в Българския летопис от XI в. и др.“[5]

Интересни мисли върху този наш книжовен паметник той изказва и в своите лекции (макар и фрагментарно запазени), които заслужава да бъдат приведени, понеже изразяват схващане на голям специалист върху старобългарската литература. След като отбелязва от кои учени и къде е обнародвана „Солунската легенда“, той пише: „Оригиналната тази легенда е привличала вниманието на мнозина: академик Куник, Билбасов, Воронов, Барац, П. Успенски, Сырку, Йорд. Иванов. Едни поставиха паметника между първостепенните източници за кирилометодиевския въпрос (Куник, Билбасов), други (Успенски, отчасти Иванов) намираха в легендата посочване за по-старо покръстване на българи, а трети (Воронов, Сырку) я поставиха в реда на чисто приказните творения. Даже Потапин се постара да намери монголски и скандинавски паралели на нашата легенда.

---

[1] ЖМНПр, 1885, ч. 238, стр. 187; Съчинения, II. София 1911, стр. 344.

[2] Й. Иванов. Северна Македония. София 1906, стр. 62—72.

[3] Пак там, стр. 71.

[4] Пак там, стр. 65.

[5] Вж. още трудовете му „Богомилски книги и легенди“. София 1925, стр. 283; „Българите в Македония“. София 1917, стр. 117 сл.

Погледнат като литературно творение, разказът е автобиография на Кирила Кападокийски с оглед към покръщането на българите и изнамирането на тяхната азбука. В тази автобиография е вложена явната тенденция за национализиране дейността на Константина-Кирила. Тази национална струя се породи особено през време на византийското робство, през XI—XII в. Лишените от свое царство българи живееха тогава със спомените за първите си царе и с паметните дела за някогашна българска мощ. От това време са редицата онези видения и сказания, апокрифната българска летопис, дето се възкръсва в особени очертания забравеното минало на българското царство. *Анахронизмите и чисто легендарните редове на нашия разказ говорят за неговото по-късно редактиране.* Анахронизми са боевете около Солун от Десимира Моравски, Радивоя Преславски, при все че и те са отклик на славянски нападения около Солун; легендарно-мистични са онези бележки за тайнствения глас, що подканя Кирила да иде в българската земя; такова е разказването за забравяне на гръцкия език, за гълъба, за пръчиците и др. Такива елементи изобилствуват и в горепоменатите български компилации-преправки от XI—XII в. Освен това и на Солунската легенда може да се локализира произхода ѝ, именно нейде в Северна Македония, *отечеството на цялата редица онези сказания,* чиито описания [на] събития стават все в Северна Македония, Витоша, Кюстендил, Овче поле, Брегалница.

Не само от литературен, но особено от исторически интерес се явява питането за изворите на Солунската легенда. *Да се придаде пряка историческа цена на разказа не е мислимо;* да се гледа пък и като фикция на всичко вложено вътре е също така неприемливо, защото за някои вести имаме съответни исторически данни. Такива са известията за солунския митрополит Йоан, за нападение на Солун от словените (българите) и за покръщане на българи в Брегалнишкия край (Сев. Македония, 66, 67, 68, 71—72).

Главното обаче известие се отнася до Кирила, който изнамира азбука на българите в Брегалнишкия край и ги покръства. *Явно е, че тука имаме работа с легендарни известия, които са били комбинувани от исторически вести, от предания и от измислени случки.* На Кирила Философа са приписани деяния сред българите, незасвидетелствувани от други източници освен от Успението на Кирила Философа. Самото обаче локализиране на една случка — покръщане на брегалнишки българи — независимо от това, дали там е взел участие Кирил Философ, като да ни дава право да изхождаме от някое историческо събитие. И наистина, освен Солунската легенда, освен Успението Кирилово, и трети паметник говори за подобно нещо, станало на Брегалница, и то във времето на Бориса. Това известие се намира в тъй наречената „Апокрифна българска летопис“. И тьи царь (Борис) крьсти всоу землю блгарьскою и сьзда црькви по земли бльгарстѣи, и на рѣцѣ Брѣгалници и тоу прїемь царьство, на Овчи поли сьзда бѣли црькви (Споменик, III, 191). Съобщението на Теофилакт в „Страдание на Тивериополските мъченици“: *ἐν τῆς βραγαληνίτης ἐπισκοπῇ*… С други думи, ако нямаме доста основание да говорим за някое по-старо покръщане на Брегалнишкия край още в VII в., то поне не можем да отречем събитието, макар станало и по-късно. Това събитие е намерило място в Успението, в летописа и в нашата Солунска легенда. Колкото до помена за азбука, изнамерена от Кирила за брегалнишките българи, той може да се смята зает от автора на легендата от житията на Константина-Кирила.

Рекохме, че легендата се отличава, освен с анахронизмите си, още с българската си тенденция и още с онова мистическо було на средните векове, което е било тъй много на почит, особено в разните еретически християнски учения в България и Византия. Това учение особено е било възприето от българската национална партия и се поставяло срещу ортодоксалността на официалното византийско православие. Главен негов център се вестява Северна Македония, дето възникват и други книжовни дела, пропити с този дух: Апокрифната българска летопис, Сказание на Исай, Видението на пророк Даниил за последните дни, Тълкуванието Даниилово, Преправката на Методия Патарски за последните дни."[1]

Прокараната от него теза, че тук под името на Кирил трябва да се разбира не Кирил Философ, а Кирил Кападокийски (живял през VII в.), бива възприета у нас от Ст. Гечев[2] и проф. Ем. Георгиев.[3] Последният въз основа на нея (и други книжовни източници) се стреми да докаже наличие и значително разпространение на славянска писменост (кирилска) преди Кирил и Методий.

Тези учени застъпват мнението, че „Солунската легенда" е възникнала през византийското робство (по-специално през средата на XII в.). Никакво съмнение не бива да съществува в това, че авторът на легендата е имал пред вид единствено и само Кирил Философ, брата на Методий. За него той говори, него прославя, чрез него възвеличава своя народ. Нужната му мисианистическа роля на българския народ намерил за целесъобразно да изрази чрез Кирил Философ.

Според проф. Ал. Т.-Балан „легендата е късно (от XIV в.) дело на ревнител на българска слава, комуто е било потребно свидетелство с качества на свещена достоверност, на автентична истина. Той вложил в уста Кирилови свой разказ, сглобен от податки от VII и IX в. и в слог апокалиптичен, който родее разказа с известни апокрифи."[4] За голямо съжаление той не изнася своите съображения и доводи, въз основа на които я определя като творба от XIV в. И тъкмо затова може би на друго място в труда си изказва мисъл, която противоречи на предишната. Сега се казва, че легендата „ще е стъкмило българско местно предание и народностна мисъл не по-рано от XII в. за величание на старината на християнството и на книгата, които е произвел божи промисъл у тамошните българи"[5].

Категоричен в оценката си за „Солунската легенда" е и проф. Иван Дуйчев, според когото „тя трябва да бъде отнесена към по-късно време, не към съвременната или близка на славянските апостоли епоха, и дори да бъде включена, както правят някои учени, между апокрифната книжнина. Тази легенда няма почти никаква стойност от чисто историческо гледище — като извор за живота на св. Кирил, защото същинските исторически податки в нея са съвършено оскъдни и неясни“ (разр. м. — *Б. А.*).[1] Що се отнася за времето, когато е възникнала, той пише: „Всички тези елементи: отсъствието на точни и многобройни исторически податки, наличността на народностно съзнание и на силно родолюбиво чувство, желанието да се прослави собственият народ и да се изтъкне зложеланието на гръцкото духовенство — позволяват да се заключи, че легендата е възникнала в по-късно време, изглежда през времето на византийското владичество в България, вероятно през XII в. Мъчно може да се допусне, че тя е възникнала във време на турското робство — в нея няма никакъв намек за турците, а като единствени врагове на народа са представени гърците.“[2]

---

[1] Архив БАН, ф. 52 — Йордан Иванов, арх. ед. 117, л. 46—52.

[2] St. A. Gečev. La légende dite de Thessalonique. Studia historico-philologica Serdicensia. Serdicae 1938, стр. 135—164.

[3] Ем. Георгиев. Славянская письменность до Кирилла и Мефодия. София 1952, стр. 46—48.

[4] Ал. Т.-Балан. Кирил и Методи. II. София 1934, стр. 111. На стр. 110—111 публикува и текста на легендата, към която дава доста бележки и разночетения; Свети Климент Охридски в книжевния помен и научното дирене. София 1919, стр. 116: „един паметник от много късно време и фантастичен по съдържание".

[5] Ал. Т.-Балан. Пос. съч., стр. 114.

Макар проф. П. Динеков на едно място да казва, че „се предполага“ възникването на „Солунската легенда“ да е било по време на византийското робство, направеният от него литературен анализ не оставя никакво колебание по въпроса за времето, когато тя е била написана, а именно XI—XII в. „Солунската легенда“ — пише той — представя обаче много голям интерес като литературна творба, която отразява известни патриотични тенденции. До нас са достигнали по-късни развалени преписи. Но и от тях може да се съди, че тя е възникнала в българска среда, по време, когато византийската заплаха е била много силна и е трябвало да ѝ се окаже противодействие и по литературен път.“[3]

Най-обосновано мнение у нас за „Солунската легенда“ изказва Ст. Гечев в ценното си проучване „La légende dite de Thessalonique“[4]. Авторът спори с някои учени, непризнаващи древност на легендата, или пък привежда допълнителни доводи и разсъждения в полза на древността ѝ. Самият той признава, че изследователите са лишени от каквито и да е преки податки относно временаписването на съчинението. По-подробно разборува мислите на Дринов. Като взема неговите доводи, Гечев ги поставя в обратна връзка — не „Солунската легенда“ заема от сказанието за Сивила, а последното заема от легендата. Основателно добавя, че въпросът може да бъде разрешен само при откриване на трето съчинение, послужило като общ извор за двете творби.[5] Подчертано се изказва убеждение за написване на легендата през византийското робство (1018—1187). Дори се прави известно уточняване, като тя бива поставена между 1090 и 1187 г.[6]

Направеният преглед на научните мнения за „Солунската легенда“ красноречиво говори за две основни положения: 1) налично съмнение или резервираност спрямо историческата ѝ достоверност и 2) различие по важния въпрос за времето, когато е написана. Напоследък в науката доминира мнението, че легендата не е надежден исторически паметник, че тя е преди всичко литературно произведение, написано за задоволяване на определени обществени нужди и патриотични чувства. Що се отнася до въпроса за времето, когато е възникнала, все още има колебание.

---

[1] Ив. Дуйчев. Из старата българска книжнина. I. София 1940, стр. 224.

[2] Пак там, стр. 225.

[3] История на българската литература. Т. I. Старобългарска литература. Издание на БАН. София 1962, стр. 250. Подобни мисли се изказват и в други изследвания, свързани с историята на нашата средновековна литература.

[4] Studia historico-philologica Serdicensia. Tomus I. Serdicae 1938, стр. 135—164.

[5] Пак там, стр. 155.

[6] Пак там, стр. 162.

Аз лично споделям нееднократно изказваното по-рано мнение за по-късен произход (А. Воронов, М. Дринов, Ал. Т.-Балан). Макар легендата остро да противопоставя българи и гърци, което именно дава основание на някои учени да считат, че тя е писана по време на византийското робство (XI—XII в.), все пак съм склонен да приема по-късен неин произход. За подкрепа на такова схващане бих привел преди всичко доводите на Марин Дринов, имащи важно значение. Най-напред Дринов посочва, че славословието за Кирил и Методий, намиращо се в Бориловия синодик (паметник от началото на XIII в.), не съдържа „никакого намека и на те сказания о Кирилле, которые находятся в так называемой Солунской легенде, и которым некоторые ученые придавали более или менее важное значение“[1]. Второто важно доказателство е почерпено от едно сказание за Сивила, поместено в ръкопис от XVI в., т. нар. Панагюрски, или Дриновски сборник (тогава ръкописът бил притежание на Дринов, а сега е в Софийската народна библиотека, № 433). В това сказание, което говори за бъдещата съдба на много народи, между другото за българите се казва: „Отвѣща к нимь, Сивила рече: „ѳ҃ слънце, ѳ҃ родовь ѥсть. а҃. родь словѣне, рекше бльгаре добри, гостолюбивы и смѣрении, истинни, безлоебиви, любѫщии чюждина и крстиꙗньство, сі вѣрѫ правѫѫ богоу прѣдадѫт парѣи всего свѣта“ (л. 63 а). Подчертаните тук думи съвпадат почти дословно с такъв израз в „Солунската легенда“: „и бь ѥзыки словинскыѥ, рекше бльгаре... те бо, рече господь, православноу вѣрꙋ и христиꙗнство богꙋ прѣдадоуть“. Близост до тази фраза Дринов намира и в „Разумника“, по сръбски препис от XV в.: „грьци царство богꙋ прѣдадꙋть, а бльгаре христиꙗньство прѣдадꙋть“[2].

Въз основа на такива факти той обобщава: „Очевидно, что это пророчество, которое Солунская легенда совершенно некстати влагает в уста Кирилла, заимствовано из сказания о Сивилле, где оно совершенно уместно и где Сивилла изрекает подобное же предсказание и об эллинах, „рекше“ греках.“[3] Понеже сказанието за Сивила съдържа един израз за татарите, написан под свежото впечатление на татарските нашествия,[4]

---

[1] М. Дринов. Псс. съч., стр. 344.

[2] Н. С. Тихонравов. Памятники отреченной русской литературы. II. Москва, стр. 440.

[3] М. Дринов. Сьчинения, II, стр. 345.

[4] Този пасаж гласи: ѳ҃. род татаре. Вь та врѣмена прѣвратѫтсѫ дние и годиниѥ вьстанѫть воие ѿ вьстока и потресѧтсѫ ѿ них хори и градове, и крьвавь плачь вьздвігнетсѫ ѿ нихь. И кьдоꙋ вьзвоюѫт, крьвь ꙗко и вода потечеть и вьсѫ земѫ поꙗдѫт. И погибѫт ѿ чл҃вка и именем ар҃хгловѣм Михаила“ (л. 65б). Все тук, малко преди това, се говори и за сарацините. За турци и за турски нашествия изобщо не става дума.

Дринов счита, че самото сказание „не могло явиться раньше половины XIII века“. Достойно за отбелязване е, пише по-нататък Дринов, още едно споменаване на Кирил Философ, в което става дума и за баща му Лъв, тук наречен **цар**. В пророчеството за сарацините е казано: „Осми родь варьварє, рекше саракинє, вьстанеть царь, имѫ емоу Львь, **отца Кирила Философа**“ (л. 65б).

Сказанието за Сивила, възникнало в българска среда през XIII—XIV в., съдържа още една важна подробност, която свидетелствува за повишено народностно чувство у българите — с тях започва изброяването на въпросните девет народа, явили се в съня на стоте еврейски съдии.

Първият сън на съдиите бил такъв: „а҃. слъньцє много зарѫ имаше и тыхо сиꙗѣше, сиꙗѫщи красно, ѕѣло ѡгрѣваше свѣть“ (л. 62б). Разяснението на Сивила беше цитирано по-горе, то рязко контрастира с характеристиката на гърците.

Всичко това говори за наличие и изява на пробудено народностно съзнание. Също неслучайно българското царство бива поставяно в групата на правоверните царства, каквото определение **често** се среща в отделни преписи на „Разумника“. В същия Панагюрски (Дринов) сборник напр. се казва: „Прьвоє царство грьчьско, в҃. царство бльгарьско, г҃. царство аламаньско. Сь грьчьскымь царствомь [єстъ] ѡць, сь аламаньскии м царствєм єсть сынь, сь бльгарьскимь царствомь єсть дꙋхь свꙗты. Грьци царство господоу прѣдадѫть, аламаньско царство попєрѫть всѫ ѩзики полоувѣрци. Се вѣдитє на свѣт єсть ѩзикь всѣхъ о҃в. -є. Ѩзикь єсть гравовѣрних на свѣтє: а҃. бльгарє, в҃. грьци, г҃. сірианє, д҃. иверє, є҃. роуси. В тѣх сѫт г҃. книгы правовѣрних — грьчьска, и бльгарьска и иверьска“ (л. 51).

А Беляковският ръкопис (XVI в.) пояснява, че между деветте православни народа първи са българите („прьво бльгарє, в҃. власи, г҃. срьбиѥ, д҃. грьци . . .“). Все тук се казва: „три книгы православниѥ: прьво бльгарскаа, в҃. — грьчьскаа, г҃. — иверскаа“[1].

В научната литература вече има възражение, че не „Солунската легенда“ заема из „Сказанието за Сивила“, а обратно — сказанието заимствува от легендата.[2] Същото възражение важи и за вестта относно покръстването на славяни от Кирил покрай река Брегалница. По този въпрос би могло да се каже, че не всяко съвпадение на вести в писмени паметници се дължи на заимствуване един от друг; понякога съвпадежите се дължат на общ устен източник, на разпространена устна легенда. Друг е въпросът, когато имаме почти текстуално покритие, какъвто е случаят със съответния пасаж в „Солунската легенда“ и „Сказанието на Сивила“. Тук е безспорно заимствуване от писмен източник. И според мене легендата заимствува от сказанието. Защото сказанието е познато по стари преписи, а легендата по преписи от XVI— XVII в. Разбира се, наличието и липсата на познати преписи от дадено съчинение още не говори за неговото временаписване; това може да има значение само до известна степен, и то за съчинения, в които няма датировка.

---

[1] Б. **Цонев**. Опис . . , I, 1910, стр. 255.
[2] Ст. **Гечев**. Пос. съч., стр. 155.

От друга страна, „Солунската легенда“ има безспорна връзка с книжовната традиция, посветена на Кирил и Методий. Най-здрава е тази връзка с краткото житие на Кирил (Успение Кирилово), особено вестта за дейност на Кирил около Брегалница. В науката се приема, че то възниква през XIII в. А оттук естествено следва, че „Солунската легенда“, щом заема от него, е писана след краткото житие. В двете съчинения подчертано е прокарана българска тенденция чрез просветителската и мисионерска дейност на Кирил сред българите. Воронов основателно посочва, че повод за такова осмисляне е дало на безименния книжовник-българин пространното „Житие на Климент Охридски“ от архиепископ Теофилакт.[1] В житието има няколко пасажа, които свидетелствуват за пряка връзка на Кирил и Методий с българите, напр.: „Понеже славянският или българският народ не разбирал писанията, изложени на гръцки език, светците сметнали това за най-голяма загуба и намирали основание за своята безутешна скръб в това, че светилникът на писанията не се пали в тъмната страна на българите. Те тъгували, страдали и се отказвали от живота.“[2]

Със своите анахронизми подобно на „Солунската легенда“ е едно „Сказание за превода на свещеното писание“, познато по препис от XVI в. В него напр. се казва: „По съществіе въплъщеніа господа нашего Іисȣса Христа въ напоконе времене в лѣто 6370 (= 862) при благовѣрнѣм царѣ Іωанна Асѣнѣ, ѿ богопосланіих мѫжін исповѣдник и равноапостольных Кирил, Меѳωдіе, Климентъ, Наоум, Гωрасдо, Аггеларіе, Лаврентіе...“[3] Защо на това сказание не се придава никаква историческа достоверност? Безспорно неговата стойност е в друга насока — като литературна творба, легенда, която преплита писмени вести и устни предания. Наличието на такива недостоверни и легендарни съчинения навежда на мисълта, че те са били повече, отколкото днес познаваме, че изобщо е имало обществена и културна предпоставка за появата им. „Солунската легенда“ ще да е едно измежду тези сказания, защото се родее с тях по съдържание и форма.

Позната е една преправка на прочутото „Сказание за буквите“ от Черноризец Храбър. Преправката е известна по ръкопис (Берлински сборник) от XIII—XIV в. Към основните мисли и аргументи на Храбър са притурени нови фрази, чрез което сказанието е разширено доста. Засилена е и антигръцката тенденция в него; тя прозира в цялото съчинение, но най-добре е изразена в края, дето се казва: „Тѣмже, братіе, подобно вы бѫди вѣдѣти, аще сьберетасѧ два попа, бльгарскꙑи и грьчъскꙑи, да литоургиса словенска литȣргиѩ, и грьчка да не литоургыса. Аще ли оба да литоургисата, нѫ да не остане словѣнска литоургиꙗ, а грьчка вьспое, понеже свѧта есть бльгарска литоургиꙗ, свѧть бо мѫжь ставы ѧ."[1] Въз основа на тази антигръцка тенденция следва ли да се допусне и приеме, че въпросната преправка е писана по време на робството под Византия? Досега такова предположение не е изказано.

---

[1] А. Воронов. Пос. съч., стр. 197.

[2] Теофилакт Охридски. Житие на Климент Охридски. Превод, увод и бележки от Ал. Милев. София 1955, стр. 35.

[3] П. А. Лавров. Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности. Ленинград 1930, стр. 171.

Особено характерен е в тази насока изразът за гърците, който срещаме в споменатото по-горе сказание за Сивила. Тук се казва: „г҃. родь еллини, рекше грьци, движѫщи цр҃ѫ, смѣшаѫщесѧ сь вьсѣмь ѫзикомь, хваливи, льживи свѣдѣтелие, вьзносливи, златолюбци, по мѫздѣ сьдеще, трищи вѣрѫ своѫ смѫтѫть и царство богоу прѣдадѫть, црькви любѫщи" (л. 63).

Както се вижда, характеристиката никак не е ласкава, тя говори за изострени отношения, разкрива преживян житейски опит и наблюдения. Тъкмо заложената в нея идея и тенденция доразвива авторът на „Солунската легенда"; дори може да се каже, че тук антигръцката струя не е толкова силна, както е в сказанието.

Не е за пропущане още една подробност — късната поява на легенди за Кирил и Методий, дадени като дейци, работещи между отделни славянски народи — руси, чехи, хървати. Чешката легенда напр. се появява през XIII в. Особено характерно е в това отношение положението в старата руска книжнина. Тя съдържа няколко съчинения, възникнали в Русия, предназначени за местна обществена и културна среда. Разпространеното „Сказание за пермската азбука", като върви по сказанието на Храбър, определено говори, че Кирил съставил азбуката за русите: „И аще въпросиши рȣсьскыѧ грамотникы, глаголѧ: Кто вы есть грамотȣ сътворилъ и книгы претлъковалъ, то вси вѣдають и вскорѣ ѿвѣщають, рекоуще: свıатыи Костѧнътинъ Философъ, нарицаемъ Кирилъ, тъ намъ грамотоу сътворилъ и книгы преложилъ съ греческаго ıазыка на роусьскыи . . ."[2]

А друго руско литературно сказание съобщава, че когато княз Владимир завладял град Корсун, дето се и покръстил, намерил книги „роускимъ ıазыкомъ писаны". После той пренесъл „въ роускȣю землю вѣрȣ и крьщение и грамотȣ и книги обрѣтены"[3].

Сказанията от този род говорят красноречиво не само за голямото разпространяване на славата на Кирил и Методий, но свидетелствуват още за разпространяване и на съчиненията, посветени на тях. Щом руски книжовници намират за възможно да говорят за своя руска азбука, създадена от Кирил специално за русите, то колко по-правомерно е да се появи сред българите съчинение с тенденция, каквато срещаме в „Солунската легенда". И това появяване е толкова по-възможно, като се свърже с други обществено-политически и културни условия в живота на българския народ през XIII—XIV в. Животът на Втората българска държава протича в напрегната политическа и културна борба преди всичко с Византия. Тази основна линия естествено намира отражение в областта на културата и частно в литературата. Официалните представители на литературата, макар широко да черпят градиво от Византия, се стремят към издигане и укрепване на самостоятелен културен живот в България.

---

[1] П. А. Лавров. Материалы по истории. ., стр. 166—167.

[2] Пак там, стр. 168.

[3] Пак там, стр. 173.

Борбата между двете основни политически партии — национална и ортодоксална (прогръцка) — особено се изостря през средата на XIV в. Една от нейните прояви е извисяването на родната култура именно по това време, което може да се сравнява с разцвета на книжовния живот по времето на цар Симеон през IX—X в.[1] Книжовниците възторжено говорят за столицата Търново, често наричана Цариград. Даже по време на усилията на византийските императори да създадат уния с Рим се засилва антигръцкото настроение, като се насочва и срещу патриаршията, превръща се в движение срещу унията, Търново се обявява против нея и става един от стожерите (редом със Света гора) на православието. Този акт на българските владетели увеличава авторитета на Търново. Показателен в това отношение е следният факт, който стои в тясна връзка именно с провеждането на такава държавна и църковна политика през XIV в. В така наречения „Евтимиев служебник“ са заличени (изтрити) думите, отнасящи се за цариградския патриарх: „имѧ рек прѣо҃сщенномоу и въселенскомоу патрїархоу“. Според Сирку „какой-нибудь игумен монастыря, как яркий сторонник безусловной самостоятельности или независимости болгарской церкви и при этом не особенно любивший греков“ заповядал да бъде заличен въпросният пасаж, изискващ прослава на гръцкия патриарх. Столицата Търново е най-вероятното място, дето е станало това зачеркване.[2] Впрочем такава линия е позната и по-рано в българската общественост — през XIII в., когато тя също води борба срещу опита за уния от страна на император Михаил Палеолог (1259—1281).[3]

Подчертаният противогръцки елемент в „Солунската легенда“ не може да бъде сигурен белег за написването ѝ по време на византийското робство (XI—XII в.). Като литературна творба с такава настройка тя може да се яви и по-късно, напр. през XIV в. Антигръцки настроения има не само по време на робството, но и след това, те са плод на развилите се дотогава взаимоотношения между двата народа в областта на политическия, църковния и културния живот. И това е толкова по-естествено за съчинение, принадлежащо не към литературата на официалната общественост, а към широко разпространената и обикната народно-легендарна и апокрифна книжнина. Вън от всяко съмнение е общността на „Солунската легенда“ с тази книжнина, нейният автор е излязъл из широките народни маси, изразява тяхно виждане и разбиране, тяхно осмисляне на въпроса за българската култура, за трудностите по нейното настоящо реализиране. Тази връзка прозира не само в общата културно-политическа концепция, но прозира също и в легендарно-разказвателния тон и език на произведението.

---

[1] П. А. Сырку. Пос. съч., стр. 451—551; Н. С. Державин. История Болгарии. II. М.—Л. 1946, стр. 148.

[2] П. А. Сырку. К истории исправления книг в Болгарии в XIV в. Т. I, вып. 2. Спб. 1890, стр. XI, 22.

[3] Този момент е намерил отражение в „Разказ за разоряването на Зограф“, познат по препис от XVI в. (вж. Й. Иванов. Български старини из Македония, стр. 437—440; Б. Ст. Ангелов. Три исторически разказа. — Известия на Института за история, XIV—XV, 1964, стр. 475—483).

От друга страна, исторически факт е, че през годините на Второто българско царство, особено през средата на XIV в., е налице не само повишено, но и твърде активно народностно съзнание. То е в тясна връзка с политическото укрепване на българската държава. Негов израз е активизирането в различните сектори на културния живот — литература, живопис, архитектура и пр. Твърде активни са българските книжовници, тогава не само се преписват стари произведения, пряко свързани с българската история и с български дейци, но се появяват и нови съчинения с такава тематика (Евтимий, Григорий Цамблак, Йоасаф Бдински и др.). Остро се поставя и въпросът за независимостта на българската патриаршия, намерил отражение в книжнината от онова време.

Тогава именно отново се възвисява култът към създателите на славянската и българската писменост Кирил и Методий, засилва се преписването на съчинения за тях — пространни, кратки и проложни жития, служби, сказанието на Черноризец Храбър, специални славословия (препис на Бориловия синодик) и пр.

Патриотичният тон в тези творби е очевиден, по правило Кирил е наричан българин, делото му е предназначено за българите. И нещо повече — познат е препис на краткото Кирилово житие, в което е изказана молба той да моли бога да утвърди българското царство навеки („ѥгоже молитвами да оутвьрдить господь богь царство бльгарскоѥ вь вѣкы вѣкомь“).[1] Такъв пасаж не се среща в никой друг препис на същото житие.[2]

Такава именно културна и обществена обстановка е естествена предпоставка не само за преписване на стари съчинения за прославените Кирил и Методий, появили се няколко века по-рано, но и за да се напишат нови творби, посветени тям. Едно от написаните нови съчинения ще да е и „Солунската легенда“. Като изтъква и дебело подчертава грижата, която бог полага за българския народ, на когото изпраща свой специален избраник, за да го покръсти и да му създаде писмо, анонимният автор иска да утвърди правото на българския народ на самостоятелен политически и културен живот. В тази насока трябва да се дири основната тенденция, прокарвана от автора. И безспорно той е успял в задачата си, успял е да укрепи вярата у българина за по-независим живот.[3]

Цялото съдържание на „Солунската легенда“, наивитетът и приказно-легендарният тон на нейния разказ никак не се свързват нито със съдържанието и стила, нито с духа и тенденциите на книжовната традиция на XI—XII в., където книжнината е по-издържана по стил, форма, аргументация. Дори съпоставена с „Българския апокрифен летопис“ (условно XI в.), тя показва отклонения, макар много да се родее с него.

---

[1] Ив. Снегаров. Неиздадени старобългарски жития. Годишник на Духовната академия, III (XXIX), 1953—1954, стр 162. Снегаров обобщава: „Това молитвено положение ясно показва, че краткото Кирилово житие е получило тази редакция през време на българското царство (Търновското). Книжовникът, който го е редактирал, несъмнено бил българин, проникнат от патриотизъм, от любов към българската държава“ (стр. 160).

[2] Ал. Т.-Балан. Кирил и Методи, II, стр. 122; Б. Ст. Ангелов. Из старата българска, руска и сръбска литература София 1958, стр. 43; Й. Иванов. Български старини из Македония, стр. 288.

[3] П. А. Сырку. Пос. съч., стр. 516—526; Н. С. Державин. История Болгарии. II. М.—Л. 1946, стр. 150—151.

Авторът на „Солунската легенда“ се родее с богатата апокрифно-легендарна книжнина. От нея той заема воденето на разказа от първо лице, от самия очевидец и участник в случката. Такива разкази не са рядкост в нашата стара литература (Български апокрифен летопис, Чудото с българина и др.). Срещат се и в ръкописа, по който обнародвам тук легендата — предходният ней разказ за Мелетий (л. 94—98) е в автобиографичен тон: „Азь, Мєлєтїє, изыдохь ѿ мира и вьнидохь вь пещероу слꙋжити богоу. И прѣдь пещерїю бєшє пєриволь, вєлє красєнь зѣло…“ И никак не е случаен фактът, че легендата се среща в обкръжение на апокрифни и апокалиптични съчинения, каквито са двата по-цялостно познати ръкописа (Тиквешки и Софийски). От тях авторът заема похвата на разказа и стилни средства, а съдържанието черпи от писмени извори, преплетени с устни предания сред българите. Така той успял да създаде своята компилация, здраво свързана с писмената и устната легенда. Впрочем подобна оценка за нея е дадена още в средата на миналия век от руския учен Воронов: „Уже непосредственное впечатление, какое дается Солунскою легендою, неотразимо убеждает, что это документ характера чисто сказочного. Легенда настолько отрешилась здесь от исторической основы, что превратилась в сказку… Очевидно, автор легенды был болгарин и составлял это произведение именно с целью усвоить дело Кирилла исключительно Болгарии.“[1]

В такава връзка с апокрифно-легендарната книжнина „Солунската легенда“ става по-обяснима откъм форма и съдържание. Нужно е да се припомни, че тази книжнина и особено апокалиптичните съчинения добиват у нас голямо разпространение от XIII в. насам.

В края на изказаните мисли за сравнително по-късния произход на „Солунската легенда“ (XIV в.) бих желал да кажа и следното. Привържениците на мнението за възникването ѝ по време на византийското робство изхождат единствено от нейното антигръцко съдържание. Те не привеждат или поне досега не е приведен никакъв друг довод. А този довод не е нито убедителен, нито достатъчен. Надявам се, че откриването на нови преписи от легендата, както и намирането в други съчинения на изрази, които тя съдържа, ще съдействува за правилното разрешаване на този въпрос, отнел много сили на няколко поколения учени. Ако се потвърди древността на легендата, тя ще стане ценен исторически паметник; ако пък това ѝ качество окончателно се отнеме, тогава се повишава нейната литературна стойност — ще бъде едно от първите произведения в нашата стара литература, изградено изцяло върху измислицата и творческото въображение на неизвестния неин автор, родолюбив и начетен български книжовник.

---

[1] А. Воронов. Главнейшие источники для истории Кирилла и Мефодия. Киев 1877, стр. 233, 236.

Софийски препис

Слово Куріла философа како оувери словиніѥ, рекше бльгаре

Бѣше рожденіе мое вь Кападокіи и оученіе моѥ вь Дьмьсцѣ. Вь ѥдни дн҃ь стах вь цр҃квы велїкои патріархіи Алеѯандрьскои и кь мнѣ гл[а]сь быс[ть] изь ѡлтара, гл҃е: „Куріле, вьниди вь землю пространоую и вь ѥзыкь словенскы, рекше бльгаре. Тебѣ бо рече г҃ь оув[ѣ]ріти их и законь дати им.“

Азь ѡскрьбех велми, понеже не знах камо ѥс[ть] езыкь бльгарскы. Пріидох вь Кыпрь и не ехь глас ѡ земли бльгарьскои, хотех вьзвратити се. И оубоꙗх се да не боудоу ꙗко пророкь Іѡна и пакы сьидох вь Крить. И тоу реше мнѣ: „Сьиди вь Солоунь град.“

И сьидох и ꙗвих се митрополитоу Іѡаноу. Егда повѣдах емоу, ѡи пороуга се мнѣ велми, рече: „Ѡ, старче безоумни, бльгари соут чл҃вкоꙗдьци и тебе хотеть изести.“

Изыдох на трьгь и чюх бльгаре говореще и оустраши се ср҃дце мое вь мнѣ и бих ꙗко вь адѣ и тмѣ.

Вь ѥдинь дн҃ь вь ст҃ою неделю изыдох изь цр҃кве и сѣдох на мрамори, мыслещіи и скрьбещіи. И видех врана грачеща, вь оустех носеше свытькь сьчици скокине, сь гꙋле свезане. И врьже их мнѣ на крилѡ. И прѣчьть их и ѡбрѣтох их всѣх лв҃. И вьложих вь пазꙋхоу да повѣмь митрополитоу. Тогда ѡне вь тело мое ськрише се и азь изгꙋбых грьчьскы езыкь. Егда посла митро-

Тиквешки препис

Слово Кырила философа како оувѣри боулгаре

Бѣше житіѥ моѥ вь Кападокыи и ꙋченіѥ моѥ вь Дамасцѣ. И вь ѥдинь дн҃ь стахь вь цр҃ькви великои патриархии Алексендрии и бис[ть] глас кь мнѣ изь ѡлтара, гл҃е: „Кыриле, Кыриле, иди вь землю пространоу и вь ѥзики словинскыѥ, се рекше бльгаре. Тебе бо рече г҃ь оувѣрити их и законь дати имь.“

Азь ѡскрьбѣхь велико, понеже не знах камо ѥс[ть] земла бльгарска. И приидох вь Кипьрь и не ѥхь глас ѡ земли бꙋгарскои и Хотоущꙋ вьзвратит[и] се. Ноу оубоꙗхсꙗ да не бꙋдꙋ ꙗко пророкь Иѡна. И паки сьидо̂х вь Крить. И тоу мне рѣша: „Сьиди вь Солоунь град.“

И сьидох и ꙗвих се митрополитоу Иѡанꙋ. И ѥгда повѣдахь ѥмꙋ, ѡнь порꙋга с мнѣ велико и рече: „Ѡ, старче безꙋмни, бльгаре соуть чл҃коадци и тебѣ хотеть изести.“

Изидох на трьгь и чоухь бльгарь говорещиѥ и оустраши се срдце моѥ вь мнѣ и бих ꙗко вь адѣ и тмѣ.

И вь единь дн҃ь вь неделоу ст҃оу изидох ис цр҃квѣ и седох на мраморѣ, мислещи и скрьбещи. И видѣхь голꙋба глаг҃лющи, вь оустех ношаше зборькь сьчици скокине, соупоуль свезаноу. И врьже мнѣ на крило. И прѣчтох ихь и ѡбрѣтох всехь лв҃. И вьложихь их вь пазоухоу [и] несох митрополитꙋ. Тогда ѡни вь тело моѥ ськрише се и азь истребихь грьцки полить звати ме на трапезоу, азь же не разꙋмѣх что кь мнѣ грьчьскы говори. Тоу сьнидоше се вьси солоунани, чюд[е]ще се ѡ мнѣ. Тако и ськрихоу мене.

Чюхоу бльгари ѡ мнѣ, великы кнезь Десимирь Мѡравскы и Радовои кнезь Прѣславски, и вьси кнезы бльгарьсціи сьбраше се ѡколо Солоуна и ратоуꙗхоу Солꙋнь за г҃. лѣт, крьвь ѡколо проливающе и гл҃ахоу: „Даи намь чл҃ка, егоже послаль ѥс[ть] б҃ь к нам.“ Також де даше мене.

Поемше мене бльгари сь радостію великою и приведоше мене вь град Ражен на рѣцѣ Бльгалници (sic). Азь написах имь ѡ всѣмь словеса. Азь тѣх мало оучах, а ѡни сами много приѡбрѣтаахоу. Тѣм бо, рече г҃ь, прьво вѣроу и Хр҃стіаньство бӧу прѣдадет, бӧу же н[а]шемоу [слава].

ѥзикь. Ѥгда посла митрополить звати ме на трапезꙋ, азь не разоумѣ[хь] що грьцки [говори] кь мнѣ. Тꙋ сьнидоше се вьси сол[оуна]не, чюдеще се ѡ мнѣ.

Тако искахоу мене. И чꙋхь бльгаре ѡ мнѣ говорѣ, вѣлики кнезь Десимирь Моравски и Радивои кнезь Прѣславски и вьси кнези бльгарски сьбраше се ѡколо Солоуна и ратовахꙋ се Солоуномь за г҃. лѣт, крьви пролевающе, глаголахоу: „Д́адите нам члⷡ҇ка, ѥгоже ѥсть намь б҃гь послаль.“ Також де и даше мене.

Поѥше мене бꙋгаре сь радостию великою и приведоше мене вь град Равьнь на рѣцѣ Брѣгалницѣ. Азь написахь имь лв҃. словѣ. Азь их мало ꙋчахь, а ѡни сами много прѣобрѣтахꙋ. Те бо, рече г҃ь, православноу вѣрꙋ и хрис҃то б҃ꙋ прѣдадоуть, бӧу же

Константинов препис

Слово Кѵрила славенца солоунскагѡ філософа бꙋгарскагѡ

Бѣше житіе мое вь Ка[па]докіи и ꙋченіе мое вь Дамасцѣ. И вь ед[и]нь дн҃ь стахь вь црькви великои патриархии Александрии и бисть глас [ко] мнѣ изъ олтара, гл҃е: „Кириле, Кириле, иди вь землꙗ пространꙋ и вь ꙗзики словинскые, се рекше бльгаре. Тебе бо рече гд҃ь ꙋвѣрити ихъ и законь дати имъ.“

Азъ ѡскрьбѣхь велико, понеже не знах камо есть земла бльгарска. И придох вь Кипрь и не ехъ глас

Търновски препис

Слово Кирила философа

Бѣше рожденіе мое въ Кападокіи, а ученіе мое в Дамасцѣ. Въ единъ день стахъ въ церкви великой патриархіи Александриской и ко мнѣ гласъ изъ олтарѣ, глаголя: „Кириле, Кириле, изиди въ земля пространна и язикъ славенски, рекше бл’гарски. Тебѣ бо рече господь вѣрити ихъ и законъ дати имъ.“

Азъ же оскорбѣхъ велико, понеже не знаехъ камо есть язикъ бл’гарски. И пріидохъ въ Кіпръ и не чухъ

ѡ земли бȣгарскои и хотеꙗхь възвратит[и] се. Ноу ȣбоꙗхъ се да не бȣдȣ ꙗко пророкъ Іѡна. И паки сьнидох въ Критъ. И тоу мне рѣше: „Сьниди вь Солоун градъ.“	ни рѣчь, ни гласа о земли бл'гарской и хотѣхъ возвратити ся. И не смѣхъ да не б'да како Іѡна пророкъ. И така снидохъ въ Крітѣ. И ту мнѣхъ бл'гаромъ и не бѣ.
И снидохъ и ꙗвих се митрополитȣ Іѡанȣ. И егда повѣдахь емȣ, ѡнъ порȣга се мнѣ велико, рече: „Ѡ, старче безȣмни, бльгаре сȣть чл҃коꙗдци и тебѣ хотеть изести.“	И снидохъ въ Солунски градъ и явихъ ся митрополитȣ Іѡанну. Єгда повѣдахъ ему, онъ поруга ся мнѣ велико и рече: „Ѡ, старче безумни, бл'гары сѫ (sic) человѣкоядци и тебѣ хотятъ изести.“
Изидох на трьгь и чȣхь бльгарь говорещее и ȣстраши се срдце мое вь мнѣ и бих ꙗко вь адѣ и тмѣ.	Изидохъ на т'ргъ и чухъ бл'гари гр'гряща и устраши се сердце мое въ мнѣ и быхъ яко въ адѣ[1] и тмѣ.
И вь единъ дн҃ь вь неделȣ ст҃ȣ изидох изь цркве и седох на мраморѣ, мислещи и скрьбещи. И видѣхь голȣба глаголющи, вь ȣстех ношаше зборькь сьчици скокние, соугоуль звезанȣ. И врьже мнѣ на крило. И прѣчтох ихь и ѡбрѣтох всехь л҃в. И вьложихь их вь пазȣхȣ и несох митрополитȣ. Тогда ѡни вь тело мое ськрише се и азь истребихь грьцки ꙗзикь. И егда посла митрополить звати ме на трапезȣ, азь не разȣмѣ[хь] що грьцки [говори] кь мнѣ. Тȣ сьнидоше се вси солоне, чȣдеще се ѡ мнѣ.	Въ единъ день во святая недѣля изидохъ изъ церкви и сѣдохъ на мраморѣ, мисляціи [и] скр'бяща. И видѣхъ врана грачаща и въ устѣхъ носяща сборокъ с'чнце, со куки и жголѣ свр'зана. И верже ихъ мнѣ на крило. И пречтохъ ихъ и обрѣтохъ ихъ всѣхъ 32. И влагахъ ихъ въ пазухѣ да повѣмъ ихъ митрополиту. Тогда она въ тѣло мое скриша ся и изгубихъ гр'чкыи язикъ. Єгда посла митрополитъ звати мене на трапезу, азъ не разумѣхъ, что мнѣ гр'чки глаголеть. Ту снидоша ся вси солуняне, чудяща ся о мнѣ. Такожде и скриха мене.
Тако искахȣ мене. И чȣх бльгаре ѡ мнѣ говорѣ, велики кнезь Деси-	Чуха бл'гары о мнѣ, великіи князъ Десіміръ Моравски и Радивои князъ

---

[1] Вместо мѣ, както погрешно е напечатано от Г. Ангелов.

мирь Моравски, Радивои кнезь Прѣславски, и вьси кнези бльгарски сьбраше се ѡколо Солȣна, и ратовахȣ се Солȣномь за г҃. лѣтѣ, крьви пролевающе, глаголахȣ: „Дадите намь чл҃вка, негоже есть намь богь послаль.“ Такоже и даше мене.

Поеше мене бȣгаре сь радостиѫ великȣѫ и приведоше ме вь градь Равьнь на рѣцѣ Брѣгалницѣ. Азь написахь имъ л҃е. словъ. Азь их мал[о] ȣчахь, а ѡни сами много прѣѡбрѣтахȣ. Те бо, рече г҃ь, православнȣ вѣрȣ и христито (=христиꙗнство) богȣ прѣдадȣть, боже.

Прѣславски, и вси князи бл’гарскіи собраша ся околу Солуна и ратоваху Солуна за 3 лѣта, кр’ви великія проливающа и глаголаху: „Дайте намь человѣка, егоже богъ посла намь.“ Такожде и даша мене.

Поемша мене бл’гары съ радость и приведоша ме въ градъ Равень, на рецѣ, рекомѣи Брѣгалницѣ. И азъ написахъ тѣмъ 32 слова. Азъ тѣхъ прѣмало учѣхъ, а они сами много прѣобрѣтохѫ. Тѣмъ бо, рече господъ, права вѣра и християнство богу предадятъ.

КАНОН НА ВЯЧЕСЛАВ

Във Великоморавия Кирил и Методий развиват голяма проповедническа, учителска и книжовна дейност. Особено силна и плодотворна в тази насока е дейността на Методий, която той съзнателно засилил в последните години на своя продължителен и борчески живот. И до днес за науката най-неизяснен момент от безсмъртния културен подвиг на славянските апостоли остава въпросът за тяхната книжовна дейност във Великоморавия — кои произведения са превели, кога са преведени, какво е оцеляло от тези преводи, в какво отношение са спрямо познати стари славянски ръкописи; също така не е изяснено какви оригинални творби са създали Кирил и Методий по време на своето пребиваване сред западните славяни. Вести от по-общ характер за такива книжовни занимания дават преди всичко „Панонските легенди“. Според Методиевото житие немного преди смъртта си Методий, подпомогнат от двама свои ученика-скорописци, „прѣложи въ брѣзѣ вьсѧ кънигы испъл'нъ, развѣ Макавѣи, ѿ гръчьска ıазыка въ словѣньскъ... Тъгда же и номоканонъ, рекъше законоу правило, и отъчьскыꙗ кънигы прѣложи.“ Във Великоморавия възниква и познатият „Канон на Димитър Солунски“, считан от някои учени за съчинение на Методий Моравски. Към този период спада и прочутото Кирилово „Написание о правѣи вѣрѣ“.

Вън от всяко съмнение е предположението, че във Великоморавия Кирил и Методий са разгънали по-значителна книжовна дейност, изразила се не само в превеждане на необходими богослужебни и църковно-проповеднически съчинения, но и в написване на свои оригинални творби. Такава дейност — преводна и оригинална книжовна продукция — безусловно са разгънали и някои от техните талантливи ученици, от които поименно са известни само Константин Преславски, Горазд, Климент, Наум, Ангеларий, Лаврентий, Сава. Освен за Климент и Константин, за никой друг Кирилометодиев ученик не знаем каква книжовна дейност е провел. Имайки пред вид особените обстоятелства, сред които протича проповедническата им работа, Кирил и Методий упорито и целенасочено подготвяли своите последователи. Тази подготовка безспорно се изразявала преди всичко в областта на книжнината — да бъдат не само начетени, не само да познават вече създаденото, но и сами да са творци, да създават нови произведения, обусловени от конкретни нужди на живота.

Благодарение на тази им предвидливост славянската писменост сред западните славяни се задържа продължително време след смъртта на

Методий (885 г.). Техните верни ученици водят упорита борба не само в чисто църковна насока, но и в областта на книжнината. Те преписват старите и създават нови преводи, разпространяват ги, поддържат славянската писменост и чрез създаване на свои оригинални или компилативни творби. Прекрасна илюстрация за подготовката на Кирилометодиевите ученици, за тяхното вдъхновено дело са напр. книжовните занимания на Климент Охридски и Константин Преславски. Започнала още във Великоморавия, тяхната книжовна дейност разцъфтява в България, където те създават бележити творби, влезли в златния фонд на старобългарската литература.

Такава дейност ще да са провеждали и други ученици на Кирил и Методий. Тези ученици не само са усвоили, но и са доразвили езиково-стилните похвати на своите безсмъртни учители. Ето защо има всички основания да се говори за кирилометодиевска книжовна школа сред западните славяни, за кирилометодиевски книжовен кръг, характеризиращ се с някои общи езикови и стилни особености, с възлюбена тематика, автори и пр. Започнала във Великоморавия, тази книжовна школа бива пренесена и в България, дава известно отражение в творби (преводни и оригинални), възникнали тук. Типичен пример в това отношение е пак Климент Охридски.

Малко са оцелелите произведения от този ранен период на славянската писменост — Киевски листи, Фрайзингенски листи, Клоцов сборник и др. Някои от възникналите тогава творби безспорно са запазени по късни преписи, което обаче се установява трудно, в повечето случаи хипотетично.

Към този кирилометодиевски книжовен кръг спадат съчиненията, свързани с прослава на чешките светци Вячеслав и Людмила. Както е известно, старите славянски ръкописи съдържат няколко творби за тях — обширна легенда за Вячеслав (позната по глаголически и кирилски текст), кратки легенди за Вячеслав и Людмила и др.[1] Всички те са запазени по късни преписи. Въпреки това обаче за някои от тях, особено за първата редакция на легендата за Вячеслав, се приема, че възхождат към по-ранен период от развитието на славянската книжнина в Чехия.

Според чешкия учен Милош Вайнгарт първата редакция на Вячеславовата легенда е не само „la première source nationale de l'histoire tchèque“, но и „la première œuvre de la littérature tchèque“. Първоначално тя била написана на глаголица, а после „l'originale glagolitique, la légende a été transcrite en cyrillique, en Russie; ce fait prouve aussi que la glagolite est plus ancienne“. В заключение на проучването си Вайнгарт отбелязва, че легендата е „une œuvre fondamentale“[2]. Като приема, че легендата е възникнала в Чехия след 932 г., Вайнгарт дебело подчертава, че нейният автор е познавал обширното житие на Методий, и дава следната много интересна съпоставка: „Dans la littérature vieux-slave d'avant Venceslas, nous possédont le modèle classique de la légende savante, rhétorique — la Vie de Constantin — et un modèle non moins classique de la légende populaire — la Vie de Méthode. — La légende de St Venceslas se range dans la filiation littéraire auprès de la légende de Méthode. L'auteur de la légende de St Venceslas connaissait certainement la „Vie de Méthode“ en vieux-slave; dans les deux compositions nous ne trouvons la plupart du temps que des phrases principales indépendantes et peu de périodes; beaucoup de parataxis et peu d'hypotaxis; nous trouvons dans les deux œuvres le même goût de caractériser les personnages par le langage direct, court, le plus souvent en une seule phrase. La preuve de ces rapports littéraires nous est fournie par l'analyse des mots. La simplicité des deux légendes arrive graduellement jusqu'à une „simplicité monumentale“ et elle rend un son d'une rare beauté. Dans le choix de ce modèle littéraire, notre légendaire de St Venceslas a montré un autre trait caractéristique de la littérature tchèque vieux-slave qui n'est pas exclusivement savante et brillante, mais populaire et compréhensible. Nous avons là, au seuil même de la littérature tchèque, une extraordinaire liaision du populaire avec le culte du mot, autrement dit une synthèse des choses sociales et esthétiques.“[1]

---

[1] Самите текстове и бележки по тях вж. в ценния труд „Sbornik staroslovenských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile“. Uspořádal Josef Vajs. V Praze 1929.

[2] M. Weingart. La Ière légende de St Venceslas, écrite en vieux slave et d'origine tchèque. — Byzantinoslavica, t. VI, 1934, стр. 28, 37. Вж. също обширния му труд „První česko-církevněslovanská legenda o svatém Václavu“ в „Svatováclavský sborník. I. Knížne Václav Svatý a jeho doba.“ V Praze 1934, стр. 863—1088. Вж. още Ал. Т.-Балан. Свети Климент Охридски в книжовния помен и в научното дирене. София 1919, стр. 105—108.

Такава близост той намира и в речниковия състав на двете произведения. От 545 думи в легендата 243 липсват в Методиевото житие, а 302 са общи. Освен това авторът безспорно ще да е познавал и другите слова, понеже те спадат към общия речников фонд на старославянския език.

Провъзгласяването на Вячеслав за светец обуславя необходимост да се напише за него не само житие (което впрочем има повече характер на историческо четиво, а не църковно-богослужебно), но и негова служба (канон), без която църковна прослава не може да му се отдава.

Такава служба се е появила доста рано сред чехоморавци, наскоро след смъртта на Вячеслав (929 г.). Позната е по кирилски ръкописи от XI—XII в. Вероятно отначало е била написана на глаголица, а после транскрибирана на кирилица. В научно обращение е въведена отдавна чрез обнародване на три нейни преписа:

1. И. И. Срезневский. Древние памятники русского письма и языка (X—XIV вв.). Дополнения. Спб. 1861—1863, стр. 189—191, по ръкопис на Софийския събор, от XII в.

2. J. Kolař. Prameny dějin českých, I, стр. 136—139, по ръкопис на бившата Синодална библиотека, № 159, от XII в.

3. В. И. Ягич. Служебные минеи за сентябрь, октябрь и ноябрь в церковнославянском переводе по русским рукописям 1095—1097 г. Т. I. Спб. 1886, стр. 0213—0222, по ръкопис на Синодалната библиотека, № 294, XI в., съпоставен с новгородския служебен миней от XII в. Преиздаден от W. Vondrák. Kirchenslavische Chrestomathie. Göttingen 1910, стр. 169—175.

4. П. А. Лавров отново печата текста на канона по синодалния ръкопис № 434 (159), л. 242—247, без да споменава издаването му по същия ръкопис от Я. Колар. Това той прави в издадената под негова редакция ценна книга на Горски и Невоструев „Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки. Отдел третий. Книги богослужебные (часть вторая)“. Москва 1917, стр. 12—15. Като отбелязва,

---

[1] M. Weingart. Пос. съч., стр. 34.

че въпросният канон, макар по друг ръкопис, е вече издаден от Ягич, Лавров добавя: „Но в нашей Минее есть важные отличия от печ., частью в составе канона, частью в языке, местами более древнем“ (разр. м. — *Б.А.*). В настоящата своя книга препечатвам тъкмо този текст.

Според И. Вашица „kanon ke cti sv. Václava, složený podle původní staroslověnské legendy svatováclavské, byl sestaven a vložen do Minejí již v Bulharsku někdy koncem X stoleti. Tomu nasvedčují některé naražky v textu a některé bulharismy.“[1] Противно на това схващане Вайнгарт допуща руски произход на канона: „Où a-t-il pris naissance? Il existe à ce sujet deux suppositions. J'estime que l'origine yougoslave de l'Officium de St Venceslas est improbable et qu'il faut tenir son origine russe pour un fait certain. Contrairement aux idées plus anciennes je montre que ce n'est pas la première légende de St Venceslas qui a servi de base pour la composition de l'office, mais la IIe légende de Nikolskij.“[2]

Основание за такова предположение му дават някои езикови съвпадежи между канона и така наречената Гумполтова редакция на легендата за Вячеслав, по нейния славянски текст, публикуван от Н. Николски. Става дума за израза „въ земли Боемьсцѣ“ и за употребата на съществителното от мъжки род Прагъ вместо съществителното име от женски род Прага. И заключава: „Le masculin Pragъ était, comme je le suppose, une forme plus ancienne, et, plut tard seulement, mais encore au Xe siècle le féminin Praga est devenu courant.“[3]

Друг чешки учен — Вондрак — на същата езикова особеност дава друго тълкувание, а именно, че тя говори за южнославянски произход.[4]

След разпадането на великоморавската държава (906 г.) важен политически и културен център по тези славянски земи станало чешкото княжество, което включвало значителна част и от моравските територии. Чешката държава със столица Прага особено укрепнала и разраснала по времето на княз Вячеслав (921—929). Тогава Прага се издига като културно средище на чехоморавските славяни; там, както и по други места в Чехия и Моравия, се води упорита борба между две култури — римска и славянска. Кирилометодиевската традиция е пуснала дълбоки корени и така лесно тя не може да бъде сломена и унищожена. Разпалени и убедени привърженици имат и двете течения. Методий като архиепископ моравски е покръстил чешкия княз Боривой заедно с жена му Людмила (873 или 874 г.). Състезанието между латинския и славянския църковен обред оставило свои следи и в литературата: „Обе стороны стремились из числа разных событий во вновь обращенных землях прославить посредством литературы то, чем они могли бы похвалиться как достойным уважения следствием своей деятельности. Они составляли и на латинском и на древнеславянском языках многочисленные легенды о местных святых; о св. Кирилле и Мефодии, о св. Людмилле и ее внуке св. Вячеславе...“[5]

Между литературните произведения, възникнали в чешка културна и обществена среда около петдесетте години на X в., е безспорно и канонът на Вячеслав, когото чешките книжовници величаят като заслужил политически деец за своя народ. Възникнал по това време, канонът определено отразява особеностите на Кирилометодиевата книжовна традиция, понеже е написан от книжовници, обучени в традициите на тази школа; при това тъкмо чрез такива дела те се стремят да защитят славянската писменост, срещу която организирано настъпват политически, културни и църковни дейци. Езиково-стилните особености на Вячеславовия канон красноречиво подсказват колко дълбоки корени е пуснала кирилометодиевската книжовна традиция сред чехи и моравци, щом тя намира такова бляскаво отражение в творба, написана през средата на X в. Още при първото прочитане на канона в съзнанието на читателя се появява впечатление за близост със съчиненията на Климент Охридски — същата лиричност, обръщения, стилни изрази и пр. Всичко това е плод на похватите на обща школа, добре усвоени и творчески прилагани. В нашите разбирания за Кирилометодиевата традиция в Моравия и Чехия трябва вече да се внесе известна корекция. Не бива да продължава мисълта, че след разгромяването на славянската писменост наскоро след Методиевата смърт и след прогонването на Кирилометодиевите ученици се прекъснали всякакви културно-литературни връзки с България, която става средище на славянската писменост по времето на цар Борис и цар Симеон. Славянската писменост продължава своето съществуване в Чехия и Моравия още дълго време въпреки крайно неблагоприятните условия, сред които се развива, въпреки лишения и мъки за нейните творци. Чак през 1097 г. монасите на Сазавския манастир — най-важно и твърдо огнище на славянска писменост — били разгонени, а книгите им унищожени или разпръснати по други земи. Много вероятно е отпорът на чехоморавските книжовници, защитници на славянската културна линия, да е намирал подкрепа от страна на българската държава, подкрепа, изразила се политически и културно чрез изпращане на книги и на дейци за работа там. По такъв начин не само се поддържа старата книжовна традиция, но тя се освежава с нови струи и нови съчинения. На познатите сега литературни факти би трябвало да се погледне и от тази позиция. Основателно Я. Якубец отбелязва, че „Пражките откъслеци“ са глаголически паметник, който „освещает нам особенность положения церкви в Чехии, где еще в XI столетии мог появиться богослужебный текст в соответствии с восточным церковным обрядом“[1].

---

[1] Sbornik staroslovanských literárnich památek o sv. Václavu a sv. Lidmile, стр. 137.

[2] M. Weingart. Пос. съч., стр. 13.

[3] Пак там.

[4] W. Vondrák. Kirchenslavische Chrestomathie. Göttingen 1910, стр. 169.

[5] Я. Якубец — А. Новак. История чешской литературы. Ч. I. Прага 1926, стр. 16.

Канонът на Вячеслав е произведение на чешката литература от X в., написано от книжовник, добре школуван в традициите на кирилометодиевската книжовна школа, поддържани впоследствие не само от ревностни и верни последователи на Кирил и Методий, но и чрез известно литературно общуване с България, прочуто средище на славянска писменост през X в. Освен с Климентови съчинения, голяма е приликата му и с канона (службата) на Кирил Философ. Тези прилики може да бъдат предмет на друго специално издирване.

---

[1] Я. Якубец — А. Новак. История чешской литературы, ч. I, стр. 17. Вж. също Ив. Дуйчев. Връзки между чехи, словаци и българи през средновековието. — Чехословакия и България през вековете. София 1963, стр. 7—41.

Въ тⷤ дн҃ь ст҃го мч҃нка Вѧчеслава

Каⷩ. глаⷭ. ѕ҃. пѣⷭ .а҃. ірмоⷭ. ѧко по соухоу.

Ликоуимъ, вѣрьнии, радостьно свѣтьлами доушами въспоюще съпаса, на памѧть прѣчюдьноу Хрьстова слоужителѧ Вѧчеслава дьньсь.

Владычьнѧмъ страстьмъ, славьне, оуподобисѩ ѩко агнѧ непорочьно, бес правьды оубиваѥмъ. Тѣмь съ ликы моученикъ, богоблажене, нынѣ веселишисѩ.

Къто исповѣсть твоѩ чюдеса, славьне, ѧже твориши въ мирѣ бе-щисла, вынноу бо вьсѣмъ вѣрьнымъ ѡбило даѥши ицѣлениѩ.

Въпадъша мѧ въ разбоѩ доушегоубьныими дѣлы и съмьртню потоплена, въздвігни, молю ти сѩ, госпоже, сына си и бога за мене помолѧщи.

Пѣⷭ. .г҃. ірмоⷭ. нѣсть ст҃а ѩкоже.

Любъвию Христовою присно ражизаѥмъ въ цьркъви свѧтѣи, идеже, прѣблажене, възираѩ ѩко агньць незлобивъ неправьдьнааго ти оубьѥниѧ.

Кръвью ти прѣсвѣтьлою цьркы твоѩ оукрашьшисѧ, свѣтьлы лоуча испоущаѥть чюдесъ, поющиимъ памѧть ти, вьсеславьне.

Зарѩми троицьнами измлада просвѣщьсѩ и Хрьстоу наслѣдьникъ, прѣподобьне, бысть, ѥгоже моли посълати миръ доушамъ нашимъ.

Божию рожьствоу, ти чистаѩ, вьсѧка соущьства чинъ приходить чюдеси, бога бо прѣсоущьно зачать въ чрѣвѣ и рожьши, прѣбываѥши присно дѣвою.

Пѣⷭ .д҃. ірмоⷭ. Хс҃ъ мънѣ сила б҃ъ.

Благодѣтьно измлада въ вѣрѣ чистѣ въспѣтѣнъ, чистыими си троуды любъвию владыцѣ послѣдова и надежею ѥго льстивааго врага посрами.

Свѣтьлостию сиѧѩ, свѧте Вѧчеславе, грѣхы ѡмрачена соуща, просвѣти твоими молитвами, съ ликы моученикъ имыи дрьзновениѥ, за насъ молитисѧ.

Мечи съсѣкаѥмъ, свѧте, непобѣдимо врага вьселоукавааго мечемь трьпѣниѩ съсѣклъ ѥси. Тѣмь и вѣньць приѧтъ из-д-роукы вьседрьжителѧ.

Неизглаголаныи и непостижимыи твоѥмоу, богородице, богоподобьнъ въ истинноу съсоудъ рожьствоу земьныимѣ и небесьныимъ присно дѣвіѩ таины.

Пѣⷭ .е҃. ірмоⷭ. Бж҃иѥмъ свѣтъ.

Твоими страстьми, прѣхвальне, неболѣзьноую жизнь въсприѧтъ, свѧте Вѧчеславе, и стражющиимъ вьсѣмъ ѧвисѧ застоуплениѥ, на помощь вѣрьно тѧ зовȣщиимъ.

Паче сълньца, блажене, просвѣти сѣвера и оуга и запада прѣсвѣтьлыими зарѧмі чюдесъ ти. Тѣмь и нась ѡзари, свѧте, памѧть ти праздьноующа.

Соущиимъ въ бѣдахъ помощьникъ бысть, нищиимъ кърмлениѥ, печальныимъ оутѣха. Тѣмь по съмрьти, свѧте, вьсѧ избавлѧѥши, вѣрьно тѧ зовоущаѧ на помощь.

Богородицю тѧ ѡтъ доуша, владычице мироу благаꙗ, исповѣдающаꙗ тѧ съпасаи. Тѧ бо застоуплениѥ непорочьно имамъ, соущю въ истиноу богородицю.

Пѣͨ .ѕ҃. ірмоͨ. житиискаго мо.

Житиѥ чисто пощениѥмь сътѧжавъ, Вѧчеславе прѣдивьне, и ангеломъ соугражаниинъ ꙗвисꙗ. Съ ними же моли ѡ съпасении доушь нашихъ.

Кнѧжениѥ земьно оставивъ, врѣмѣньно и цьсарьско оукрашениѥ приѧтъ из божиꙗ десница владычьна и тьлѣньныими, прѣбоудоущаꙗ ѧко моудръ сътѧжа.

Приими похвалениѥ изъ ѡканьноу оустьноу, свѧте, не могоуща похвалениѧ ти достоина исплести. И моли милостивааго бога даровати намъ велию милость.

Прѣсвѧтаꙗ владычице, рожьшиꙗ земьныимъ кърмьчию и господа, похотьмъ ми зълолютьноѥ оустрои съмоущениѥ и тишиноу подажь сьрдьцю моѥмоу.

Пѣͨ .з҃. ірмоͨ. хладодавицю.

Старыи зълодѣи завидѧ ти свѧщеноуоумоу житию, наоучаѥть на оубьѥниѥ ти безъоумьнааго ти събора. Ты же чистою съвѣстию немълчꙿно творьчю си въпиѧаше: благословенъ бог.

Весело ликоуѥть Прагъ дьньсь, прѣславьныи ти градъ почитаꙗ памѧть ти и чюдесы ти, ѡзарѧѧ свѣтьло въсѧ страны, съзываѥть вьпити: благосло[венъ].

Льстию прѣлоукавааго древле исчьрвлена бысть землѧ братооубииствьною роукою; нынѣ же кръвию ѡкропльшисꙗ благооуханиꙗ, жьртвоу Христови принашаѥть, въпиющи: благослов[енъ].

Тобою намъ, владычице, свѣтъ въсиѧ тьмьныимъ ѡтъпоустъ. Ты бо роди зижителꙗ вьсѣмъ и бога, оу негоже проси, прѣчистаꙗ, присно посълати намъ вѣрьныимъ велию милость.

Пѣⷭ҇ .и҃. ірмоⷭ҇. ис пламене ст҃ы.

Веселиꙗ добротами, прѣславьне, паче сълньца въ земли Боѥмьсцѣ благодѣтьнъıими зарѧми съвъıше ѡсвѧщенъ, прѣвъзнашаѧ Христа въ вѣкъı вьсѧ.

Тѣло твоѥ свѧтоѥ, блажене, приимъ Прагъ дьньсь, прѣхвальнъıи ти градъ, и прѣдивьнаꙗ чюдеса мирови провъзвѣщаѥть, прѣвъзнашаꙗ Хрьста въ вѣкъı.

Кротостию оукрашенъ, прѣдивьне, и разѹмъмь благовѣрьѧ просвѣщьсѧ троици прѣсвѧтѣи, ꙗвисѧ въ истинѹ проповѣдьникъ, прѣвъзнашаѧ Хрьста въ вѣкъı.

Отъ свѣта свѣтодавьца словеси зачатъ и неиздреченьно роди прѣсоущьнааго, доухъ бо божии, дѣвице, въ тѧ въселисѧ. Тѣмь тѧ поѥмъ, чиста, въ вѣкъı вьсѧ.

Пѣⷭ҇ .ѳ҃. ірмоⷭ҇. приимъшиѧ ра...

Велии благодѣти съподобисѧ, славьне, и просвѣти вьсю вьселеноую, исцѣлениꙗ вьсѣмъ ѡбило подаваꙗ.

Приимъ, свѧте, радость ангельскоу и прѣстоꙗ зижителю своѥмѹ, о насъ помолисѧ, тебе велицающиихъ.

Приимъ нъıнѣ блаженъıи покои, не прѣстаи, молѧсѧ, прѣславьне, свѧтѣмь блаженьствѣ причаститисѧ въıиноу тѧ величающиимъ.

Богородице, рожьшиѧ словомь паче слова зижителѧ своѥго, дѣво, того оумоли съпастисѧ доушамъ нашимъ.

„ЛѢТОПИСЬЦЪ ВЪКРАТЪЦѢ“

В СИМЕОНОВИЯ СБОРНИК ОТ 1073 г.

Днес вече положително може да се счита, че старата българска литература е имала повече летописни и други исторически съчинения от сега познатите. Самият разцвет на книжнината безусловно е включвал и съчинения с такава тематика. Високото образование на видни нейни представители, както и изискванията на господствуващата класа естествено водят към необходимост от превеждане или съставяне на историографски съчинения. Както в други области на нашия културен живот, и този род творби у нас проникват от Византия. Българските книжовници широко заемат разни историографски творби из богатата византийска литература. Наличието на старославянски и частно на старобългарски преводи на много византийски хроники е свидетелство за проявения историографски интерес сред българското общество.[1]

Познатите вести определено говорят за ранно зараждане и изявяване на този интерес, възхождащ непосредствено към бурната епоха на цар Симеон. За голямо съжаление не са оцелели никакви ръкописи, пряко свързани с тази епоха. Познатите преписи на някои от византийските хроники само възхождат към техни преводи, появили се тогава. Дори и считаното за най-ранно българско оригинално историографско съчинение е познато по препис едва от XIII в.

Наличието на късни преписи на разните историографски произведения съвсем не означава и тяхно късно появяване в нашата стара литература. Тази мисъл се отнася не само за преводните историографски творби, но и за оригиналните или компилативни български съчинения от същия род. Свидетелство за това са познатите „Историкии въкратъцѣ“ на Константин Преславски, „Лѣтописьць въкратъцѣ“, поместен в прочутия Симеонов сборник от 1073 г., както и някои други съчинения в същия сборник, третиращи въпроса за летоброенето (л. 248, 250 сл.).

По този извънредно важен въпрос за нашата културна история подхожда да се припомнят мислите на В. И. Григорович: „Краткие летописи южных славян, заключая преимущественно события со второй половины XII столетия до половины XVI ст., будут всегда драгоценным материалом для истории болгар и сербов. Судя по содержанию их, они были двух разрядов, болгарские и сербские. Болгарские, еще не открытые в самой Болгарии, встречаются в румынских переводах. Судя по этим переводам, можно заметить, что события, ими помеченные, относятся к сербам и болгарам, тогда как сербские летописи, сколько мне известно, ограничиваются только своим краем. Что действительно существовали летописи болгарские, в доказательство сего могу привести одну заметку, найденную мною в Номоканоне, хранящемся в библиотеке Букурещской митрополии. В Номоканоне этом после статьи о масалианах, глаголемых богомили, бабуни, следует статья о ложных учениях и в ней сказано: „Кождо рєче ꙗкоже рєче Іоаннъ Асѣнъ царь, иже въ лѣтописци написано и въ послоушество того приводеть, ꙗкоже тамо пише, ꙗкоже ложна глаголаніꙗ быша.“ Это свидетельство почитаю я нелишним доказательством того, что болгаре имели своих летописцев. Подвергшись разорению, которому подобное находим только у чехов, книгохранилища их едва ли теперь сохранили остатки этих летописей. Тем не менее следы болгарских летописей, как я думаю, сохранились в Молдавии, Валахии и, может быть, в Южной России, где случалось мне слышать о румынских летописях.“[1]

---

[1] Подробности вж. у M. Weingart. Byzantské kroniký v literatuře cirkevněslovanské. Bratislava I, 1922, II, 1923.

В подкрепа на своите предположения и наблюдения Григорович привежда извадки от един румънски хронограф, писан от монаха Мокса Михаил през 1620 г., и обнародва изцяло сръбски летопис по така наречения Габаровски ръкопис, към който дава и варианти. Румънският книжовник съвсем определено говори за изворите, въз основа на които направил своята значителна добавка върху историята на румъните, тясно преплетена с историята на българи, сърби и гърци. Той пише още в самото начало: „Доселе извлек я [переводя] из других словянских книг в язык наш жития и деяния императоров... Отселе я извлекал из других изводов о следующих царствованиях.“[2]

Видният български книжовник от първата половина на XV в. Константин Костенечки също намеква за съществуване и разпространение на летописни съчинения сред южните славяни.

От този начален момент на нашата историография, която безусловно е била по-богата, желая да изнеса едно летописно съчинение, непознато или незаслужено пренебрегвано у нас. Чрез него се обогатяват познанията ни за нашите историографски творби през IX—X в., обхватът на историографския интерес на образованите обществени среди, изворите на този интерес, взаимоотношенията между отделните историографски произведения и пр. Това малко познато съчинение има известно значение и в развитието на руското летописание.

2

Става дума за историографско съчинение, което се намира в прочутия Симеонов (Светославов) сборник от 1073 г. Поместеният тук „Летописец“ отдавна е известен на науката. Още през 1859 г. Горски и Невоструев го отбелязват при описанието на сборника.[1] Две години по-късно част от неговия текст е напечатан от Ф. И. Буслаев — самото начало (от Август до Неруас), който дава и кратки бележки към текста. Буслаев определено счита, че летописът е „перевод сочинения цареградского патриарха Никифора „*Χρονογραφία σύντομος*“[2].

---

[1] В. И. Григорович. О Сербии в ее отношениях к соседним державам, преимущественно в XIV и XV столетиях. Казань 1859, Приложения, стр. 1—2.

[2] Пак там, Приложения, стр. 5, 7. Би трябвало нашите историци да обърнат по-голямо внимание на тази румънска хроника.

Засега пълният текст на летописа може да се види, освен в самия ръкопис (съхраняван в Москва — Държавен исторически музей), още и в единственото фототипно издание на целия Симеонов (Светославов) сборник през 1880 г. под наслов „Изборник великого князя Святослава Ярославича 1073 года. По рукописи Синодальной библиотеки. Издание Общества любителей древней письменности фотолитографическим способом с предисловием Г. Ф. Карпова“ (Петербург 1880). За голямо съжаление това толкова ценно издание е пуснато само в триста екземпляра, един от които се намира в библиотеката на Българската академия на науките, изпратен като дар от Академията на науките на СССР. Този летопис, в съпоставка с други летописни съчинения от онова време, аз обнародвах през 1966 г. в изследването си „Le „Лѣтописъцъ въкратъцѣ“ du recueil de Simeon (Симеонов сборник) de 1073“[3].

Летописът в Симеоновия сборник е разглеждан единствено като извор на руското летописание (напр. А. С. Белокуров и др.). С оглед на интересите на руските учени, които главно са се занимавали с него, това е правилно. В българската историческа наука обаче той нито е въведен, нито е проучван. За нея летописът не съществува. Дори проф. В. Н. Златарски не го споменава в твърде обширните си и ценни изследвания върху началния стадий на българската историография, а именно в студиите си: „Имали ли са българите свое летоброение“[4] и „Най-старият исторически труд в старобългарската книжнина“[5].

В по-новата историческа наука летописът биде въведен от видния чешки учен Милош Вайнгарт в извънредно ценния му труд „Byzantské kroniký v literatuře cirkevněslovanské“ (ч. I, Bratislava, 1922, стр. 55—62).

Установено положение е в науката, че Константиновите „Историкии“ възникват около 894—895 г., поради което основателно се считат за най-старо българско съчинение от този род (поне според досега познатите вести). Безспорно те не са били единствено летописно съчинение у нас. Покрай него е имало и други такива творби — преводни, компилативни и оригинални. Ще са доминирали преводните исторически творби. Струва ми се, че тази мисъл се потвърждава от летописа, поместен в Симеоновия (Светославовия) сборник от 1073 г. Както ще се види по-долу, този летопис показва близост с „Историкии за бога въкратце“ на Константин Преславски и с „Лѣтописєць въскорѣ“ на патриарх Никифор. Оттук следва изводът, че летописът на Никифор е общ първоизточник на посочените две български летописни съчинения. Особено важен е следният факт — Симеоновият (Светославовият) летопис е най-старият днес известен датиран славянски летопис, познат по ръкопис от 1073 г. „Историките“ на Константин Преславски и летописът на Никифор са познати по ръкописи едва от XIII в. И руските летописи също са запазени по късни преписи, напр. Лаврентиевският препис на „Повесть временных лет“ е от 1377 г.

---

[1] Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки, отдел II, 2, стр. 390—391.

[2] Ф. И. Буслаев. Историческая хрестоматия церковнославянского и древнерусского языков. Москва 1861, стр. 266—267, 282.

[3] Byzantinobulgarica, II, 1966, стр. 83—105.

[4] СпБАН, I, 1911, стр. 1—92.

[5] СпБАН, XXVII, 1923, стр. 132—182.

3

Учудва обстоятелството, че сборникът много отдавна е познат на науката, че той има две издания (макар едното частично, а другото пълно фототипно)[1] и въпреки това досега достатъчно не е посочвано, а следователно и не е използувано наличието на летописно съчинение в него. В. Н. Степанов — изследвач на Никифоровия летописец и неговото проникване в старославянските литератури — нищо не споменава за нашия летопис, защото, както сам отбелязва, при работата си той използувал изданието на „Общество истории и древностей российских при Московском университете“ от 1884 г. А това издание не е пълно, не съдържа и летописното съчинение, което дори не е споменато в общото описание на сборника.

Доколкото ми е известно, у нас единствен проф. Йордан Иванов говори за Симеоновия летописец. В литографско издание на негови лекции от 1939 г. се казва, че преводът на летописеца е „направен в Симеоново време, има го в Светославовия сборник от 1073 г. в преработка... има го в Новгородската кормчая. Преведен в Симеоново време, Никифор рано се разпространил в Русия — погрешната година 852 вместо 842 (възцаряването на Михаил III) в Несторовия летопис е взета от Никифор. Хрониката на Никифор изобразява събития от Августа до началото на X в. (913 г.).“[2]

Това ранно славянско летописно съчинение се намира на листове 264—266. То има наслов: „Лѣтописьць въкратьцѣ отъ Авъгоуста дажє и до Кѡнстантина и Зѡꙗ, цс҃рь грьчьскыихъ“. Заглавието дава да се разбере, че летописът е продължение на друга подобна творба. Това найдобре се вижда от фразата — „дажє и до Кѡнстантина и Зѡꙗ, цс҃рь грьчьскыихъ“, т. е. до времето на Константин VII Багрянородни и майка му Зоя, която известно време възглавявала регентството. Споменаването на Зоя има важно значение, защото дава възможност да се определи приблизително времето на възникването на летописа, а следователно и на целия сборник. Зоя играла важна роля в регентството през годините 914—919, била свалена от този пост наскоро, след като българският цар Симеон поразил византийските войски при р. Ахелой (20. VIII. 917 г.). Оттук следва, че летописът е възникнал между годините 914 и 919. Не е ясно само това продължение дали е извършено във Византия, в някое византийско летописно съчинение, дали е прибавка на българския преводач или компилатор. Ако е прибавено от българин, би могло да се допусне, че целият сборник е съставен през посочените години (914—919); ако пък е превод, тогава съставянето му е станало след 917 г. Едната и другата възможност във всеки случай дават известно основание да се определи в по-едри линии времето, когато цар Симеон поръчал на свои видни книжовници да се заемат с приготвянето на въпросния сборник-енциклопедия за X в. Но несъмнено това поръчение е било през 20-те години на X в., когато се комплектува сборникът. Това уточняване е важно. По силата на това уточняване вече следва да се коригира изказаната мисъл за възникване на сборника към края на IX в.

---

[1] Изданията са: фототипно от 1880 г. (пълен наслов вж. тук стр. 77) и печатно частично от 1884 г. — Изборник великого князя Святослава Ярославича 1073 года, с греческим и латинским текстами. С предисловием Е. В. Барсова и запискою А. Л. Дювернуа. Издание Императорского Общества истории и древностей российских при Московском университете. Москва 1884, XXV + 184 стр. Кратки бележки за същия летопис вж. у А. И. Маркевич. О летописях. Записки Новороссийского университета, XXXVI, Одесса 1883, стр. 212; М. Н. Тихомиров. Археографический ежегодник за 1962 год, стр. 234 (за Никифоровия летописец).

[2] Стара българска литература. София 1939, стр. 188.

4

Понеже историографското съчинение в Симеоновия сборник тясно се свързва с подобно съчинение на цариградския патриарх Никифор, би следвало да се дадат някои вести за Никифор и за книжовното му дело. Той живее през VIII—IX в. (умрял през 829 г., патриарх бил през годините 805—815). Родил се в Цариград по времето на император Константин V (741—775). Баща му Теодор заемал важна служба в двореца — бил таен секретар на канцеларията. И баща му, и той вземали участие в обществения живот. Никифор например бил участник в църковния събор през 787 г. През 815 г. за привързаност към иконопочитанието бил свален от патриаршеския престол и изпратен на заточение.[1] По думите на съветската историчка Е. Е. Липшиц, Никифор е „церковный и политический деятель познеиконоборческого периода, занимавший в 805—815 гг. патриарший престол в Константинополе, известный не только своими церковно-политическими трудами, представляющими значительный интерес“[2].

Книжовното дело на патриарх Никифор се е изразило в две главни линии — богословски и исторически съчинения. Твърде важни са съчиненията му от втората група. А те са: 1. *Ἱστορία σύντομος* (Кратка история, Breviarium) и 2. *Χρονογραφικὸν σύντομον* (Кратка хронография). Юрдан Трифонов правдиво отбелязва, че от тези две съчинения „важно за науката е само първото, което е съставено по същите извори, по които е съставена и хрониката на Теофан; между друго в него има сведения и за българите, които (сведения) бидоха разгледани подробно от проф. В. Златарски в неговите „Студии по българската история“. Но това съчинение не е било преведено на старобългарски.“[3] Вместо него широко разпространение между южните славяни и русите получило второто му съчинение — Кратката хронография.

---

[1] Повече подробности вж. у Е. Э. Липшиц. Никифор и его исторический труд. Византийский временник, III, 1950, стр. 85—105; M. Weingart. Byzantské kroniké, стр. 55; Э. Г. Самодурова. К вопросу о малых византийских хрониках. Византийский временник, XXI, 1962, стр. 127—147.

[2] Е. Э. Липшиц. Никифор и его исторический труд. Византийский временник, III, 1950, стр. 85.

[3] Ю. Трифонов. Византийските хроники в църковнославянската книжнина. Известия на Историческото дружество, кн. VI, 1924, стр. 170.

Летописът на патриарх Никифор отдавна е въведен в науката — още от средата на миналия век за него пишат И. И. Срезневски, Ф. И. Буслаев, П. Строев и др., като го свързват с руските летописи и хронографи, главно с „Повесть временных лет“[1]. Тази линия на проучване продължава и по-късно. Безспорно най-пълно и хубаво е изследването на В. Н. Степанов — „Лѣтописєцъ въскорѣ патриарха Никифора в Новгородской кормчей“[2]. Характерна е началната мисъл на Степанов: „Для будущего историка древнерусской хронологии важно знать, в каком виде доходили до наших летописцев иностранные сочинения по хронологии: были ли это точные переводы, выдержки, простые изложения или переделки.“ Това схващане има важно значение и при проследяване развоя на българската историография.

5

„Лѣтописьцъ въкратцѣ“, поместен в Симеоновия сборник, пряко се свързва с кратката хронография на патриарх Никифор, позната между югоизточните славяни под наслов „Лѣтописьцъ въкратцѣ“, „Лѣтописьцъ въскорѣ“, „Лѣтописьцъ въборзѣ“ и др. под.[3] Съпоставката между двата летописа убедително говори за това. По такъв начин се потвърждава отдавна изказаната мисъл за по-богата историографска книжнина в България, която отпосле оказала силно въздействие върху руското летописание. Във връзка със специалното си проучване върху „Историкиите“ на Константин Преславски — „Най-старият исторически труд в старобългарската книжнина“ — проф. В. Златарски[4] отхвърля твърдението на Шахматов, че Константин е само преводач на хронографикона на патриарх Никифор. Според него Константиновият труд е компилация, съставена главно въз основа на Пасхалната хроника, като е използувано и съчинението на патриарх Никифор.[5] Извънредно важна е мисълта му, че данните на руския „Лѣтописьцъ въскорѣ“, преминали в руските хронографи, както и хронологическите данни на „Повесть временных лет“, несъмнено са „заимствувани от български извор, произлизащ от X век, защото те всички са изчислени по българското летоброение. Кой и какъв е бил по вид и по съдържание тоя български извор, засега не може да се установи по липса на каквито и да било прави данни. Обаче резултатите, които ние добихме от изследването на „Историкиите“ на еп. Константина, от една страна, съществуването на хронологически данни в руския летопис и в други книжовни паметници за събития от българската история, изчислени по българското летоброение според способа на еп. Константин, от друга, и, от трета — това обстоятелство, че българското летоброение е било в употребление през Първото българско царство, и то в Североизточна България — всички тия данни ни навеждат на мисъл да предположим, че нашите „Историкии“ не са дошли до нас в първоначалния си пълен вид."[1] Той допуща, че към сега познатия текст е имало вести за събития из българския политически и културен живот, като напр. покръстването на българите, преложението на книгите в България, нашествието на маджарите, двата похода на цар Симеон и др.[2] Съвсем основателно е предположението му, че тъкмо тези добавки из българската история са дали повод по-късно на руския книжовник, когато преписвал Никифоровия „Лѣтописецъ", да вмъкне подробности из живота на своя народ.[3] Златарски също така основателно говори не само за Константин Преславски като летописец, но и за „неговия продължител".

---

[1] Библиографски подробности вж. у M. Weingart. Пос. съч., I, стр. 59—62.

[2] Известия ОРЯС, XVII, 1912, кн. 2, стр. 251—293, кн. 3, стр. 256—320.

[3] В. Н. Степанов. Пос. съч., кн. 2, стр. 250.

[4] СпБАН, XXVII, 1923, стр. 132—182.

[5] Пак там, стр. 161—162, 165—166.

Всички тези предположения на Златарски се подкрепят от летописа в Симеоновия сборник от 1073 г. И така Константин Преславски действително има „продължител" в лицето на преводача-компилатор на Симеоновия сборник. Дори по-правилно ще бъде да се говори за продължители, за няколко книжовници, занимавали се с писане на исторически творби. Тук с пълно право може да се говори за продължител на историографската традиция на Константин, а не толкова за продължаване на неговите „Историкии". Защото съпоставката показва, че авторът на Симеоновия летопис не върви по историческия труд на Константин, не го преписва, нито пък го попълва. Наистина между тях има близост, но тя се дължи на общия извор, който са използували — хронографикона на патриарх Никифор. Авторът на Симеоновия летопис е много по-близък до Никифор, отколкото до Константин Преславски. Основното, доминиращото ядро у него е по патриарх Никифор. Тази голяма близост между тях е изтъквана отдавна; тя е причина също понякога да се казва, че Симеоновият летопис е чист превод по Никифоровото съчинение.[4]

Симеоновият летопис посочва следните владетели, които не са отбелязани в летописа на Никифор: Оунръ (16), Поулъпиносъ и Вальвиносъ (27), Ноумерианъ (37), Константиносъ (40), Иувианосъ добрыи (42), Оуалисъ зълочьстивыи (44), Гратианосъ бл҃гочестивыи (45), Ѳеодѡсиосъ всеправославьныи 46), Константиносъ (61), Леонъ (73), Ирина (74), Кѡнстантинъ (75), Василиосъ и Кѡнстантинъ (85), Леонъ и Алеѯандросъ (86). Съществува и обратно положение — посочени у Никифор владетели не се срещат в Симеоновия летопис: Антонинъ же и Виръ. Има различие и в добавките към отделните владетели, напр. за 79 император Михаил, за разлика от Никифор и Константин Преславски, се добавя: Изгънанъ бⷭы ѿ Арменина мч҃ла; за 58 император Маврикий се добавя: Оубиенъ бⷭы ѿ Фѡки и съ женоѫ и съ чады своими. Прави впечатление, че в Симеоновия сборник за голяма част от владетелите се посочва, че са загинали насилствено — задушени, убити, заклани, изгорени. Тази подробност у Константин изобщо не е отбелязана — там има най-обикновено изброяване на императорите, като се дават само годините (а понякога и месеците) на тяхното властуване. В Симеоновия летопис освен годините и месеците на управлението на съответен император твърде често се дават и дни на тяхната власт. Уточняването в него изобщо е по-голямо. Тази тенденция напълно липсва у Константин Преславски, а у Никифор се среща съвсем рядко.

---

[1] Сп. БАН, XXVII, 1923, стр. 172.

[2] Пак там, стр. 173.

[3] Пак там, стр. 173. Самите руски добавки вж. у В. Н. Степанов. Пос. съч., кн. 3, стр. 316—320.

[4] Ф. И. Буслаев. Историческая хрестоматия церковнославянского и древнерусского языков. Москва 1861, стр. 282. На стр. 390 печата извадки из Новгородската кормчая от 1282 г.

У Константин Преславски липсват следните владетели, които намираме в Никифоровия и Симеоновия летописец: Галвасъ, Оѳонъ, Оуиттелиосъ, Севиръ, Антониносъ, Такитосъ, Каросъ. На свой ред той сочи владетелите Люкинъ, Септимъ, Аврилианъ, Вардании, които липсват в останалите два летописа. Владетелите Оуалисъ (44), Константиносъ (61), Леонъ (73), Ирини (74), Кѡнстантинъ єдинъ (75) са общи за Константин Преславски и Симеоновия сборник. Известни разлики показва Симеоновият летопис и спрямо гръцкия текст на патриарх Никифоровия хроникон.[1]

Посочените разлики и прилики между трите разглеждани тук историографски съчинения в старата българска литература дават основание да се говори за различие в гръцките първоизвори, които са били използвани. Безусловно и трите наши съчинения възхождат, макар и в общи линии, все към Никифор в неговия гръцки текст. Твърде е вероятно в самата византийска литература да е имало няколко редакции на неговия хронографикон, на което обстоятелство се дължат до известна степен различията в славянските му преводи и преправки. Тук наистина може да се говори за преправки, каквито са преди всичко Константиновите „Историкии“, а после и летописът в Симеоновия сборник. Славянският книжовник не се е чувствувал така силно задължен да спазва гръцкия оригинал, защото летописът няма култово предназначение.

Освободен от такова верско задължение, той си е позволил да бъде по-свободен в превода, като комбинира познатите му вести, или пък като добавя нови подробности за един или друг от владетелите.

Така стигаме до един важен извод за дейността на нашите културни дейци още в началния период на българската литература. Става дума за наличие на едно по-самостоятелно и творческо отношение към културните ценности, които по силата на обществено-политическото си развитие нашият народ е трябвало да заема от чужди култури, на първо място от богатата византийска култура и литература. Следователно факти като този дават основание да се коригира често изказваната по отдавнашна традиция мисъл за подчертано подражателния характер на старобългарската литература.[2] Все по-задълбоченото вглеждане в многостранната и плодотворна дейност на ведущите български книжовници през средновековието и особено на книжовниците от IX—X в. разпръсва това заблуждение. „За последние годы — пише съветският литературовед Н. А. Мещерски — раздаются справедливые голоса, указывающие на значительную степень самостоятельности славянских литератур.“[3] При тази методологически правилна и нова постановка на сложния проблем за славяно-византийските културни връзки заслужава да се припомни мисълта на видния историк на средновековната руска и византийска живопис Лазарев: „Было бы, конечно, неверно игнорировать ведущую роль Константинополя и сбрасывать со счета все то, что он дал Италии, Древней Руси, Сербии, Болгарии, Армении и Грузии. Без выяснения взаимосвязей различных художественных центров средневекового искусства невозможно строго научное изучение последнего. Но еще более ошибочно сводить весь художественный процес в рамках национальных школ к одним византийским влияниям и не замечать при этом, как в борьбе с этими влияниями складывались национальные черты и как постепенно эти черты возобладали над всем занесенным извне“ (разр. м. — *Б. А.*).[1]

---

[1] Текстът в съпоставка със славянския му превод по Новгородската кормчая от 1282 г. е печатан от В. Н. Степанов. Пос. съч., Известия ОРЯС, кн. 3, стр. 293—320. Дадени са и разночетения по други ръкописи.

[2] Б. Ст. Ангелов. За самобитния характер на старобългарската литература. — Сп. „Език и литература“, X, 1955, кн. 6, стр. 449—459.

[3] Н. А. Мещерский. К вопросу о византийско-славянских литературных связях. — Византийский временник, XVII, 1960, стр. 57.

Новата постановка на проблема никак не е разработвана, това е важна задача на византиноведението и на славяноведението. Само чрез резултатите от такава научна разработка Константинопол, по думите на Лазарев, би заел „свое реальное историческое место, в объективной оценке которого не будет ни непомерных преувеличений, ни необоснованного скепсиса“[2].

6

Всички руски изследователи, които научно са разработвали сложния проблем за руските летописи и по-специално за „Повесть временных лет“, приемат, че тя се предхожда от други съчинения от този род. Най-подробно тая теза е обоснована от А. А. Шахматов. Според съветския историк Л. В. Черепнин „в настоящее время можно считать установленным, что „Повесть временных лет“ является не первым летописным сводом. Сделана попытка путем сопоставления текста „Повести“ с памятниками новгородского летописания (сохранившегося в ряде списков, причем древнейший из известных списков восходит к XIII в.) и другими литературными произведениями, раскрыть содержание более ранних летописных сводов, предшествовавших „Повести временных лет“ и даже предположительно реконструировать их текст. Обычно считают, что уже до „Повести временных лет“ существовало четыре летописных свода.“[3] Нещо повече дори — допуща се, че при съставянето на тези ранни летописни творби са били използувани старобългарски летописни съчинения. Такава мисъл особено последователно прокарва Шахматов във всички свои издирвания върху „Повесть временных лет“. Така напр. в една от последните му печатани посмъртно работи се казва: „Славянский перевод второй редакции Никифорова летописца был, вероятнее всего, исполнен в Болгарии... Это делает вероятным, что к нему могли быть сделаны некоторые добавления из болгарской истории, ср. подобные добавления в распространенной русской редакции перевода первой редакции Никифорова летописца. Быть может, наличность подобных добавлений и побудила составителя „Повести временных лет“ сообщить вслед за выкладкой мировых событий некоторые свои, русские... Эти болгарские известия могли таким путем сделаться достоянием составителя „Повести временных лет“. И вот в виде предположения высказываю мысль, что к болгарскому переводу второй редакции Никифорова летописца восходят следующее данные „Повести временных лет“[1].

---

[1] В. Н. Лазарев. Константинополь и национальные школы в свете новых открытий. — Византийский временник, XVIII, 1960, стр. 93.

[2] Пак там, стр. 104.

[3] Л. В. Черепнин. Русская историография до XIX века. Москва 1957, стр. 29—30.

До такъв извод стига и българският историк В. Н. Златарски. „Тия наши изводи — пише той — за хронологията на руския летопис донейде косвено потвърдяват изказаната от А. А. Шахматов мисъл, че руският летописец между другите си извори е имал под ръка и български летописи.“[2] Златарски основателно допуща, че един от тия български летописи ще да е съчинението „Историкии за бога въкратце“ от известния български книжовник през IX—X в. епископ Константин Преславски. Той сочи, че в основата на Константиновите „Историкии“ е легнал „преводът на *Χρονογραφία σύντομος* на патриарха Никифор, допълнена и продължена в България от разни лица, които са изчислявали годините различно“[3]. Подобни мисли той изказва и в изследването си върху „Историкиите“ на Константин Преславски.[4] Приема се, че „Историкиите“ са възникнали около 894—895 г.

Наличието на „Лѣтописьцъ въкратъцѣ“ в Симеоновия сборник от 1073 г. потвърждава изказаните предположения за използуване от руските книжовници на български историографски съчинения от рода на Константиновите „Историкии въкратцѣ“ и на Симеоновия летопис.[5] Българската историография още в началния период на нейното изграждане била използувана от руски книжовници през XI—XII в. при съставяне на руските летописи, тя е един от изворите на руската историография.

Лѣтописьць въкратъцѣ отъ Авъгоуста даже и до Кѡнстантина
и Зѡꙗ, цⷭрь грьчьскыихъ

а҃. Авъгоустъ, иже и осмородьныи, лѣⷮ .н҃ѕ. мѣⷭ .д҃. дн҃ь .а҃. Въ мг҃. лѣⷮ его родисѧ Хс҃ бъ҃ нашь, въ лѣⷮ вьсего мира. е҃фа (5501).

в҃. Тиверносъ. лѣⷮ. кв҃. мцⷭь .ѕ҃. дн҃ии .і҃ѳ.

г҃. Ганосъ. лѣⷮ .г҃. мцⷭь .і҃.

---

[1] А. А. Шахматов. „Повесть временных лет“ и ее источники. Труды ОДРЛ, IV, 1940, стр. 67.

[2] В. Н. Златарски. Имали ли са българите свое летоброение? СпБАН, I, София 1911, стр. 78. Вж. също П. Мутафчиев. Към въпроса за българските извори на руските летописни известия. СпБАН, III, 1912, стр. 135—148.

[3] В. Н. Златарски. Пос. съч., стр. 78.

[4] СпБАН, XXVII, 1923, стр. 172—173 и др.

[5] Този летопис в съпоставка с „Историкиите“ на Константин Преславски и с „Летописеца“ на патриарх Никифор аз обнародвах в Byzantinobulgarica, кн. II, София 1966, стр. 83—105. Такава съпоставка досега не бе правена, а тя е твърде важна за началния период на нашата историография, частно за взаимните отношения между Константиновите „Историкии“ и Симеоновия летопис. Тя ще спомогне също за изясняване на някои въпроси из историята на българското и руското летописание.

д҃. Клавъдиосъ. лѣⷮ .і҃г. мцⷭь .и҃. дн҃и іѳ҃.

є҃. Нерѡнъ. лѣⷮ .і҃г. мцⷭь .ѕ. дн҃и .із. Сь вьрховьнаꙗ ап҃ла въ Римѣ оуби.

ѕ҃. Галъвасъ. мцⷭь .з҃. дн҃і .ѕ.

з҃. Оѳонъ. мцⷭѣ .г҃. дн҃и .є҃.

и҃. Оуиттелиосъ. мцⷭь .з҃. дн҃ь .а.

ѳ҃. Оуеспасианосъ. лѣⷮ .і. При семь Ієроусалимъ полоненъ бысть.

і. Титосъ. лѣⷮ .г. И оубиенъ бы (sic) ѿ Дометиана.

і҃а. Дометианосъ, сн҃ъ его. лѣⷮ .іє. дн҃и. є҃. Сь бг҃ословьца поточи.

і҃в. Нероуасъ. лѣⷮ .а. мцⷭь .а. дн҃и .г҃.

г҃і. Траианосъ. лѣⷮ .іѳ. мцⷭь .ѕ. дн҃и .і. Сь Сумеѡна распꙗ и Игнатиꙗ богоносьца. прѣложи же бг҃словьць.

д҃і. Аньдрианосъ. лѣⷮ .ка. Сь съзьда Ієрсл҃мъ.

є҃і. Анътониносъ. лѣⷮ .кг. Сь хрїстисꙗ.

ѕ҃і. Оуиръ. лѣⷮ .з. мцⷭь .і. дн҃и і҃и.

з҃і. Маръкосъ. лѣⷮ .іѳ. мцⷭь .и҃. дн҃и... При томь м҃ченъ бⷭы Іоустинъ философъ.

и҃і. Комодосъ. лѣⷮ .і҃в. мцⷭь .ѳ. дн҃и .і҃д.

ѳ҃і. Перьтинаѯъ. мцⷭа .в҃. дⷩь кв.

к҃. Іоулианосъ. мцⷭа .в҃. дн҃и. ѕ.

к҃а. Севиросъ. лѣⷮ .и҃і. При томь м҃ченъ бⷭы Галеонидись, Оригеновъ оц҃ь, иподъроумиє Византиа съвьрши.

к҃в. Анътониносъ. лѣⷮ .з.

к҃г. Макриносъ. лѣⷮ .а.

к҃д. Анътонинъ дроугыи. лѣⷮ .д҃.

к҃є. Алеѯанъдросъ. лѣⷮ. гі. Прі семь раширисꙗ (sic) бж҃иє слово и хрістианє.

к҃ѕ. Маѯиминосъ. лѣⷮ .г҃. Оубиенъ бⷭы.

к҃з. Поулъпиносъ и Валъвиносъ. мцⷭѣ .г҃.

к҃и. Горъдианосъ. лѣⷮ .ѕ҃. Погребесꙗ самъ.

к҃ѳ. Філиппъ бл҃гочьстивыи. лѣⷮ з҃і. Оубиенъ бⷭы ѿ Декиа купрьска.

л҃. Декиосъ. лѣⷮ .в҃. Оубиенъ бⷭы.

л҃а. Галаосъ и Воулисканоу. лѣⷮ .в҃.

л҃в. Оуаллерианосъ и Галиноу. лѣⷮ .іе҃. Оубиенъ бⷭы. При томь іависѧ Павьлъ гонитель, ересиначальникъ.

л҃г. Клавъдиосъ. лѣⷮ .в҃.

Врилианосъ. лѣⷮ .в҃. Оубиенъ бⷭы.

л҃д. Такитосъ и Флорианосъ. мⷭць .ѳ҃.

л҃е. Провосъ бл҃гочьстивыи. лѣⷮ. ѕ҃. Оубиенъ бⷭы.

л҃ѕ. Каросъ съ Кариномь Ѥноумерианосъ. лѣⷮ .в҃. Оубиени быша.

л҃з. Ноумерианъ единъ дьнии л҃. И оубиенъ бⷭы ѿ тьсти своего. и ст҃ыи Вавула мк҃ъ.

л҃и. Диоклитианосъ и Маѯимианосъ и Галериосъ. лѣⷮ .к҃. Многы тьмы мк҃ъ показаста (sic) за многаꙗ ихъ безаконниꙗ. Съцⷬ҇ствова же в Галлоусѣ Кѡстасъ, оц҃ь великаго Кѡнстантина.

л҃ѳ. Кѡнстантинъ великыи. лѣⷮ .лв҃. Въ. к҃. его лѣ бⷭы ст҃ыи пьрвыи съборъ, иже въ Нікеи, на Арна. Въ .ка҃. его лѣⷮ. посъла мт҃и его Елени въ Іеросолимъ възискатъ чьстьнааго дрѣва. Въ .кв҃. лѣⷮ приде цⷬ҇ца Елени ѿ Іеросолима. Въ .кг҃. лѣⷮ его оумьре цⷭрца Елени и погребена бⷭы въ домоу стⷭхъ ап҃лъ.

м҃. Кѡнстантиносъ, сн҃ъ его. лѣⷮ .кд҃.

м҃а. Іоулианосъ Прѣстоупьникъ. лѣⷮ .в҃. Оубиенъ бⷭы.

м҃в. Іоувианосъ добрыи. мⷭць .ѳ҃. Потворенъ бⷭы.

м҃г. Оуалентианосъ. лѣⷮ .а҃. и съниде въ Римъ.

м҃д. Оуалисъ зълочьстивыи. лѣⷮ .і҃. Съжьженъ бⷭы въ Ѳраки.

м҃е Гратианосъ бл҃гочьстивыи. лѣⷮ .д҃. Оубиенъ бⷭы.

м҃ѕ. Ѳеодѡсиосъ всеправославьныи. лѣⷮ. із҃. мⷭца .в҃.

м҃з. Аркадиоу и Онириоу. лѣⷮ. ід҃.

м҃и. Ѳеодѡсиосъ, сн҃ъ Аркадиевъ. лѣⷮ. мв҃. мⷭцѣ .г҃.

м҃ѳ. Маркианосъ и Поулхериа. лѣⷮ .ѕ҃. Златаꙗ лѣⷮ. При томь бⷭы .д҃. съборъ .х҃л. оц҃ь въ Мѣдоприкоупьнѣи.

н҃. Леонъ великыи. лѣⷮ .із҃.

н҃а. Леонъ, вънoукъ его. лѣⷮ .а҃.

н҃в. Зинонъ, оц҃ь его. лѣⷮ .із҃. Живъ сѧ погребе.

н҃г. Анастасиосъ. лѣⷮ. із҃.

н҃д. Іоустинъ. лѣⷮ. ѳ҃.

н҃е. Іоустинианосъ великыи. лѣⷮ. ли҃. При томь бысть ст҃ыи .е҃. съборъ и великаꙗ цр҃кы съзьдана бⷭы.

н҃ѕ. Іоустинианосъ старыи. лѣⷮ .ıг.

н҃з. Тивериосъ. лѣⷮ .д.

н҃и. Мавриќиосъ. лѣⷮ. к. м҃ѣ. г҃. дн҃ии .ѳ. Оубиенъ бⷭы ѿ Фѡкы и съ женоѭ, и съ чады своими.

н҃ѳ. Фѡка зълочьстивыи. лѣⷮ .з. Съжьженъ бⷭы на хълмѣ.

ѯ҃. Ираклии единохотьныи. лѣⷮ. л҃. мцⷭѣ .д.

ѯ҃а. Кѡнстантиносъ, сн҃ъ его. лѣⷮ .а.

ѯ҃в. Кѡнстантинъ, прадѣдъ его. лѣⷮ .кз҃. Оубиенъ бⷭы въ домоу въ бани

ѯ҃г. Кѡнстантинъ, сн҃ъ его. лѣⷮ. ıз҃. При томь бⷭы ст҃ыи .ѕ. съборъ на зълочьстивыꙗ.

ѯ҃д. Іоустинианосъ, сн҃ъ его, въспорена ꙗздрь. лѣⷮ .і҃. Изгънанъ бⷭы.

ѯ҃е. Леонъ оуброусьнинъ. лѣⷮ. г҃. Оубиенъ бⷭы.

ѯ҃ѕ. Тивериосъ. лѣⷮ .з҃. Оубиенъ бⷭы.

ѯ҃з. Іоустинианосъ пакы. лѣⷮ .ѕ҃. вь сьоубиенъ бⷭы коупьно въ даматроу.

ѯ҃и. Філиппикосъ. лѣⷮ. в҃. Изгънанъ бⷭы.

ѯ҃ѳ. Артемиосъ, иже Анастасиосъ. лѣⷮ. в҃.

о҃. Ѳеодѡсиосъ. лѣⷮ. в҃.

о҃а. Леонъ моучитель. лѣⷮ .ке҃.

о҃в. Кѡнстантиносъ Хо҇борьць и образоломитель. лѣⷮ .лд҃.

о҃г. Леонъ, сн҃ъ его. лѣⷮ .е҃.

о҃д. Ирини, снъха его, съ Константиномь, сн҃омь его лѣⷮ .з҃. мцⷭь .з҃.

о҃е. Кѡнстантинъ единъ. лѣⷮ. е҃. Слѣпленъ бⷭы ѿ своеꙗ мр҃е.

о҃ѕ. Ирини едина. лѣⷮ. ѕ҃... [оубие]на бⷭы.

[о҃з. Ники]форосъ. лѣⷮ .и҃. мцⷭь [ѳ]... Оубиенъ бⷭы.

[о҃и. Став]ракинъ, сн҃ъ его... [м]цⷭа .в. дн҃ии .і.

[о҃ѳ. М]іхаилъ, зѧть его. лѣⷮ .е҃. мцⷭь .ѳ. Изгънанъ бⷭы ѿ Армени[н]а мч҃лѧ.

[п҃]. Леонъ Арменинъ ере[ти]косъ. лѣⷮ .ѕ҃. мⷺ҇. ѕ҃. Сь оубиенъ бⷭы оу ст҃аaго Стефана.

п҃а. Міхаилъ. лѣⷮ .ѳ҃. мцⷭь .ѳ҃. дьнии .ѳ҃.

п҃в. Ѳеофилосъ, богоненавистьныи еретикосъ. лѣⷮ .і҃в. мцⷭѣ .г҃.

п҃г. Ѳеодѡра съ с҃номь своимь. лѣⷮ .і҃д. Изгънана бⷭы ѿ с҃на своего и Варды, брата своего; та поставы ст҃ыꙗ иконы.

п҃д. Міхаилъ единъ, коупьно съ Вардоѫ кесарьмь. лѣⷮ. і҃в. И оубиена быста оба.

п҃е. Василиосъ и Кѡнстантинъ, с҃нъ его. лѣⷮ. іѳ҃. в... кѕ. дн҃ъ.

п҃ѕ. Л[ео]нъ и Алеѯандросъ, с҃нъ Василиевъ. лѣⷮ .кѕ. мцⷭь .н҃. дн҃ии .і҃г.

п҃з. Алеѯандръ единъ. лѣⷮ .а. дн҃ии .к҃е.

п҃и. Кѡнстантинъ и Ꙁѡи. лѣⷮ... Диотиканꙗносъ иго.

ГЕОРГИ ХИРОВОСК — ЗА ПОЕТИЧЕСКИТЕ ФИГУРИ

Старобългарската литература (както впрочем и останалите славянски средновековни литератури) е бедна откъм теоретически и литературоведчески съчинения, докосващи нейната същина, особености, развитие и пр. Сега познатите на науката вести в тази насока едва ли говорят за това, че през средновековието само те са били в обращение в нашия културен живот, че само те са давали на старобългарския книжовник знания из областта на теорията. Като се изхожда от тия вести, с пълно основание може да се допуща, че освен тях е имало и други подобни съчинения. Защото никак не е логично да се приеме, че културно общество, което знае съчинението на Георги Хировск „За поетическите фигури“, би се задоволило само с него.

Безусловно за изграждане на художествеността в старата ни литература, такава каквато я познаваме, не без значение са били и известни съчинения, свързани с по-теоретични въпроси. Такива съчинения, завещани от древните гърци и римляни, не само са били съхранени през средните векове, но са били използувани и доразвити от видни представители на християнската книжнина, по-специално от византийски писатели. От Византия тази книжовна теория и практика прониква у нас, понеже животът на българския народ протича в тясна връзка с живота на съседна и културна Византия. Старата наша литература широко загребва от византийската литература — съчинения, литературни жанрове, стилно-композиционни и езикови особености, символика и пр. Естествено е, че от нея тя черпи и теоретични съчинения, обосноваващи византийската литературна практика или разясняващи теоретични понятия.

Разностранната книжовна продукция на Средновековна България красноречиво свидетелствува за разпространяване на знания от теоретико-естетически, литературоведчески и стилистически характер. Те са били усвоявани преди всичко от самата книжовна практика, от книжовната традиция. Има всички основания да се допуща, че знания от този род са давали и училища или някои по-специални книжовни школи. Стилно-езиковата изразност и образност в група съчинения и периоди в развитието на старата наша литература говори за нещо подобно. Не представлява особена трудност дори по този външен белег да се определи времепоявата на известен ръкопис: IX—X в., XIII—XIV в. или времето на робството. Въпреки това чувствителна е понякога разликата между отделни писатели. Тези различия се дължат преди всичко на личните дарования и култура на писателя, а после на някои общотеоретични норми, насаждани чрез школа и книжнина.

За съжаление тази извънредно важна задача в историята на средновековната славянска литература (по-специално българска, руска и сръбска) досега не е била предмет на задълбочено проучване, макар да е чувствувана нужда от подобни издирвания. Яцимирски например пише още през 1908 г.: „Мы лично придаем громадное значение анализу стилистических приемов у старых писателей . . . На основании подобного материала со временем можно будет восстановить своего рода теорию поэзии славянских писателей старого времени, быть может даже для определенных периодов и литературных школ.“[1] След като посочва, че изучаването на поетиката в славянските литератури изостава и че тя би трябвало да се подложи на широки историко-сравнителни наблюдения, видната съветска литературоведка В. П. Адрианова-Перетц заключава: „Исследование поэтики славянских литератур старшего периода, хотя бы до XIII в., могло бы стать общей задачей южнославянских и русских филологов с тем, чтобы итоги, полученные при изучении каждой из национальных культур, были затем сопоставлены и теоретически обобщены. Тогда явится возможность определить и то общее, что присуще им всем, и те черты национального своеобразия, которые характеризуют развитие на данном историческом этапе поэтики древнеболгарской, древнесербской и древнерусской.“[2] Специално отбелязване заслужава появилата се през 1964 г. статия на проф. П. Н. Берков „Очерк развития русской литературоведческой терминологии до начала XIX в.“[3] Тук важно място заема трактатът на Георги Хировоск, за който се казва: „С этого документа и необходимо начинать историю русской литературоведческой терминологии.“ С не по-малко основание с това съчинение на Георги Хировоск трябва да започва и историята на българската литературоведческа мисъл.

Успешното разработване на задачата се затруднява от малкото вести, познати днес на науката в тази област. Важно е, че все пак има такива вести, които на свой ред подсещат за извода, че ще да е имало и други подобни материали. Една от важните причини за малкия им брой е обстоятелството, че те не са били много и в самата византийска книжнина. От друга страна, голямото разпространение на едни и същи литературни форми, тяхната продължителна употреба говори за известна теоретико-преподавателска работа, провеждана от ръководещи книжовни среди. Както в областта на граматиката са били давани знания чрез училища и книжнина, което виждаме от познатите в старославянските литератури граматически съчинения, така също знания по теория и стилистика са били организирано поднасяни на книжовни люде. Колкото повече вести от този род се изнесат в науката, толкова по-успешно и по-пълно ще бъде изясняването на проблема за поетиката в старите славянски литератури.

Макар да не дават определение на понятието художествена реч, старобългарските книжовници имат не само усет, но и ясна представа за нея, и често я противопоставят на обикновената прозаична реч. Нашето сегашно понятие художественост те изразяват с думата хытрость, позната напр. още на Йоан Екзарх (Шестоднева), а по-късно се явяват и съвременните думи художество, художникъ. Само един пример: Владислав Граматик например пише, че не се решавал да започне своя сборник от 1469 г., понеже не можел да се мери с предишните книжовници — „ннѣхъ бо бѣшє ꙗко въ нстнноу таковоє дѣло, нжє зѣло добрѣ оумѣющнхъ пнсатєлноє проходнтн хоудожьство н благонскоуствоущнхъ въ въсємь, а нє нашє“¹.

---

[1] А. И. Яцимирский. Славяно-молдавская летопись монаха Азария. Известия ОРЯС, XIII, 1908, кн. 4, стр. 56—57.

[2] Сборник ответов на вопросы по литературоведению. Москва 1958, стр. 284.

[3] Известия АН СССР, XXIII, 1964, кн. 3, стр. 238—247.

Редица изрази в писателското дело на Патриарх Евтимий го разкриват като съзнателен творец и художник на словото. Напр.: „Іжє бо нжє прѣждє насъ о нємъ нєхытрѣ нѣкако н грѫбѣ съпнсашѧ, сіа мы по лѣпотѣ, ꙗкожє ключнмо єстъ, оусрьдно съповѣдатн потъщахомъ сѧ“ (Житие на Иван Рилски), или: „Нє просто н тунє, нъ оусрьдно н съ тьщанїємъ словѹ нзꙗвлєнїє творѹ.“ Тази особена нагласа на Евтимиевата реч е причина за възторжената и висока оценка, която ѝ дават негови съвременници и последователи. Според Йоасаф Бдински Евтимий е измежду многото „любомоудрьцы н вѣтін“. Константин Костенечки смята, че Евтимий „въ тѣхъ странь хѹдожнѣншін бысть“.

Употребата на понятията „по лѣпотѣ“, „хѹдожєство“, „хѹдожнѣншін“ е свързана с определено съдържание и форма на съчиненията, за което са били давани дефиниции, съществували са теоретични норми и указания. Разграничаването на литературните жанрове — поучение, похвала, житие, служба, повест, стихотворение, пътепис, сказание, летопис и пр. — също е свързано с широка разяснителна работа в тази насока. Употребата на разните литературоведчески термини за ранния период в развитието на средновековните славянски литератури (X—XV в.) е единна, а не различна за всяка от тях (такава терминология, тясно свързана с по-специалното развитие на руската литература, се наблюдава едва от XVI в. насам). Тъкмо общата идейна насоченост, обикнатите писатели и творби, езиково-стилната близост и художествената образност на тези литератури дават основание на П. Н. Берков да изкаже следната мисъл: „И если в дальнейшем вплоть до XVII в. мы не встречаем в русской литературе каких-либо специальных трактатов по риторике, то тем не менее сама литературоведческая терминология на русском языке все более и более растет. Дошедшие до нас обозначения древнерусских литературных жанров, таких, например, как „слово“, „поучение“, „прение“, „повесть“, „летопись“, „сказание“, „чтение“ и т. д. — свидетельствуют о том, что исподволь и в то же время органически у нас вырабатывается своя литературоведческая терминология. Насколько обширна была она, можно судить по подсчетам Д. С. Лихачева, который в своем докладе о жанрах в древнерусской литературе (на V совещании по древнерусской литературе 23 мая 1962 г.) называл до ста жанровых обозначений.“²

Известният руски книжовник Кирил Туровски (XII в.) говори за „творьцы н вѣтнꙗ, рєкшє лѣтопнсцн н пѣснотворцн“, които прославят делата на своите господари: „Ꙗкожє творьцн н вѣтнꙗ, рєкшє лѣтопнсцн н пѣснотворцн прнкланꙗють своꙗ слоухы, бывшаꙗ мєжю цр҃н... въ полчєньꙗ да оукраснтьсѧ словєсы н възвєлнчнть моужьствовавшаꙗ

---

[1] Љ. Стојановић. Стари српски записи и натписи. Т. I. Београд 1902, стр. 105.
[2] П. Н. Берков. Пос. съч., стр. 240—241.

крѣпко по своемь ц҃сри и не давьшихъ в брани плищю врагомъ, и тѣхъ славѧще, похвалами вѣньчають. Кольми паче намъ лѣпо есть хвалоу кь хвалѣ приложити храбромъ и великимъ воеводамъ божиимъ.“[1] В прочутия Манасиев летопис за Омир е казано: „Омиръ бо сладкыи ѧзыкомъ и доброꙋмныи различныими шаровы прѣмѫдрости оукрашаетъ словеса, инѫдꙋ же много обращаетъ и прѣлагаетъ.“[2]

Славянската или по-точно казано руската поетическа мисъл през средновековието намира блестящ израз в бележитата руска поема „Слово о полку Игореве“ (XII в.). Приема се, че за нейното високо поетично изграждане значителен дял има и утвърдената тогава литературоведческа терминология и теория, главен изразител на която, според сега познатите данни, е съчинението „За образите“ от Георги Хировоск. За такава именно връзка между литературна теория и художествена практика става дума в изследването на Юстиния Бешарова „Изобразителната система в „Слово о полку Игореве“ в светлината на византийско-славянските поетически теории.“[3]

Към литературната теория спада и следното определение на понятието ораторска реч, на която дори е направено разчленение: „Вьсако риторско слово раздѣлꙗѥть се вь съвѣтноѥ и прѣпирателноѥ и тръжьствьноѥ. Есть же съвѣтноѥ, еже съвѣтовати отстоупати злыихъ, блага же въсприѥмати. Прѣпирателноѥ же, еже прети се сь нѣкымъ. Тръжьствьноѥ же, еже оукрашати и праздновати и тръжьствовати... Риторъ же глаголетъ се, по нашемъ езыкꙋ рѣчоточьць, за еже много разꙋмѣваетъ писати и глаголати.“[4]

Заслужава да се посочи, че по-голяма повествователна творба понякога се означава с думата роман, както е напр. в препис на „Александрията“ от XVI в.: „сь богомь починаемь романьць, житиѥ и повесть...“[5] За създателите на книги старославянските литератури имат разнообразни означения: письцъ, писатель, съписатель, исписатель чьртописьцъ, маисторъ, грамматикъ, діакъ, и др. Поп Захарий, написал през 1643 г. в Хилендарския манастир един апостол, между другото казва за себе си и следното: „И мнѣ грешномꙋ писателю все отплати.“[6] Сръбски книжовник пише през 1573 г.: „Ерь не бехь прѣжде писаль, ни оу маистора ꙋчиль, тере не бихь вѣщъ словоꙋ да лепо направимь.“[7]

---

[1] Москва — Държавна библиотека „В. И. Ленин“, ф. 218, ръкописен № 864, сборник от XV в., л. 424.

[2] П. А. Лавров. Обзор звуковых и формальных особенностей болгарского языка. Москва 1893, Приложения, стр. 4.

[3] Рецензия за книгата дава Д. С. Лихачев. Известия АН СССР, XV, 1956, кн. 6, стр. 549—552.

[4] Е. Спространов. Опис на ръкописите в Рилския манастир. София 1902, стр. 84; А. И. Яцимирский. Славянские и русские рукописи румынских библиотек. Сборник ОРЯС, т. LXXIX, 1905, стр. 510, 726.

[5] Fr. Miklosich. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae 1862—1865, стр. V.

[6] S. Chilandarec. Rukopisy a starotisky Chilandarské, стр. 58, № 240.

[7] Л. Ковачевић. Белешке и натписи. — Гласник, LVI, 1884, стр. 336.

За взискателност в книжовната дейност, която трябва да притежава безспорни художествени достойнства, говори сръбският книжовник Григорий (първата четвърт на XV в.). В обширната си приписка към летописа на Йоан Зонара между другото той отбелязва: „Нь аще не хȣдож·никь хитрость в нихждо покажеть, всѧ безделна, ꙗкоже рече апостоль... Аще пищаль, аще ли гȣсль, аще не покажеть в них хоудожьникъ разньство, како разоумѣет се писанное или гоуденное...“[1]

Образността е широко застъпена в оригиналните и преводните произведения на старославянските литератури. Два са нейните дълбоки източника — народното творчество и библейските книги. За усвояването на тази образност, както и на нужните за живота знания, е необходимо книгите да бъдат четени, потребни са училища, книжовни школи. Такива школи у нас съществуват — едни по-големи и по-известни, с дълбоки традиции и следи в нашето културно развитие, други по-малки, с местно значение. Едните и другите имат значение в развоя на старобългарската книжнина. Една от важните грижи на тези школи е била грижата по създаване на любов към книгата, да се почувствува и осъзнае нейното значение в живота на отделния човек и на народа; тъкмо поради това понякога се дават указания как човек да чете книгата, или пък се помества по-големи текстове, разкриващи ползата от нейното четене. С оглед на новата културна обстановка в България през IX—X в. във втория Симеонов сборник, запазен по руски препис от 1076 г., е поместено специално съчинение тъкмо по този въпрос. То има наслов „Слово нѣкоѥго калоугера о чьтенiи книгъ“, в което има такива мисли: „Добро ѥсть, братиѥ, почиѥтаньѥ книжьноѥ паче вьсѧкомоу хрьстьꙗноу... Ѥгда чьтеши книгꙑ, не тъштисѧ бързо иштисти до дроугꙑѩ главизнꙑ, нъ поразоумѣи чьто г҃лють книгꙑ и словеса та, и тришьдꙑ обраштаѭсѧ о ѥдинои главизнѣ.“[2]

По-внимателното вглеждане в съчиненията на старославянските литератури ще ни поднесе още материали, свързани със стилно-теоретични въпроси в тези литератури и разкриващи естетическите вкусове и знания на средновековните книжовници.[3] Развитието на науката е бавен, но настъпателен процес, свързан с постоянно изнасяне на нови материали и с преоценка на вече установени положения. „В истории русской литературы древнего периода — пише руският литературовед В. М. Истрин — не мало вопросов, решение которых продвигается очень медленно. Большею частью это зависит от недостатка нужного материала, который сразу осветил бы темноту, окружающую тот или другой вопрос. В таких случаях приходится неоднократно возвращаться к одному и тому же вопросу, подходить к нему с различных сторон и косвенными иногда путями приближаться к возможному его решению.“[1] По този път ще върви и важният, но все още достатъчно усложнен и неясен въпрос за поетиката в старославянските литератури. Както вече казах, тук са нужни координираните усилия на учени-медиевисти от всички славянски народи. Само тогава разяснението му ще бъде по-бързо и по-успешно.

---

[1] Љ. Стојановић. Стари српски записи и натписи, III, 1905, стр. 50, № 4953.

[2] Изборник 1076 года. Издат. „Наука“. Москва 1965, стр. 151—152. Тази мисъл прониква и в „Пролога“, дето тя гласи: „Со многим прилежанием прочитай словеса, а не тщися листы токмо обращати. Аще ти есть требе, не ленися, но и два краты прочитай словеса, да разумееши силу их.“ Друг вариант на въпросната мисъл срещаме напр. в сръбски ръкопис от XIV в. (St. Novaković. Srpsko-slovenski zbornik iz vremena despota Stefana Lazarevića. — Starine, IX, 1877, стр. 24). Интересни са в това отношение и мислите на българския книжовник от XVIII в. Йосиф Хилендарец (вж. Б. Ст. Ангелов. Съвременници на Паисий. Ч. I. София 1963, стр. 146—153, 201—206).

[3] Би могло да се отбележат напр. две кратки статии на сръбския професор Дж. Сп. Радојичић: Prve naše autobiografske beleške (сп. „Delo“, V, 1959, кн. 1, стр. 149—150) и Počeci književne kritike kod nas u srednem veku (същото списание, кн. 2, стр. 289—291). Особено ценно е появилото се напоследък изследване на А. М. Панченко. Перспективы исследования истории древнерусского стихотворства (Труды ОДРЛ, XX. Актуальные задачи изучения русской литературы XI—XVII веков. М.—Л. 1964, стр. 256—273); Л. Грашева. Към въпроса за творческия облик на старобългарския писател. Сп. „Литературна мисъл“, VIII, 1964, кн. 5, стр. 45—66.

* * *

Съчинението на Георги Хировоск „За фигурите“ представлява важен момент в развитието на славянската поетика, то стои в нейното начало. Самият този факт е достатъчен, за да оправдае проявения научен интерес към него в миналото и днес, вниманието, което му се отделя в общи курсове на старославянските литератури, в специални проучвания или в старославянски христоматии. Напоследък американската изследователка Юстиния Бешарова се опитва въз основа на Хировосковия трактат да обоснове мисълта за голяма близост между естетическите понятия на трактата и поетическата система на руската поема „Слово о полку Игореве.“[2] Авторката печата съкратения гръцки текст на трактата, превежда на английски пълната гръцка редакция, успоредно на която превежда и славянския текст по Симеоновия сборник от 1073 г., даден в края на книгата като приложение във факсимилета. Като рецензира този ценен труд, видният руски учен Д. С. Лихачов отбелязва; „Достоинства первой части неоспоримы. Ю. Бешарова исследовала отношение славянского текста к византийскому и вполне убедительно показала и объяснила те существенные сокращения и изменения, которые были внесены в текст Херабоска его переводчиком и редактором-славянином. Эти отличия авторского текста Херабоска от его славянского текста, как доказала Ю. Бешарова, явились следствием различий в эстетических мировоззрениях, а также в отношении к самим задачам трактата.[3]

Заслужено внимание на Георги Хировоск отделя и П. Н. Берков в труда си „Очерк развития русской литературоведческой терминологии до начала XIX в.“[4] „Едва ли многим известно — пише той, — что первый памятник, в котором содержатся образцы славяно-русской литературоведческой терминологии, восходит буквально к самому началу нашей письменности. В „Изборнике Святославовом 1073 года“ находится небольшой трактат, озаглавленный „О образѣхъ“ и приписанный какому-то Георгию Хуровскому. С этого документа и необходимо начинать историю русской литературоведческой терминологии.“

---

[1] В. М. Истрин. Из области древнерусской литературы. II. Древнерусские словари и „Пророчество Соломона“. — ЖМНПр., ч. 349, сентябрь, 1903, стр. 201.

[2] Justinia Becharov. Jmagery of the Jgor' Tale in the light of byzantino-slavic theory. Leiden 1956, стр. 9; Вж. рец. от Д. С. Лихачев в „Известия АН СССР, Отделение литературы и языка“, XV, 1956, вып. 6, стр. 549—552.

[3] Д. С. Лихачев. Пос. съч., стр. 550.

[4] Известия АН СССР, XXIII, 1964, вып. 3, стр. 238—247.

Такова голямо значение трактатът на Георги Хировоск има и за историята на българската литературоведческа терминология, за българската поетика и реторика, макар пряка връзка в тази насока да не е засвидетелствувана. И въпреки това за него у нас е писано малко, няма нито едно по-голямо изследване, посветено пряко на трактата или на по-общи историко-литературни и теоретични проблеми. Текстът му е издаван от Божан Ангелов и Минко Генов — Стара българска литература (IX—XVIII в.) в примери, преводи и библиография (София 1922, стр. 96—102, старославянски текст и новобългарски превод), от П. Динеков, К. М. Куев и Д. Петканова — Христоматия по старобългарска литература (София 1961, стр. 72—74, само новобългарски превод); П. Динеков — Старобългарски страници. Антология (София 1966, стр. 457—460, само новобългарски превод).[1]

Добър израз на въздействието на „О образѣхъ“ от Георги Хировоск върху старославянските литератури е наличието на преписи от статията, която досега бе позната само по преписа в Симеоновия сборник от 1073 г. Оказва се обаче, че интересът към нея продължава и векове по-късно. Библиографски вести за такива преписи са дадени отдавна, но са останали неизползувани. Те се намират например в ръкописите:

1. Сборник, пергаментен ръкопис, българска редакция, XIII—XIV в., № 72 в библиотеката на Румънската академия на науките, л. 235—245: Геѡргиа Хировоскаго вьпрось о образѣхь.[2]

2. Сборник, среднобългарска редакция, XV в., № 33. 8. 15 в библиотеката при Академията на науките — Ленинград, л. 231—235: Геѡргїа Хѡривьска ѡ образѣхь.

3. Сборник, сръбска редакция, XVI в., № 310 в библиотеката при Румънската академия на науките, л. 327—333: Геѡргиа Хировскаго въпрось о образѣхь.[3]

4. Руски сборник от XVI в., голям формат, № 260 от ръкописната сбирка на Публичната библиотека във Вилно, л. 260—263б: Геѡргїѧ Хѡривска (sic) ѡ образех.[4]

За отбелязване е, че всички тези ръкописи по съдържание много напомнят Симеоновия сборник от 1073 г.

Показателен е фактът, че в един ранен период от развитието на старобългарската литература се появява превод на съчинението на Георги Хировоск за поетическите фигури. Преводът е целенасочен, той трябва да задоволи определени изисквания на културни дейци, да утвърди една приета в съседна и културна Византия книжовна практика и теория.

---

[1] Най-ново руско издание на съчинението дадоха С. П. Обнорский и С. Г. Бархударов. Хрестоматия по истории русского языка, Ч. I. Москва 1952, стр. 21—24 (не изцяло).

[2] А. И. Яцимирский. Славянские и русские рукописи румынских библиотек. Сборник ОРЯС, т. LXXIX, 1905, стр. 201, даден под № 73.

[3] Пак там, стр. 487, даден под № 156.

[4] Ф. Добрянский. Описание рукописей Виленской публичной библиотеки. Вильно 1882, стр. 437. Сега ръкописната сбирка на Публичната библиотека се съхранява в Ръкописния отдел на Библиотеката на Литовската академия на науките във Вилно, ф. 19.

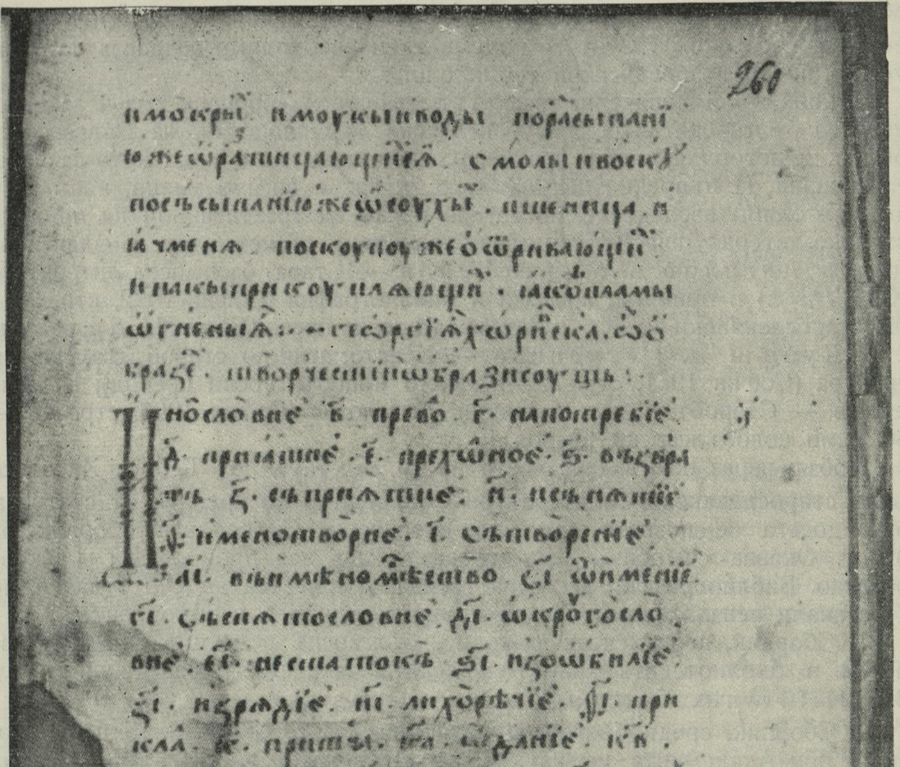

260

и мокры и моукы и воды пораслыпали
юже ѿращающи цѣлїемъ. с молы и воск
посыпанїюже ѿ сеоухы. и пшеница и
ıачмена. посокоуцоуже ѿсѣрпвающи
и плискы прискоу плавающи. ıако пламы
ѿгненыѧ:. Георгїа Хировоска о ѡ
бразѣ. и творчествїи образзисоуць:
Иносло́вие ·в· превод ·г· напотребїе
·д· приꙗтие ·е· прехоженое ·ѕ· въздра
тъ ·з· съпрѧжение ·и· несъпамѧтїе
·ф· именотворне ·і· сътворенїе
·аі· вьмѣстоименїе ·ві· ѿименїе
·гі· съвенѧ пословие ·ді· ѡкрогосло
вие ·еі· несматокъ ·ѕі· пзѡкнаїе
·зі· пзрадїе ·иі· лихорѣчїе ·фі· при
кла ·к· притъчи ·ка· ѡдание ·кв·
лицетворне ·кг· слашть ·кд· поро
[illegible] ·ке· [illegible] гранїе ·кѕ· посмѣха
нїе ·кз· пос[illegible] ·:· чрѡкъ ·л·
Пословие оубо [illegible] по слици ·а ин
[illegible] сказающи [illegible] же рече
[illegible] проказающими [illegible]
[illegible] слово [illegible] пара
[illegible] ζмїема парицае
пара[illegible] в [illegible] же слово ѿ

Георги Хировоск, ръкопис от XVI в. — Вилно, № 260

Неговата поява е немислима във времето на цар Борис, но е напълно закономерна за разцвета на българската литература при цар Симеон. Преводът, макар първоначално да се явява в прочутия Симеонов сборник, запазен по препис едва от 1073 г., не е бил предназначен само за царя и царските приближени. Безспорно неговото предназначение е било по-широко. В момента обаче по-важно е друго — поместеното в Симеоновия сборник съчинение за поетическите фигури е първо съчинение от този род в старославянските литератури. Макар и преведено от гръцки език, то красноречиво говори не само за показан интерес към такива съчинения, но разкрива също високото развитие на българския език и творческата инвенция на книжовника-преводач.

Малко са положителните вести за живота и книжовните занимания на Георги Хировоск. Разни гръцки извори го поставят като деец между VI и IX в. Книжовните му занимания са в тясна връзка с неговото служебно положение като дякон, граматик и най-вече като преподавател в Цариградско висше училище; автор е на съчинения из областта на граматиката и реториката, голям почитател и агитатор е на класическата гръцка култура и литература, намерили отражение в негови творби. Големият византолог К. Крумбахер пише: „В историята на византийската образованост Хировоск е играл голяма роля поради поредицата от разнообразни филологически курсове, които чел. Лекциите му се записвали от слушателите, за което може да се съди по срещащите се по ръкописите бележки „*ἀπὸ φωνῆς*“. Крумбахер отбелязва също, че трактатът за фигурите е стигнал до нас в „безбройно число ръкописи под наслов „*περὶ τρόπων ποιητικῶν*.“[1] От това съчинение са били правени конспективни студентско-учебни съкращения. Вече е установено в науката, че поместеният в Симеоновия сборник текст е превод именно от такава съкратена редакция. „Гръцкият прототип на славянския кодекс за съжаление никога не е бил публикуван. За него се знае от описанието на Монфакон на ръкописите в библиотеката „Коизлиниана“, между които е включен и достатъчно различен от славянската версия, за да стане ясно, че българският преводач е употребил различно гръцко копие. Това, което е важно за нас, не са слабите несъответствия, а една главна прилика, която отличава Хировоск както в гръцкия, така и в славянския кодекс от текста, възпроизведен от Валц и Спенгел. Първият е очистен от всички илюстрации, взети от класическата литература, и е намален до една проста диаграма, която е израз не само на свирепия монашески дух вследствие успеха на иконопочитанието, но и на прехода от „класицизма“ към „медиевизма“, характерен със строга схематизация и с преместване на тежестта от определение към загатване.“[2]

Въпросната статия в Симеоновия сборник има наслов „Георьгиꙗ Хоуровьска о образѣхъ“ (л. 237—240). В тази „теория на поезията“ са дадени описания и обяснения на 27 (29) стилни и реторични фигури — алегория, метафора, синекдоха, метонимия, хипербола, плеоназъм и пр., придружени с подходящи и живи примери. С това тя играе не малка роля при създаването на поетиката на старославянските писатели.

---

[1] K. Krumbacher. Geschichte der byzantinischen Literatur. München, стр. 583.
[2] J. Besharov. Пос. съч., стр. 3—4.

Поради голямото значение, което трактатът „О образѣхъ“ има в развитието на българската литература, по-специално в развитието на художествено-естетическите и теоретическите схващания на нашите писатели през средновековието, публикувам неговия текст, отдавна у нас непечатан. Текста по Симеоновия сборник давам успоредно с гръцкия съкратен текст, по който е правен нашият превод (заемам го от книгата на Ю. Бешарова). Така най-добре се виждат приликите и различията между двата текста (гръцкия и славянския).

Гръцки препис	Симеонов сборник от 1073 г
Γεωργίου Χοιροβοσκοῦ περὶ τρόπων	Георьгиꙗ Хоуровьска о образѣхъ
Ποιητικοὶ τρόποι εἰσιν κζ'. α' ἀλληγορία, β' μεταφορά, γ' κατάχρησις, δ' μετάληψις, ε' ὑπερβατόν, ς' ἀναστροφή, ζ' συνεκδοχή, η' σύλληψις, ϑ' ὀνοματοποιΐα, ι' πεποιημένον, ια' ἀντωνομασία, ιβ' μετονομασία, ιγ' ἀντίφρασις, ιδ' περίφρασις, ιε' ἔλλειψις, ις' πλεονασμός, ιζ' ἐπανάληψις, ιη' ἐξοχή, ιϑ' ὑπερβολή, κ' αἴνιγμα, κα' παραβολή, κβ' ἀνταπόδοσις, κγ' προσωποποιΐα, κδ' παράδειγμα, κε' εἰρωνεία, κς' σχῆμα, κζ' ὑστερολογία.	Творьчьстии образи сѫть. к҃з: а҃. инословиѥ, в҃. прѣводъ, г҃. напотрѣбиѥ, д҃. приꙗтиѥ, є҃. прѣходьноѥ, ѕ҃. възвратъ, з҃. съприꙗтиѥ, и҃. сънѧтиѥ, ѳ҃. именотвориѥ, і҃. сътворениѥ, аі҃. вънименомѣстьство, ві҃. отъимениѥ, гі҃. въспѧтословиѥ, ді҃. окроугословиѥ, єі҃. нестатъкъ, ѕі҃. издрѧдиѥ, зі҃. лихорѣчьѥ, иі҃. притъча, ѳі҃. прикладъ, к҃. отъданиѥ, ка҃. лицетворьѥ, кв (пропуснато), кг҃. сълогъ, кд҃. пороуганиѥ, кє҃. видъ, кѕ҃. посладословиѥ. Тол[къ]:
α'. Ἀλληγορία μέν ἐστιν λέξις ἕτερόν τι λέγουσα καὶ ἑτέραν ἔννοιαν παριστῶσα, ὥς τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ ϑεοῦ πρὸς ὄφιν· „ἐπικατάρατος σὺ ἀπὸ πάντων τῶν ϑηρίων“. Ὁ γὰρ λόγος ὥς πρὸς τὸν ὄφιν ἐστίν, ἐπὶ δὲ τοῦ διαβόλου αὐτὸν ἀλληγορικῶς ὄφιν λεγόμενον ἐκλαμβάνομεν.	а҃. Инословиѥ оубо ѥсть ино нѣчто г҃лющи, а инъ разоумъ оуказаѭщи, ꙗко же ѥже ѥ речено отъ б҃а къ змии: „Проклѧта ты и отъ всѣхъ звѣри.“ Слово бо акы змии ѥсть, на диꙗвола же инорѣчьнѣ змьѥмь нарицаѥма разоумѣваѥмъ.
β'. Μεταφορὰ δέ ἐστιν λόγος ἀφ' ἑτέρου ἐφ' ἕτερον μεταφερόμενος καὶ ἔχει εἴδη δ'· (α') ἢ γὰρ ἀπὸ ἐμψύχων ἐπὶ ἔμψυχα μετάγεται, (β') ἢ ἀπὸ ἀψύχων ἐπὶ ἄψυχα, (γ') ἢ ἀπὸ ἐμψύχων ἐπὶ	в҃. Прѣводъ же ѥсть слово отъ иного на ино прѣводимо, имать же образы четыри: или бо отъ съдшьныихъ на несъдоушьнаꙗ прѣводить

ἄψυχα, (δ') ἢ ἀπὸ ἀψύχων ἐπὶ ἔμψυχα. α'. Καὶ ἀπὸ μὲν ἐμψύχων ἐπὶ ἔμψυχα, ὡς ὅταν τις τὸν βασιλέα ποιμένα λέγοι λαῶν. Ποιμὴν γὰρ κυρίως ὁ τῶν προβάτων λέγεται. Καὶ ἀμφότεροι ἔμψυχοι, ὅ τε βασιλεὺς καὶ ὁ τῶν προβάτων νομεύς. β'. Ἀπὸ δὲ ἀψύχων ἐπὶ ἄψυχα, ὡς ὅταν τις ἄνθρακα πυρὸς ἐν σποδῷ κρύψας λέγοι σπέρμα πυρὸς διασώσασθαι· ἢ εἴποι „πολλὴ ἐκκέχυται τῇ ὕλῃ φλόξ· τὸ γὰρ χεῖσθαι τοῖς ὑγροῖς συμβέβηκεν. γ'. Ἀπὸ δὲ ἐμψύχων ἐπὶ ἄψυχα, ὡς ὅταν τις τὴν ἀκρώρειαν τοῦ ὄρους κορυφὴν ἢ κεφαλὴν εἶναι λέγοι· κορυφὴ γὰρ καὶ κεφαλὴ ἐπὶ ἐμψύχων κυρίως λέγεται. δ'. Ἀπὸ δὲ ἀψύχων ἐπὶ ἔμψυχα, ὡς τὸ εἰρημένον „ἡ θάλασσα εἶδεν καὶ ἔφυγεν“· τὸ γὰρ ὁρᾶν ἐπὶ ἐμψύχων κυρίως λέγεται.

сѧ, или отъ несъдш҃ьнꙑихъ на съдш҃ьнаꙗ, отъ съдоушьнꙑихъ оубо на съдоушьнаꙗ, ꙗко же кто цр҃ѧ пастоуха нарицеть людьмъ. Пастоухъ бо истовоѥ овьчии ѥсть. Оба же ѥста съдоушьна — и цѣсарь, и овьчии пастоухъ. Отъ бездоушьнꙑихъ же на бездоушьнаꙗ, ꙗко же се кто оугль съкрꙑвъ въ пепелѣ, гл҃е сѣмѧ огньноѥ сънабъдѣвъсѧ. Или речеть многъ изливаѥтьсѧ из дрѣва пламꙑ, ѥже бо лиꙗтисѧ мокриимъ сълоучаѥтьсѧ. Отъ съдоушьнꙑихъ на бездоушьнаꙗ, ѥгда кто высотоу горьнѫѭ врьхъ или главоу соущѫ нарицаѥ. Врьхъ бо и главоу о съдоушьнꙑихъ истовоѥ нарицаѥть. Отъ бездоушьнꙑихъ же на съдоушьнаꙗ, ꙗко же се реченоѥ: „Море видѣ и бѣжа“, ѥже бо видѣти о съдш҃ьнꙑихъ истовоѥ гл҃етьсѧ.

γ'. Κατάχρησις δέ ἐστιν, ὅταν ἔκ τινος συνηθείας λέγηταί τινι μὴ ὂν αὐτὸ κυρίως, (α') ὡς ὅταν τὸ ἀπὸ χαλκοῦ ἐπιπλατὲς πυξίδα χαλκῆν εἴποι· πυξὶς κυρίως τὸ ἀπὸ ξύλου λέγεται, (β') ἢ ὅταν τις τὸν ἐν λίμνῃ ἢ ποταμῷ ἰχθύας ἀγρεύοντα ἁλιέα λέγοι· κυρίως γὰρ ὁ ἐπὶ θαλάσσης λέγεται ἁλιεύς· ἅλα γὰρ ἡ θάλασσα.

г҃. Напотрѣбиѥ же ѥсть, ѥгда нѣкого обꙑчаꙗ гл҃етьсѧ нѣчьто, не сꙑ то истовоѥ, ꙗко же се мѣдѣноу дъштицѫ нарицеть кто. Дъска бо истовоѥ, ѥже отъ дрѣва нарицеть сѧ. Или егда кото (sic) въ ѥзерѣ или въ рѣцѣ рꙑбꙑ ловѧшта, ловьца нарице, рекъше сланьника. Истовоѥ бо, иже въ мори нарицетьсѧ сланьникъ, слано бо море.

δ'. Μετάληψις δέ ἐστιν φράσις μεταλαμβάνουσα τῆς ὁμωνυμίας ἐκ τοῦ κυρίως ὄντος, (α') ὡς ὅταν τις τὸν γοργῶς τρέχοντα ὀξὺν περὶ τὸν δρόμον εἴποι, (β') ἢ τὸν ταχυπαθῆ θυμὸν ὀξὺν καλέσοι θυμόν· ὀξὺ γὰρ κυρίως τὸ ἠκονημένον σίδηρον λέγεται.

д҃. Приꙗтъѥ, ѥже бо ѥсть рѣчь приѥмлюшти подобоимѣнииꙗ отъ сѫштааго истовоѥ, ꙗко же се скоро риштѫштааго остра о течении гл҃еть. И тъштиваагo гнѣвъ остръ нарице на гнѣвъ. Остро бо истовоѥ наостреноѥ же желѣзо нарицаѥтьсѧ.

ε΄. Ὑπερβατὸν δέ ἐστιν λέξις ὑπερβαίνουσα ἐκ τοῦ προηγουμένου εἰς αὐτὸ τὸ ἑπόμενον, ὡς ὅταν τις ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν „ἐπικαλοῦμαι τὸν Κύριον“ εἴποι „ἐπὶ τὸν Κύριον καλοῦμαι“.	е҃. Прѣстоупноѥ же ѥсть слово, прѣстѫпаꙗ отъ прьвааго, ѥже ѥ по немь, ꙗко же се, ѥгда ѥ решти: „Призываѭ г҃а“, речеть: „Къ г҃оу зовомъ ѥсмь“.
ς΄ Ἀναστροφὴ δέ ἐστιν λέξις ἀναστρέφουσα ἐκ τοῦ ὑποκειμένου εἰς τὸ προκείμενον μηδενὸς μέρους λόγου μεταξὺ πίπτοντος, οἷον ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν „ἕως ἡμῶν ἐλθέ“ εἴπωμεν· „ἡμῶν ἕως ἐλθέ“.	ѕ҃. Възвратъ же ѥсть слово, възвращаꙗсѧ отъ подълежаштааго на прѣдълежаштеѥ, ни ѥдинои же части словесьнѣи посрѣдоу падаѭшти, рекъше въ него же ѥ мѣста решти: „До насъ приди“, речемъ: „Къ намъ доже и приди.“
ζ΄. Συνεκδοχὴ δέ ἐστιν λέξις διαιροῦσα καὶ ἕτερον συνεκδηλοῦσα, ὡς ὅταν εἰρήνης οὔσης ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν „οὐκ ἔνι πόλεμος“ εἴπωμεν „οὐκ ἔνι ὅπλα πολέμου“ ἢ „ἀργοῦσιν ὅπλα νῦν“.	з҃. Съприꙗтиѥ же ѥсть слово раздѣлѧꙗ, а дроугоѥ съ собѫ ꙗвлѧꙗ, ꙗко же мироу сѫштѫ, въ него же ѥ мѣста решти: „Нѣ рати“, речемы: „Нѣсть ороужиꙗ ратьнааго“, или „Праздьно ѥсть ороужиѥ нынѣ“.
η΄. Σύλληψις δέ ἐστιν φράσις τὸ ἐφ᾽ ἑνός τινος κατὰ δύο ἢ πλειόνων κοινοποιοῦσα, ὡς ὅταν δύο ἢ τριῶν ἑτεροπαέτρων ὄντων καὶ τὸ αὐτο ὄνομα μετεχόντων ἑνὸς ἑκάστου τῶν πατέρων, τοὺς β͠ ἢ τοὺς γ͠, εἴπωμεν, υἱός ἐστιν τοῦδε καὶ τοῦδε.	и҃. Сънѧтиѥ же ѥсть рѣчь, ѥже ѥдиномь нѣчесомь и дъвоѥмь или о мнозѣ обьште творѧшти, ꙗко же се, ѥгда дъвѣма или трьмъ расноу оц҃ѫ сѫщема и тожде имѧ имоуштема, коѥмоужьдо оц҃ѫ дъва или три, речемъ: „Сынъ ѥсть сего и сего“.
ϑ΄. Ὀνοματοποιΐα δέ ἐστιν λέξις κατὰ μίμησιν καὶ ὁμοιότητά τινα τοῦ σημαινομένου γεγονυῖα, ὡς ὅταν τις τοὺς ἀσήμους κτύπους φωνὰς ὀνομάζοι· καὶ ὡς ἡ θεία λέγει Γραφὴ „φωνὴν ἔδωκαν αἱ νεφέλαι“ τὴν βροντὴν διὰ τὸ περιηχεῖν ἡμᾶς φωνὴν ὀνομάζουσα, φωνὴ γὰρ κυρίως ἡ ἐκ νοῦ προερχομένη λέγεται, ἐπεὶ καὶ φῶς νοῦ ἐτυμολογεῖται ἡ φωνή.	ѳ҃. Имѧтворениѥ же ѥсть рѣчь по подражаниѭ и по подобиѭ нѣкоѥмоу, назнаменаѥмоуоумоу бывъши, ꙗко же се, ѥгда къто несъгласьныꙗ тъпъты гласы наричеть, гласъ бо истовоѥ из оума исходѧи, нарицаѥтьсѧ. Ѥльма же и с҃тоу оумоу готовослови сѧ гласъ.

ι'. Πεποιημένον δέ ἐστιν λέξις λεγομένη κατά τινα τοῦ ἐξ οὗ λέγεται ὁμοιότητα, ὡς ὅταν τὸν μετὰ θυμοῦ καὶ ὀργῆς ἡμᾶς ὑποβλεπόμενον εἴπωμεν, ὅτι ὡς λέων με ἐπέβλεψεν ὁ δεῖνα.

ια'. Ἀντωνομασία δέ ἐστιν λέξις, δι' ἐπιθέτων ἢ συσσήμων αὐτοῦ τὸ κύριον ὄνομα δηλοῦσα, ὡς ὅταν δύο καὶ πλειόνων ἡμῖν ἐγνωσμένων ἀνθρώπων καὶ τὸ κύριον ὄνομα ἐχόντων θέλωμεν ἑνὸς ἐξ αὐτῶν μνήμην ποιήσασθαι, πρὸς ἀλλήλους μὴ εἴπωμεν τὸ κύριον ὄνομα, ἀλλ' ἐκ τῶν συμβεβηκότων τὸν χαλκέα τυχὸν ἢ τὸν τέκτονα λέγοντες, εἰ δὲ καὶ σωματικὰ ἔχοι πάθη, τὸν χωλόν, εἰ τύχοι, ἢ τὸν φαλακρὸν λέγοντες.

ιβ'. Μετωνυμία δέ ἐστιν, ὅταν ἐκ τῶν περιεχόντων τὰ περιεχόμενα μετωνομάζωμεν κατὰ τὸ εἰρημένον „παιδεύθητε πάντες οἱ κρίνοντες τὴν γῆν“ ἀντὶ τοῦ „τοὺς ἐν τῇ γῇ“, ἢ ἐκ τῶν οἰκούντων τὰ οἰκούμενα, ὡς ὅτάν τις τὴν ἀσέλγειαν Σοδομικὴν ἐργασίαν εἴποι· καὶ γὰρ ἐκ τῶν οἰκούντων τότε ἀσελγῶν τὰ Σόδομα τὸν σχετλιασμὸν ἐπιφέρεται.

ιγ'. Ἀντίφρασις δέ ἐστιν λέξις διὰ ἐναντίου σημαίνουσα, ὡς ὅταν τις τὸν τυφλὸν πολυβλέποντα εἴποι.

ιδ'. Περίφρασις δέ ἐστιν λέξις ἡ διὰ πλειόνων λέξεων ἕν τι σημαίνουσα, οἷον ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν „μὰ τὸν θεόν“ εἴπωμεν

і҃. Сътвореноѥ же ѥсть слово, гл҃емо нѣ по чесомоу, отъ него же гл҃етьсѧ по подобиѭ, ꙗко же се, ѥгда кто съ гнѣвъмь и съ ꙗростиѭ на ны възираѥть, гл҃емы: „Акы львъ възираѥ на мѧ оньсица.“

аі҃. Выименимѣстьство ѥсть рѣчь съ прилогы или съ знамении, само то истоѥ обавлѧꙗ имѧ, ѥгда дъва или мнози намъ навѣдоми чл҃ци и истовоѥ имѧ имоуште, ти хоштемъ ѥдиного отъ нихъ помѧнȣти, тожде да не речемъ истааго имени, нъ отъ сълоучивъшиихъсѧ кръчиѭ, рекъше или дрѣводѣлю наричѫште. Аще ли и тѣлесьныꙗ имоушта врѣды, хромьца рекъше, или плѣшива наричѫште.

ві҃. Отъименеѥ же ѥсть, ѥгда отъ одрьжаштиихъ одрьжимаѧ отъ имене наричемъ по реченоуоумоу: „Накажетесѧ, вси сѫдѧштеи земли“, рекъше: „сѫштиимъ въ земи“ или отъ живоуштиихъ, идеже живоуть, ꙗко же се кто нечистотоу содомьскыи грѣхъ наречеть, небоиъ отъ живоуштиихъ тъгда блоудьникъ Содома оукоръ тъ приꙗ.

гі҃. Въспѧтьсловиѥ ѥсть слово сѫпротивьныимъ сѫпротивьно назнаменоуꙗ, ꙗко же се, ѥгда кто слѣпьца многовидѧща наречеть.

ді҃. Съвратословиѥ ѥсть слово, ѥже многоѭ рѣчиѭ ѥдино нѣчто назнаменоуѥть, рекъше въ него же мѣста

„μὰ τὴν φοβερὰν δύναμιν τοῦ θεοῦ· οὐδὲν γὰρ πλέον σημαίνομεν, εἰ μὴ τὸν θεόν.

решти: „Тако ми и Б҃а“, речемꙑ: „Тако ми и страшьнꙑꙗ силꙑ Бж҃иꙗ.“ Ничто же бо боле не знаменахомъ, нъ тъчьѭ Б҃а.

ιε'. Ἔλλειψις δέ ἐστιν λόγος ὁ μὴ κατὰ τὸ πλῆρες ἐκφερόμενος, παρέχων δὲ νοεῖν τὸ ἑπόμενον· ὡς ὅταν τις ἀρρωστήσας καὶ ἀνακτησάμενος ἢ πενθῶν καὶ ὀδυρόμενος τὸ ἑπόμενον ἐάσας εἴποι „ἠρρώστησα“ καὶ τὸ στῆθός μου ἔτυπον“· νοῆσαι γὰρ δεῖ τὸ ἐλλειφθέν, τοῦτ᾿ ἔστιν τὸ ὑγίανα καὶ τὸ ἀμφοτέραις ταῖς χερσίν.

е҃і. Нестатъкъ же ѥсть слово, иже не испълънь избесѣдоуѥтьсѧ, подаꙗ же разоумѣвати и въслѣдьне, ꙗко же кто болѣвъ и исцѣ[лꙗ]въ, или плачасѧ и рыдаꙗ въслѣдьнеѥ оставивъ, речеть: „Болѣхъ и по прьсьмъ бьꙗхъсѧ“, разȣмѣти же ѥ лѣпо оставивъшеѥ, рекъше, ꙗко „исцѣлѣхъ и обѣма роукама.“

ις'. Πλεονασμὸς δέ ἐστιν ὅταν πλεονάζει λέξις λέξει μηδὲν πλέον σημαίνουσα, ὡς ἔχει τὸ ἀντίος καὶ τὸ ἔναντι καὶ κάταντι.

ѕ҃і. Изобилиѥ же ѥсть, ѥгда избꙑва рѣчь отъ рѣчи, ничесоже боле не назнаменоуѭште, ꙗко же ѥсть противьникъ и сѫпротивьникъ.

ιζ'. Ἐπανάληψις δὲ ἐστιν λέξις δὶς παραλαμβανομένη ἐπιτάσεως χάριν, ὡς ὅταν τοῦ ἐγνωσμένου ἡμῖν πράγματος τὴν εἴδησιν διαβεβαιούμενός τις εἴποι· „οἶδα, οἶδα τὸ πρᾶγμα“, δὶς τὸ οἶδα λέγων ἢ παίσματος ἐπίτασιν σημαίνων εἴποι· „κακὸν τὸ ἁμάρτημα, κακόν“.

[з҃і. — продължение от № ѕ҃і].[1] Поречениѥ же ѥсть слово подъѥмлемо продължениꙗ ради, ꙗко же се, ѥгда о вѣдоміѣмь намъ дѣлѣ, вѣдѣниѥ извѣштаꙗ кто речеть: „Вѣдѣ, вѣдѣ дѣло то“, дъва шьдꙑ „вѣдѣ“ рекꙑ, или грѣхоу продължаниѥ назнаменоуꙗ, речеть: „Зълъ грѣхъ, зълъ ѥсть.“

---

[1] № 17 [з҃і] е даден от мене според гръцкия оригинал. Определението за прилагателно име в ръкописа се намира под № 16 [ѕ҃і] като продължение на стилната фигура Изобилиѥ (Плеоназъм). Все съгласно гръцкия текст са поставени и номерата на следващите няколко определения, като в счупени скоби отбелязвам определението им по Симеоновия сборник — и҃і [з҃і], ѳ҃і [и҃і], к҃ [ѳ҃і], к҃а [к҃], к҃в [к҃а], к҃г [к҃в], к҃д [к҃г], к҃е [к҃д].

ιη΄. Ἐξοχὴ δέ ἐστιν λέξις μετὰ τὴν κοινὴν σημασίαν ἰδικῶς καθ᾽ ὑπεροχὴν τῷ ὀφείλοντι προσνεμομένη, οἷόν ἐστι τὸ ὑπὸ τοῦ Κυρίου εἰρημένον· „εἴπατε τοῖς μαθηταῖς μου καὶ τῷ Πέτρῳ“· κατ᾽ ἐξοχὴν γὰρ ἐνταῦθα τὸ ὄνομα τοῦ Πέτρου εἴρηται, ἐπεὶ καὶ διὰ τοῦ „εἴπατε τοῖς μαθηταῖς μου“ συμπεριελήφθη· εἷς γὰρ τῶν μαθητῶν καὶ αὐτός.

ιθ΄. Ὑπερβολὴ δέ ἐστιν φράσις ὑπερβαίνουσα τὴν ἀλήθειαν αὐξήσεως χάριν, ὡς ὅταν τις τὸν ὀξέως τρέχοντα εἴποι, ὅτι τρέχει ὡς ἄνεμος.

κ΄. Αἴνιγμα δέ ἐστιν λόγος σκοτεινὸς ἀποκεκρυμμένον ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸ νοούμενον, ὡς τὸ προβληθὲν ζήτημα παρὰ τοῦ Σαμψὼν τοῖς ἀλλοφύλοις „ἐκ τοῦ ἔσθοντος ἐξῆλθεν βρῶσις“, σημαίνων τὸν λέοντα, ὅνπερ ἀνεῖλεν, καὶ τὸ εὑρεθὲν ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ ἀπὸ μελισσίου κηρίον καὶ ὡς ἵνα εἴπωμεν θεριστὴν ὑδάτων τὸν ἁλιέα.

κα΄. Παραβολὴ δέ ἐστιν φράσις δι᾽ ὁμοίων καὶ γινωσκομένων ἐπ᾽ ὄψιν ἄγουσα τὸ νοούμενον, ὡς ἡ τοῦ Κυρίου περὶ τοῦ ἀσώτου παραβολή, ἐν ᾗ δείκνυσιν τὴν πολλὴν τοῦ θεοῦ ἀγαθότητα καὶ πῶς προσίεται τοὺς μετανοοῦντας.

κβ΄. Ἀνταπόδοσις δέ ἐστιν ἐπεκδιδαχὴ τῶν ἐν τῇ παραβολῇ προϋποκειμένων

и҃і [з҃і]. Издрѧдиѥ же ѥсть слово съ объштиимь назнаменаниѥмь особьнѣ по старѣишиньствоу, ѥмоу же ѥ лѣпо творимо, ꙗко же ѥ реченоѥ отъ г҃а: „Повѣдите оученикомъ моимъ и Петрови“. По издрѧдиѭ бо сьде имѧ Петрово речено ѥсть, ѥльма же и ѥже рече: „Глаголѣте оученикомъ моимъ.“ Тоужде нареченъ бѣ, ѥдинъ бо отъ оученикъ бѣ и тъ.

ѳ҃і [и҃і]. Лихновьноѥ же ѥсть рѣчь, лишиши истины въздраштениꙗ ради, ꙗко же се кто скоро риштѫштааго, рече, ꙗко риштеть акы вѣтръ.

к҃ [ѳ҃і]. Прикладъ же ѥстъ слово тьмьно, съкровьнъ имы въ себе разоумъ,[1] ꙗко же се реченоѥ отъ Самѱона иноплеменьникомъ: „Отъ ꙗдоуштааго изиде брашьно“, назнаменоуꙗаше бо льва, ѥго же оуби, и обрѣтеноѥ въ оустѣхъ ѥго бъчелинъ сътъ; и ꙗкоже се быхомъ р:каижѧтелѧ водамъ ловьца.

к҃а [к҃]. Притъча же ѥсть рѣчь, подобьныими и вѣдомыими напрѣдъ очи приводѧшти разоумѣваѥмоѥ, ꙗкоже ѥ и г҃ьнѧ притъча о блоудьнѣѥмь сыноу, въ неи же показаѥть многоуѭ б҃жиѭ благынѫ, ти како приходить къ каѭштиимъсѧ.

к҃в [к҃а]. Въздаииѥ же ѥсть оуказаниѥ въ притъчи лежѧштиихъ ве-

---

[1] В ръкописа е розоумъ.

πραγμάτων, ὡς ἵνα εἴπωμεν, ὅτι ᾧ λόγῳ ἐχρήσατο ὁ πατὴρ τοῦ ἀσώτου, τοιούτῳ καὶ ὁ θεὸς τοῖς ἀνθρώποις ἁρμόζεται, καὶ δείξωμεν συγκρίνοντες τὰ πράγματα τῆς παραβολῆς τὴν ὁμοίωσιν.

κγ′. Προσωποποιΐα δέ ἐστιν, ὡς ὅταν τις τοῖς ἀψύχοις πρόσωπα, ἔσθ᾽ ὅτε καὶ λόγους, ἁρμοδίως προσάπτοι, ὡς τὸ „οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν θεοῦ“.

κδ′. Παράδειγμα δέ ἐστιν λόγος πρὸς ἕτερόν τι συγκριτικῆς δείξεως ἔμφασιν ἔχων κατὰ τὸ ὑπὸ Σολομῶντος λεγόμενον „μίμησαι τὸν μύρμηκα, ὦ ὀκνηρέ, καὶ ζήλωσον τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ“. τὸ προνοητικὸν γὰρ αὐτοῦ ζηλοῦν ἡμᾶς παρακελεύεται, καὶ οὐ τὴν φύσιν.

κε′. Εἰρωνεία δέ ἐστιν λόγος ὑποκριτικὸς ἐκ τοῦ ἐναντίου τὸ ἐναντίον δηλῶν. Τῆς δε εἰρωνείας εἴδη δ′· α′. χλευασμός, β′. μυκτηρισμός, γ′. σαρκασμός, δ′. ἀστεισμός. (α′). Καὶ χλευασμὸς μέν ἐστιν λόγος μετὰ μειδιασμοῦ προφερόμενος, ὡς ὅταν τὸν ῥιψάσπιδα ἐγγελόντες ἀνδρεῖον πολεμιστὴν εἴπωμεν, (β′) μυκτηρισμὸς δὲ λόγος διασυρτικὸς μετὰ τῆς τῶν ῥινῶν ἐπιμύξεως, ὡς ὅταν ἐπὶ κακῷ ἁλόντα τινὰ εἴπωμεν ὀνειδίζοντες καὶ πνεῦμα διὰ τῶν ῥινῶν συνεκφέροντες· „καλὸν ἔργον, ἑταῖρε, καὶ ἀναγκαῖον ἐποίησας καὶ φρονίμου ἀνδρός“, (γ′) σαρκασμὸς δὲ λόγος διὰ χρηστῶν ῥημάτων τὴν ἀτιμίαν ἐμφαίνων, ὡς ὅταν τὸν ἐν προσλήψει τιμῆς κακοῖς περιπεσόντα καὶ διὰ τοῦτο ἀτιμαζόμενον ἐγγελῶντες εἴπωμεν· „εἰς μεγάλην δόξαν καὶ τιμὴν ἤγαγες σεαυτόν, ἑταῖρε“. (δ′) ἀστεισμὸς δέ λόγος ἐφ᾽ ἑαυτοῦ διασυρτικός, ὡς ὅταν τῷ μηδὲν ἐπισταμένῳ εἴπωμεν· „σὺ εἶ, ἑταῖρε, τῶν λόγων τὸ κλέος“.

штии, ꙗкоже се быхомъ рекли, ꙗко ѥѭ же рѣчьѭ бѣсѣдова оц҃ь блоудьнааго, такоже и б҃ъ ч҃лкомъ прилагаѥтъ, тъ да оукажемъ сълагаѭште вешти притъчьноѥ подобиѥ.

к҃г [к҃в]. Лицетворениѥ же ѥсть, ѥгда кто къ бездоушьныимъ, акы къ тѣлеси дроугоици и словеса стрина прилагаѥть, ꙗко же се: „Не҃бса исповѣдаѭть славоу б҃жиѭ.“

к҃д [к҃г]. Прилогъ же ѥсть слово къ иномоу нѣчьсомоу съложенааго оуказа ꙗвлениѥ, имы по реченоуоумоу отъ Соломона: „Подражаи мравиѭ, о лѣниве.“ Промысльноѥ бо ѥго рьвениѥ имѣти велить, а не ѥстьство.

к҃е [к҃д]. Пороуганиѥ же ѥ слово лицемѣрьно, оть сѫпротивьнааго сѫпротивьноѥ ꙗвлениѥ ꙗвлѧꙗ. Пороуганиѥ же образї .д҃.: пороуганиѥ, хȣхнаниѥ, поиграниѥ, посмьꙗниѥ. И пороугани[ѥ] ѥсть слово съ оукоръмъ г҃лемо, ꙗкоже се бы кто бѣгоуни, смѣꙗ сѧ, речеть: „Добли и храбръ ѥсть.“ Похоухнаниѥ же ѥсть слово потѧжьбьно сыныимъ похоухнани, ꙗкоже се бы зълѣ оувѧзъша, речемъ, похоухнавъше носъмь: „Добро дѣло, издрѧдьно сътворилъ ѥси, дроуже и моудра моужѧ.“

[к҃е]. Поиграниѥ же ѥсть слово акы добры словесы бечьстьѥ оуказаꙗ, ꙗкоже се вь творимѣи чьсти кого сѫшта и въ зъло въпадъша, и тѣми оукарѧѥма, смѣѭщасѧ, речемъ: „Въ великꙋ сѧ ѥси славѫ и чьсть въвелъ, дроуже.“

[к҃ѕ]. Посмьꙗниѥ же ѥсть слово особь потѧжьбьно, ꙗкоже гроубоуоумоу речемъ: „Ты, дроуже, словесьмъ ѥси слава.“[1]

κς'. Σχῆμα δέ ἐστιν σολοικισμὸς ἀπολογίαν ἔχων, ὥς ἵνα εἴπωμεν „ὁ κύριος Ἰωάννης, ὃν ὁ ϑεὸς ἐλεήσει, καλὸς ἄνϑρωπός ἐστιν.“

к҃ѕ ...[2] Образъ же ѥсть селикъзмии отъимы, ꙗкоже решти: „Г҃ь Иѡаннъ, ѥго же помилоуи, добръ ч҃лкъ ѥсть.“

κζ'. Ὑστερολογία δέ ἐστιν λόγος πρωθύστερος λεγόμενος, ὥς ἵνα εἴπωμεν „καλῶς ἐτελειώϑη ὁ δεῖνα καὶ καλῶς ἐβίωσεν“. Πρῶτον γὰρ βιοῖ τις καὶ οὕτως τελειοῦται.

к҃з. Послѣдословиѥ же ѥсть слово послѣдьнеѥ прѣжде г҃лемо, ꙗко же се быхомъ рекли: „Добрѣ сѧ съврьши оньсица и добрѣ жи.“ Прьвоѥ бо прѣжде поживетъ къто, ти тако оумираѥ.

---

[1] В славянския ръкопис стилните фигури поигрꙗниѥ и посмьꙗниѥ са обособени отделно под № к҃є и к҃ѕ, които фактически се отнасят към стилна фигура под № к҃є на гръцкия оригинал.

[2] Под това число отначало се говори за посмьꙗниѥ, което всъщност е продължение на № 25 [к҃є].

ПРЕЗВИТЕР ЙОАН

Презвитер Йоан е един от тези старобългарски писатели, за които все още няма единство между учените относно времето, когато са живели и работили. Писаното върху него не е малко и въпреки това единомислие не е постигнато. Главна причина за усложняването на въпроса безспорно са малкото вести за него, които сам той дава за себе си. Затруднението се засилва и от обстоятелството, че дори и тези вести в някои свои изрази не са единни, а показват различие. Успешното и правилно разрешаване на въпроса се нуждае от издирване на нови сведения за писателя, дадени от него или от други съвременни дейци. Между другото такава е и целта на настоящата бележка — да изнесе някои материали за Презвитер Йоан, подпомагащи проучванията върху него.

Изказани са две мнения за времето, когато е живял Презвитер Йоан — едни учени считат, че той е съвременник на цар Симеон и неговия прочут сподвижник писателя Йоан Екзарх (X в.), а други го поставят в първата половина на XI в. Първото мнение най-напред е лансирано от П. Шафарик: „Отсюда видно, что он переводил по поручению Йоанна Экзарха, следовательно при царе Симеоне. Жаль, что он не открыл нам своего имени.“[1] После то се подема от Андрей Попов, който коригира мнението на Шафарик в следния смисъл: „Теперь из описываемой рукописи открывается, что переводчиком был пресвитер Йоан. Наименование же архиепископа Йоанна „патріархомъ бугарьсцѣй земли“ можно считать за описку вместо „екзархом“.[2]

Втората теза е провъзгласена от Марин Дринов още през 1889 г. На Дринов са били познати само трите преписа на Антониевото житие и послесловието към тях според текста, оповестен от Андрей Попов.

---

[1] Расцвет славянской письменности в Болгарии. Перевод О. Бодянского. Чтения ОИДР, 1848, № 7, отд. отп., стр. 16—17. Тези мисли Шафарик изказва по повод появилото се в „Москвитянин“ (1845, ч. VI, № 12, стр. 156—157) послесловие на Йоан Презвитер, напечатано по неуточнен руски сборник от Сахаров.

Твърде изолирано остава мнението на Леонид, който пише: „Ему же (на Константин Преславски — б. м., *Б. А.*) надобно приписать перевод жития св. Антония Великого и св. Панкратия Тавроминийского (ученика апостола Павла). Житие Антония Великого в Макаревских Четии-минеях. Житие Панкратия Тавроминийского упоминается в XII веке в числе книг русского Афонского монастыря Ксилургу (Древоделя). Сохранилось в рукописи XVII веке в библиотеке Ново-Иерусалимского монастыря“ (Леонид. Библиографические разыскания в области древнейшего периода славянской письменности IX—X вв. Чтения ИОДР, 1890, стр. 13, отд. отп.).

[2] А. Попов. Описание рукописей Хлудова. Москва 1872, стр. 394.

След като подлага на разбор някои противоречиви вести в преписите и използувайки гръцки извори за българския охридски архиепископ Йоан, нашият историк заключава: „Няма съмнение, че тоя архиепископ е онзи църковен строител Болгарския земли или (както е речено в сръбский препис от „послесловието“) патриарх Бугарсцѣй земли, който е заповядал на Ивана Презвитера да преведе житията на св. Антоний и св. Панкратий.“[1] За отбелязване е и следната констатация на Дринов: „В послесловието се намерват признаци от много отдавнашна старина... Па и в езика на послесловието, както и в превода на Антониевото житие, се срещат такива стари думи и граматически форми, каквито намерваме само в списанията на най-старите български писатели — от 10-й век и малко по-късно. Около това време следователно са живели както Йоан Презвитер, така и неговий духовен началник, църковний български строител Йоан.“[2]

Това схващане на Дринов у нас споделят още архимандрит Панарет,[3] Юрдан Трифонов, Иван Снегаров,[4] В. Сл. Киселков[5] и др. По-обосновано, с изнасяне на нови аргументи и съображения то е застъпено от акад. Юрдан Трифонов отначало в работата му „Беседата на Козма Презвитер и нейният автор“[6], а после в „Кога са писани Учителното евангелие на епископа Константина и Беседата на Козма Презвитера“[7]. В първата си студия той обобщава: „Ако е имало книжовник, който да заслужава вниманието на Козма Презвитера поради близостта на книжовните си трудове с идеите на последния, той е бил тъкмо Презвитер Йоан, преводачът на споменатите две жития. Поради това ние мислим, че под „Иван Презвитер нови, пастир и екзарх в българската земя“ трябва да се разбира именно този книжовник и че Козма ще да е писал своята Беседа през първата третина на XI в.“[8]

Въпреки изнесената аргументация от страна на Юрдан Трифонов срещу неговото схващане се обяви проф. М. Г. Попруженко, който поддържа старата теза на Шафарик—Попов: „Ввиду всего этого предположение, что переводчиком жития преподобного Антония был Йоанн Пресвитер, современник первого Охридского архиепископа, должно быть оставлено. В вопросе же, кто в действительности был его переводчиком, нужно стать на сторону тех, которые высказывали убеждение, что житие это переведено было по повелению Йоанна экзарха болгарского, быть может, Константином, епископом болгарским.“[9]

---

[1] М. Дринов. Из старобългарската книжнина. — Периодическо списание, XXXI, 1889, стр. 121; Съчинения, II, София 1911, стр. 458—459.

[2] Пак там, стр. 456.

[3] Архимандрит Панарет. Животът на Йоана Екзарха Български. Историко-критичен очерк. Станимака 1914, стр. 24—31.

[4] Ив. Снегаров. История на Охридската архиепископия. Ч. I. София 1924, стр. 263—264.

[5] В. Сл. Киселков. Проуки и очерти по старобългарска литература. София 1956, стр. 128—133.

[6] СпБАН, XXIX, 1923, стр. 56—77.

[7] СпБАН, LVIII, 1939, стр. 15—37. Статията е отговор срещу възраженията на М. Г. Попруженко по схващанията на Трифонов от първата му статия.

[8] СпБАН, XXIX, стр. 74.

[9] М. Г. Попруженко. Козма Пресвитер, болгарский писатель X в. — Български старини, кн. XII. София 1936, стр. LXV—LXVI. Попруженко възобновява схващането на Леонид и на архиепископ Филарет (вж. Обзор памятников русской духовной литературы. Т. I. Спб. 1884, стр. 6), според които преводът е направен от Константин Преславски.

Проф. Йордан Иванов е също привърженик на традиционнното схващане, както може да се съди от бележките му, останали в неговия архив. Като смята, че Йоан Презвитер е пряк ученик на Йоан Екзарх, последовател на книжовната му школа, той обобщава: „И тъй от двете мнения за времето, кога е живял преводачът на житията на Антоний и на Панкратий, трябва да приемем първото, именно, че Иван Презвитер е бил съвременник на Иван Екзарх, под чието ръководство е работил. Самият повод за превода на тези жития, главно туй на Антоний, основателя на монашеските общини, ще трябва да дирим в нуждата да се поставят в добър ред новите български манастири и монашеството им да вземе за пример високо добродетелния и аскетически живот на същия светец.“[1] Това схващане споделя и проф. Ем. Георгиев, според когото е очевидно, че Презвитер Йоан „ще е живял и работил през първата половина на X в.“[2]

От направения библиографски преглед се вижда, че досегашните вести не са достатъчни за окончателно разрешаване на въпроса за Презвитер Йоан, силни и слаби страни имат и двете мнения. Въз основа на сегашните данни аз съм повече склонен да приема тезата на Шафарик—Попов—Иванов. Като оставям подробното разглеждане на въпроса за друго място, сега бих желал да изнеса само някои съображения.

1. Преводът на двете жития, особено това на Антоний, е много по-наложителен, нужен и полезен за времето на цар Симеон, когато се изгражда у нас монашеският живот, отколкото за времето на византийското робство, както предполагат привържениците на втората теза.

2. Всички изследвачи (включително Дринов и Трифонов) изтъкват, че езикът на двете жития е твърде старинен, близък на писателите от X в. Ето само един пример — в Антониевото житие има израз „ѡбрѣтникь книгаамь“ (л. 132), който се среща съвсем рядко в старите славянски ръкописи (служба на Методий и др.).

3. В Антониевото житие се говори за разни ереси, срещу които пустинникът води борба, главно срещу арианите. Липсата на всякакъв намек за богомилите свидетелствува за ранен превод, а не за време, когато богомилството е широко разпространено, поради което срещу него се води енергична борба (физическа и морална). Един книжовник от XI в., привърженик на православието, не би отминал с мълчание дейността на богомилите, разклатили устоите на държава и религия. Такива добавки често се срещат в преводни съчинения от по-късно време.

4. В един от преписите (Хлудов 195, XIV в.) се говори за Иван Рилски (оуповающѥ поустиннижителѣ Іѡана, єгоже Анѳониѥ житию поревнова). Макар текстът да не е съвсем ясен, тук безспорно трябва да се раз-

---

За отбелязване е, че почти всички руски учени от миналия век споделят тезата на Шафарик—Попов (Архангелски, Голубински, Соболевски, Петухов, Сперански и др.). От българските учени през миналия век така пише и Сп. Палаузов. Век болгарского царя Симеона. Спб. 1852, стр. 117.

[1] Архив БАН, ф. 52 — Йордан Иванов, арх. ед. 129, л. 24. Вж. също литографираните лекции на проф. Иванов. Стара българска литература (София 1939, стр. 137—138). Към това мнение се придържа също Д. Цухлев. История на българската църква, стр. 452.

[2] Ем. Георгиев. Литература на изострени борби в Средновекова България. София 1966, стр. 71.

бира, че Иван Рилски е подражавал на Антоний Велики, че е познавал житието му. Впрочем Антоний е посочен на първо място в Завета на Иван Рилски.[1] А това говори за ранен превод на житието.

1. ЖИТИЕ НА АНТОНИЙ ВЕЛИКИ

В старите славянски ръкописи често се среща житието на Антоний Велики. При това едни от преписите съдържат послесловие от Йоан Презвитер, а други не съдържат такова послесловие. Ще посоча няколко преписа на житието:

1. Хлудов ръкопис № 195, XIV в., среднобългарска редакция. С послесловието на Йоан Презвитер. Листове 211—239.
2. Слепчански ръкопис, среднобългарска редакция, XIV в., № 1045 на Софийската народна библиотека, л. 285—298. Не е запазен изцяло, друг превод.
3. Крушедолски ръкопис, XIV—XV в., л. 1—47. Друг превод, без послесловието на Йоан Презвитер. (Вж. С. Петковић. Опис рукописа манастира Крушедола. Сремски Карловци 1914, № D. V. 14, стр. 212. Фотокопия от житието има в Архив БАН — сбирка V, арх. ед. 66.)
4. Бялградски сборник № 380 (340), от XV в., българска редакция, л. 2—27. Възхожда към Рилския панегирик. Без послесловието. (Вж. Љ. Стојановић. Каталог Народне библиотеке у Београду. IV. Рукописи и старе штампане книге. У Београду 1903, стр. 105.)
5. Хлудов ръкопис № 204, XVI в., възхожда към Рилския панегирик. (Вж. А. Попов. Описание.., стр. 440.)
6. Ръкопис в библиотеката „В. И. Ленин“ — Москва, XVI в., ф. 173, № 91, българска редакция, л. 385—437. С послесловието на Йоан Презвитер (л. 437).
7. Ръкопис в библиотеката „В. И. Ленин“ — Москва, ф. 310 — сбирка на В. М. Ундолски, № 231, чети-миней, XVI в. На л. 309—310 е послесловието.
8. Ръкопис № 1173 от същата сбирка на Ундолски, сборник XVI в. На листове 245—246 е послесловието на Йоан Презвитер.
9. Ръкопис № 3171 (Музейное собрание) в библиотеката „В. И. Ленин“ — Москва, XVI в., българско-молдавска редакция, л. 120—144. По думите на Попруженко тук има „такой текст этого памятника, который значительно отличается от текста, известного по другим рукописям“ (Козма Пресвитер, болгарский писател X в., стр. LXVI). Без послесловие. (М. Н. Сперанский. Славянская метафрастовская минея-четья. Известия ОРЯС, IX, 1904, кн. 4, стр. 194, 196, 197).
10. Рилски панегирик от 1479 г. на Владислав Граматик, л. 315—330. Без послесловието на Йоан Презвитер. Друг превод.
11. Ръкопис № 297 на Румънската академия на науките, XV в., българска редакция, л. 39—100. Без послесловие. По текст съвпада с преписа на Рилския панегирик. (Снимки в Архив БАН, сб. V, арх. ед. 66.)

---

[1] Й. Иванов. Св. Иван Рилски и неговият манастир. София 1917, стр. 141. Отбелязване заслужава и този факт — руският книжовник Нестор в написаното от него между 1073 и 1088 г. житие на Теодосий Печорски се позовава на житието на Антоний Велики (А. А. Шахматов. Несколько слов о Несторовом житии Феодосия. Известия ОРЯС, т. I, 1896, кн. I, стр. 46—65, Д. И. Абрамович. К вопросу об источниках Несторова жития преподобного Феодосия Печорского. Известия ОРЯС, т. III, 1898, кн. II, стр. 242—246).

12. Ръкопис № 304 на Румънската академия на науките, XV в., българска редакция, л. 2—37. Без послесловие. Съвпада с Рилския панегирик. (Снимки в БАН, сб. V, арх. ед. 66.)

13. Троицко-Сергиева лавра, ръкопис № 763, XV в., л. 310—368. Началната му фраза дава основание да се допусне, че възхожда към Хлудовия № 195. (Вж. Описание славянских рукописей библиотеки Свято-Троицкой Сергиевой лавры. Ч. III. Москва 1879, стр. 173.)

14. В руски ръкописен чети-миней, XVII в., л. 318—351. Възхожда към превода в Рилския манастир. (Вж. Ф. Добрянский. Описание рукописей Виленской публичной библиотеки. Вильно 1882, стр. 120).

15. Соловецки ръкопис — Лествица, № 209 (843), XVI—XVII в., руска редакция, л. 17—75. С послесловието (л. 75). Текстът възхожда към Хлудовия ръкопис № 195. (Снимки в Архив БАН, сб. V, арх. ед. 66. Вж. още описание рукописей Соловецкого монастыря. Ч. I. Казань 1886, стр. 337.)

16. Хоповски панегирик от 1598 г., № 98. От него има само една снимка в БАН (сб. V, арх. ед. 66), поради което е неизвестно дали съдържа послесловието. Но понеже в началото показва единство с Хлудовия текст, може да се допусне, че има такова послесловие.

17. Ръкопис от 1518 г. в манастира Шишатовац, л. 183—227. (Вж. С. Петковић. Збирка рукописа манастира Кувеждина, Дивше, Шишатовца и Гргетека. — Споменик, CI, 1951, стр. 52.)

18. Откъслек от житието в български ръкопис от XIV в. (около 1380—1390 г.), № 86 от сбирката на Гилфердинг, която се съхранява в Ленинград — Държавна библиотека „Салтиков-Щедрин“.

19. Руски ръкопис от XVI в., № 630 от сбирката на Йосифо-Волоколамския манастир, сега фонд № 113 в Държавната библиотека „В. И Ленин“ — Москва. Послесловието е на л. 142—143.

20. Ръкописен патерик от XVII в., руски, без послесловието на Йоан Презвитер, № 270 (159) в сбирката на Михайловския манастир в Киев (сега се съхранява в Централната научна библиотека при Украинската Академия на науките — Киев).

21. Ръкописен сборник от жития, руски, XVII в., съдържа и житието на Антоний (л. 69—158), без Йоановото послесловие (Ленинград — Библиотека на Академията на науките, Арханг. собр. (Семин.), № 158).

Числото на преписите на Антониевото житие може да бъде увеличено, но това не е задача на настоящото съобщение. По-важно е сега да се знаят онези преписи, които възхождат към древния превод на Йоан Презвитер и които съдържат неговото послесловие. Това послесловие се намира в шест от познатите преписи, възхождащи към Хлудовия ръкопис. Трябва да се каже, че пълно покриване между послесловията няма, макар основните моменти да са еднакви, различията са в отделни думи и изрази. Безспорно тези разлики може да се използуват при третиране на въпроса за времето, когато живее и работи Йоан Презвитер. Тук найценна е фразата, в която се говори за българския архиепископ Йоан, защото именно във връзка с нея са големите спорове около живота и делото на Йоан Презвитер. В отделните преписи тя звучи различно:

Хлудов ръкопис: Мы же, мл҃еще цⷬ҇ковнааго Іwаⷩ҇ гⷭ҇наа нашего архьѥпⷭ҇кпа, іже бⷭ҇ы патриархь Боугарьсцѣи земли.

Руски ръкопис XVII в.: Но принуждени отъ строителя церковнаго Іоанна Болгарскія земли.

Московски ръкопис № 91: Но понеже принѫжденъ бых ѿ строителѧ цⷬковнаго Іωанна г҃на нашего, архіеⷭппа Болгарскыа землѧ.

Соловецки ръкопис № 209: Но принужени быхом ѿ строителѧ цⷬковнаго Іоанна г҃нѧ нашего, архиеⷭппа Болгарскыѧ землѧ.

Съвпадат изразите само в Московския и Соловецкия ръкопис, а в другите преписи има пропуснати думи. В Хлудовия препис, макар да се счита за най-автентичен, са прибавени думите: „іже бы патⷭріархъ Боугарьсцѣи земли“. Юрдан Трифонов основателно мисли, че това е късна добавка на преписвача-сърбин на Хлудовия ръкопис.[1] Цялата фраза говори за модификация на предишен, по-старинен текст и за доста отдалечено време на преписвача. От друга страна, в същата фраза на Хлудовия препис са пропуснати (вероятно неволно) някои думи, защото в сегашния си вид тя не се свързва добре по смисъл. Като се изхожда от останалите три преписа, би могло да се допусне, че тази фраза в Хлудовия ръкопис е звучала приблизително така: Мы же мл҃еще [ѿ строителѧ] цⷬковнаагo Іωаⷩ гⷭнаа нашего, архыеⷭпкпа [Болгарскыѧ землѧ].

В Хлудовия препис на послесловието (№ 195) са оцелели някои фрази, които определено свидетелствуват, че тук имаме препис, най-близък до първообраза. Преди всичко единствено тук е останал насловът „Іωаⷩ недⷭоинаго прѣзвитера, прѣложьшаго сиѥ“. Узнаваме името на книжовника-преводач Йоан, който в духа на времето се нарича „недостоен“, неговото служебно положение — прѣзвитеръ, и това, че превел житието — прѣложьшаго сиѥ. Думите „прѣложениѥмь кончавь“ също възхождат към по-старинен и автентичен текст.

По повод липсата на послесловието в разни преписи на Антониевото житие Сперански изказва такава догадка: „Отличия же чтений молдавского текста, образцы коих приведены мною, заставляют иначе взглянуть на отсутствие в нем приписки, именно: видеть в молдавском тексте иную редакцию, возникшую либо путем иного перевода с греческого, либо путем справки старого текста перевода.“[2]

Досега бяха познати три преписа от послесловието на Йоан Презвитер: Сахаров (обнародван в „Москвитянин“, 1845, ч. VI, № 12, стр. 156—157. Извадки от него си е направил В. И. Григорович — вж. Държавна библиотека „В. И. Ленин“, ф. 86 — В. И. Григорович, арх. ед. 2.11), Хлудов № 195 и руски сборник от XVII в. (обнародвани от Андрей Попов в посочената вече негова книга, стр. 393—394. Той препечатва тук и послесловието по Сахаровия ръкопис). Следващите научни публикации се изграждат въз основа на вестите, съдържащи се в тях (главно М. Дринов, Ю. Трифонов, В. Сл. Киселков).[3] Поради важността на послесловието, което е ценно градиво, подпомагащо да се разяснят някои важни въпроси, свързани с началния период на нашата литература, намирам за полезно по-долу да публикувам не само два от познатите негови преписа, станали вече голяма библиографска рядкост, но и четири съвсем неизвестни досега преписа.

---

[1] СпБАН, XXIX, стр. 71.

[2] М. Н. Сперанский. Пос. съч., стр. 197.

[3] Юрдан Трифонов дори пише: „От него (послесловието — б. м., *Б. А.*) са се запазили два преписа — един руски и друг сръбско-български“ (СпБАН, XXIX, стр. 71).

Хлудов № 195

Іѡⷩа недⷭоинаго прѣзвитера, прѣложьшаго сиѥ

Се грѣшныи азь, прочьть створениѥ Григориа[1] о житии великааго ѡ҃ца нашего Анѳониа, прѣложениѥмь кончавь, мало что побесѣдовати кь послоушающиимь всѣмь чрьнцемь, коупно же и простыимь. И простыѥ прошоу ѿ ваⷭ, аще рѣчь зазорноу и неоухыщреноу боудемь положили, прѣлагаѥ чⷣюси ѥго. Небо нѣсми тольмы смотрьливии елиньскыиⷯ рѣчии изьѡбразити, тѣⷯ ѡбразь не имоущоу тогда езыкоу словѣньскоу, нь на разоумь ноудеще, положихомь. Не толма же разоумомь своимь, оуповающе поустиножителѣ Іѡана, егоже Анѳониѥ житию поревнова, мы же мл҃еще цр҃ковнааго Іѡⷩа гⷭнаа нашего архыепⷭкпа, іже бⷭы патриархь Боугарьсцѣи земли.

Не се тькмо житиѥ великого Анѳониꙗ, нь и прѣчюднааго чюдотворца [Петрова оученика Панкратиꙗ] непотаѥнаго житиꙗ, ꙗкоже не соущемь прѣложеномь никымыже прѣд’ ними. Того дѣлꙗ приноудише нашоу гроубость, помысливь ꙗкоже да не лихь боудеть ни тѣⷯ чⷣютворьць бⷭжтвьнааго иⷯ житиа словѣньскыи ѥзыкь. И добрѣ же и самь велми

Руски сборник от XVII в.

[Без заглавие]

Се же азъ грѣшный Аѳанасія Великаго твореніе о житіи блаженнаго Антонія отца нашего кончавъ, мало что побесѣдую къ послушающимъ и чтущимъ житіе. И прощеніе прося о сихъ, аще будемъ рѣчь зазорну и нестройну положили, прелагающе словеса сія. Небо есмы извѣстно разумѣли еллинскія рѣчи неудобство, еже словеса ихъ на словеньскаго языка словеса прелагати яко неключимо есть се, но на разумъ смотряюще, полагахомъ. Не на свой же разумъ надѣющіися, ни собою дерзнухомъ на дѣло сіе, толь велико суще, но принуждени отъ строителя церковнаго Іоанна Болгарскія земли.

Не точію Антонія Великаго житіе повелѣни быхомъ преложити, но и пречуднаго Петрова ученика Панкратія, яко не сущимъ преложенымъ никимъ же преже насъ. Да того ради принуди нашу грубость. Сіе помыслихъ, яко да не лишенъ будетъ ни тѣхъ великихъ чудотворцевъ блаженнаго житія словенскій языкъ. Разумѣ же яко и самому тому [вельми] не лишену быти мзды отъ господа нашего Іссуса Христа ради послушающихъ успѣха душевнаго, егда ему будет за людьми своими душа ихъ чиста поставити. Тому бо честь, купно слава со отцемъ и со св. духомъ, нынѣ и присно и во вѣки вѣковъ, аминъ.[1]

---

[1] В ръкописа стои погрешно Григориа вместо Аѳанасиꙗ.

[1] А. Попов. Описание.., стр. 394.

не лихȣ быти мьзды послоушающиⷯ
ради на оуспѣхь дш҃ьныи ѿ г҃а б҃а
сп҃са нашего Іс Хⷭа, егда же ѥмоу. ..
... оу за люди ставшоу дш҃а ихь
чиста прѣдставити Хⷭоу б҃оу. Томоу
оубѡ ѥⷭ слава сь ѡ҃цемь и сн҃омь и
ст҃ыимь д҃хомь, нн҃ѥ и прⷭно и вь
в҃кы в҃ко (л. 238—239).

Московски препис № 91 от XVI в.

Се азъ грѣшныи Аѳонасіа Великаага строеніе ѡ житіи ст҃го ѡ҃ца нашего Андоніа скончавъ, мало что побесѣдѫю къ послѫшающіимь всѣмь чрьнцемь, кѫпно же и простыню просѧще, [аще] рѣчь зазорнѫ и неоухыщренѫ бѫдемь где положили, прилагающе. Небо есмы толма смотрили еллин'скы рѣчи образа, тѣⷯ образъ не имѫщѫ ѧзыкѫ словѣньскѫ, но на разѫмь нѫдѧще, полагахомъ не то, еликоже могохомь. Не толма же разѫмомь своимь оуповающе, ѡкѫсихомсѧ на дѣло се великое, но понеже принѫжденъ бы ѿ строителѧ цр҃ковнаго Іѡанна г҃на нашего, архіеⷭпа Болгарскыꙗ землѧ.

И не се точію житіе Андоніа Великаго, но и прѣчюднаага чюдотворца Петрова оуч҃ника Панкратіа, ꙗкоже не сѫщемъ прѣложеномь имь никимже прѣд нами. Да того ради принѫди нашѫ грѫбость, помысливь ꙗкѡже да не лⷯи бѫдет и тѣⷯ чюдотворець бжⷭтвенаго ихь житіа словѣнескъ ѧзыкъ. Но зрѧже и самь велми, не лихѫ быти послѫшающиих ради на оуспѣх дш҃евныи ѿ г҃а нашего І҃с Х҃а, егда же емѫ бѫдеть за людми своими ставшѫ дш҃а ихь чисты прѣдставити г҃ѫ Х҃ѫ. Томѫ оубо есть слава съ ѡ҃цемь кѫпно и съ ст҃ымь д҃хомь, нн҃ѣ и прⷭно и въ вѣкы вѣкѡмь, аминь

Йосифо-Волоколамски препис № 630, XVI в.

Се же азъ грѣшныи Аѳанасіа великаⷢ твореніе ѡ житіи ст҃го ѡ҃ца нашего Антоніа кончавъ, мало что побесѣдȣю къ послȣшающиим и чтȣщимъ житіе се, прощеніа просѧ ѡ сиⷯ, аще бȣдем рѣчь зазорнȣ и нестроинȣ положили, прелагающе словеса сіа. Небо есмы известно разȣмѣли еллиньскіа рѣчи неȣдобьство, еже словеса ихъ на словѣньскаго ꙗзыка словеса прелагати, ꙗко не ключимо есть се. Но разȣмъ сматрѧюще, полагахом. Не на свои же разȣмъ надѣющеⷭ, ни собою дерзнȣхомъ на дѣло сіе, толь велико сȣще. Но принȣжени быхом ѿ строителѧ цр҃квнаго Іоанна гн҃а нашего, архиеппⷭа Болгарьскіа зем'лѧ.

Не точію же Антоніа Великаго житіе повелѣни быхом преложити, но и пречюднаго Петрова ȣчн҃ка Панкратиа, ꙗко не сȣщим преложеным никим же преже наⷭ. Да того ради принȣди нашȣ грȣбость. Сіе помысливъ, ꙗко да не лишенъ бȣдет ни тѣхъ чюдотворець бжⷭтвенаго житіа словѣньскіи ѧзыкъ, разȣмѣ же ꙗко и самомȣ томȣ велми не лишенȣ быти мъзды ѿ г҃а нашего І҃с Х҃а ради послȣшающих оуспѣха дш҃евнаго, егда емȣ бȣдеть за людми своими ставшȣ дш҃а ихъ чⷭты поставити г҃ȣ І҃с Хⷭȣ. Томоу бо есть слава съ ѡ҃цемъ кȣпно и съ ст҃ымъ дхⷭомъ, і нн҃ѣ и прⷭно и ввкы в҃ком, амин.

Ундолски препис № 1173, XVI—XVII в.

Се же азъ грѣшныи Аѳонасіа Великаго строеніе ѡ житіи ст҃го ѡ҃ца нашего Антоніа кончавъ, мало что побесѣдȣю къ послоушающимъ всѣмъ чрьнцемь,[1] коупнѣ же и простынѧ просѧще, [аще] рⷱѣ зазорноу и неоухищреноу боудемъ кдѣ положили, прилагающе. Небо есмы тол'ма смотрили еллиньскыѧ рѣчи ѡбраза, тѣⷯ ѡбразъ не имȣщȣ ꙗзыкоу словѣньскоу, но на разоумъ ноудѧще, полагахомъ не то, елико же могохом. Не толма же разȣмомъ своимъ оуповающе, окоусихомсѧ на дѣло се великое, но понеже принѹженниноу (sic) ѿ строителѧ цр҃квнаго Іѡанна гн҃а нашего, архіеппⷭа Болгарьскыѧ землѧ.

И не се тьчію житіе Антоніа Великаго, но и пречюⷣнаго чюдотворца Петра оуч҃нка Панъкратіа, ꙗко же не соущемъ приложеныⷨ имъ никым' же пред нами. Да того ради нашю грȣбость помысливъ, ꙗко же да не лихо боудеть и тѣⷯ чюдотворець бжⷭтвенаго иⷯ житіѧ словенескъ ꙗзыкъ, дозрѧ же и самъ велми не лихȣ быти послоушающиⷯ ради на оуспѣхъ дш҃евныи ѿ г҃а нашего Іⷭѵ Х҃а, егда же емоу бȣдеть за люд'ми своими став'шоу дш҃а ихъ чисты прⷣеставити г҃оу Хⷭоу. Томȣ оубо есть слава съ ѡ҃цемь коупно и съ ст҃ыⷨ д҃хомъ, нн҃ѣ и прⷭно и в вѣкы вѣкоⷨ, амин.

---

[1] В ръкописа стои погрешно срⷣцемь.

Соловецки препис № 209 от XVI—XVII в.

Се же аз грѣшныи Аѳонасїа Великаго творенїе о житїи ст҃го оц҃а нашего Антонїꙗ кончав, мало что побесѣдую к послушающиим и чтущиим житїе се, прощенїꙗ просꙗ о сих, аще будем' рѣчь зазорна и нестроина положили, прелагающе словеса сїꙗ. Небо есмы извѣстно разумѣли еллинскїꙗ рѣчи неудобство, еж[е] словеса их на словѣнскаго ꙗзыка словеса прелагати ꙗко неключимо ес[ть] се, но на разум сматрѧюще, полагахом. Не на свои же разум надѣюще се, ни собою дерзнухом на дѣло сїе, толь велико сꙋще, но принужени быхом ѿ строителѧ цр҃квнаго Їоанна гн҃ѧ нашего, архиепⷭ҇па Болгарскыѧ землѧ.

Не тоⷱ҇юже Антонїѧ Великаго житїе повелѣни быхом преложити, но и пречюднаго Петрова уч҃ника Панкратїѧ, ꙗко не сꙋщим преложеным никимже преже наⷭ҇. Да того ради принуди н[а]шу грубость. Сїе помысливъ, ꙗко да не лишен будет ни тѣх чюдотворец бжⷭ҇твенаго житїꙗ словенскїи ꙗзык. Разумѣ же ꙗко и самому тому вел'ми не лишенꙋ быти мⷣзы от г҃а н҃шего І҃с Х҃а ради послушающиих успѣха дш҃евнаго, егда ему будетъ за люди своими ставшу, дш҃а их чтⷭ҇ы поставити г҃ꙋ І҃сꙋ Х҃ꙋ. Тому бо еⷭ҇ слава съ оц҃ем, купно и съ ст҃ым дх҃ом, и н҃нѣ и приⷭ҇но и въ вѣки вѣком, аминь.[1]

Старославянският текст на Антониевото житие, въпреки че представлява значителен интерес за историята на нашата литература, досега не е издаден. Важността на паметника и нуждата от обнародването му отдавна е чувствувана и изтъквана. Според Андрей Попов „перевод этого жития принадлежит к числу драгоценнейших памятников славянской письменности X века“[2]. Изхождайки от такава оценка, той намира за уместно в своя ценен опис да помести началото на житието.[3] Оттогава досега нищо повече не е обнародвано. И въпреки всичко това по-долу аз пак не печатам изцяло житието, а само незначителна част от него, понеже то е дълго и би заело доста място в настоящата книга. Печатам го по преписа в Хлудовия ръкопис № 195, дето то се намира на листове 211—239.

---

[1] Ето и началото на ръкопис Ундолски № 231:

Се же грѣшныи Афанасїи Великаго сотворенїе о житїи ст҃аго ѿца нашего Антонїѧ кончавъ, малѡ что побесѣдꙋю къ послꙋшающиим всѣмъ ср҃дцемъ, кꙋпно же и простынѧ просѧ, аще рѣчь зазѡрнꙋ і ѹхищреннꙋ бꙋдемъ положили, прелагающе. Небо есмы толма смотрили еллиньски рѣчи образа, тѣхъ образъ не имꙋщꙋ словеньскꙋ ꙗзыкꙋ, но на разꙋм идѧще, полагахѡм еликоже могохѡмъ. Не тольма же разꙋмѡмъ своимъ ѹповающе, окꙋсихѡм сѧ на дѣло селико и велико, но понеже принꙋжени быхѡмъ ѿ строителѧ ц҃рковнаго Іоанна гн҃а нашего, архиепⷭ҇кпа болгарьскїа землѧ.

[2] Описание рукописей Хлудова, стр. 393.

[3] Пак там, стр. 394—396.

Познатите преписи от житието на Антоний Велики определено говорят за два негови старобългарски превода, към които възхожда един или друг препис. Най-стар превод безспорно е преводът на Презвитер Йоан. Неизвестно по какви причини по-късно се появява втори превод, извършен направо по гръцкия оригинал. Това вероятно е станало през втората половина на XIV в., когато у нас се провежда основна проверка на богослужебните и догматически книги по съответните им гръцки оригинали. Възхождащите към този втори превод преписи са почти все южнославянски и румънски, а по време започват от XIV в. насам. Нито един от тях не съдържа приписка за преводача или друга някоя подробност, засягаща време или лице. Най-стар препис (засега поне) имаме в Софийската народна библиотека, ръкопис № 1045, XIV в., българска редакция, л. 285—289. За съжаление той не е запазен изцяло — последните листове на книгата, дето е било житието, са откъснати, а оцелелите листове са значително овлажнени и оръфани, поради което някои пасажи от текста не се четат. Макар и в този непълен вид, преводът представлява научен интерес, поради което считам за полезно неговото поместване тук. В ръкописа често се среща є обратно—э.

I. Хлудов препис

Мⷭца генварь з҃і. дн҃ь житиѥ прѣподобнааго ѿ҃ца нашего Анѳѡниꙗ, написано Аѳанасиѥмь архиеⷭпкпомь ѡлеѯандрьскыимь. Влⷣко блⷭгви.

Бл҃гоу рець сьставите егупьтскыимь чрьнцемь сьравнꙗтисе или прѣити сихь паче изволив'шемь вьздрьжанıемь вашимь добротныимь, и вь вась бо оубо пастыриѥ и чрьньчьскоѥ име намѣнитсе, сь оубѡ разоумь вь правдоу, аще кто похвалит мл҃ецим'се г҃ь да сьврьшить. Понеже вьспросите ѿ мене словесе бж҃еннааго Анѳониа навикноути хотеще, како наче вьздрьжатисе и кто прѣд нимь бѣ, а како имѣ коньць житию. И аще истинно ѥⷭ гл҃ѥмое ѡ ниѥмь, да кто кь рьвению самь себе приведеть.

Аз бо грѣшныи сь многомь поущениѥмь приѥхь ваше повелꙗниѥ и мнѣ велика приѡбрѣщꙗю оуспѣшнаа ѥсть, іже тьчию Анѳониꙗ помнѣти. Вѣдѣ же, ꙗко и выи слышавше почюждениѥ чл҃ка хощете ревновати того прѣдложению, ѥⷭ бо чрьнцемь доволныи ѡбразь на вьздрьжаниѥ Анѳониѥво жітиѥ. Еже оубо слышасте ѡ ниѥмь ѡповѣдавшиихь, не не вѣроуите, мало же мните ѿ нихь слышавше се. Всак бо хотеи приѥти словесаа дх҃овнаа, понеже не повелѣно вамь елико же епистолию назнаменоую, мало ѡного помниавь, послю и к вамь. Выиже не прѣстанѣте тѣхь, еже соудѣ прѣплавають вьпрашати вась, нь коѥмоуждо гл҃ющоу, едва донинѣ боудеть же ѡ ниѥмь повѣданиѥ. Хотѣх же оубо, приѥмь вашоу епистолию, привести нѣкоториѥ ѿ чрьньць, имже паче честѣѥ ѡбычаѥмже себе хаждати, да нѣчто

боле навыкь сьврьшанѣѥ, вамь пȣщоу. Понеже и врѣме прѣста и книгоносьць тьщаше се, того ради, еже самь вѣдѣ, поущаю.

Многащи бо ... вѣдѣ и вьзмогохь оувѣдѣти ѿ вьследь ходившаго, его годь не малы и вьзливавшаагo водоу на роуцѣ ѥго и вьⷭпити добрѣ говѣньствоу вашемоу потьщахсе, всачьскь пекы се ѡ истинѣ. Да не множаишеѥ кто слышавь, не вуроуѥ нѣкыи хоужде оувѣдѣвь, лѣпаагo прѣѡбидить моужа.

Анѳонии сьь бѣ родомь егуптѣнинь, доброродиѣ родители, имѣниѥ доволно имѣющь и хрїстиꙗномь соущемьми, и кь хрїстианомь вьзвождаше се. И тьи дѣтищь сы, питѣшесе ѿ родитель. Развѣ сихь и домоу ничесоже иного вѣдии. Понеже и вьзьрасль бⷭы ѿрокь и оуспѣваше врьстою, книгь оубо не хотѣаше навыкноути, хѡте свѣне быти, еже сь дѣтми ѡбычаи. Хѡтѣниѥ же все имѣ по писаномоу, акы безлобы жити вь домоу своѥмь, хождаше оубѡ сь родителѥма вь цр҃квь. Ни акы дѣтищь тоужаше, ни пакы врьстою прѣѡбидѣше прѣспѣваи, но родителѥма повиноваше се и чтениꙗ вьнимаѥ и ѥже ѿ них вьспѣваѥ, вь себѣ храниꙗше. Ни пакы акы ѿрокь вь доволнѣ имѣнии сы стоужаше родителѥма разлычныѥ и много цѣнныѥ пище ради, ни ѥже ѿ тоѥ сласти прошаше. Тьчию же ѡбрѣташе, тѣмь довольнь бываше, ни множаѥ ничесоже искаше.

По смⷮри родителю, тьь единь ѡставлѥнь бⷭы, сьь единою дѣтьскою сестрою и бѣаше близь ні҃ лѣⷮ или двоꙗ десетоу бывь. Тьь же ѡ домоу и ѡ сестрѣ печаше се. Не юже є҃. мцⷭь миноу оумрьшима родителѥма ѥго и по ѡбычаю ходе вь цр҃квь и сьбравь свои разьмышлꙗи, мышлꙗше ѡ вьсемь, како апⷭлы оубѡ ѡставивше все и вьслѣдь идоше Хⷭа, іже дѣлание продающе все своѥ и полагаахоу прѣд ногаама апⷭльскыима на раздание трѣбоущиимь, каꙗ сы и колика сихь надежда на нб҃сехь ѥⷭ.

Се же помышлꙗѥ, вьниде вь цр҃кѡвь и слоучи се тѡгда еуг҃лиѥ чести. И слыша г҃а, гл҃юща бг҃а томȣ: „Аще хѡщеши сьврьшень быти, иди и продаждь все имѣниѥ своѥ и раздаи оубогыимь, и прииди и вьслѣдьствоуи ми и имѣти имаши скровище на нб҃сѣхь.“

Анѳѡниѥ же, акы ѿ б҃а паметь имѣ вь ст҃ыихь и акы самого его ради бывшȣ пооучению, изьшьдь вьскорѣ из цр҃кве и имѣниѥ, [ѥ]же имѣаше — нив же бѣаше т҃. доброплодны ѕѣло и добры, да иже вси бѣахоу дани. При чесомже стоужеть самомȣ же и сестрѣ ѥго иноже, елико бѣаше ходимааго имь скота, все продавь. И сьбравь доволно злато и раздаа маломощиимь, и ѡставивь сестры ради, іже пакы вьлѣзь вь цр҃кѡвь, слыша еуг҃лиѥ г҃а, гл҃юща: „Не пщѣте се ютрѣшныимь, не трьпенѥще прѣбывати“

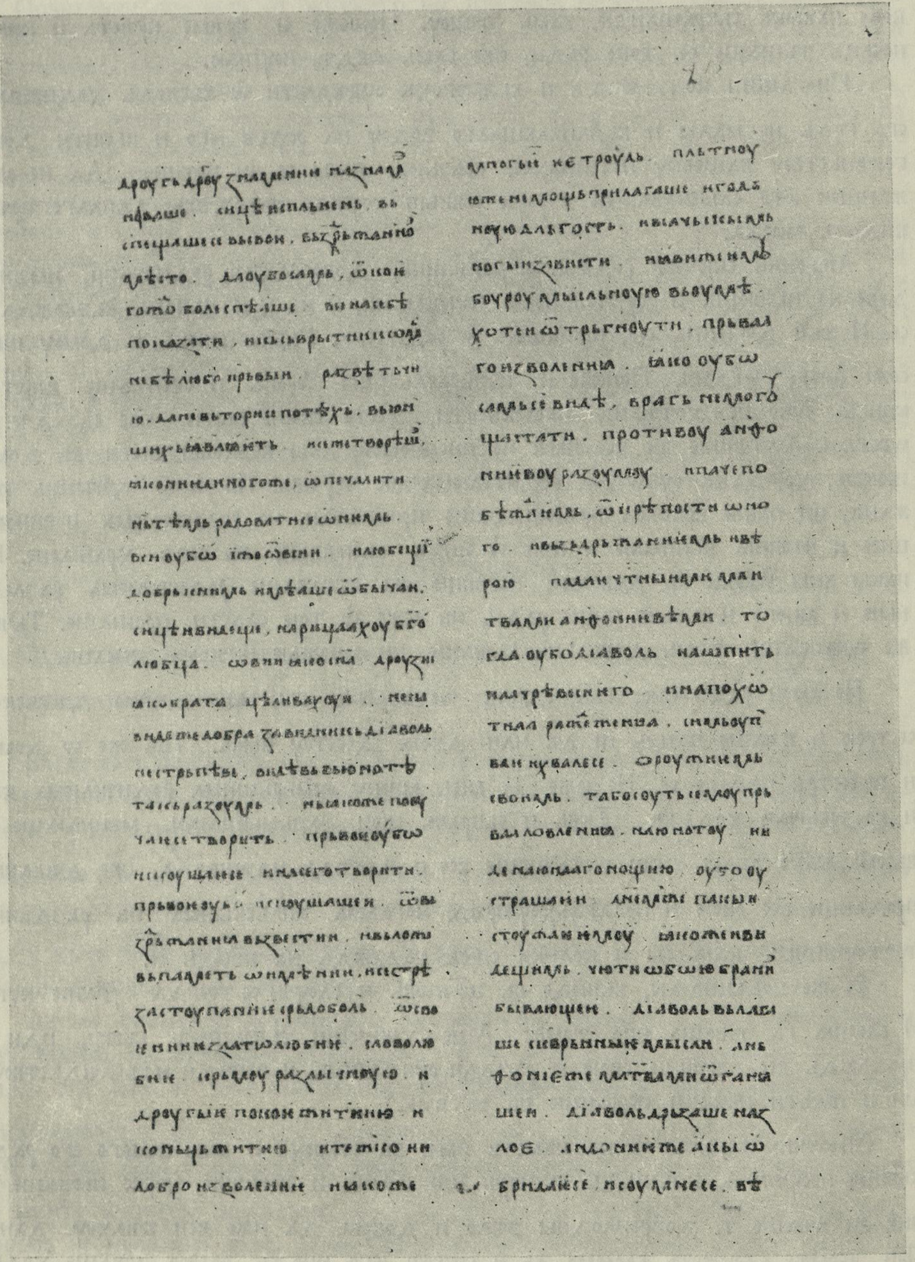

Житие на Антоний Велики, ръкопис от XIV в. Хлудов № 195

Изьшьдь, дⷭа и тоу хоуждьшиимь, сестроу же прѣдавь знаѥмымь и вѣрныимь дѣвцамь, давь ю вь дѣвствѣ хранить. Ть вь домоу празноваше си и ѡ вьдрьжании оубо вьнемлѥ си, и кь трьпѣнию се ведыи. Не оубѡ бѣахоу вь Єгуптѣ чести манастырие, ни сьпроста вѣа̂ше чрьньць далнѥѥ поустынѥ. Кьждо же ѿ хотещии се вьздрьжати, недалече своѥ в᾽сии єдинь вьздрьжаше се.

Бѣаше же вь ближнѣи в᾽си тогда старьць ѿ юнотьства оуѥдиненимь житиѥмь вьздрьжѧ се. Сего видѣвь Анѳонии, вьзревнова на доброѡ. Пр᾽вѣѥ начеть и ть прѣбивати на мѣстѣхь, ꙗже прѣд в᾽сии. . . . аще гдѣ кого слышаше, приходе искаше. Тѡ акы моудраа пчела не вьспещаше се прьвоѥ на мѣсто своѥ, аще сего не вѣдѣаше. И акы на поути вь добротоу поути ѥго приѥмь вьсхождааше. Тамо оубѡ вь начеткы ходе, разьмышлꙗѥ прѣмѣраше, ꙗко же да ни кь родителюма вьзвращаѥть се, ни же срьдоболѥ поминаѥть, всоу же любовь и все спѣшениѥ имѣти ютроте же, ни вьздрьжаниѥ дѣлааше оубѡ роукама. Слышавь празднии да не ꙗсть и ѡвѡ на хлѣбѣ, ѡвѡ же трѣбоующиимь даꙗше. Мл҃ꙗше же се често, навикь ꙗко лѣпо ѥⷭ вь кровѣ молити се бо҃у беспрѣстании нб҃о, нь вьнѥмаше чтению ꙗкоже ничесомоуже ѿ писаниⷯ падати ѿ нѥго на земли. Все же сьдрьжааше, давь паметы, бывь оубо вь книгь мѣсто оумь дрьжати. Сицѣ оубо самь се веди и любимь бываше ѿ всѣхь. Си же спѣшнѣише хождаше кь нимь и всѣмь оумомь повиноваше се и ѡ себѣ коѥжде лиходѣльство спѣшениꙗ, и вьздрьжаниꙗ сматраше. Ового радостное, ѡвого же вь мл҃итваахь протеженоѥ видѣаше, иного ꙋбо безгнѣвнагѡ чл҃колюбноѥ разоумѣваше, ѡвого бдещааго, ѡвого же любославещааго вьнимаше, ового же вь трьпѣнии, ѡвого же вь альчебныихь. И на земли лѣганию чюждаше се, и ѡвого кротости, ѡвого днⷭь трьпѣниꙗ сьблюдаше, всѣх же кꙋпно, іже кь Хⷭоу бл҃гочьстиѥ дроугь дрⷢоу знамениѥ назнамѧнаваше.

Сицѣ испльнень вѣспещаше се вь своѥ вьздрьжанноѧ мѣсто, да оубо самь ѿ коѥгождо боле спѣаше все на себѣ показати. И кь сьврьстникѡмь не бѣ любо прьвыи, развѣ тьчию да не вьтори се по тѣхь, вь юнших ꙗвлꙗѥть. И се же творѣшѧ ꙗко ни ѥдиного же ѡпечалити, нь тѣмь радовати се ѡ нѥмь. Вси оубѡ, іже ѿ всии, и любещі добрь к нимь имѣаше ѡбычаи, сицѣ и видеще, нарицаахоу бг҃олюбца, ѡвии ꙗко сн҃а, дроузі ꙗко брата цѣливахоу и.

Ненавиде же добра завидникь діаволь, не стрьпѣвь, видѣвь вь юнотѣ такь разоумь, нь ꙗкоже поучаѥ се творить. Прьвоѥ оубо искоушаѥ се и на сего творити, прьвоѥ оубо искоушаше и ѿ вьздрьжаниꙗ вьзвести и и вьложі вь паметь ѡ имѣнии и сестрѣ, застоупаниѥ срьдоболь ѿ своѥниѥ, златѡлюбиѥ, словолюбиѥ, крьмоу различноую и дроугыѥ покоѥ житию, и коньць житию, и тежко и добро изволениѥ, и ꙗкоже многь ѥⷭ ѥѥ троудь, пльтноую же немощь прилагаше и годьноую дльгость, и всачьскы мьногыи зависти. И ꙗви же ѥмꙋ боурроу мысльноую вь оумѣ, хотеи ѿтрьгноути прьвааго изволениꙗ.

Ꙗко оубѡ самь се видѣ врагь, не могуща стати противоу Анѳониѥвоу разоумоу и паче побѣждаѥмь ѿ крѣпости ѡного и вьздрьжаниѥмь и вѣрою, падаѥ чⷭ҇тныими млитвами Анѳониѥвѣми, тогда оубо діаволь на ѡпитьнаа чрѣвеси ѥго и на похѡтнаа раждежениа, симь оуповаѥ и хвале се ороужиѥмь своимь. Та бо соуть ѥмоу прьваа ловлениꙗ на юнотоу. И иде на юнааго нощию, оубо оустрашаѥ и, дн҃ем же пакыи стоужаѥ ѥмоу, ꙗкоже и видещимь, чюти ѡбѡю браниэ бывающеѥ. Діаволь вьлагаше скврьнныѥ мысли. Аньѳоніе же мл҃твами ѿганꙗше и, діаволь дрьзаше на злое. Андониѥ же акы ѡбридаѥ се и соумие се, вѣрою и алчбами ѡграждаше си тѣло.

И диаволь ѡмрачаше се, ѡкаꙗныи пакы, иже наче прѣѡбражити се нощию, всѣми образи промеще се, тьчию да Анѳоніа прѣбавить. Сь же Хⷭ҇а помышлꙗѥ вь оумѣ и того чистота и добродьствоѡ и разоумиѥ дш҃е помишлꙗѥ и диаволꙗ прѣльсть оугасаше. Пакы диаволь налагааше гладные сласти. Анѳонии же акы гнѣвающоу се комꙋ и пекоущоу се подобе се прѣщениѥ ѡгньноѥ и чрьвьноую болѣзнь помышлꙗе и противоу сластемь се полагаше и прѣхождаше все то без врѣда. Бѣше же все то на срамь диаволоу, мнѣв се быти подобьнь б҃оу, юнотою нн҃ꙗ оуиграѥмь ѥⷭ҇. Сь же на пльть и крьвь хвале се, ѿ чл҃ка пльть носеща вьздрьжаше се. Помагаше ѥмо (sic) Х҃с, іже нас ради пльть носи и тѣлоу да на діавола побѣдоу.

Ꙗкоже троуждающоумоу се комоуждо тако гл҃ати, не азь же, нь блгⷣть, ꙗже сь мнѡю, коньчиѣѥ бо ꙗкоже не вьзможе Анѳониа симь сьврѣщи з'мы. Видѣаше самь себе изьрѣваѥмь и ср҃цемь его и зоубы скрьбещаа по писанѡмоу акы ищезаэ, ꙗкоже ѥⷭ҇ мрачьнь. Такожде послѣжде и вь мьчтѣ, чрьнь ꙗви се емоу ѿрокь. Акыи ѿпаднои еще оубо помыслы нахождаше изгнань быⷭ҇ льстивыи, чл҃вчь оубо глас приемь, гл҃аше: „Многыи оубо прѣльстихь азь и множаише погоубихь, нн҃ꙗ же ꙗкоже ѡ тѣхь, такожде и ѡ тебѣ хѡтѣхь, и троуди твоими без мощи быхь“.

Таче Анѳѡнию вьпрашающоу: „Кто ѥси, гл҃ѥи тако прѣд мною тыи“? Вьскорѣ ѡкаꙗнны испоущаѥ глас, рече: „Азь ѥсмь блⷣоу дроугь, аз же ѡ томь ловлениꙗ, и тогѡ на юниѥ ваблениѥ вьзехь, и дх҃ь блоудныи нарекохь се. Колико ихь хотещь цѣломоудровати прѣльстихь, колико вь жити прѣжде бѣхь прѣльщаваѥ и. Азь ѥсмь, егоже ради пророкь оуказоуѥи, падшее реки, дх҃омь блоуда прѣльстише се. Мною бо тыі бѣхоу поврьжени. Азь ѥсьмь, іже многащи стоужах тебѣ и многащи испроврьжень тобою быхь“.

Аньѳони же, бл҃годарьствы б҃а и оукрѣпив се на нь, рече к нимь: „Вса ми оубѡ добрѣ ѡбидимь ѥⷭ҇, небѡ чрьнь еси оумѡмь, акы ѿрокь без мощи бѣ. Г҃ь бо мнѣ помощник и азь вьзроу на врагыи моѥ“.

Тѡ слышавь чрьнии, вьскорѣ бѣжа, оубоꙗвь се гл҃са и оубоꙗвь се моужа повелѣнїи, приближити се не смѣꙗше. Се же прьваа побѣда Анѳѡниꙗва быⷭ҇ на диꙗвола паче же сп҃сова. Се быⷭ҇ Анѳѡниѥво исправлениѥ, грѣх бо ѡсоуди пльтию, да ѡправданиѥ законноѥ скончаѥть се вь наⷭ҇, їже по пльти не ходе, нь по д҃хоу, акы и Анѳоние сын, акы помѣноувшоу се юже бѣсоу. Не лѣнѣше се и не рождаше ѡ себѣ дїаволь акы побѣждень, не почиваше лове его. Прихождаше пакы акы львь, ище нѣчесо ѡ нѥмь. Анѳоние же оувⷣѣ ѿ пиⷭнїихь многыи соуще кнезе дїаволѥ, крѣпко вьздрьжаше се Анѳониѥ, вьздрьжанїи помышлꙗѥ, ꙗко аще не вьзможе ср҃ца властию пльтною прѣльстити, искоусити иною льстию и оулѡвити. Есть любе грѣхы и диаволь паче иждимаше тѣло и повиноваше, да некако при иномь ѡдолѣвь, при иномь оувлѣчет се, свѣтоуѥть оубо ѡжесточаишим хѡждению ѡбоучаеть се и мнози оубѡ чюждахоу се.

Ть же болѣзнь трьпѣашэ пооущениѥ [ѥ]го д҃шевноѥ многь годь бывшеѥ, ѡбычаи бл҃гы творѣаше вь нѥмь, ꙗкоже ходи извѣть, приѥмлющоу ѿ нихь. Многѡ спѣшениѥ ѡ семь тебѣ показати, бдѣаше бо тѡлико, ꙗкоже многащи всоу нощь прѣбиваше без сна. И се не ѥдиною, нь многащи творе, чюдимь бѣаше многыимь. Ꙗдѣаше бо единою д҃немь по заходѣ сл҃нчныимь, бѣаше егда ꙗдѣше и по двою д҃ню, многащи же и по четирехь д҃нехь вькоушааше. И бѣаше ѥмоу крьмѣ хлѣбь и соль, и пиꙗше водꙋ, ѡ месѣх бо и ѡ винѣ ли то ѥⷭ҇ гл҃ати, еже ни вь инѣх ѡспѣшещихь се ѡбрѣташе се что таковоѥ.

На спании же довольнь бѣаше рогозиною, множаѥ на земли лѣга, ни единою мазати же се дрѣвѣнимь масломь не хотѣаше, гл҃ѥ паче лѣпо ѥⷭ҇ юношамь ѿпоущениѥ и вьздрьжание, не искати слабещиихь тѣло, нь поѡбоучавати се на троуды, помышлꙗѥ агг҃льскоѥ слово. Егда болю, тогда мощьнь ѥсмь. Тако бо гл҃аше, мощини ѥⷭ҇ д҃шьнѣи крѣпости, егда пльтьныѥ болеть сласти. И бѣше емоу по истинѣ прѣславьнь. Сии помысль, небо рачаше годомь чисти добротнаа поути, ни жэ того рад[и] доброты ѿхождениꙗ, нь любовию изволениѥмь. Ть оубо не помниноваше мимошьдьша года, но по все д҃ни акы начело ими вьздрьжаниꙗ боле. И троудь имѣаше на поспѣхь, пририцаѥ себе апⷭ҇ла Павла слово често, задниѥ забываѥ, на прѣдьниѥ же потеже се.

Помынае же гл҃сь пр҃рка Илию, гл҃юща: живь г҃ь, емоу же прѣдставих се прѣд ниимь днⷭ҇ь. Смащраше бо д҃нь, гл҃ѥ, и не чтѣаше мимоходещиихь годь. Нь пⷭ҇рно, акы начело творе, по все дн҃и спѣаше б҃оу се прѣдставити тако, ѥкомоу же подобаше ѥвити се прѣд бг҃омь чⷭ҇томь ср҃цемь и готовоу послоушати повелѣниꙗ ѥго. Иномоу никомоу же гл҃аше бо вь себѣ. Подобаѥть чрьнцоу ѿ житиꙗ великаго Илиѥ расматрати акы вь зрьцалѣ своѥ житиѥ.

Сицѣ оубѡ стегь се Анѳониѥ, схаждааше вь далече соущаа гробища и оускаа. И заповѣдавь единомоу ѿ знаѥмыихь по мнозѣхь дн҃ехь приносити емоу хлѣбь. И самь вь едино гробище вьлѣзь, затвори се вь нѥмь. И прѣбивь единь вьноутрь, идѣже оубѡ не трьпе врагь. Нь оубѡ бое се, еда по малоу и поустынѥ испльнет се вьздрьжещіихь се.

Прииде же вь единоу нощь сь множьствоѡ бѣсьь и толма бы ранаами ѥко безь глⷭ҇а емоу ѿ моукь лежати на земли. Извѣщаще бо сице зѣло быти болѣзнемь, ѥко же и гл҃ати ѥмоу немощни ѥзваами и болѣзньми. Ѥко же ѿ чл҃кь никтоже такыѥ моукы и не стрьпѣ николиже бж҃иѥм же промысломь. Ибо призрѣ г҃ь на надѣющих се на нь. Потомь приде знаѥмы, носе хлѣбы. Ѿврьзь же дьври и сего видѣвь долѣ лежеща акы мр҃тва, вьзьмь несе и вь вьсьнюю цр҃квь. И положи его на земли. Мнозии же ѿ срьдоболь, іже ѿ вси ѡбьсѣдѣахоу акы мрьтва Анѳониа.

Кь полоунощию же помѣноувь се Анѳониѥ и вьсклонив се, видѣ все спеще, единого же бдещаа знаѥмааго. Поманоувь же роукою прити к немоу, велѣаше се пакы вь жоупище вести, ни единого же вьзбоудеща се. Нь несен же оубѡ бывь ѿ моужа того. И по ѡбычаю дверемь затвореномь оуноутрь бѣаше сьь единь. И стоѥти не можааше ранами, еже ѿ бѣсьь; вьзлеже же, мл҃ѥше се. И по мл҃итвѣ гл҃ѥ, кричe: „Не бѣгаю раньь, еже ѿ вась, здѣ азь ѥсмь Анѳонии. Аще и множаиша створите, ни что же мене не разлоучить ѿ любве Хⷭ҇вы.“ Таче поѥше: „Аще ѡпльчит се на ме плькь, не оубоит се ср҃це моѥ“. Вьздрьже се оубо, смышлѥше и гл҃аше сіи. Ненавидеи же добраа діаволь и чюдив се ѥко и по ранаахь вьзможе приити, сьзвавь своѥ пси и разметаѥ. „Блюдите, рече, ѥко ни дх҃омь, ни ранаами оуставихомь сего, нь воюѥть на ны. Придѣмь инако на нь.“

Оудобь же діаволȣ, іже на злоѡбразиѥ. Тѡгда оубо вь нощь тоу клокоть створи такь, ѥкоже мнѣти всемоу мѣстоу томоу зыбати се, стѣни же четири хызини акы поврьгшее. Бѣси изволише тѣми вьходити, прѣѡбразивше се вь звѣрьскыѥ и годныѥ мьчты. И бѣаше мѣсто тѡ испльниѥно м’чтаниꙗ, львовь и медвѣдиць, и рись, и юньць, и змыѥвь, и скорфии, и влькь. И кождо оубѡ сихь похаждааше по своѥмоу ѡбразоу. Львь рикаше, хоте напасти, юньць мнѣше се боды, змы пльзаше недосезаше, влькь оустрьмлꙗше се, вьздрьжаше се и всачьскыи люты бѣахоу всѣх коупно видимыих, ꙗрости и гласи и щоуци погыбаахоу.

Анѳонии же быѥмь и стрѣчемь ѿ нихь, чюꙗше болѣзны и люблꙗше пльтьние бестраⷯ҇ же дш҃ею. Паче же вьзлежааше и стенаше же пльтныѥ дѣлꙗ болѣзни. Бде же и размишлꙗѥ акы роугаѥ се, гл҃аше: „Аще ѥсть каꙗ сила вь вⷭ҇а, тѡ довлѣло би ѥдиномоу тькмо приити ѿ вась понеже безмощⷩ҇ вы створи г҃ь. Сего дѣлꙗ по нѣ множⷭ҇твомь искоушаѥте. Како оубо оустрашити знамениѥ же немощи ваше, еже вы и бесловесниимь ѡбразомь подобите се.“ Оуповаѥ бо, гл҃аше: „Аще можете и влⷭ҇а аще приѥли ѥсте на ме, не лѣните се, нь нападите на ме. Аще ли не можете, да что вь поустошь метете се. Знамениѥ бо намь ст҃ѣна и оутврьждениѥ вѣра, ꙗже ѡ г҃и нашемь.“

. . . .

Оусьпшоу ѥмоу оуже вси акы сири оу ѡ҃ца бывше, паметню же ѥго тьчню оутѣшахоу се, сами сьдрьжеще се коупнѣ наказаниꙗ ѥго и оувѣщаниꙗ. Ꙗкоже оубѡ кон'ць житиа ѥго быⷭ҇, лѣпо ми ѥⷭ҇ помѣноути вамь. И се бѡ ѥмоу ревнително быⷭ҇ по ѡбычаю присѣщеваше инѡкыихь, іже вь вьнѣшнѣи горѣ. Провѣдѣвь ѿ сьмысла ѡ скончании своимь, повѣдаше братии. И се вь присѣщениѥ послѣднеѥ гл҃ѥ творoу и чюждахоу се, гл҃юще: „Аще кь семоу вь житии еще видимь се, се годь бо ѥⷭ҇ мнѣ юже почити; есмь юже ваизь р҃. и є҃. лѣⷮ҇.“

Слышавьше же тѡ вси тии, вьсплакаше се жалостьноѡ и ѡбьѥмлюще старца, лобизахоу. Стⷭ҇ртрьп'ць же сии Анѳониѥ истоуждего акы вь свои градь приходе оучаше, радоуѥ се. И заповѣдаше имь не ѡслабѣти вь троудѣхь, ни стоужити си вь троудѣхь, сьхранити се ѿ помысль скврьныих, и рьвениꙗ имѣти кь ст҃ыимь, не приближати се кь мелитиꙗномь раскольникомь. „Вѣсте бо их пронорливоѥ и скврьноѥ изволениѥ, ни ѡбщи не имѣти сь нечⷭ҇тивыими ариани никоѥже. Небоиь тѣхь бечьстиѥ ꙗвѣ ѥⷭ҇ всѣмь, оубѡ ѿ сихь хранѣте се паче, и блюдите ѿчьскоѥ прѣданиѥ и начелнѣ ѡ г҃и нашемь и вьсѣхь ст҃ыихь. Вѣроу бл҃гочьстивоую, юже ѿ писании навыкосте, ѿ мене же многащи помѣновано быⷭ҇.“

Братии же ноудещимь и прѣбити оу ѥго и тоу не хотѣаше оумрѣти. И того же ради паче еже вь Егуптѣ оумирающихь спѣшьнѣишихь тѣлеса паче ст҃ыихь м҃чикь любеть хранити же, ѡбивающе понꙗвами, не скривати под землю, нь на ѡдрѣх полагати и хранити оунoутрь оу себе. Анѳони же многащи ѡ семь епⷭ҇кпи м҃лꙗше, гл҃ѥ заповѣдати людемь и ѡглашаѥ, вьздрьжаше и оужасомь прѣщаше, гл҃ѥ: „Нѣⷭ҇ законно, ни всачьскы подобно соущеѥ се, патриаршьскаа бо и прѡрѡчьска прѣбивають гробища до селѣ.

И то же тѣло г҃а вь гробѣ положише, ками же положень скриѥ, донелиже вьста три дн҃евьныи.“ И се г҃лиѥ, показаше безаконниѥ твореще, иже по см҃рти, не криѥ тѣла оумрьших, любо с҃та соуть, что болѥ ли ст҃ѣѥ гⷭниꙗ тѣла.

Множаиши оубо слышавше, скрише подь землею и бл҃годарахоу б҃а и добрѣ наоученни. Ть же оубо вѣды, то и боѥ се, еда и тѣлоу ѥго тако створеть. И оустрьми се вь гробоу цѣловати чрьнце вь вынѣшнѣи горѣ. И шьдь вь вьноутрьнюю поустыню, идѣже ѡбичаи ѥмоу бѣ. Нѣколико же мⷭць минфоу, поболѣ и призва соущеѥ с нимь. Два же бѣаста, прѣбывающа вьноутрь лѣⷮ е҃і., вьздрьжеще се и работающа ѥмоу старости дѣлꙗ· И г҃лаше к’ нима: „Азь оубо, чедѣ, ꙗкоже пишеть се, поуть, юже ѿчьскы’ женоу, вииждоу бо се зовомь ѿ г҃а. Ви же, чедци, бдита си многыѡ годнаго си вьздрьжаниꙗ вашего не погоубити. Нь ꙗкоже начело н҃ниꙗ приѥмшаа поспѣшита, хранита пооущениѥ своѥ. Вѣста вьстающеѥ бѣсы, како боуи соуть и немощни силою, да не боита се их. Нь паче Хⷭа призивата, вьнемлита же себѣ, помниающа, ꙗже слышаста ѿ мене оувѣщанна. И ни ѥдина боуди ѡбщина вама сь расколникы. Вѣста бо какоѥ азь вьздрьжахь, и сп҃ѣшита же пакы и вын сьвькоуплꙗти се ѡ г҃ѣ, тачеи ѡ стыих, да по см҃рти вѣчнаа села примете. И се моудрьств8ита и аще радита ѡ мнѣ, то помните ꙗко ѡ҃ца, и не дадита никомоуже тѣла моѥго вь Ѥгупеть ѥда како положить ѥ. Того ради бо вьнидохь вь гороу и придохь сѣмо. Вѣста же како вьздрьжах се и запрѣщаах прѣстати ѿ такогоѡ ѡбичаꙗ. Вы же оубѡ погребыта тѣло моѥ и под землею скрита. И даѥмоѥ слово хранимо вама, ꙗкоже никомоуже вѣдѣти мѣста, развѣ ваю тьчию. Азь бо на вьстаниѥ мр҃твыих приимоу ѥ ѿ сп҃са безь тлѣ. Раздѣлита же ми рызы. Аѳанасию епⷭкпоу дадита ѥдиноу ѡвьчиноу, юже ношахь и постилахь, и котигоу, юже ть ми бѣ даль новоу, оу мене ѡбетьша. И Серафиѡноу же дроугоую ѡвьчиноу дадита. А вын имѣита ѡдѣло власѣно и прочеѥ и здрава боудѣта, чедѣ. Анѳони бо прѣходить и ктомоу ѥго с вама не боудеть.“

Сии рекшоу и цѣловавшема, протегь нозѣ. Акы дроугыи видѣ пришьдьша по нь, и тѣх дѣлꙗ радь бывь, ꙗвлꙗше бо се, тихомь лицемь леже. И изиде и приложи се кь ѡцемь, вьспитѣнь вь старости д҃ховнѣи. И ть оубо, ꙗкоже заповѣдаѥ имь, покривше ѥго и ѡбьвивше, погребоше, скривше под землею тѣло егѡ. И никтоже вѣсть, гдѣ положено бⷭы тѣло его, развѣ тѣю единою.

И приѥмшоу комоуждо ѥдиномоу ѡвчиноу бл҃женнаго Анѳониꙗ и раздраноую котигоу ѿ него акы великоу потрѣбоу хранѣста. Небонь и котигоу видеще, ꙗко самого Анѳониа видеть, и облачаѥ се вь ню, акы оувѣть его носе радостию.

Се житиа Анѳониѥва коньць и ѡна ко вьздрьжаниꙗ начело. И аще мало се противоу ѡного добротѣ ѡного, нь ѿ сего помышлꙗите выи, какьѥ биль бж҃їи чл҃кь Анѳониѥ, ѿ юности до толикыѥ врьсти ни страстию ѿпадь различними брашны, ни же ѿ неможениꙗ дѣлꙗ тѣлеснааго измѣнии ѡбраза ѡдеждьнааго или оумы коли нозѣ водою, и ѡ всемь прѣбывь без врѣда. И ѡчи бо имѣаше здравѣ, дѡбрѣ видѣ, и ѿ зоубьь емоу ни единь не испаде, тьчию вь десныиих притрени бышее старости дѣлꙗ. И роукаама же и ногаама здравь бывь. Всѣхь же паче вь разлычныих крьмлѥныих и банꙗхь, и многыих ѡдеждаахь живоуще, свѣтлѣи ꙗвлꙗше се тѣх, и на крѣпость по оустьнѣи ꙗвлꙗше се, и еже всоудоу ѥмоу слоуги и ноудимоу быти ѿ видѣвших ѥго доброты и бг҃олюбивыи дш҃езнамениѥ, небо ѿ писании, ни ѿ вьнꙗшнѥѥ моудрости, нь единѣмь же тьчию бл҃агочьстиѥмь оувѣдѣнь бⷭы.

Анѳониѥ же бж҃їи дарь ѥⷭ и никтоже не потаить ѿ тоудоу вь Спании и вь Галии, како и вь Римѣ, и вь Априкыи (sic) же, и вь горѣ скрьвьнь сѣдѣаше и слышань бⷭы. Нь б҃ь бѣаше всоудоу, своѥ знаѥмы творе чл҃кы, їже вь начело Анѳонию томоу заповѣдавь, аще и тии вь кровѣ твореть и оутаити хотет се. Нь г҃ь ꙗко свѣтила показаѥть всѣмь, да и тако слышавьше и оувѣдеть силни соуще заповѣды на оуправлѥниѥ поути и ревениꙗ творити. Како комоу подобаѥть инѡкыих житию быти и оуподобает се ꙗко г҃ь І҃с Х҃с, славеще ѥго славить, и работающе ѥмоу до конца не тьчию вь црⷭтво нбⷭноѥ вьводить, нь и наслѣдникы творити. Здѣ криющїх се и спѣшещиих се ѿходити ꙗвлѥны, и словоущии доброти дѣлꙗ, оуспѣхь инѣмь твореть всоудоу, аще ли на потрѣбоу боудеть, ꙗкоже г҃ь нашь І҃с Х҃сь не тьчию б҃ь, нь и с҃нь бж҃їи. Нь ꙗкоже томоу слоужеть вь ѥⷭстве и вѣроують бл҃агочьстивѣ вь нь. И бѣ то, еже ѥлини мнеть бг҃ыи соуще, то ты хрⷭтиане обличають, не тьчию не соуще бг҃ыи, нь и льстьце и пагоубникы чл҃чьскыѥ соуще, попирають и прогонеть ѡ Хⷭѣ І҃сѣ г҃и нашемь, с нимже ѡ҃цоу слава, коупно сь с҃тыимь д҃хомь, и н҃нꙗ и прⷭно и вь в҃кы.

II. Софийски препис

Житїе и҆ жи́знь пр̑побнаго ѻ҆ц҃а нашего Антѡ́нїа великааго, съписано блаженымь Аѳанасїемь патрїархомь а҆леѯандрїнскымъ: ~

Добрѫ реть въздвигнѫсте къ и҆же въ Єгѵптѣ минхѡмъ въ е҆́же спⷭ҇тисѧ, и҆ли и҆ прѣвъзыдосте сихъ произволѣѫще по добродѣтѣли вашимь постничьствомь, и҆́бѡ и҆ оу вась прочее монастире сѫтъ, и҆ и҆ночьское и҆́мѧ имѧтъ. Сїе оу҆бо прѣдложенїе въ правдѫ, а҆́ще кто̏ похва́лить, и҆ мо́лѧщимсѧ ва́мъ б҃ъ съврѣшитъ. Є҆́лма оу҆́бо потрѣбовасте и҆ ѿ мене ѻ҆ жи́тел̾стви блаженаго Антѡ́нїа навыкнѫти хо́тѧще, како постничьство начѧть и҆ кто бѣ прѣжде се̑го и҆ которыи и҆мѣ̀ житию коне́цъ. И а҆́ще ꙗ҆́же ѡ҆ немь гл҃емаа и҆стина сѫт[ъ], ꙗ҆ко да къ ѻ҆ного ревности се́бе въздвигнете, съ мнѡ̑ѕ... въпрошенїе ва́ше, и мнѣ бо вели̑ка...

. . . .

Антѡнїе, ро́дѡⷨ оу҆́бѡ бѣше єгѵптѣнинь, бл҃горо́дныхже родителеи и҆ богатьствомь доволно..... жщⷯи. и҆ христїа́нѡмь тѣмь сѫщимь, христїанскы прѣбывааше и҆ тъ̏. И ѻ҆трочѧтоу ꙋбо томꙋ сѫ́щоу, прѣбывааше оу҆ родителеи, кромѣ тѣ́хь и҆ домоу никого и҆́ного вѣды. Єлмаже и҆ възрасте, бывъ ѻ҆трочищъ и҆ прѣ̑снѣвааше възрастомь, писанїа оу҆́бѡ навыкнѫти не хо́тѣше, хо́тѧ вънѣ бы́ти. И и҆́же въ дѣтеⷯ ѻ҆бычаа, желанїе же въсѣко и҆мѣаше по писан̾номоу, ꙗ҆ко прость жи́ти въ домоу своемь. Съби́раашесѧ ꙋбо съ роди́тел̾ми въ цр҃ковь, и҆ ниже ꙗ҆ко ѻ҆трокь оу҆ны́вааше, ниже̇ ꙗ҆ко възрастомь прѣ̑спѣваѫ не радѣше, нѫ и҆ роди́телемь покарѣашесѧ и҆ чьтенїомь вънемлѧ, ѧ҆же ѿ ниⷯ ползѫ въ себѣ хра́нѣше. Ниже паки ꙗ҆ко ѻ҆трокь въ мнѡ̑жьствѣ богатьства сыи стѫжааше родителемь . . . пи́щѫ ниже иже ѿ. . .

. . . .

раздасть и҆ ѻ҆на ни́щимь. Сестрѫ же прѣдаⷭ҇ знаемыимь и҆ вѣрнымь сестрамь дѣвамь. . . даⷭ҇ же тѫ въ чистотѣ и҆ дѣвьствѣ възрасти. Сам̾же въ домоу ꙋпражнѣашесѧ, прочее пощенїоу вънимаѫ и҆ тръпѣливно прѣбываѧ. Не оу҆бо бѣшѧ въ Єгѵптѣ монасти́ре чѧсти, ниже ѿнѫдъ вѣдѣаше инокъ далнѧѫ поустынѧ, къ́ждо же мнѧщеесѧ емо[у в]ънимааше, недалече ѿ своеѫ ве́си прѣбы́ваѫ ѻ҆собь на е҆динѣ. Бѣ оу҆бо близь веси старець, ѿ ю҆но́сти и҆ночьское житїе прохо́дѧ. Сего ви́дѣвь Антѡ́нїе, възревнова емоу о добрѣ, и пръвѣе начѧть и са́мь прѣбы́вати въ пръвы веси и мѣстохь. И ѿнѫдȣ, аще гдѣ подви́жника слышааше, ѿхоⷣжааше, искы того ꙗкоже прѣмѫдраа пчела. И не пръвѣе въ свое мѣсто възвра́щаашесѧ, аще не би того видѣль, и ꙗкоже... номь пѫти ѿ него възе́мь... бываѫ... помыслы оутвр... възвратитсѧ, иже съ [ро...]...

. . . .

равныимь не бѣ любопрѣтелстъвнь, тъчїѧ да не вторыи онѣхъ въ лоучьшїихъ ꙗвитсѧ... творѣше ꙗко да ни ѿ когождо останеть, нѫ и... радоватисѧ. Въси́ бо ȣбѡ, иже ѿ ве́си и дрȣголюбезнїи... имѣаше обычаи. Сн́це того зрѧще, нари́цаахѫ дрȣголюбезна. И ѡви оубо ꙗко сн҃а, ѡви же ꙗко брата люблѣахѫ его.

Ненавистникь же и завистникь дїа́воль не сътръпѣ, зрѧ въ немь таковое прѣдложенїе, нѫ ꙗже оумысли сътворити, начѧть и на него творити. И пръвѣе оубо искоушааше его ѿ постничьства съвѣсти, вълагаѧ емоу памⷮѧ о стѧжа́нии, ихже оста́виль бѣше, о сестрѣ промышле́нїе, ро́да оусвоенїе, сребролюбїе, славолюбїе, пи́щи различныѧ сласти, и инаа разслабленїа житеи... и коне́цъ жестокое добродѣтели и ꙗко мно́гь еⷭ҃ тоѫ трȣд[ъ]... врѣмене дльготѫ...

. . . .

ше бѡ̑ емȣ г҃ь, иже плⷮъ ради наⷭ҃ поносивыи и плъти дарова́вы, иже на дїа́вола побѣдѫ, ꙗко иже... подвиѕаѫщомоусѧ комȣжⷣо гл҃ати не азъ, нѫ благть бж҃иѧ ꙗже [съ] мноѫ.

Конецъ оубѡ ꙗко не възможе Антѡ́нїа изложити зъмїи, нѫ и зрѣше себе ѿрѣваема ѿ срⷣца его, скреже́щѫ зѫбы по пи́санномȣ. И ꙗко ȣдивльсѧ ре́кше, изстѫпивь ѿ себе ꙗковже еⷭ҃ оумъ сицевь, послѣⷣже и въ мьчта́нии чрьнъ ꙗвлѣетсѧ емȣ отрокъ. И ꙗкоже припадаѫ не ктомȣ оубо помыслы наска́четь, ѿри́нѫть бо бѣше льстивыи, прочее же чл҃чьскыи прїеⷨ глⷭ҃а, гл҃ааше: Мнѡ̑гы оубѡ прѣльсти и мнѡ̑гы изло́жи, и нинѣ ꙗкоже при ины и при тебѣ и твоими трȣды изнемогохъ.

Таже Антѡ́нїоу въпраша́ѫщоу, кто еси ты таковаа, гл҃ѧи къ мнѣ̑. Абїе онъ оумилены изнесе глас[ы: Азъ бл]ѫдȣ есмь дрȣгъ, азъ еже... боренїа и раздежéнїа на юнѣишїиͯ въспрїѫхъ, и̓ доухъ блѫда... нарек... цѣломѫдръствовати, ѧ̏зъ... анїемь низложиͯ...

. . . .

ишемꙋ прѣбыванїоу себе . . . мнѡѕи оу̓бо чюжа̂ахѫсѧ самже, оу̓добь троудъ и . . . произволенїе дш҃евное многоврѣменно пр...

благъ съдѣа въ не́мъ, ꙗкоже и̓ малѫѧ внѫ приемшꙋ ѿ и̓ного, много ѡ̓ семь тъщанїе показовати. Бъдѣше бо толико ꙗ̓ко мнѡ̑жицеѫ и̓ въсѧ нощь проваждати безь съна. И с̏е не единицеѫ, нѫ мнѡ̑жицеѫ творѧ чюдимъ бѣше. Пищи же причѧщаашесѧ е̓диноѫ дн҃е́мь, и̓ с̏е по захо̂женїи сл҃нца. Бѣ же егда и два дн҃и проваждаѫ безь пи́щѫ и̓ли и̓ четыры многажди. И бѣ томоу пи́ща хлѣ́бъ и̓ соль, питїе же вода тъкмо; о̓ мѧсь бо и̓ винь и̓злиха еⷭ҇ гл҃ати, е̓же когда ижѐ въ и̓ныͯ спѣшныͯ о̓брѣтаашесѧ что таково. На възлѣгании же съна доволенъ бѣ̏ рогожеѫ, мнѡгащи же и̓ на го́лѣ землѝ лѣгааше, [маз]ати же сѧ масломь ѿречесѧ... паче подобаеть юнѣишимъ...

. . . .

двѣ́ри о̓ себѣ и̓ прѣбывааше еди... на... Зде оу̓бо не тръпѧ врагъ нѫ па́че и̓ боѫсѧ да не... поустынѧ населить постничьствомь, прїиде въ единѫ нощь множьствомъ бѣсѡвь и̓ толико е̓моу да́шѫ ра́нъ, ꙗ̓ко къ гласи мог... ставити ѿ ꙗзвъ лежати на землѝ. Извѣствовааше бо ... ѕѣлнымъ быти о̓нѣмь ꙗ̓звамь, ꙗ̓коже ре́щи невъзможнамь бы́ти, и̓же ѿ чл҃къ таковыѧ, когда ꙗ̏звы сътво́рити, б҃жїи бо бѣше промысль. Небо прѣзираеть г҃ь оу̓поваѫщихъ нань. На оутрѣи же знаемыи е̓моу принесъ хлѣбы, ѿвръзь же двѣ́ри и̓ того ви́дѣвь на землѝ лежѫща ꙗ̓ко мрътва, въземь его, ѿнесе въ тамошнѧѫ веси цр҃ковь и̓ положи на земли. Мнѡ̂ѕи же ѿ съродникъ и̓ и̓же ѿ веси присѣдѣхѫ ꙗ̓ко мрътвоу Антѡ́нїоу. При полꙋнощи же въ себе приш̂е Антѡнїе и̓ въздвигсѧ [ꙗ]ко видѣ̀ въсѧ спѧщѫ, единого же знаема бьдѧща...

. . . .

емы и гнѣвни ѕвѧци.

Антѡнїе же бїемь и̓ стрѣ́чемь ѿ ниͯ, о̓щꙋщааше оу̓бо лютѣишѫ... без страха же дш҃еѧ пачѧ бъдрьствꙋѫ възлежаше и̓ стенѣше оубо ѿ тѣлесныхь болѣ́знеи, бъдрьствовааше оумомь и̇ ꙗ̓ко рѫгаѫсѧ гл҃аше: Аще си́ла каа єⷭ҇ въ вⷭ҇а, довлѣше понѣ є҆диномоу ѿ васъ вънити здє. Є҆лма же и҆зждили вⷭ҇а г҃ь, сего ради мнѡ̑ѕи окꙋшаетесѧ оу҆страшити мѧ нѣкако; познанїе же немощи вашеѫ, еже безьсловесны подражавати ѡ̑брази. Надѣѫсѧ оу̑бо, пакы г҃лаше: Аще можете, и҆ власть прїѫли єсте на мѧ, не ѿлагаите, нѫ въходите. Аще ли не можете, что въсоуе мѧтетесѧ. Знаменїе бо наше и стѣна твръдаа, ꙗ҆же въ г҃а на́шего єⷭ҇ вѣ҆ра. Мно́га оу҆бо начь́нше скрежетаахѫ на́нь зѫ҆бы, ꙗко паче рѫгаѫщесѧ себѣ, оного же не възмогше о҆бидѣти.

Г҃ь же ни въ семь не забыть страданїе Антѡ́нїево, нѫ въ застѫплени єго бⷭ҇ы. Възрѣвь бо видѣ...

. . . .

сѫ́ще, нѫ и҆ погоубивыи то̏, възвращсѧ и҆ поискавь о҆брѣль є҆ би оу҆бо за еже поусто быти мѣсто ... дїавола бⷭ҇ы. Не възбра́ниши въ се́мь моемꙋ произвол[енїоу] дїаволе, се бо с тобоⷤ да бѫдеть въ погыбѣль. И сїа Антѡнїоу г҃лащꙋ, и҆счезаеть ꙗ҆коже дымь ѿ лица о̑гню. Таже пакы не по мъчтанию, по и҆стинѣ же злато повръжено на пѫти оу̑зрѣ, и҆дѫщꙋ емоу. Или врагꙋ то показавшꙋ, или нѣкоторѣи лꙋчьшїи силѣ, обьоучаѫщи страдалца и҆ показꙋѫщи дїа́волоу, ꙗ҆ко ниже въи́стинѫ печетсѧ о и҆мѣни. Ниже тъ възвѣсти, ниже мы̏ оу҆вѣдѣхѡмь, обаче ꙗ҆ко злато бѣше видимое.

Антѡ́нїе же оубо мно҆жьствꙋ чюждаашесѧ и҆ ꙗ҆ко ѡ҆гнь прѣтече, сице тъ̏ мимоте́че ꙗ҆ко ниже о҆братитисѧ. Нѫ текомь потъща́сѧ толи́ко ꙗ҆ко съкрытисѧ и҆ оутаитисѧ мѣста, паче оу҆бо и҆ паче про...

. . . .

о҆нже прѣ. . . аше ничтоже. . . єⷨ ѿ ни, нѫ ниже оутро́уждаашесѧ подвиѕаѫсѧ. . . дѫщихь є҆моу видѣнїи и҆ вражїе и҆знеможенїе. . . овъ покои подаахѫ. И множаишее оусръдие. . . прихождаахѫ знаемїи непщꙋѫше о҆брѣсти того. . . и слышаахѫ его поѫща: Да въскрⷭ҇неть б҃ъ и҆ да разыдѫтсѧ враѕи его и҆ да бѣжѫть ѿ лица его ненавидѧщеи его. Ꙗко исчѣзаеть ды҆мь, да изчезнѫть, ꙗко таеть во́скъ ѿ лица огню, тако да погыбнѫть грѣшници ѿ лица б҃жїа. И пакы: Въси ѧзыци ѡбыдошѫ мѧ, и҆ и҆менемь г҃нимь противлѣахсѧ имь.

Двадесѧть оу҆бо близоу лѣть съвръшивь си҃це, о себе постничьствовавь, ниже вънь исхо́дѧ, ниже чѧ́сто ѿ нѣко́тор. . . по сихже мнѡѕѣмь лаѫщимь и ревновати...

2. ЖИТИЕ НА ПАНКРАТИЙ

Вторият превод на Йоан Презвитер — житие на Панкратий — е още по-малко познат на науката. Макар езикът на някои преписи на житието да се определя като твърде старинен и интересен, от него са печатани съвсем малки извадки. Житието отдавна е въведено в научната литература. Главна заслуга за това има Андрей Попов, който публикува послесловието на Йоан Презвитер, дето се пояснява, че същият Йоан е превел не само житието на Антоний Велики, но и житието на Панкратий. Руският литературен историк А. Н. Веселовски запозна науката със съдържанието на житието по гръцки ръкопис от 1023 г.[1] Всичко писано по-нататък е въз основа главно на тези две публикации (А. Попов и А. Н. Веселовски), както и на публикацията на Порфирий Успенски в неговата книга „Первое путешествие в Афонские монастыри“ (ч. II, отд. I, стр. 39—84).

В нашата научна литература за Панкратиевото житие накратко споменават Марин Дринов (Из старобългарската книжнина. Съчинения, II, стр. 459), Юрдан Трифонов (Беседа на Козма Презвитер . . . СпБАН, XXIX, стр. 73—74), В. Сл. Киселков (Проуки и очерти, стр. 128) и др.

Ако в науката все още няма по-цялостно проучване върху житието на Панкратий и ако все още не е публикуван неговият текст, междувременно се появиха вести за отделни преписи на житието. Наистина за всички преписи, поне докато не се дадат повече подробности за тях, едва ли би могло да се приеме, че възхождат пряко към превода на Йоан Презвитер, защото никак не е изключено в по-късно време в отделните славянски страни (България, Сърбия, Русия) да е бил направен нов превод на житието. Сегашните библиографски вести не дават възможност да се констатира такова единство или различие — това е задача на по-специално проучване, основано на обилен материал за съпоставки. С оглед на това по-долу изнасям библиографски вести за познати преписи на Панкратиевото житие, които са били значително повече, отколкото знаем сега. Безспорно след време тяхното число ще се увеличи.

1. Хилендарски препис. Пергаментен ръкопис от XIII в., сръбска редакция. Ръкописът, съдържащ само Панкратиевото житие, не е запазен изцяло, липсват начални листове. В сегашния си вид има 140 листа, не много четливо писмо. Листове 88—93 и 102—109 са писани на хартия. Изнесен е от Хилендарската библиотека от епископ Порфирий Успенски и сега се съхранява в Ленинград — Публична библиотека „Салтиков-Шчедрин“, сбирка Успенски, № Q п. I. 33.[2]

Първа вест за него в научната литература дава В. И. Григорович,[3] който привежда и приписката на сръбския йеромонах Прохор, намираща се на чистото поле на сегашен лист 74: „Сїю кнїгȣ читах и азъ многогрѣшный їеромонах Прохѡр Сербин, постриженецъ мн҃стыря Крȣшедѡла, иже такожде именȣется цр҇ская, деспотская Лавра, во фрȣшской горѣ, во предѣлех Сирмїйских. Ѡбаче за скȣдоȣміе мое или что ино препятїем бяше, весма мало ползовахся. Дарȣи̓ же, г҃сди, прочим имȣщим виникнȣт[и] в ню лȣчшїи разȣмъ к полезномȣ чтенїю и слышанїю.“

---

[1] А. Н. Веселовский. Из истории романа и повести. Сборник ОРЯС, XL, 1886, стр. 70—72. Вж. още Приложения, стр. 69—78. Веселовски обобщава: „Несомненно, что Панкратиево житие переведено было совместно с Антониевым; интересно, что ни одна из трех рукописей не присоединила к последнему и первого, сохранившегося в сербском списке XIII—XIV века, недавно поступившем в собственность Императорской Публичной библиотеки из собрания еп. Порфирия. Начало жития, разобранного и отчасти пересказанного еп. Порфирием, утрачено, и в середине его есть недочеты, которые пополняет сообщаемый далее пересказ греческого оригинала“ (стр. 71).

[2] Е. Э. Гранстрем. Описание русских и славянских пергаменных рукописей. Ленинград 1953, стр. 98.

[3] В. И. Григорович. Очерк путешествия по Европейской Турции. Москва 1877, стр. 31—32. Приписката е печатана и от Е. Э. Гранстрем. Пос. съч., стр. 98.

На свой ред друг руски учен, архимандрит Леонид, посетил също Хилендар, с прискърбие отбелязва: „Обозревая в первый раз Хилендарское книгохранилище в 1866 г., мы не нашли в нем из числа рукописей, упоменаемых у Григоровича: а) сокращенного Номоканона...; б) житие св. Панкратия, рукописи, писанной на пергамене, с надписью иеромонаха Прохора Сербина..., жалующегося на невразумительность языка перевода, что и неудивительно; ибо перевод этого жития, как известно, относится ко временам отдаленным и, вместе с Паренесисом св. Ефрема Сирина, упоминается в описи русского Афонского монастыря Ксилургу (Древоделя) еще в XII веке. Где делись эти ценные рукописи, мне сказать не могли.“[1]

Порфирий Успенски дава най-много подробности за този препис на Панкратиевото житие.[2]

У нас Марин Дринов, въз основа на горепроведената бележка на сръбския монах Прохор, прави такъв извод: „Види се, че тоя препис е много стар и че в него доста добре е запазен старий ни език, та затова може би сърбский йеромонах, който трябва да е живял около края на миналий век, не е можел да го разбира. Много е желателно да се подири тоя драгоценен за нас паметник, да се опише поподробно, па и да се обнародва поне един извод от него.“[3]

2. Ръкопис от XVII в., № 124 в библиотеката на Воскресенския манастир. То има наслов: „Житїе и чудеса св. Панкратїя бывшаго епископа Тавроменїи, описаное Евагрїемъ, въ ѳ҃. день їюля.“[4] Повече подробности не са известни за преписа.

3. Синодален препис. Намира се в ръкопис № 82 на Синодалната библиотека, на хартия, сръбска редакция. На лист 198б има бележка от преписвача: „Многогрѣшнїй Михо прѣчрьтави сиѥ.“ За този ръкопис извести П. А. Лавров: „Интересно, что напр. житие Панкратия в рукописи № 82 Синодальной библиотеки разбито на две главы под разными числами месяца. Перевод жития весьма старый. Часты грецизмы. Многих слов нет в словаре Миклошича. Список сербский бумажный позднее пергаменного из собрания преосв. Порфирия, но превосходно сохранившийся. Славянский текст представляет местами отклонения от греческого списка Синод. библиотеки, а также и от другого, которым пользовался А. Н. Веселовский.“[5] В добавка към статията си

---

[1] Леонид. Славяносербские книгохранилища на святой Афонской горе, в монастырях Хилендаре и святом Павле. Чтения ИОДР, 1875, кн. I, стр. 17—18.

[2] П. Успенский. Пос. съч., стр. 39—84.

[3] М. Дринов. Съчинения, II, стр. 459.

[4] Амфилохий. Описание Воскресенской Новоиерусалимской библиотеки. Москва 1875, стр. 73.

[5] П. А. Лавров. Новое похвальное слово Климента Словенского. Известия ОРЯС, III, 1898, кн. 4, стр. 1091.

Лавров сочи мястото и заглавията на поместените в ръкописа части из Панкратиевото житие. На лист първи: „Мс҃ца иоулїа вь ѳ҃. дн҃ь Ѥвагриꙗ еп҃скпа ѡ житїи и чюдесѣх ст҃го Панкратиꙗ Тавромениѥ бывша еп҃скпа“, а на лист 96 е другото извлечение: „Мс҃ца июнїа вь г҃. дн҃ь мꙋчениѥ ст҃ыѥ Сегиѥ и Соусаны.“[1]

Подобно на Антониевото житие, и житието на Панкратий Тавроменийски, макар и отдавна добре да е съзнавана необходимостта от обнародването му, досега не само че не е публикувано изцяло, но дори и отделни части от него не са достояние на науката. Познато е само по преразказ на съдържанието му.

Една от причините за това безспорно ще е обширността на житието, което впрочем важи и за Антониевото житие. Важно е, че предишните учени, заангажирани с много други научни проблеми, не са успели да издадат житието или откъси от него. И понеже то се свързва с името на един високо образован и трудолюбив български книжовник от времето на цар Симеон, наложително е българската наука да обърне повече внимание на това житие и на неговия преводач, да се заеме с издаването в цялост на двете обширни жития (най-добре би било фототипно), за да улеснят научните изследвания в областта на литературоведението и езикознанието. Всички руски учени, които са работили непосредствено с преписите на житието, сочат твърде стариння език, възхождащ към първоначалния превод на Йоан Презвитер, речниковото богатство на превода, отклоненията спрямо гръцкия първообраз. За историята на българския език преводът дава благодатен материал. Интересно би било напр. да се съпоставят езиково двата превода — житието на Антоний и житието на Панкратий — разбира се, доколкото е запазен първоначалният превод в по-късните преписи, по които ги знаем сега.

Изхождайки от такива мисли, счетох за полезно да обнародвам незначителна част от житието на Панкратий, както постъпих и с Антониевото житие. Цялостното отпечатване на тези жития може да бъде предмет на друга публикация.

* * *

... Исконь[2] ѡнь бл҃жныи мл҃твоу приидє к' намь, лицѥ имыи ꙗко видь ѡгна (?), испльнь дара ст҃го дх҃а, ꙗко же нє смѣти се мнѣ. И Лоукаѡниидоу приближити се к немоу. И призвавь ны оубо, рече к нама бл҃жны: Чедѣ, мои годь ѥⷭ оубо бжⷭьтвьноую хвалю и приимемь хоудаꙗ брашна. И тоу наче слюжьбоу. И скончавьшоу се всемоу хвалословлению, сѣдѣшимь намь, разломивь хлѣбь и ꙗдьшимь се намь похоудоу на ... И пакы

---

[1] П. А. Лавров. Пос. съч., стр. 1396. В старославянските ръкописи много по-често се срещат други две съчинения, посветени на Панкратий — проложно житие и служба, защото те имат не само практическо-култово предназначение, но и защото са далече по-кратки от пространното му житие.

[2] Понеже снимките, с които разполагам, не са много хубави, на някои места четенето на текста е несигурно, а на други — невъзможно. Давам текст от лист 1 до лист 5.

бл҃жны кь Лу[ка]ѡиндоу гл҃ати: Тако ти страха Хⷭ҇ва, Лукаѡинде, сповѣждь ми ꙗвѣ, како те приѥ Воинфантиѥ? Лукаѡиыд же рече кь бл҃жноѡмоу: Тако ми страха Хⷭ҇ва, Панкратиѥ, не скрихь ѿ тебе слова . . . Нь и се, ѥже ти гл҃ахь, тако се ѥⷭ҇ створило. Бл҃женыи же чⷭ҇тьнымь лицемь накыноувь, гл҃а Лукаѡиндоу: Вѣдѣ, чедо, . .

И ꙗко видѣше множьство, напрегоше ѡроужиꙗ своꙗ. Сыи ѥ҃. сьть вьпиꙗхоу же глⷭ҇амь крѣпькомь. Вьтекьше же воины Воинфантиѥвы, гл҃ахоу нечⷭ҇тымь ѥрѣемь: Моужии, что вьпиѥте, что крамолоу творите? Ѥрѣи же ѿвещавахоу: Да вьзисканиѥ боуⷣть и видимь мѣсто, слѹчивьшеѥ се бо҃у нашемоу чⷭ҇томоу фальконоу. Ѡтроци же рѣше к нимь: Моужикь веⷱ҇роу ѥⷭ҇ и прѣшьль ѥⷭ҇ иже дн҃ь. Нь идѣте и оутрѣ пакы вьзисканиѥ творите. Соуть бо и дроузии пришли гⷭ҇а нашего. И таковыхь безь чина и безь глⷭ҇а вьне вьздвизаюте. Безоумныхь бо и немлⷭ҇рдьныхь моужь ѡбычаи творите акы не воуⷣщеи, что подьимете. На соудь пришьⷣше ѿ прѣданыхь ѿци ѥлиньскыми. И моужи же кь ѡтрокомь рѣше: Сице ѿвѣты створите кь старѣишинѣ, ако же того раⷣ приидохомь, да тоу соущимь и дроугомь твоимь. Вьзисканиѥ бесѣдѣ сиѥи боуⷣть, ꙗко же оуставы творахоу, боуѥсть прѣбываюⷮщоую, покающе бестоуд'наго прошениꙗ. Испоустывь ѡтрока вѣрьнаго, реⷱ҇: Иди и рьци оуродивымь моужемь тѣмь: моудрии хоуⷣзы, вы вѣсте нашь ѡбычаи, ꙗко вь сицѣвь годь не гоⷣиꙗхь дѣль тацѣхь не прикасаѥмь се, и пакы ни жрьтвамь твореиниѥ годь ѥⷭ҇, понеже бо . . .

Хотѣаше бо добры Воинфантиѥ сиѥ ѿгнати ѥ, да сⷮомоу Панкратию . . . Слышещь же сиѥ скврьныи . . . ѿ ѡтрока, вьзьвратише се смѣрении ѡсрамлении, идѣхоу скрьбеще и оумиленѣ млчоуще се по нечоувьствьнѣмь фальконѣ, сицѣваꙗ гл҃ще: Гдѣ добролѣпиѥ твоѥ, чⷭ҇тны фальконе, гдѣ ѡбразь великаго твоѥго капища? Како безьвѣстни бⷭ҇ы ѿ своихь любовникь, чⷭ҇тыи фальконе? Да не быхомь нарицали се ѥрѣи твои, всѣхь б҃зи трѣбы приѥмлють, раⷣоующе се, тьчию твоѥѥ бысть. Ѡ, Во[ин]фантиѥ, како забы тако вьскорѣ великаго б҃а фалькона, створьшаго ти великыѥ промыслы? Како не родиши ѡ немь, нь ѡбѣдь Лукаѡиндовь паче ѡбѣда и пира чⷭ҇таго фалькона створи имь. Воинфантиѥ, кто ѿ тауроменит . . . тако коли ꙗко же тыи, ꙗко же спѣхомь великомь трѣбы, семоу чистомоу творꙗше и великомоу фалконоу. Кто ти вьзревнова толицѣ любьви, ѡ Воинфантиѥ. Не аще ли трѣба и створіаше се, и вльшьбы крѣпкы ѿ присѣдещихь бѣсовь не приимаше?

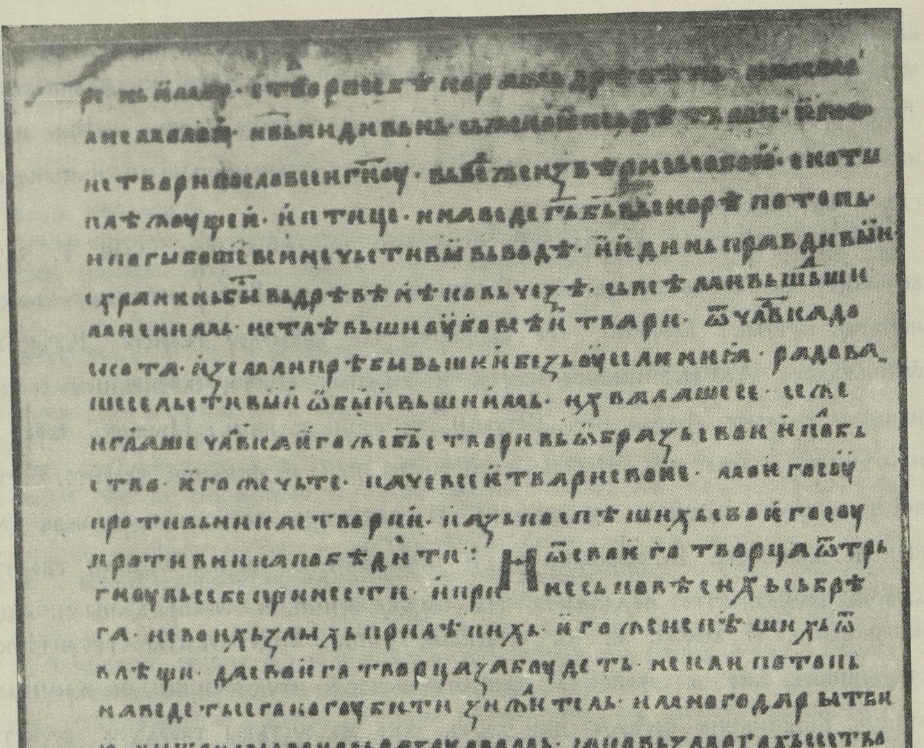

Житие на Панкратий — ръкопис от XIII в. Хилендарски препис

Тои трапезы ненаслаждаше се ни хлѣба, ни вина, ни прокыѥ потрѣбы не приимаше. Нн҃ꙗ же и раскажень виде и на мⷭ҇ть не прѣведе се ѡ бози... и Диоу великаꙗ богыни, Аронова дьщи, и Арѳемь, ѿ братоу, чоужди соущи вь до воли же мнозѣ и прочии бози, да не прѣдь вами ꙗвить се непобѣдьнии и велиции. Ѡ фалконѣ, велицѣмь бозѣ, еже идѣꙗше коупно с вами, нь вьзискающе, блудѣте сего пагоубы. Сицѣ оубо плачоуще и доше... То и гл҃ати к нимь не можаше, нь бѣꙗше зиꙗѥ оусты, не проста нѣмь леже, тьчию ѡчима вьзмѣтаѥ бѣꙗше. И бѣаше видѣти и ѥрѣѥ стоудьныѥ, зѣло побѣждены и вь невѣрьствии мнозѣ соуще, силою г҃а нашего І҇ⷭа Хⷭ҇а и молитвою добраго ѡ҃ца и оучителꙗ Панькратиꙗ.

Воинфанти же, ѥгда бы и мльчаниѥ вечерь тьмѣ, призвавь Лукаѡинда, рече к немоу: Идѣмь, дроуже вѣрныи, кь пастырю. Притекь же Лукаѡиндь к нима, рече: Да оуготовить се г҃нь мои... Панькратии ѡблѣче се вь чистою и истинноую ѡдеждю свою и сѣде на прѣст[олѣ] своѥмь ꙗко же ѥⷭ҇ лѣпо чистителѥмь и ѥпⷭ҇помь. И принесь чⷭ҇тьныи крⷭ҇ть и ѡбразь г҃а нашего І҃с Хⷭ҇а и прѣст҃ыѥ и прѣчⷭ҇тыѥ влⷣце нашеѥ б҃це и бжⷭ҇твьнааго апⷭ҇ла Петра, постави и прѣдь собою. Воинфанти же и ть ѡблькь се вь достоиноую ризоу упатьскоую и вь ѡкроиницю старѣишиньства ѥго, прииде, идѣже бѣꙗше бл҃женыи Панкратии. И вьшⷣь же и видѣвь ст҃го, повелѣвь, же азь... ѥмь сего за роукоу вьставихь. Вьставь же [въса] с трепетомь и вьзоупи, рекыи: Великь б҃ь Панкратиѥвь, иже ѥсть поустиль славоу свою на ны, вѣроую, І҃се Хⷭ҇е, истинны б҃е, проповѣдаѥмыи ѿ Панькратиꙗ, раба твоѥго, и славлю всечⷭ҇тьноѥ и великоѥ име твоѥ.

. . . .

Великыи Панькратии рече кь Лоукаѡиндоу: Чедо, повели вьнести потрѣбоу, да вькоусимь брашна. И поменоувь бл҃женыи Петра апⷭ҇ла, вьшⷣьша на стльпь и до ломлѥниѥ хлѣба створьша... словесемь Панькратиѥвѣмь. И гл҃а пакы кь Воинфантию: Чедо, аще велиши да вьнидоуть и ѿ дроугь ти, ими же велиши. Воинфанти же рече: Нии, ѡ҃че, нии, не оу врѣме. Лукаѡиндь же повелѣ ѡтрокомь своимь и принесоше оухищрениꙗ ѿ ꙗдии. Ѡтроци оубо вьзьмьше ꙗдь, не вьнесоше, идѣже бѣꙗхомь. Нь истекьша азь и Лукаѡиндь, вьнесохомь ꙗдь и поставихомь трапезоу тьщоу. Поставихомь потрѣбьнаꙗ на нꙗ и бѣꙗхоу же сии: хлѣбь ѡтроубьнь ѥдинь, сь зелиѥмь и великы рыбы плать, и прокыѥ рыбы, и дроугыѥ ꙗды с медомь и воиꙗми сметены. Сѣдь оубо бл҃женыи, повелѣ Лукаѡиндоу сѣсти ѡ десноую, а Воинфантию ѡ лѣвоую страноу. И прѣломивь хлѣбь, пода Воинфантию, рекыи: Подаю ти хлѣбь ѿ моѥѥ роукы, приими с нимь и послоушаниѥ. Всакоѥ добро ты, чедо Воинфантиѥ. Напитавьше се ꙗды и похⷣоу вьстахомь, бл҃годарьствоующе б҃а. Бл҃женыи же Панькратии сподоби се к намь, рещи: Чеда моꙗ ѡ Хⷭ҇ѣ Іⷭ҇ѣ, свршенѣ бывьши потрѣбѣ пльтьнѣи, створимь и дш҃евьныи покои.

И вьскорѣ ѡставльше прѣдлежещаꙗ, идохомь творити слоужьбоу. Бл҃женыи же вьзложивь оурарь и вь фелонь ѡблькь се прѣзвутерьскаго чина, варивь ны, вьниде вь иноу клѣтьцю, рекыи: Створимь ѡбьщьноую хвалю. Вьспросивь же сьсоуда добровоньна и помоливь се, блгвⷭ҇ивь, дасть мирь. Ꙗкоже начехомь бжⷭ҇твьноую хвалоу и коньчахомь похвальныиѥ (sic) пѣсни и потомь ѡб нощьницю, по ѡбычнааго вьреждениꙗ чиновнааго и принесохомь до страшьныѥ хвалы, трьс҃тыи пѣсни серафимьскыѥ, и напрасно оуврьзе се кровь клѣтьныи и мльнии ѡсвѣти ны. Мы, иже оужасни бывьше, падохомь лицемь на земли, ꙗкоже мнѣти се намь гороущемь. Приближивь се оубо бл҃женыи, вьстави ны, гл҃е: Вьстанѣте, чеда, не боите се ничесоже. То бо присѣщениѥ ѥⷭ҇ г҃а нашего Іⷭ҇а Хⷭ҇а, то ѡсвѣтить и ваша срⷣца на оувѣдѣниѥ, что ѥⷭ҇ хотѣниѥ ѥго сьврьшеноѥ и добрѣ вьгождениѥ присно. Вьставьше оубо сь трепетомь, ничто же видѣхомь, нь тьчию ст҃го стоѥща. И скончавь оубо молитвоу, сѣде. И повелѣ Лукаѡнидоу и Вонифантию близь себѣ сести. Вонифанти же ѿвещаваше кь бл҃женомоу Панькратию: Чьстьныи ѡч҃е, волиши ли ны сѣсти? Ти тако приближить се воскь кь ѡгню, а не растекь се, ищезнеть. Како мы приближим се тебѣ, тии не иждежеть нась. Ѡкроужаѥи тебе пламы, иже видимь на тебѣ, ѥгда бо бл҃женыи оурарь и фелонь. . .

Бл҃женыи же ѿвещавь, рече: Чедьца моꙗ ѡ гдⷭ҇ѣ Іⷭ҇ѣ Хⷭ҇ѣ, приближите се кь мнѣ, тьчию вѣроующе вь ѡц҃а и сн҃а и ст҃го дх҃а и не иждежете се. По словеси же Панькратиѥвоу пристоупише и припадоше кь ногамь ѥго. Ѥже вьставивь близь себе, повелѣ сѣсти. Гл҃а оубо бл҃жень (sic) Панькратии кь Вонифаньтию: Хотѣꙗше ли ꙗвити се, чедо Вонифантиѥ, лицю нашемоу, се виденье видиши и видовати имаши донели же хощеть г҃ь нашь Іⷭ҇ь Хⷭ҇ь. Вонифаньтии же кь бл҃женомоу ѿвещаваше: Ѥи, ст҃ыи бж҃ии, и видѣхь, и виждоу вь тебе ѥзыкь ѡгньнь, страшьнь, и не тьчию ть, нь и всего акы ѡгньнь виждоу те. Призвавь же ме бл҃женыи, рече: Чедо Ѥу҃агриѥ, принеси ми ѥу҃аглиѥ и хартиѥ, вь нихь же повѣсти соутъ, и трьѥ ѡбрази, иже бѣше прѣдь нами. Ѥгда ѡбнощьноую хвалоу творимь сь кⷭ҇ртомь гⷭ҇а нашего Іⷭ҇а Хⷭ҇а, и створивь лѣпоую чьсть, сѣде. И ѿврьзь ꙗже ѿ Маꙗ ѥгулию, гл҃а ми: Се ми чти, чедо. Бл҃женыи же приѥ, ѥже бѣаше вь дьскахь писано. И ꙗкоже оубо начехь азь чисти, самь сказоваѥ, показовааше вьсь ѡбразь пльтьнааго строꙗ бж҃иꙗ словесе, ѥже прѣда ѥмоу бл҃женыи Петрь апⷭ҇ль и ѿ начела все имь сказа по ѡбрѣтеномоу, чтению ст҃го ѥуⷢ҇лиꙗ ѿ того, ѥже анⷢ҇лово пришьствиѥ кь бц҃и и ѿ нелѣже роди се, и како крⷭ҇ти се г҃ь и коѥжда сь чоудесы показоваше и на вещеи ѡсщениѥ и на вѣроу прихождаста.

* * *

Послоушаите,[1] братиѥ, и снидѣмь се вси и створимь дроугыи ковьчегь и оуготовимь дроугоую всоу потрѣбоу. И створихомь ѡбнощьноую мл҃твоу наⷣ҇ сходомь. И тако вьзнесемь ст҃оѥ ѥго тѣло, ѥгожѣ бⷭ҇ы слово прⷣ҇ѣ вьсѣми. Скоро оубо принесь камениѥ тесано лакедомоньскоѥ, створихомь гробь и клѣть, малю вьчиненоу. И придоше моужиѥ добрѣговѣюще и стахомь врьхоу схода, створьше ѡбнощьницоу и лѣпоѥ пѣниѥ. И принесомь ѡдрь и ѿврьзохо[мь] двьри схода, снесомь и ѡдрь. Азь и Таꙗнь и Лоукаѡнидь сь Воинфаньтиѥмь, и ѿкривьше злато и сребро, ѥже бѣ Воинфаньти створиль, и оузрѣхомь тѣло бл҃женааго и бѣꙗше ꙗко свѣть, не имы капле ѿ раскропленыиѥ (sic) крьве, ни ножьнааго, ни каменьнаго, ни дрѣвѣнааго врѣда. Нь бѣ бѣꙗше (sic) все цѣло, ꙗкоже видѣти бѣше. Ѡ семь сконьчавающе се слово прⷪ҇рчьскоѥ: Г҃ь схранить все кости ихь, и ни ѥдина ѿ нихь не скроушить се.

Видѣвь оубо Воинфаньтии великоѥ и прѣдивноѥ чоудо, ꙗко вьмѣшеноѥ все ꙗзвами и крьвию тѣло, ѡдеждами и пльтию чисто акы свѣть, всачьско блⷣ҇гтию Хⷭ҇вою ѡсвѣти се. Вьшьⷣшоу же чⷭ҇тьномоу тѣлоу ѿ глоубины тоѥ, напльни се добровониꙗ мѣсто, скоро оубо поусти и скрозѣ градь, ꙗкоже снити се вьсѣмь и видѣти бл҃женааго Панькратиꙗ. Сниде се оубо вьсь градь, моужи и жены, сьсоущими младѣньци, и вьходеще, покланꙗхоу се тѣлоу бл҃женааго. Слава ти, Хⷭ҇е, б҃е нашь, слава и славещеѥ тебе, твореи чоудеса стыми своими, иже и Панькратиꙗ сицѣ вьславивь. Николи же бо сицѣ добра оуханиꙗ воне не ѡбрѣтохомь.

Тако оубо вьсѣмь видѣвшемь бл҃женааго и насытивьшемь се доброоуханиꙗ того, вьзехомь и положихомь вь гробѣ, иже бѣхомь створили, ѿ камениꙗ тесана, написавь на камыцѣ ѥдиномь, иже на вьстокь, повѣсть малоу: Чисть имоущимь оумь, паче разоумѣвающимь. Всего житиꙗ ѥго бѣꙗше же написано сицѣ. Мⷱ҇никь малыи сь Панькратии живь лѣⷮ҇ п҃.

Повелѣхь оубо послѣжде снити ѡтрокомъ вь сходѣ, идѣже бѣхомь прьвѣѥ положили бл҃женааго и вьзнесоше злато и сребро. И вьз’мьше прьсть, напльнихомь сходь, златомь же и сребромь створихомь сьсоуды цр҃квьныѥ.

---

[1] Тази втора извадка е на листове 136—140, направена по самия ръкопис през 1966 г.

Миноувьшимь же .м҃. дн҃и по сконьчании блж҃енааго, гл҃ахь игемоноу: Идѣмь вь Роумы, ꙗко же ны повелѣ ст҃ыи Панькратии. И створивьшемь оубо корабль и оуготовивьшемь ѥже на потрѣбоу все, избравьше моуже, ꙗже добрѣ говѣющеѥ, ѿплоухомь вь Роумы, г҃оу нашемоу помагающоу намь и поустивьшоу ан҃гль свои ити с нами. Дошⷣьшемь же намь вь великыи градь Роумы, бѣꙗше же блж҃еныи апⷭль Петрь прооувѣдѣль дх҃омь, ꙗко придохомь и оученикомь своимь проповѣдаль, ꙗко Ѥвагрии, оученикь Панькратиѥвь ѥпⷭпа Таѵроменьскааго, приде к намь, понеже Панькратии оумрѣ. Ꙗко же приближихомь се кь вратомь градьныимь, изиде апⷭль Петрь сь старѣишими оученикы своими и срѣте ны. Ꙗко оубо оузрѣхомь апⷭла, падохомь на ногоу ѥго. И вьставьшоу ми и целовавь ме, гл҃аше: Сь здравь приде дх҃овнааго питѣниꙗ питѣниѥ. Азь же пакы падь на ногоу ѥмоу, гл҃ахь: Сь здрава ѡбрѣть оученика г҃а нашего Іⷭа Хⷭа и оучителꙗ страньскааго, свѣтителꙗ всеѥ вьселеныѥ. Ꙗко оубо вьнидохомь вь ѥдино мѣсто мальчально, ѥже хотѣхь гл҃ати азь, апⷭль Хⷭвь, ꙗко же бывь с нами дх҃омь, гл҃аше все, слоучивьшеѥ се намь, и рече кь мнѣ: Чедо Ѥвагриѥ, ѥже хощеши гл҃ати к намь, все оувѣдѣхомь блⷣтию Хⷭвою истиньнааго б҃а нашего. Прѣими оубо, чедо, ѥпⷭства града вашего. И по в'семоу, ꙗкоже видѣ Панькратиꙗ, оучителꙗ своѥго подражаи, не боле, ни хоужде паче повелѣнааго ти тѣмь створи.

Изидохомь оубо и створивь ѡбѣдь апⷭль, приѥмь моуже града нашего. Ходивьшемь оубо намь вь градѣ .м҃. дн҃ии, призвавь апⷭль вѣрьныѥ все и старьчьство, и створи лѣпоѥ вьреждениѥ, и да ми причестиѥ ѥпⷭпьства града сего. По гравлению своѥго оучителꙗ, гл҃а ми, ходи, понеже и тыи ѿ нась приѥть. Вьсь оубо оуставь ц҃рквьныи прѣдавь ми, ѿпоусти ме.

И поимь Вонифаньтиꙗ сь собою и все воѥ, придохомь вь градь нашь, мирь приѥмьше ѿ блж҃енаго апⷭла Петра. Тако оустрои г҃ь нашь І҃с Хⷭь, ꙗже ѡ нась все мл҃твою ст҃го Панькратиꙗ добраaго пастырꙗ и оучителꙗ. Потомь гл҃ахь Вонифаньтию: Приди, чедо, и прими блⷣгть ст҃го крьщениꙗ. Вонифаньтии оубо сь поущениѥмь срⷣчьнымь пришьдь вь ст҃оѥ кр҃щениѥ акы вѣр'нь, зѣло всь б҃оу прилѣпи се, дн҃ь и нощь неѿстоупаѥ гроба ст҃го. Тьчию бо ꙗко створи положениѥ ризь ст҃го кр҃щениꙗ, призвавь моужа нѣкоѥго добра и довольна и вѣрьна зѣло, постави и игемона надь градьными потрѣбами. И ѡстригь власы главы своѥѥ, с нами бѣꙗше присно.

ПИСМО НА ЯКОВ СВЕТОСЛАВ ДО РУСКИЯ МИТРОПОЛИТ КИРИЛ III

Малко са оцелелите преки свидетелства за твърде оживените книжовни връзки между българи и руси през средновековието. Едно от тези ценни свидетелства е писмото за изпратена от княз Яков Светослав българска ръкописна книга в Русия през 1262 г.

Татарите, които покорили окончателно руската земя през 1239—1240 г., извършили големи опустошения, нанесли неизмерими щети на руската култура и литература. Тъкмо поради това киевският митрополит Кирил III (към 1242—1281), чието седалище се намирало на север в гр. Владимир, отправил молба към деспот Яков Светослав да му изпрати книгата „Кормчая“ (Номоканон) — сборник от църковни и граждански закони, нужни за благоустрояването на руската църква. По произход Яков Светослав бил руски княз, забягнал от родината си по време на монголските нашествия. Цар Иван Асен II го назначил за управител на област в Западна Стара планина. През царуването на Константин Тих (1257—1277) Яков Светослав придобил голямо влияние в българското царство, поради което бил издигнат в сан „деспот“. Руският произход на Яков и високото му обществено положение в българската държава дали основание на митрополит Кирил да се обърне с молба към него за снабдяване с необходимата книга. Писмото на Кирил до Яков е изчезнало, но за щастие запазено е писмото-отговор на Яков Светослав до митрополита. Той величае Кирила, когото счита за избран от бога руски пастир, учител на цяла Русия, светилник на църквите на богоспасяемия град Киев.[1]

Яков Светослав издействувал от българския патриарх сборника „Кормчая“, който се съхранявал в търновската патриаршия, и поръчал на книжовника Йоан Драгослав да го препише. Изпратената в Русия българска книга залегнала в живота на руската църква, дето получила голямо разпространение; от нея са били направени нови руски преписи, познати в две редакции, каквито са напр. Софийска (Новгородска) кормчая от 1282 г., и Рязанска кормчая от 1284 г.

Според проф. Ив. Снегаров „тоя Номоканон се е появил на гръцки език във Византия може би не по-рано от половината на XII в. като отделна редакция (съкратен текст на каноните с тълкувания предимно от Аристин, отчасти от Зонара и други тълкуватели). Тази редакция била преведена на славянски вероятно в Атон през втората половина на XII в. или в началото на XIII в.“[1]

---

[1] Повече подробности за Яков Светослав вж. у В. Н. Златарски. История на българската държава. Т. III. София 1940, стр. 322—323, 456—457, 499—519.

Писмото-отговор отдавна е познато на науката — обнародвано е от А. Востоков през 1842 г. в ценния му труд „Описание русских и словенских рукописей Румянцовского музеума“ по ръкописна „Кормчая“ от XVI в., № CCXXXII (стр. 290—291). Освен това намира се още в ръкописни „Кормчии“ № CCXXXIII и CCXXXIV на същата сбирка, пак от XVI в. Издадено е също от И. И. Срезневски по ръкопис на бившата Петербургска духовна академия, из сбирката на Софийската библиотека, № 1175 от 1552 г., към чийто текст привежда варианти по Румянцовските преписи № 232 и 233.[2]

В нашата научна литература отдавна е обърнато внимание на това писмо, както и на предхождащата го встъпителна бележка на преписвача Йоан Драгослав, понеже представлява особен интерес не само за историята на руско-българските културни и политически връзки, но и за попълно очертаване на книжовния живот в страната. Може би най-напред за него у нас заговорва Д. Ганчев в доста обширното си проучване „Обозрение на сношенията между руската и българската църкви“[3], дето обнародва изцяло старославянския текст на писмото заедно с приписката на Йоан Драгослав.

Все така като ценен исторически извор то е предмет на внимание в издирванията на П. Ников — Българо-унгарските отношения от 1257 до 1277 година,[4] В. Н. Златарски — История на българската държава (т. III. София 1940, стр. 322—323, 456—457, 499—519), Ив. Дуйчев — Стара българска книжнина. Кн. 2 (София 1944, стр. 64, 351—354), Ив. Снегаров — Духовно-културни връзки между България и Русия през средните векове (X—XV в.) (София 1950, стр. 50—54).

Въпреки значителната досега научноизследователска работа все още остават някои неизяснени въпроси, свързани с писмото на Яков Светослав. Проф. Снегаров напр. основателно запитва защо руският митрополит „не се обърнал към самия търновски патриарх с молба да му изпрати препис на своята „Кормчая“, а поискал посредничеството на един свой сънародник-бежанец, който успял да заеме високо положение в Търновското царство — деспот Яков Светослав“[5]. Причините наистина не са ясни, но безспорна предпоставка за такова искане ще да са общенията — културни, църковни и политически — между българи и руси, добрата осведоменост в Русия за културното състояние на близкия по вяра и език български народ; не бива да се изключва също взаимодействие и в политическа насока, каквото напр. представлява бягството на Иван Асен II при руския княз в Галиция; такъв характер има и дейността на русите Ростислав Михайлович и Яков Светослав, все от средата на XIII в.

Изказвайки съжаление, че приписката не дава никакви вести за личността на „Йоан, наричан Драгослав“, Ив. Дуйчев запитва „бил ли е той само преписвач или преводач от гръцки?“[1] Място за такова колебание обаче няма, тъй като сам Йоан съобщава, че заедно с още двама книжовници преписали книгата: „Мы жє раздєлнвшє на трн чѧстн, нспнсахѡм за .н҃. дн҃н . . .“ От друга страна, недопустимо е да се приема, че до средата на XIII в. българската църква е била без тази важна канонична книга. Напротив, тъкмо нейното наличие е причина киевският митрополит да поиска за себе си препис от нея. От трета страна, наличието на българизми в най-стария сръбски препис на „Кормчаята“ — Иловацкия препис от 1262 г., възхождащ към времето на сръбския архиепископ Сава, показва, че той има връзка със съществуваща вече българска редакция на това канонично съчинение.

---

[1] Ив. Снегаров. Духовно-културни връзки между България и Русия през средните векове (X—XV в.). София 1950, стр. 53.

[2] И. И. Срезневский. Обозрение древних русских списков Кормчей книги. Сборник ОРЯС, LXV, 1899, стр. 60—61.

[3] Наука. Научно-книжовно списание. Пловдив 1882, кн. I, стр. 75—76.

[4] Сборник БАН, XXI, 1920, стр. 114—119. На стр. 115 е даден новобългарски превод на писмото.

[5] Ив. Снегаров. Пос. съч., стр. 51.

Открит остава все още и въпросът за времето, когато е писан самият ръкопис, а съответно и писмото на Яков. В самия ръкопис посочването не е ясно, внимание на което обърна още първият издател на текста Востоков, който пише: „Показание года от ошибок писцовых сделалось неясным: ѕѱо҃н можно читать 6778, хотя над о҃н поставлены только кавычки, когда обыкновенно над гласными ставится, а не числительные титла. Если є́ нндⷮн значит 5 индикта, то год должен быть ѕѱо҃ (6770=1262), ибо оный действительно был 5 индикта, а 6778=1270, был 13 индикта. В других двух списках . . . место сие читается: ѕѱо҃н єдннн̂. Последнее слово есть очевидная бессмыслица, произшедшая от є́ нндн̂.“[2] От своя страна у нас Ив. Дуйчев е склонен да приеме 1270 г., пишейки: „На бележката на издателя относно написа ѕѱо҃н єдннх може да се възрази, че тук вероятно трябва да се чете: ѕѱо҃н (6778=1270) един[адесети] и[нди]х[ъ], което е било разбрано погрешно от преписвачите като є нндн̂. Въпросът не може да се смята окончателно решен в полза на това второ четене.“[3] Аз съм по-склонен да приема схващането на Востоков като по-правилно, макар то да е изказано преди повече от 120 години.

Писмото дава следните по-конкретни вести: 1) високото обществено положение на Яков Светослав, неговия произход и връзки с Русия; 2) името на киевския митрополит Кирил III, осъзнатата от него нужда от книгата „Кормчая“, сведенията му за наличие на подобна книга в България, поради което я иска именно оттам; 3) книгата била преписана за 50 дни от трима преписвачи, за да се ускори изпращането ѝ в Русия; 4) името на единия преписвач, вероятно най-важния, отговорника на делото, е Йоан Драгослав, за когото други вести изобщо нямаме; 5) споменат е българският цар Константин Тих (1257—1277); 6) говори се за български патриарх, обаче неговото име не е отбелязано (тогава патриарх е бил Йоаким II или Игнатий); 7) личат добрите отношения между Яков и патриарха; 8) в България въпросното канонично съчинение е познато под име „Зонара“ поради участието на Йоан Зонара в съставянето на тази редакция на „Кормчаята“; 9) търновският патриарх изглежда посрещнал радушно искането на Кирил III и се съгласил да се приготви препис от екземпляра на търновската патриаршия, като поставил условие от нея повече преписи да не правят, а да се намира само в Киевската митрополия като ръководна книга — „а писаниемъ сию Зонароу да сѧ нигде не препишетъ, понеже такъ подобно естъ сеи Зонарѣ въ всѧкомъ царствѣ едииои быти на соборѣ“.

---

[1] Ив. Дуйчев. Пос. съч., стр. 352.
[2] А. Востоков. Пос. съч., стр. 291—292.
[3] Ив. Дуйчев. Пос. съч., стр. 353—354.

Писмото е хубава илюстрация не само на българо-руските книжовни връзки, но то добре говори и за състоянието на българската книжнина през средата на XIII в. Това състояние е напълно закономерно след продължителното и сравнително мирно царуване на Иван Асен II (1218—1241). От друга страна, важна е кореспонденцията между Яков Светослав и митрополит Кирил III не само по своето съдържание, но и заради това, че от нашето средновековие имаме оцелели съвсем малко документи от този род. Като говори за въпросната кореспондеция, съветският историк акад. М. Н. Тихомиров пише: „Замечательна сама возможность подобной переписки между киевским митрополитом и болгарским князем вскоре после татарского нашествия. Митрополит разоренной Руси обращается за рукописью в далекую Болгарию, которая сравнительно мало пострадала от татарских погромов.“[1]

По-долу обнародвам текста на писмото на Яков Светослав заедно с бележката на Йоан Драгослав по следните три преписа, от които само един досега бе печатан:

1. По южнославянска Кормчая от XV в., № 375 от ръкописната сбирка на бившата Киевска духовна академия, л. 144—145 (сега се намира в Ръкописния отдел на Централната научна библиотека на Украинската академия на науките в Киев, под шифър Дух. акад. 375).
2. По ръкописна Кормчая от XVI в., № CCXXXII на бившия Румянцовски музей в Москва (сега Държавна библиотека „В. И. Ленин“), л. 105 — печатан от Востоков в споменатия негов труд.
3. По ръкописна Кормчая от XVI в., № CCXXXIII на същата Румянцовска сбирка, л. 85, препис от който направих по самия ръкопис през 1962 г.

Киевски препис

Изволеніем ѡ҃ца и съвръшеніем с҃на и поспѣшеніем ст҃го дх҃а и помощіѫ ст҃ыѧ и пр҃чстыѧ вл҃дчца наша б҃ца и пр҃сно дв҃ца Мр҃іѧ и ст҃ых пр҃пдбных ѿць наших, оуставльших нам ст҃аѧ правила вселенских и помѣстных събѡръ, когда и в которое врѣмѧ и на ких мѣстѣх събравше сѧ изложиша правовѣрныѧ вѣры нашеѧ и възаконивше, оуставиша и предаша нам бг҃омь реченных по ап҃льских преданіих за безчисльнаѧ съгрѣшеніѧ наша, иж[е] сіают свѣтлѣе сл҃нца.

---

[1] М. Н. Тихомиров. Исторические связи русского народа с южными славянами с древнейших времен до половины XVII в. — Славянский сборник. Москва 1947, стр. 167.

Написана же быс[ть] сїѫ Зонара в лѣт ѕѱо҃и (6778) едних въ дн҃и бл҃говѣрнаго цр҃ѧ Костѧнтина, предръжащоу стол блъгарскїи, повеленїемь же и по цѣнѣ

Великаг[о] гд҃на Ꙗкова Свѧтислава деспотѣ болгарьскаго.

Мы же, раздѣливше на г҃. части, исписахом за н҃. дн҃їи, почавши мс҃ца ноꙗбрѧ і҃. дн҃ь, кончана же быс[ть] мс҃ца генварѧ з҃. дн҃ь. Азь же хоудооумныи и мнѡгогрѣшныи Їѡань, а зовом Драгославь, мл҃ѧ сѧ слезно: ѿци и братїѧ, четоущїи и преписоующїи, легко исправлѧюще, чтѣте, а не злословѣте, понеже не бѣх до тамо писець, нѫ паче бл҃гословѣте и помѧнѣте, Хс҃ же да сподобит всѧ ны ѡ деснѡѧ его стати въ страшныи дн҃ь пришествїѧ его съ всѣми оугождьшими емоу ѿ вѣка, емоу же подобает всѧка слава, чс҃ть и покланѧнїе съ безначалным ѿцемь и съ пр҃сно соущным сн҃ѡм и съ пр҃стым и бл҃гимь и животворѧщим дх҃ѡм, всегда и нн҃ѣ и присно и въ вѣки вѣкомь, аминь.

Бг҃ѡм избранномоу пастыроу и оучителю словеснаго стада правовѣрныѧ вѣры нашеѧ, ѿцоу ми по дх҃оу ст҃омоу, преѡсщ҃енномꙋ архиеп҃скпоу Кирилоу преславнаго града Киева. И о сем бл҃годари гьство ми пр҃пдбьствие твое, еже ѡ Х҃ѣ приѧвь азь писанїе ст҃го ти вл҃дчества, бл҃годарих ст҃оую ти мл҃твꙋ, преѡсщ҃енныи архиеп҃скпе всеѧ роускиѧ землѧ бл҃годръжавнаго родїѧ моего, их же ѿрасль и корень азь бых ст҃ых праѿць моих. Пишѫ тебѣ, възлюбленныи бг҃ѡм архиеп҃скпе Кириле протоѳроню, да сѧ словом твоим вселенаѧ роускаѧ просвѣтит. А писанїем сию Зонароу да сѧ никде не препишет, понеже тако подобно ес[ть] сеи Зонарѣ въ всѧком цр҃ствѣ единои быти на соборѣ, ꙗкоже ст҃їи ѿци оуставиша и предаша нам.

Того ради азь, испросивь ѿ патриꙗрха и препоустих за ст҃опочивших родителїи моих и за помѣна ради дш҃ю свою. И егда въздѣваеши пр҃пдбнѣи свои роуцѣ въ мл҃твах своих, не забываи мене. Того ради пишѫ ти, възлюбленныи мои архиеп҃скпе всеѧ роускиѧ землѧ, боуди вселюбо писанїе мое ст҃ии твоеи и бл҃сви, гн҃и, твоемоу смыслоу, съдръжаще сѧ по бл҃гдти бжїи и мирь ти ѡ гн҃и, преѡсщ҃енныи и превозлюбленныи и чс҃тныи архиепископѣ.

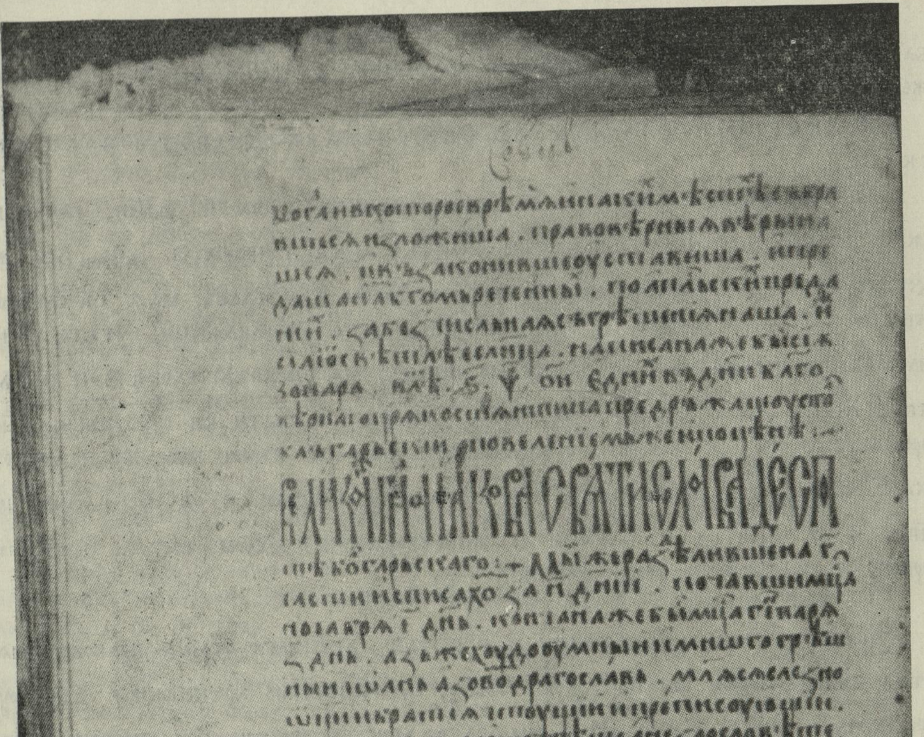

Яков Светослав — Киевски ръкопис от XV в., № 375

Кормчая № 232

Изволением о҃ца и свръшеніем с҃на и поспѣшеніемъ ст҃го дх҃а и помоцію с҃тыѧ и пр҃чстыѧ вл҃дчца нашеа б҃ца и пр҃сно д҃выѧ Мр҃іа и с҃тых пр҃пдбных ѡ҃ць наших, оуставъльших нам с҃таѧ правила вселеньских и помѣстных събор, когда и в которое врѣмꙗ и на ких местех събравшесꙗ, изложиша правовѣрныѧ вѣры нашеѧ и взаконівша, оуставиша и предаша нам б҃гомъ реченых по ап҃сльских предаииихъ за бесчислѣнаа съгрѣшеніа наша, иже сиають свѣтлѣе сл҃нца.

Напісана же бысть сиа Зонара в лѣт ѕѱо҃ и е҃. индих въ дни бл҃го-вѣрнаго ц҃рѧ Костѧнтина, предръжаща столъ българъски, повѣленіем же и по цѣнѣ

Великаго г҃сна Ꙗ[ко]ва Свѧтіслава дѣспотѣ българъскагѡ.

Мы же, разделивше на три чѧсти, исписахѡм за .н҃. дні, почѧвше м҃сца ноѧбрѧ .і. ден, кончана же бысть м҃сца генварѧ .з. дн҃ь. Аз же хоудооумныи [и] многогрѣшныи Іѡанъ, зовѡм Драгословъ (sic), молѧ слѣзно: ѡ҃ци и братѧ, чтоущии и преписающии, легко исправлѧюще, чтете, а не злословите, понеже не бѣхъ до тамо пісець, но паче бл҃гословте (sic) и помѧнете, Х҃с же да исподобит всѧ ны

Кормчая № 233

Изволениемъ ѿца и съвръшениемъ с҃на и поспѣшениемъ ст҃го дх҃а и помощїю с҃тыѧ и пр҃чстыѧ владычица наша б҃ца и пр҃сно дѣвица Мр҃ѭ и с҃тыхъ и преподобных ѡ҃цъ наших, оуставльших нам ст҃аѧ правила вселенъских и помѣстных соборъ, когда и в которое врѧмѧ и на ких мѣстѣхъ събравшесѧ, изложиша правовѣрныѧ вѣри нашеѧ, и възаконивше, оуставиша и предаша намъ б҃гом реченыхъ по ап҃сльскихъ преданиихъ за безчислънаѧ съгрѣшеніѧ наша, иж(е) сиѧютъ свѣтлѣе сл҃нца.

Написана же быс(ть) сіѧ Зонара в лѣт ѕѱ҃ои (6778) единих въ дн҃и бл҃говѣрънаго ц҃рѧ Костѧнътина, предръжащоу стол българъскін, повелениемъ же и по цѣнѣ

Великаго г҃сдина Ꙗкова Свѧтислава деспотѣ болъгаръскаго.

Мы же, раздѣливше на г҃. части, исписахомъ за н҃. дн҃іи, почав’ши м҃сца ноѧбрѧ і. дн҃ь, конъчана же бысть м҃сца генъварѧ .з. дн҃ь. Азъ же хоудооумныи и многѡгрѣшныи Іѡанъ, а зовомъ Драгославъ, мл҃ѧ сѧ слезно: ѿци и братіѧ, чтоущіи и преписȣющіи, леко исправлѧюще, чтѣте, а не злословѣте, понеже не бѣхъ до тамо писецъ, но паче бл҃свѣте и о дѣснꙋю его стати въ страшныи дн҃ь пришествиѧ ег[о] съ всѣми оугождьшими емꙋ ѿ вѣка, емꙋ же подобаеть всѧка слава и ч҃ть, покланѧниє съ безначалным ѡ҃цамъ и с пр҃носꙋщным с҃ном и с прѣс҃тым благым животворѧщим дх҃омь, всегда и н҃нѣ и прiсно и в вѣки вѣком, аминъ.

Б҃гомъ избраномꙋ пастырю и ꙋчителю словеснаго стада правовѣрныѧ вѣры нашеѧ, ѡ҃цю ми по дх҃ꙋ свѧтомоу прєѡс҃щномоу архиеп҃скпоу Коурилоу прѣславнаго града Кiєва, оучителѧ же всеи Рꙋсии и свѣтилнiка ц҃рквамъ богосп҃снаго града Кѵєва, и ѡ сем бл҃годари г҃дьство ми, преподобьствiє [твоє], єже ѡ Х҃сѣ приѧвъ азъ пiсанiє с҃тго ти вл҃дчьства, бл҃годарих с҃тѫ ти молитвꙋ, прѣѡс҃щнны архиеп҃скпѣ всеѧ роускiа землѧ бл҃годержавнаго родiа моего, ихже ѿрасль и корѣн азъ бых с҃тых преѡ҃ць моих. Пишю тобѣ, възлюбленыи б҃гомъ архиеп҃спе Кѵрилѣ протоѳронию, да сѧ словомъ твоимъ вселенаѧ рꙋскаѧ просвѣтить. А писанiемъ сiю Зонарѫ да сѧ никде не прѣпишеть, понеже тако подобно есть сеи Зонарѣ во всѧком ц҃рствѣ единои быти на съборѣ, ꙗкоже с҃тии ѡ҃ци оуставиша и предаша нам.

Того ради азъ, испросивъ ѿ патрiꙗрха и препоустих за с҃топочив-

помѧнѣте, Х҃с же да сподобитъ всѧ ны ѡ деснoу его стати во страшныи дн҃ь пришествiа его съ всѣми оугождъшими емꙋ ѿ вѣка, емоуже подобаетъ всѧка слава, ч҃ть и поклоненiє съ безначалным ѡ҃цемъ и со пр҃сносоущным с҃номъ и со пр҃стым и бл҃гимъ и животворѧщимъ дх҃омъ, всегда и н҃нѣ и пр҃сно и во вѣки вѣкомъ, аминъ.

Б҃гом избранъномоу пастыроу и оучителю словеснаго стада правовѣрныѧ вѣры нашеѧ, ѿ҃цю ми по дх҃оу с҃томоу, прєѡс҃щенъномоу архиеп҃споу Кѵрилоу преславнаго града Киева, [оучителѧ же всеи Рꙋсии и свѣтилнiка ц҃рквамъ бг҃осп҃снаго града Кѵева] и ѡ семъ бл҃годари г҃дьство ми, пр҃пдбьствие твоє, єже ѡ Х҃ѣ приѧвъ азъ писаниє с҃тго ти вл҃дчства, бл҃годарих с҃тꙋю ти м҃лтвоу, прєѡс҃щенъныи архиеп҃спе всеѧ роускiѧ землѧ бл҃годръжавнаго родиѧ моего, их же ѿрасль и коренъ азъ бых с҃тыхъ праѡ҃цѣх моих. Пишоу тебѣ, възлюбленъныи б҃гомъ архиеп҃спе Кѵриле протоѳронию, да сѧ словомъ твоим вселенаѧ роускаѧ просвѣтитъ. А писаниемъ сию Зонароу да сѧ нигде не препишетъ, понеже такъ подобно естъ сеи Зонарѣ въ всѧкомъ ц҃рствѣ единои быти на соборѣ, ꙗкоже с҃тiи ѡ҃ци оуставиша и предаша намъ.

Того ради, испросивъ ѿ патриаръха и препоустих за с҃топочивших

ших родителеи моих и за помѣна ради д҃шю свою. И егда воздеваеши пр҃подобнѣи рꙋцѣ свои во м҃лтвах своих, не забываи мене. Того ради пишю ти, възлюбленныи мои архиеп҃кпѣ всеꙗ рꙋскиа землѧ, боуди всеiлюбо пісаніе мое ст҃ни твоеи. И бл҃гви, г҃си, твоемоу смыслꙋ, съдержашесѧ по бл҃гдти бж҃иеи, и мирь ти ѡ г҃си, прѣѡс҃щныи и превъзлюбленыи архиеп҃скпѣ.

родителеи моих и за помѣна ради дш҃ꙋ свою. И егда въздѣваеши прп҃дбнѣи свои роуцѣ въ м҃лтвах своихъ, не забываи мене. Того ради пишоу ти, възлюбленъныи мои архиеп҃спе всеа роускоѧ (sic) землѧ, боуди всеiлюбо писание мое ст҃ни твоеи. И бл҃сви, г҃и, твоемоу смыслоу, содръжащеесѧ по бл҃гдти бж҃іи, и миръ ти ѡ г҃и, преѡс҃щенныи и превозлюбленъныи, чт҃ныи архиеп҃спе.

ИСАЙ СЕРСКИ

Вестите за жизнения и творческия път на книжовника Исай Серски са съвсем малко, черпим ги от единственото му сега познато съчинение „Разказ за разорението на Македония от турците през 1371 г.“. Той живее през средата на XIV в., съдбоносно време в живота на балканските народи. Господствуващата феодална класа в отделните балкански държави не показва никаква политическа далновидност, задълбочава своите противоречия и борби, като често пъти в тази междуособна борба прибягва към турска помощ. Така неусетно и постепенно от наемници турците стават претенденти за балканските земи, които те упорито и системно завоюват, стават господари на местното християнско население, понесло неописуеми страдания в своята епична съпротива срещу коравия и жесток покорител.

Достойнствата на разказа идат не само от простия факт, че Исай е очевидец на нарисуваната трагедия на балканските християнски народи (такива очевидци е имало много), но идат преди всичко от неговата надареност като писател, от начетеността му в книжнината на своето време. Той добре владее фразата, стегнато и ударно изразява своята мисъл, широко и плавно разказва за неща, лично видени и преживени, умее да нарисува пластична картина, да раздвижи мисълта на читателя, да задържи вниманието му, да събуди у него чувства на състрадание. Исаевият разказ за турските нашествия на Балканския полуостров е единственият в южнославянските литератури разказ на съвременник с такава въздействена сила върху читателя и с толкова голяма стойност като достоверен исторически извор.

След като привършил превода на съчиненията на Дионисий Ареопагит, нашият книжовник счел за нужно да постави обширно разяснение — предисловие,[1] от което да е видно кога и при какви условия е работил, какви чувства са го вълнували, заемайки се с превода, по чие внушение е направил този превод, и най-важно — да предаде голямата душевна покруса, обхванала християните, когато сръбските войски под ръководството на Углеш и Вълкашин били разбити и унищожени от турците при Чирмен през 1371 г., недалеч от Марица. Тъкмо от това предисловие научаваме някои вести както за автора, така и за рисуваното трагично време. По силно настояване на серския митрополит Теодосий той превел съчиненията на Дионисий Ареопагит, към което пристъпил с голям страх. Важна е началната фраза на Исай, която известява, че „мноѕн пред многымн времены н лѣты н по разлнчных мѣстѣх ѡбрѣтошасѧ въ словѣнскомь нашемь ꙗзыцѣ, прѣлагающє божєственаѧ пнсаніѧ ѿ многопремоудраго н хȣдожнаго, ѕѣлѡ скȣпаго єллннъскаго ꙗзыка в нашь ꙗзыкъ“. Дадена е висока оценка за богатството на византийската литература и на гръцкия език, а също се подчертават заслугите на българските книжовници, положили немалко усилия и труд за обогатяване на своята родна книжнина с преводи от византийската литература. Още по-важно е друго известие на Исай — от думите му „н нна прєждє сєго прєложнх“ узнаваме, че преди превода на Дионисий Ареопагит той е превел и други съчинения, които засега остават неизвестни. Тъкмо тази му преводаческа дейност ще е била причина митрополит Теодосий да възложи на него превода на Дионисиевите съчинения, трудни за превеждане, понеже имат богата философско-догматична мисъл и сложна словесна постройка. „Перевод сочинения Дионисия — пише един изследвач — весьма близок к подлиннику, но весьма тяжел и неясен. Переводчику трудно было переводить глубокомысленные сочинения св. Дионисия на необработанный славянский язык с богатого греческого языка. Не находя в славянском языке слов, вполне соответствующих греческим словам, он должен был составлять новые слова и выражения.“[1]

---

[1] В едни ръкописи разказът е даден като предисловие, а в други като послеслови е към превода. Тук ще го обозначавам като предисловие.

Исаевият разказ е ценен исторически извор, разкриващ релефно окаяното състояние на балканските народи след Чирменското поражение; разкрито е не само материалното разорение на хората, но също така и техните страдания, обхваналата ги дълбока уплаха и безнадеждност. С малко изрази книжовникът успява да предаде твърде широка и раздвижена картина: „просыпашасѧ нсманлтанє н полєтѣша по всен землн ꙗкоже птнца по въздȣхȣ. Н ѡвѣх оубо ѿ хрнстіанъ мечем закалахȣ, ѡвѣх же въ запленєніє ѡвождахȣ, а ѡставшнх см҃рть безгодна пожже...“ Очевидна е склонността и способността на писателя към широко художествено изразяване на мисъл и образ.[2]

---

[1] Описание рукописей Соловецкого монастыря, находящихся в библиотеке Казанской духовной академии. Ч. I. Казань 1881, стр. 222.

[2] Заслужава да се отбележи, че през втората половина на XIV в. град Сер е станал значително книжовно средище, защото има вести и за други книжовни прояви там. По поръчение на серския митрополит Яков през 1354 г. монах Калист преписва едно четириевангелие (сега се намира в Британския музей в Лондон, № 39 626. В края на ръкописа е нарисуван образ на самия Яков. Вж. П. А. Сырку. Стари српски рукописи са сликама. — Летопис Матице српске, 1898, кн. 196, стр. 1—44, кн. 197, стр. 1—54; Ј. Вучковић. Неколико слика из старих српских рукописа. — Летопис Матице српске, 1902, кн. 213, св. 3, стр. 102—110; Љ. Стојановић. Стари српски записи и натписи. I. Београд 1902, стр. 38—39, № 103). Голям книголюбец, същият митрополит изпраща на манастира „Света Катерина“ в Синая доста книги, както се вижда от следната бележка: „Сѣрьскы Іакѡвь мнтрополнть посла сніє кннгы вь Сннаю н прнложн є пречнс҃тѣн д҃вѣ м҃трн. Нжє н по нмєнн пысана быша здѣ соугоубьнь тріпѣсньць, н часосльвць, ѱалтнрь н чтєннє Злаатѡоустово . . .“ (Љ. Стојановић. Стари српски записи и натписи. I. Београд, 1902, стр. 42, № 116; R. Сп. Радојичић. Јаков Серски книгољубац и песник српски XIV века. — Летопис Матице српске, 1962, кн. 390, св. 4, стр. 323—332. Тук има снимки

„Разказът за разорението на Македония от турците“ е познат на науката още от 1842 г., когато руският славист А. Востоков го обнародва по ръкопис № 93 от сбирката на Румянцовския музей.[1] Според наблюденията на издателя книгата има българско правописание; изключение прави предисловието, носещо белези на руска или сръбска редакция. „Замеченную здесь разность правописания — добавя Востоков — можно истолковать тем, что текст переписан с какого-нибудь болгарского списка, а предисловие с русского.“

Три години по-късно прочутият славист Франц Миклошич обнародва въпросното предисловие по ръкописен сборник на Виенската придворна библиотека (№ 14, л. 8—9).[2] Същия текст печата и А. И. Яцимирски в големия си труд „Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек“. Т. I (Сборник ОРЯС, т. XCVIII, 1921, стр. 142—145).

Това са двата преписа от предисловието на Исай Серски, изцяло публикувани и използувани в досегашни историко-литературни проучвания. Понеже Дионисий Ареопагит е бил обичан писател през средновековието, в старославянски ръкописи често се срещат неговите съчинения в превода на Исай. Някои от тези преписи съдържат и предисловието на Исай Серски. Освен споменатите вече Румянцовски и Виенски преписи ще отбележа и следните преписи:

1. Соловецки препис — намира се в ръкопис от 1492 г., № 165 (115) на Соловецката ръкописна сбирка. (Вж. Описание рукописей Соловецкого монастыря . . . Ч. I. Казань 1881, стр. 164—165.) От него има фотокопия в БАН (Сбирка V, инв. № 756).
2. Синодален препис — в ръкопис от XVII в., № 107 на бившата Синодална библиотека (Вж. А. Горский — К. Невоструев. Описание . ., II, ч. 2, 1859, стр. 1.)
3. Ръкопис от XVI в., № 47 от сбирката на И. Н. Царски (Вж. П. Строев. Рукописи славянские и российские, принадлежащие Ив. Н. Царскому. Москва 1846, стр. 24.)
4. Ръкопис от XV в., № 48 от сбирката на И. Н. Царски (Вж. П. Строев. Пос. съч., стр. 25.)
5. Ръкопис от XVII в., № 49 от сбирката на И. Н. Царски (Вж. П. Строев. Пос. съч., стр. 25.)
6. Ръкопис № 178 от сбирката на В. М. Ундолски, XVI в. (Вж. Славянорусские рукописи В. М. Ундольского . . . Москва 1870, стр. 159.)
7. Ръкопис от сбирката на Троицко-Сергиевата лавра край Москва, № 123 (1842) от 1524 г. (Вж. Описание славянских рукописей библиотеки Троицкой Сергиевой лавры. Ч. I. Москва 1878, стр. 91.)

от образа на Яков и приписката му); П. А. Сырку. К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке. Т. I, вып. I. Спб. 1899, стр. 454. Напоследък нова кратка вест за Исай като книжовник изнесе проф. Ђ. Сп. Радојичић. Зборник за филологију и лингвистику, кн. VII. Нови Сад 1965, стр. 160; Mara Harisiadis. Les miniatures du tétraévangile du métropolite Jacob de Serrès. Actes du XIIe Congrès international des études byzantines. T. III. Beograd 1964, стр. 121—130.

[1] А. Востоков. Описание русских и словенских рукописей Румянцовского музеума. Спб. 1842, стр. 161—163.

[2] Fr. Miklosich. S. Ioannis Chrysostomi homilia in ramos palmarum. ., Vindobonae 1845, стр. 69—72. После го препечатва в своята „Chrestomatia Palaeoslovenica“. Vindobonae 1861, стр. 40—44. Миклошич приема ръкописът да е от XVII в., а Яцимирски го определя от XVI в.

8. Ръкопис в същата сбирка, № 812, XVII в., л. 266 сл. (Вж. Описание славянских рукописей. Ч. III. Москва 1879, стр. 264.)

9. Ръкопис № 43 от сбирката на Д. В. Пискарев, XVII в. (Вж. А. Е. Викторов. Каталог славянорусских рукописей Д. В. Пискарева. Москва 1871, стр. 8—9.)

10. Ръкопис № 45 от същата сбирка, XVII в. (Вж. А. Е. Викторов. Пос. съч., стр. 9—10.)

11. Ръкопис № 44 от същата сбирка, XVII в. (Вж. А. Е. Викторов. Пос. съч., стр. 9.)

12. Ръкопис от XVI в., руски, голям формат, № 33. 6. 24 в Ръкописния отдел на Академичната библиотека в Ленинград, л. 1—2.

13. Ръкопис от XVIII в., руски, № 45. 13. 14 в Ръкописния отдел на същата библиотека, л. 2—4.

14. Ръкопис в манастира Фролищева пустиня в Русия, от XVI в. (Вж. А. Е. Викторов. Описи рукописных собраний в книгохранилищах Северной России. Спб. 1890, стр. 230.)

15. Руски ръкопис от 1647 г., голям формат (Москва — Библиотека „В. И. Ленин“, ф. 209 — Овчинников, № 100, л. 7—9).

16. Руски ръкопис от XVI в. (Москва — същата библиотека, ф. 98 — Егоров, № 172, л. 2—4).

17. Ръкопис от XVII в., руски, голям формат (Москва — същата библиотека, ф. 98 — Егоров, № 808, л. 1—3).

18. Ръкопис от XVII в., руски, голям формат (Москва — същата библиотека, ф. 98 — Егоров, № 252, л. 546—549).

19. Ръкопис от XVII в., руски (Москва — същата библиотека, ф. 98 — Егоров, № 881, л. 1—3).

20. Ръкопис от XVII в., руски, голям формат (Москва — същата библиотека, ф. 98 — Егоров, № 932, л. 2—4).

21. Ръкопис от XVII в., руски, голям формат (Москва — същата библиотека, ф. 98 — Егоров, № 936, л. 308—310).

22. Ръкопис на Почаевската лавра № 11, руски, голям формат, от XV в., л. 1—5. Сега се намира в Киев — Централна научна библиотека при Украинската академия на науките. Има фотокопия в БАН (Сбирка V инв. № 756).

23. Част от предисловието на Исай, ръкопис от XV—XVI в. (Вж. Н. Петров. Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии. Вып. I. Киев 1875, стр. 57, № 132.)

Дълго време вестите на Исаевия разказ не са били използувани в наши научни изследвания или само мимоходом са отбелязвани. Разказът липсва и в по-стари христоматии, каквито издават Любен Каравелов — Сокол. Сборник от разни списания за прочитане. Кн. I. (Букурещ 1875); Иван П. Церов — Христоматия по българска литература в две части: устна и писмена българска словесност (Варна 1901); Божан Ангелов и Минко Генов — Стара българска литература (IX—XVIII в.) в примери, преводи и библиография (София 1922).

По-голямо внимание на разказа у нас се обръща едва от 1931 г., когато проф. Йордан Иванов напечата извадка от него (вж. Български старини из Македония. Второ допълнено издание. София 1931, стр. 226—227), а през 1935 г. преведе същия пасаж в книгата си „Старобългарски разкази. Текстове, новобългарски превод и бележки“ (София 1935, стр. 53—54).

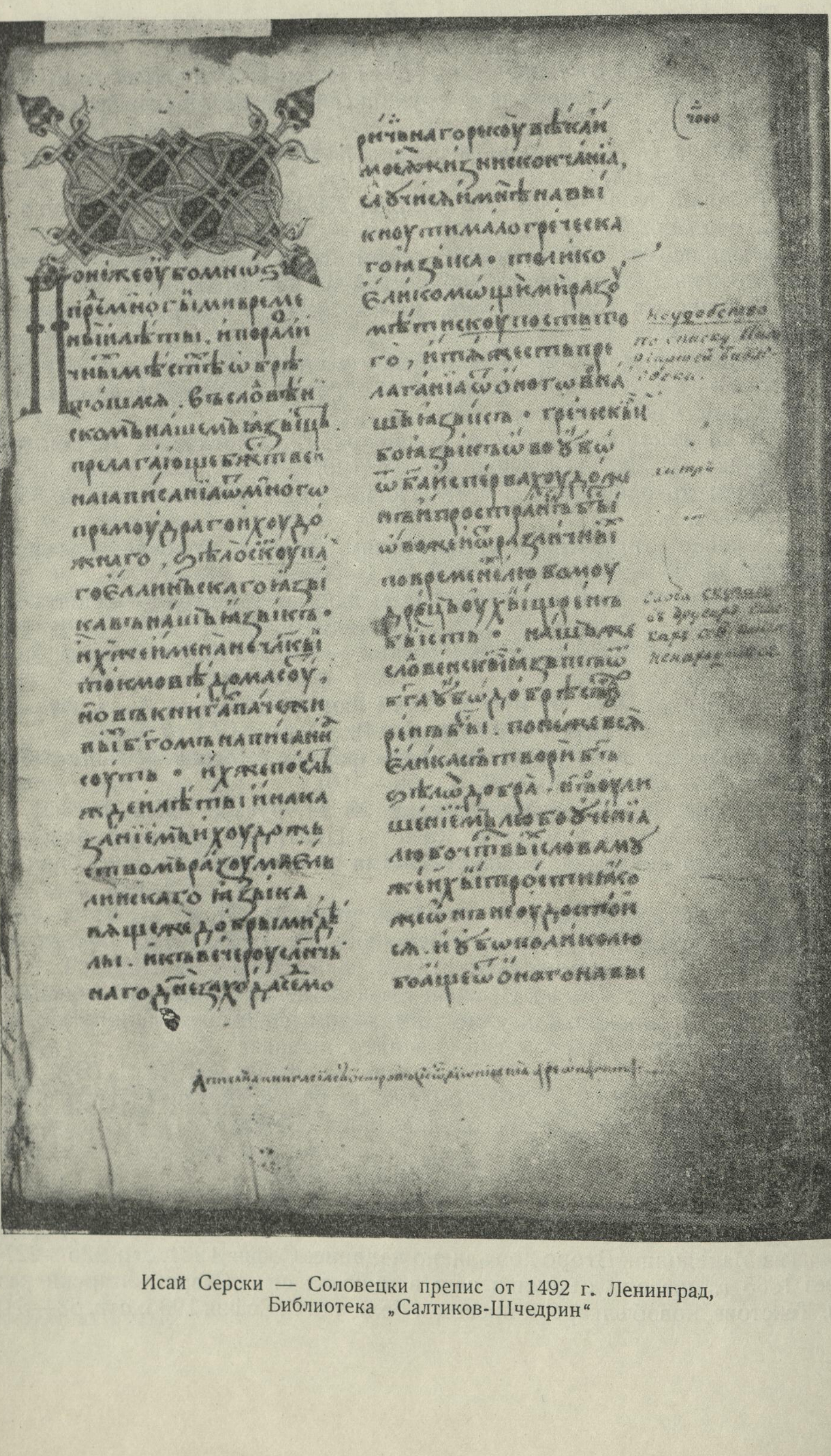

Исай Серски — Соловецки препис от 1492 г. Ленинград, Библиотека „Салтиков-Шчедрин“

Трябва да се съжалява, че и в двете си книги той е дал съвсем кратка и обща бележка. Наскоро след това Иван Дуйчев препечата част от разказа в книгата си „Из старата българска книжнина. Кн. втора“ (София 1944, стр. 174—176, 390—391).[1] Поместен е и в най-новата „Христоматия по старобългарска литература“ от П. Динеков, К. М. Куев и Д. Петканова (София 1961, стр. 410—411. Тук неточно се съобщава, че Миклошич пръв в науката е публикувал разказа на Исай). Единствен В. Сл. Киселков посвети специален очерк на Исай Серски (у него наречен Исаия Атонски) в книгата си „Проуки и очерти по старобългарска литература“ (София 1956, стр. 160—171). За тези тридесет години името на Исай Серски вече здраво се вкорени в нашата научна литература, съчинението се използува при по-общи и по-специални издирвания върху нашето културно минало.

Заслужава да се отбележи, че сръбската наука отдавна показва подчертан интерес към Исай Серски. Този интерес се обуславя преди всичко от съдържанието на Исаевия разказ — съвременник разказва за тежкото поражение на сръбската войска при Чирмен, край Марица, през 1371 г. Ст. Новакович през 1870 г. печата текста по Виенския ръкопис, заемайки го от Миклошич (вж. Примери књижевности и језика старога и српско-словенскога. Београд 1870, стр. 372 - 375). Люба Стоянович пък го обнародва по Румянцовския ръкопис № 93 (вж. Стари српски записи и натписи. Кн. III. Београд, 1905, стр. 41—44, № 4944). Освен това някои сръбски изследователи са склонни да приемат, че Исай Серски е играл голяма посредническа роля между Цариградската и Сръбската патриаршия за помиряване между тях, станало по време на княз Лазар.[2]

Разказът на Исай Серски, свързан с толкова важен момент от живота на балканските народи, дълго време се разпространява в стари славянски ръкописи не само като отделно съчинение, но и като прониква в други произведения, възникнали след него. Заема се оня бележит пасаж, в който се говори за завладяването на балканските славяни, за тяхната тежка участ по време на турското нашествие. Най-напред ще приведа такъв пасаж из прочутото сръбско съчинение „Слово за княз Лазар“ (по ръкопис от XVII в.), загинал на Косово поле през 1389 г. в епична борба срещу турците, предвождани от султан Мурад I. Този пасаж показва голяма близост с Исаевия разказ, от който заема отделни фрази или го перифразира:

„Богомрьсціи же ѡны измаилти, ꙗко же мало пождавше, пакы ꙗко же пчелы просыпаше се и въсоу землю нашȣ протекше. Не бо бѣе къ томȣ кого възбранꙗюща тѣмь. Не бѣ злоба, юже не сътворише. И бѣе видѣти пророчьское реченіє, второе бывающе: „Боже, пріидоше єзыци въ достоꙗніє твое“. И не тъчію оскврьнише светыѥ црькви, нъ и ѡгню дѣло творааху ихь.

---

[1] Вж. още Труды ОДРЛ, XV, 1958, стр. 176; също и Byzantinoslavica, XIV, 1953, стр. 22—23.

[2] Н. Дучић. Старине Хиландарске. — Гласник, LVI, 1884, стр. 67—68. У нас В. Сл. Киселков споделя същото схващане (пос. съч., стр. 163—165). Вж. още Вл. Мошин. Житие старца Исаии. Сборник Русского археологического общества в Югославии, III, 1940, стр. 125—167; С. Н. Смирнов. Сербские святые в русских рукописях, стр. 15 сл.; Дж. Стричевић. Улога старца Исаије у преношењу светогорских традиција у моравску архитектонску школу. — Зборник радова, III, 1955, стр. 221—232.

И положише троупіа рабь твоихь брашно птицамь небесныимь, плъти прѣподобныихь твоихь звѣремь земльнымь. Не окръсть Ієросалима тъкмо, нъ по всеи земли сеи. И бѣе плачь и рыданіе не мъніе пръваго видѣти: ѡвѣхь бо закалаахȣ, ѡставшихь же живехь ѡтвождаахоу на свою землю. И не на рѣцѣ Вавилѡнсцѣи, ꙗко же ѡны тогда сѣдохомь, нъ на вънѥгоже въсе рѣкы, малыѥ же и великыѥ вътичють, разлȣчаемыи быхѡмь и распродаемыи въ всоу землю. И мати о чедѣхь плакааше, и ѡтьць горцѣ рыдааше, и брать брата обьѥмь, слъзы лютыѥ проливааше, и сестры братію, и братіа сестры. Зреще се иного инамо ѡтводима, роуцѣ ѡ выꙗхь дрȣгь дрȣгоу оплѣтше, жалостнѣ крычаахȣ: Ѡ землѥ, растоупивши се, живы пріимы въсѣхь нась.

И инь инамо ѡтводимь, въспѣть зрѣше, дондеже очима зрещіихь его невидимь бывааше. И сіа въса и инаа множаиша грѣхь ради нашихь пострадахомь.“[1]

Разказът на Исай се среща включен и в някои преписи на сръбския родослов. Такъв случай имаме напр. в така наречения „Триодик“, писан от монаха Радосав през 1702 г. в Унгария. Цитирам само този откъслек от родослова, който е обнародван: „При грьчьстѣмь цари Іѡаннѣ Палеологе быстъ краль вь срьблѥхь Влькашинь и брать его деспоть Оуглѣша. Сьи доблестни моужъ деспоть Оуглѣша подвиже брата своего Влькашина кралꙗ и грьчьскаго цара Іѡанна Палеолога, еже послати грьчьскоую войскоу, сь ними и инне подвигоше велмоужіе многѣ, негде до ·з҃· изобрана войска, и поидоше вь Македонию на изгнаніе безбожнихь тȣракь, нерасоудивше, ꙗко гнѣвȣ божію никтоже можеть противоу стати. И сего ради [нихь] не изгнаше, нь самии ѿ нихь заклани бише. И много множество ѡвіи изсечени мьчи, оувіи оутопише се оу рѣце, ѡвіи же запалѣнѥни и ѿведеніи бише, нѣціи же и гонезнȣвше, прідоше. По ȣбиеніи моужа храбраго деспота Оуглеше проспаше се [иде исто што и у Исаије]. Вь то бо врѣме и плѣме срьбьскіихь господь седміи родь, мню, коньць приетъ... Биша же сіѧ вь лѣто ѕѡ҃оѳ (6879—5508=1371), въ к҃е. лѣто царьства Іѡанна Палеолога грьчьскаго цара.“[2]

Подобна заемка-перифраза намираме и в сръбски ръкописен сборник от XVII в. — слова от различни църковни писатели. Една приписка в сборника гласи: „В лѣто 7106 (1598) и бысть въ та времена скрьбь и туга езыкомь, яко же Христось вь евангеліи глаголаше. И тогда подвигшем се Туркомь съ много множествомь воинь агареньскыхь, Татары глаголю, Персы, Черкезы, Скыѳскы, нѣсть мощно исчислити тогда събраннаго воиства; подвигоше се отъ вьсточные страны на Угрѣ, и узеше неколико тамо градовь, и поплѣнише и поробиша Угарскіе страны. И тогда возвратимшем се и озимѣвшимь въ Срьбсцѣи земли, тогда діаволь не трьпе христіанскаго рода тишину, вьздвиже безбожние и лютіе Татары. Оле, тогда таковіе скрьби земли той, да вькратцѣ изреку: села и градове палеще, и цркви многіе опустеше, и святіе иконы покраше, и святаа мѣста оскврьнише и ископаше. И тогда в лютое зимнее врѣме сьвлачаше нагіе, на земи біаху, ины же нагіе свезани за опаши (хвосты конски же) влѣчаху, ови же сьсѣчены, ины сьстрѣляны. И не бѣ мѣста, идѣже мрьтвы не лѣжаше, брьди, долние, врьта, поли, все бяху испльнена тогда мрьтвыхъ тѣлесъ. Ины же въ туждую землю отводими и раставаеми. Бѣ тогда горко рыданіе и плачь, другъ оть друга отводими, брать оть брата, сынь оть отца, мати оть сына. И бѣ видѣти горкъ плачь и рыданіе: „Горе намъ и увы — глаголаху, — больше бѣ намъ да единъ гробъ насъ всѣхь пріемлеть, нежели отводимы бываемь въ туждую землю“. Горцѣ рыдаху и плакаху другъ друга. И бысть запущеніе земли той конечнѣ. Аще по реду скажемь, еже видѣхомь и слышахомь, постигне тмоме лѣта повѣдоуше, нь сіа вькратцѣ изрѣкохь.“[1]

---

[1] А. Вукомановић. О кнезу Лазару. — Гласник, кн. XI, 1859, стр. 112—113.

[2] Вж. Подаци из Фрушкогорских манастира. I. О Винчи и Сланцима. — Споменик, XIX, 1892, стр. 51. Известни успоредици с разказа на Исай вж. у А. Попов, Изборник.., Москва 1869, стр. 55; Đ. Sp. Radojičić, Antologija stare srpske književnosti. Beograd 1960 стр. 82.

Такова проникване на Исаевия разказ съзираме и в руската литература, дето впрочем има най-много преписи от разказа. И тук заимстването е из момента, засягащ неволите на заробваното население. Срещаме го например в „Посланието“ на книжовника Спиридон-Сава, възникнало между 1505 и 1523 г., един от изворите на разпространеното руско „Сказание о князьях владимирских“, написано до 1547 г. В „Посланието“ има пасаж, почти съвпадащ със съответното място у Исай, като само се променят имената и така се приспособява към руската история. Тук се разказва: „По убиении бо великого князя Михаила Черниговского и Феодора болярина его просыпашяся измаилтяне и полетешя по всей земли, овех же в запленение овождаху, а оставших смерть безгодна пожже, от смерти же оставшяа, гладом погублени бывше. Таковы бо глад бысть во всех странах, яковы же не бысть от сложение миру, ниже потомь, Христе милостивы, да будет. А их же глад не погуби, сих попущением божиим, волци нощию и днию нападающе, снедаху. Увы, умилен позор бе видети; оста земля всех добрых пуста: и людей, и скотов, и всех добрых плодов. Не бе князя, ни вожда, ни наставника в людех, ни избавляюща, ни спасяющаго, но вся исполнишяся страха измальтескаго и сердца храбрая доблественых мужь в жен слабеишяя сердца преложишяся. И воистину тогда блажаху живи преже умерших. И веруйте ми: не аз, иже невежда по всему есмь, но и оне премудрыи в еллинех Ливание не бы могль писанием представити нужду, яже постиже тогда християн.“[2]

Реминисценция от разказа на Исай вероятно имаме и в руските летописи, дето под 1480 г., като се призоват руските воини на люта борба срещу татарските нашествия, се казва: „О храбрии, мужественнии сынове Рустии, потщитеся съхранити свое отечество, Рускую землю, от поганых; не пощадите своих глав, да не узрят очи ваши распленениа и разграблениа домов ваших, и убиениа чад ваших, и поруганиа над женами и над дщерми вашими. Якоже пострадаша инии велиции и славнии земли от турков, еже глаголю Болгаре, и Серби, и Греци, и Трапезон, и Амореа... и инии мнози земли, иже не сташа мужествене, и погибоша и отчьство изгубиша, и землю и государьство, и скитаются по чужим странам бедне в истинну и странне, и много плача и слез достойно, укоряеми, поношаеми и оплюваеми, яко не мужествени; инии же избегоша, котории с именми многими и с женами и з детми в чюжие страны, вкупе с златом, и душа и телеса своя загубиша, и ублажают тех, иже тогда умерших, неже скитатися по чюжим странам яко бездомком.“[1]

---

[1] Леонид. Славяносербские книгохранилища на святой Афонской горе. Чтения ИОДР, 1875, кн. I, стр. 45.

[2] Р. П. Дмитриева. Сказание о князьях владимирских. М.— Л. 1955, стр. 166—167.

И най-после още едно проникване, този път в българско съчинение. Един пасаж в „История во кратцѣ о болгарскомъ народѣ славенскомъ“, написана от йеросхимонах Спиридон Рилски през 1792 г., пряко възхожда към разказа на Исай Серски. Ето и съпоставката:

Исай Серски	Спиридон
И подвиже деспотъ Оуглеша въсѧ сръбскыѧ и гръчъскыѧ воѧ, и брата своего Влъкашина кралѣ, и иныѧ велмѫже многыѧ, нѣгдѣ до шестдесѧть тысѧщъ избранныѧ воискъ. И поидошѧ въ Македоніѧ на изгнаніе тꙋръкъ, не сѫдивше, ꙗко гнѣвꙋ божїꙋ никтоже мощенъ проти[вꙋ]стати. Тѣхъ оубо не изгнашѧ, нъ сами ѿ нихъ оубіени быша, и тамо кости ихъ падошѧ и непогребены прѣбышѧ, и многое множъство: ѡво оубо въ ѡстріе меча ꙋмрѣшѧ, ѡво же въ заплѣненіе ведено быстъ.	Собравше войску сербску, болгарску и греческу, нѣгдѣ до сто и двадесят хіляди, и пойдоша съ таковымъ намѣреніем: да изгонят турков из Македоніи и из Ѳракіи, не судивше, яко гнѣву божіему никтоже может противитися. И турков не изгнаша, но сами от тѣхъ убіенни быша, и тамо кости ихъ падоша, и непогребенны пребыша и многое множество: овіи убо въ острій меча умроша, овіи же въ плѣненіе ведени быша.[2]

Понеже досега в българско издание изцяло не се е появявал разказът на Исай Серски, тук го печатам по Румянцовския ръкопис № 93, от XV в., и по Виенския ръкопис, от XVI в. Текста на Румянцовския препис обнародвам по фотокопия, намиращи се в Научния архив на БАН (Кирилометодиевска комисия, № 47), а текста на Виенския препис заемам по изданието на Яцимирски.

---

[1] М. Н. Тихомиров. Исторические связи русского народа с южными славянами с древнейших времен до половины XVII в. — Славянский сборник. Москва 1947, стр. 184—185.

[2] В. Н. Златарски. Исторія во кратцѣ о болгарскомъ народѣ славенскомъ. София 1900, стр. 90. От Спиридоновата история този пасаж прониква и в преправките на Паисиевата история (вж. Б. Ст. Ангелов. Рилска преправка на „История славянноболгарская“. София 1966, стр. 113).

Румянцовски препис

Понеже оубо мноѕи пред многыми времены и лѣты и по различных мѣстѣх ѡбрѣтошасѧ въ словѣн҃скомь нашемь ꙗзыцѣ, прелагающе бж҃ественаѧ писаніа ѿ многопремоудраго и хȣдожнаго, ѕѣлѡ скȣпаго еллинъскаго ꙗзыка въ нашь ꙗзыкь, иже имена не ч҃лкы токмѡ вѣдома соут, но въ книгах паче живых б҃гомъ написанна соуть, иже послѣжде и лѣты и наказанїемь и хоудожьствомь разȣма еллиньскаго ꙗзыка вѧще же дѡбрыми дѣлы. И к вечерȣ сл҃ньчнаго дн҃е захода седморичьнаго рекȣ вѣка и моеѧ жизни скончаніа, слоучисѧ и мнѣ навыкнȣти мало греческаго ꙗзыка толико, елико мѡщи ми разȣмѣти скȣпость того и тѧжесть прелаганіа ѿ оного в нашь ꙗзыкъ. Гречески бѡ ꙗзыкъ ѡво ȣбо ѿ б҃га исперва хȣдоженъ и пространъ бы[сть], ѡво же и ѿ различных по временех любомоудрець оухыщренъ бысть. Нашь же словенскы ꙗзыкъ ѿ б҃га добрѣ сътворенъ бысть, понеже всѧ елика створи б҃ъ, ѕѣлѡ добра, нъ оулишен[і]емъ любооученіа любочс҃твых слѡва моужеи хытрости ꙗкоже ѡнъ не оудостоисѧ. И оубо колико любо аще ѿ оного навыкох, не хотѣх коснȣтисѧ соущих паче мене, рекше, прелагати ѿ греческаго ꙗзыка в нашь, по реченномȣ : высочаиших тебе не ищи и глоубочаиших тебе не испытȣи; боꙗсѧ и ѡного, еже пострадаша и въ ветхѡм и новѣмь писанїи, иже преѡбидѧще, дерзостнѣ смѣаше бж҃ственых прикоснȣтисѧ. Но ѡбаче бж҃ественым симъ моужем, преѡсщен-

Виенски препис

Понеже ȣбо мноѕ[и] прѣд мнѡгыми врѣменими и лѣты и по различных мѣстѣх ѡбрѣтошѧсѧ въ словѣнском нашем ѧзыцѣ, прѣлагаѧще бж҃ствнаа писаніа ѿ мнѡгопрѣмѫдраго и хѫдожнаго и ѕѣло скѫпаго ѧзыка еллінъска въ нашъ ѧзыкъ, иже имена не ч҃лкы тъкмо вѣдома сѫт, нъ въ книгах паче живых б҃гмь написана сѫт, иже послѣжде и лѣты и наказанїем и хѫдожъствѡм разȣма еллінскаго ѧзѫка вѧще добрыми дѣлы. И къ вечероу слънечнаго дн҃е захода седморичнаго рекѫ вѣка и моеѧ жизни скончаніа, сълȣчисѧ и мнѣ навыкнѫти мало грѣчъскаго ѧзыка толико, елико мощи разȣмѣти скѫпостъ того и тѧжестъ прѣлаганїа ѿ ѡного въ нашъ ѧзыкъ. Грѣчъскыи бо ѧзыкъ ѡво ȣбо ѿ б҃а испрѣва хѫдоженъ и пространъ быс[тъ], ѡво же и ѿ различных по врѣменех любопрѣмѫдрецъ оухыщренъ бистъ. Нашъ словѧнскы ѧзыкъ ѿ б҃а оубо добрѣ сътворень бистъ, понеже вьсѣ елика сътвори б҃ъ, ѕѣло добра, нъ оулишенїемь любоȣченіа любочъстивных слова мѫжеи хытрости ꙗкоже ѡнь не оудостоисѧ. И оубо колико ȣбо аще ѿ ѡного навыкохъ, не хотѣх коснѫтисѧ сѫщіих паче мене, рекше, прѣлагати ѿ грѣчъскаго ѧзыка въ нашъ, по реченномȣ: высѡчаиших [тебе] не ищи и глъбочаиших тебе не испытȣи; боѧсѧ и ѡного, еже пострадашѧ и въ ветхѡм и новѣм писании, иже прѣѡбидѧще дръзостнѣ смѣшѧ бж҃ствных прикоснѫтисѧ.

ным, гл҃ю, митрополитѡм бг҃оспс҃енаго града Сира кѵр ·Ѳеѡдосіемь и пречестным принȣжденъ бых на превожденіе. И в лѣпотȣ бо, мню, бѣ таковомȣ моужю, иже ѿ анг҃лъ комоу повелѣ Діѡнисію просвѣщеніе пріемлющоу, без расȣжденіа повиноутисѧ. Сын бѡ оубо истиньныи бж҃іи чл҃кь, аще и кто дрȣгыи, житіе оубо сладко слышатисѧ имаше, сп҃сително же подражати се и полезно. Не токмо бо ꙗзыкъ въ оученіи имѧше полезенъ слышащим, но и житіе много множае подражающимъ полезно. Паче же подобает ми истинное рещи. елико ꙗзыкъ оубо внегда гл҃ати неȣподоблѧемъ имаше, толико и житіе внегда творитi, есть непостижимо. Всегда бо и присно по ап҃слѣ: заднѧа забываите, на преднѧꙗ дѣꙗніа и видѣніа простирашесѧ. И сн҃це свѣтлое любочс҃тна и любоимѣніа и премȣдрости, вкȣпѣ съ милостынею имѧше, ꙗко не многых быти вторыи. И сн҃це ѡномȣ бл҃женоѡмȣ сіѧ и ина не мала, елика къ бл҃гоȣгожденію приходѧщȣ, и многых симъ собѡю дѣлаи҆ми оучащю.

Азъ же не продръзнȣвъ, ни же на свою крѣпость слова и разȣма надѣꙗсѧ, не боуди то, но симь, ꙗкоже рѣхъ, поноужденъ бывъ, и на того бг҃ооумолителныѧ и ст҃ыѧ молитвы надѣꙗсѧ, почах и преложих ст҃го Діѡнисіа Ареѡпагита, споспѣшеніемь и еѯодомь или ѿкоупомь сего ст҃го ми вл҃дкы и застоупника. И ина прежде сего преложих, и по семь, елика всещедрыи ст҃ыми его молитвами дасть б҃ъ. Бою же сѧ рещи, ꙗко азъ преложих ст҃го Діѡнисіа,

Нъ ѡбаче бж҃ствныим симъ мѫжем прѣ҃ѡсщенныим, гл҃ѧ, митрополітѡм бг҃оспаснаго града Сѣ҃ра кѵр ·Ѳеѡдосіем и прѣчс҃тныим принѫждень бых на прѣвожденіе. И въ лѣпотѫ бо, мнѧ, бѣ таковомȣ мѫжоу, иже ѿ аг҃гълъ по велікѡм Діѡнисіи просвѣщеніе приемлѧщȣ, безъ разсѫжденіа повінѫтисѧ. Съ бо ȣбо истинныи бж҃іи чл҃къ, аще и кто дрȣгы, житіе ȣбо сладко слышатисѧ имаше, спасительно же подражатисѧ и полезно. Не тъкмо бо ѧзыкъ въ оученіи имѣше полезень, нъ и житіе мнѡго мнѡжае подражаѧщіимь полезно. Паче же подобает ми истинное рѧщи, елико ѧзык оубо вънегда гл҃ати неȣподоблѣем имаше, толико и житіе вънегда творитi, есть непостижимо. Въсегда бо и пр҃сно по ап҃слѣ: заднѣа ѡставлѣѧ, на прѣднѣа дѣаніа и видѣніа простираашесѧ. И сн҃це свѣтлое любочъстіа и любоȣченіа и прѣмѫдрости, въкȣпе съ мл҃стинеѧ имаше, ꙗко не мнѡгых быти вторыи. И сн҃це ѡномȣ блаженномȣ сіа и инаа не мала, елика къ бл҃гоȣгожденію приходѧщȣ, и мнѡгых симь собоѧ дѣлаими оучѧщоу.

Аз же не продръзнѫвъ, ни же на своѧ крѣпость слова и разȣма надѣѧсѧ, не бѫди то, нъ симь, ꙗкоже рѣх, понѫждень бывь, и на того бг҃оȣмолителныѧ и ст҃ыѧ мл҃твы надѣѧсѧ, почѧх и прѣложих ст҃го Діѡнисіа Ареѡпагіта, съ поспѣшеніем и еѯодѡм[1] сего ст҃го ми вл҃дкы аще и преложих его, сматраа непостижимꙋю не малы высотꙋ бг҃ословїѧ и ст҃го краинюю премꙋдрос[ть], и тинꙋ моих грѣхѡв добрѣ съвѣды.

---

[1] Над реда добавено „ѿкȣпом“.

Книгоу же оубо сїю ст҃го Дїѡнисїа, гл҃ю, в добра оубо времена почах, егда бж҃ственыѧ оубо цр҃кви и Ста҃а гора раеви подобнѣ цвѣтахꙋ, ꙗкоже нѣкыи садъ, при источницѣхъ присно напаꙗемь. Свершиx же тоу въ злѣише всѣх злых времень, когда егда ѡгнѣви б҃ъ христїане западных странъ. И подвиже деспод Оуглеша всѧ сербьскыѧ и греческы воиска, и брата своего Волкашина кралѧ, и иныѧ велможа многыѧ, нѣгдѣ до шестидесѧт тысꙋщь избранныѧ воиска. И поидоша в Македонїю на изгнанїе торъкъ, не сꙋдивше ꙗко гнѣвꙋ бж҃їю никтоже мѡщенъ противꙋ стати. Тѣх оубо не изгнаша, но сами ѿ них оубїени быша, и тамо кости их падоша и непогребени пребыша, и много многое множ[е]ством. Ѡво оубо въ ѡстрїемь меча оумроша, ѡвоже в' запалѣненїе ведено бысть, нѣцїи же их и гонезноувше, прїидоша. И толика нꙋжда и злолютыѧ ѡбланꙗ всѧ грады и страны западныѧ, елико ни же оуши слышаста, ни же ѡчи видѣста.

По ꙋбїенїи бо мꙋжа сего храбраго деспота Оуглеша просыпашасѧ измаилтѧне и полетѣша по всеи земли ꙗкѡже птица по въздꙋхꙋ. И ѡвѣх оубо ѿ христїанъ мечем закалахꙋ, ѡвѣх же въ запалѣненїе ѿвождахꙋ,

и застѫпника. И инаа прѣжде сего прѣложих, и по сем елика въсещедры ст҃ыми его м҃лтвами дастъ б҃ъ. Боѧ же сѧ рѧщи, ꙗко азъ прѣложих ст҃го Дїѡнисїа, аще и прѣложих его, съматрѣа непостижимаѧ не малъ высѡтѫ бг҃ословїа и ст҃го краинаѧ прѣмѫрость, и тинѧ моих грѣховь добрѣ съвѣды.

Книгѫ же сїа ст҃го Дїѡнисїѧ, гл҃ѧ, въ добра оубо врѣмена почѧх, егда бж҃ствныѧ оубо цр҃кви и Ст҃аа гора раевы подобнѣ цъвтѣхѫ, ꙗкоже нѣкы садь, при источницѣхь присно напа[ꙗ]емъ. Съвръших же тѫ въ злѣише въсѣх злых врѣменъ, когда егда ѡгнѣвы б҃ъ хр҃стїаны западных странъ. И подвиже деспотъ Ꙋглеша въсѧ сръбскыѧ и гръчъскыѧ воѧ, и брата своего Вълкашина кралѣ, и иныѧ велмѫже многыѧ нѣгдѣ до шестьдесѧт тысѧщъ избранныѧ воискъ. И поидошѧ въ Македонїѧ на изгнанїе тꙋръкъ, не сѫдивше, ꙗко гнѣвꙋ бж҃їꙋ никтоже мощенъ проти стати. Тѣх оубо не изгнашѧ, нъ сами ѿ них оубїени бышѧ, и тамо кости их падошѧ и непогребены прѣбишѧ, и мнѡго мнѡгое мнѡжъство. Ѡво ꙋбо въ ѡстрїе меча ꙋмрѣшѧ, ѡво же въ запалѣненїе ведено быстъ, нѣцїи же их и гонѧзнѫвше, прїидошѧ. И толика нѫжда и злолютые ѡблїа въсѧ грады и страны западныѧ, еликѫ ни же [оуши слышаста][1], ни же очи видѣстѣ.

По ꙋбиеени (sic) же мѫжа сего храбраго деспота Оуглешѧ просыпаа ѡставших смр҃ть безгодна пожже. Ѿ смерти же ѡставшаѧ, гладѡм погоублени бывше. Таковыи бо глад бысть по всѣхъ странах, ꙗковыи же не бысть по всѣх странах ѿ сложенıа мирꙋ, ни же потѡм таковыи, Хс҃ милостивыи, да бꙋдеть. А иже глад не погуби, сих, попꙋщенıемь бж҃ıимь, волци нощıю и дн҃ıю нападающи, снѣдахꙋ. Оувы, оумилень позоръ бѣ видѣти. Ѡста землѧ всѣх добры поуста: и людеи, и скотъ и иных плодѡв. Не бѣ бо кн҃ѕѧ, ни вожда, ни наставника в людех, ни избавлѧюща, ни сп҃сающаго, но всѧ исполнишасѧ страха измаилтскаго, и ср҃дца храбраѧ доблественых моужеи въ женъ слабѣишаѧ ср҃дца приложишасѧ.

---

[1] В ръкописа е оуслышаста.

В то бѡ времѧ и [племѧ] сербьскых господ седми, мьню, рѡд конець прıатъ. И въистинꙋ тогда оублажахꙋ живıи прежде оумр҃ших. И вѣрꙋите ми, не аз, иже невѣжда по всемꙋ есмь, но и ѡнъ, премꙋдрыи въ елинѣх Ливанıе, не бы моглъ писанıемь представити ноуждоу, ꙗже постиже хрстıанъ западных странъ. Хотѧщеи же оубо преписовати и прочитати сıю книгꙋ, милостиви и незазорливи, молюсѧ, боудите моеи оума немощи и недостаткоу. И сами, понеже и вы чл҃вци и чл҃ческым подлежаще, ꙗко требꙋете м҃лсти ѿ бг҃а и прощенıа ѿ чл҃кь, прощенıю вашемꙋ и мене сподоблѧите, оу бг҃а испрашающе ѡставленıе безднѣ моего ѡкааньства грѣхѡм.

шасѧ измаилтѣне и полетѣшѧ по въсеи земли ꙗко птицѧ по въздꙋхоу. И ѡвѣ ꙋбо ѿ хр҃стıанъ мечем закалахѫ, ѡвѣх же въ заплѣненıе ѿвождахѫ, а ѿставшихъ (sic) съмр҃тъ безгодна пожѧ. Ѿ смрти же ѿставшасѧ, гладемь погꙋблени быша. Таковы бо гладь бысть по въсѣх странах, ꙗкови же не бысть ѿ сложенıа мирꙋ, ни же потѡм, Хс҃ м҃лстивы, да бѫдетъ. А иже глад не погоуби, сихь, попꙋщенıемь бж҃ıимь, влъци нощıѧ и дн҃ıѧ нападаѧще, сънѣдаахѫ. Оувы, оумиленъ позоръ бѣ видѣти. Ѡста землѣ въсѣх добрых пꙋста: и людıи, и скотъ и иных плодовь. Не бо бѣ кнѧѕа, ни вожда, ни наставника въ людех, ни избавлѣѫщаго, ни сп҃саѧщаго, нъ въсѣ испълнишасѧ страха измаилтскаго, и ср҃дца храбраа доблестъвных мѫжеи въ жень слабѣишаа ср҃дца прѣложишасѧ.

Въ то бо врѣмѧ и плѣмѧ сръбскых господъ седмы, мнѧ, род конецъ прıѧтъ. И въистинѫ тогда оублажаахѫ живы прѣжде оумерших. И вѣрꙋ ꙗте ми, не азъ, иже невѣжда по въсем есмъ, нъ и ѡⷩ, прѣмѫдры въ елıнѣх Лıванıе, не би моглъ писанıем прѣдставити нѫждѫ, ꙗже постиже хр҃стıани западних странъ. Хотѧщеи же оубо прѣписовати и прочитати сıѧ книгѫ, м҃лстивы и незазорливи бѫдѣте, м҃лѧсѧ, моеи ꙋма немощи и недостаткꙋ. И сами, понеже и вы чл҃цы и чл҃чьскым подлежаще, ꙗко трѣбоуете м҃лсти ѿ б҃а, И имѧ же въ инокых мене хꙋдаго, аще хощеши оувидѣти (sic), начало томоу есть ѡсмеричное число, среда же двѡсотное и первое, кѡнець же десѧто съ единѣмь накончеваетьсѧ. Лѣто же тогда течаше .ѕ҃.-ное .и҃.-сотное .о҃. и .ѳ҃. е, индиктиѡн .ѳ҃. Давшемꙋ же б҃гоу и начати сїѧ и свершити бл҃гоизволшемꙋ слава, честь и покланѧнїе в бесконечныѧ вѣкы, аминь.

прашаѧще оставленїе бездне моего ѡкаанства грѣхѡм.

И имѧ же въ инокых мене хꙋдаго, аще хощеши ꙋвѣдѣти, начѧло томꙋ есть ѡсморичное число, срѣда же двосътно и пръво, конецъ же десѧто съ единим накончаваетъ. Лѣто же тогда течаше шеститысѧщно ѡсмысътно седмьдесѧть и девѧто, индїктїѡнъ девѧты. Давшомоу же бл҃гомꙋ б҃гоу и начѧти сїа и съвръшити благоизволивьшомоу слава, чъстъ и покланѣнїе въ безъконечныѧ вѣкы, аминъ.

ЗА КНИЖОВНОТО ТВОРЧЕСТВО НА КОНСТАНТИН КОСТЕНЕЧКИ

Макар Константин Костенечки да е един от значителните представители на българската литература през средните векове, досега у нас изцяло не е печатано негово съчинение (в някои общи издания — христоматии — са помествани избрани части из творбите му в оригинален текст и превод). Научните изследвания за писателя също не са много не само в българската, но и изобщо в славистичната наука. Преди всичко следва да се отбележат трудовете на В. Ягич: Константин Философ и његов живот Стефана Лазаревића, деспота српскога (Гласник, XLII, 1875, стр. 223—328), Рассуждения южнославянской и русской старины о церковно-славянском языке (Исследования по русскому языку. Т. I. Спб. 1885—1895, стр. 366—581, 960—970, 1018—1021), Ђ. Daničić, Knjiga Konstantina Filosofa o pravopisu (Starine, I, 1869, стр. 1—92). Важни са мислите и наблюденията на П. А. Сирку, изказани в труда му „Очерки из истории литературных сношений болгар и сербов в XIV—XVII веках“ (Спб. 1901, стр. LXXVIII—CLX).

В българската наука ценни са издирванията на Юрдан Трифонов — Живот и дейност на Константина Костенечки (Списание БАН, LXVI, 1943, стр. 223—292), Иван Дуйчев — За книжовното творчество на Константин Костенечки (Известия на Института за българска литература, II, 1954, стр. 223—231), В. Сл. Киселков — Проуки и очерти по старобългарска литература (София 1956, стр. 266—303), K. M. Kujew — Konstantyn Kostenecki w literaturze bułgarskiej i serbskiej (Kraków 1950).

Тъкмо това състояние на проучванията е причина да останат неизяснени редица въпроси, свързани с живота и творчеството на Константин Костенечки. Нееднократно е изказвана мисълта, че той е автор не само на двете широко познати негови творби: „Разяснено изложение за буквите“ (Сказаниє изьꙗвлєнно о писмєнєхъ) и „Житие на Стефан Лазаревич“, но и на други съчинения, обаче тази мисъл все още не е доказана. Понататъшните издирвания и съпоставки безспорно ще изнесат нов материал и ще съдействуват за правилното разрешаване на въпроса.

Известно е, че сам Константин Костенечки в края на житието си за Стефан Лазаревич пише: „Страньно и изредьно на земли владычьствовавьшомоу страньныи рабь приносить словоуштомоу деспотоу Стефаноу прѣводьникь Костадінь.“[1] Някои учени приемат, че прѣводьникь означачава официален преводач в канцеларията на сръбския деспот. По-правилно е обаче „да се върнем отново към разбирането на този термин в смисъл на книжовник-преводач. Ако сам Константин Костенечки приема титлата „преводач“, това значи, че той е отдавал особено значение на своята преводаческа дейност. Именно това би трябвало да ни подскаже, че с неговото име освен двете познати творения ще да са били свързани също и някои преводни трудове. Необходимо е да се проучи внимателно кои са тези негови преводи, та по този начин да може да се осветли една важна страна в книжовната дейност на бележития деец в полето на българската и сръбската книжнина и просвета.“[1]

---

[1] В. Ягич. Константин Философ и његов живот Стефана Лазаревића, стр. 327.

Днес вече няма съмнение, че Константин Костенечки се е занимавал с превеждане на книги от гръцки на славянски език. Като негови преводи се сочат:

1. Евангелие учительное, переведенное с греческого Константином философом Костенским — по ръкопис от сбирката на В. М. Ундолски.[2]

2. Песен на песните от Соломон — познато по няколко преписа. В ръкописен сборник, XV—XVI в., сръбска редакция, л. 324—333, има наслов: Ѿ пѣснѣи Соломоньскыихъ, протлькованно Ѳеωдоритωмь епископомь Кирꙋ, прѣведено Костантинωмь философωмь, ꙋчитѣлюмь срьбскыимь.[3] Друг препис на този превод се намира в ръкопис (Богишичев сборник, XVI в.): Пѣснь пѣсни тльковаиѥ вькратцѣ. След това съчинение веднага е поместено житието на Стефан Лазаревич от Константин Костенечки.[4] По този повод един сръбски учен изказва такова предположение: „Од значаја је, што се тај чланак налази пред житијем деспота Стевана; можда је то случајно, али је много вероватније да су тако доспели у непосредну близину што су их преписивачи рукописа (....) нашли у неком изворнику заједно или што су знали да им је за нас писац једно исто лице, Константин Философ.“[5]

Трети препис имаме в Софийския ръкопис № 311, дето преводът (незапазен изцяло) е поместен след Сказанието на Костенечки (л. 278—279). Преводът има наслов: Соломѡⷩ пѣснем пѣсны (само началото).[6]

3. Сръбският учен Дж. Даничич основателно допуща, че Константин Костенечки е превел избор от слова на Йоан Златоуст, както може да се съди от ръкопис № 86 (19) на бившето Сръбско научно дружество, а сега Сръбска академия на науките, писан на хартия. В края на книгата

---

[1] Ив. Дуйчев. За книжовното творчество на Константин Костенечки. Известия на Института за българска литература, II, 1954, стр. 231.

[2] Чтения ОИДР, 1867, кн. 2, стр. 35; А. Попов. Обзор хронографов русской редакции. Ч. II. Москва 1869, стр. 46. В. Ягич се изказва резервирано по това предположение, като допуща, че тук може да има грешка в посочваната година на превода — 1343 и 1407. „Док се не докаже да је ова година у толиким рукописима гријешком записана, не може се на Константина никако ни помишљати...“ (Гласник, кн. XLII, 1875, стр. 372).

[3] В. Ћоровић. Прилози за нашу стару књижевност и хисторију. Зборник за историје Iужне Србије и суседних области. I. Скопље 1936, стр. 89—90.

[4] St. Novakovič. Članci hronografa trojadika o srbima i bugarima. — Starine, X 1878, стр. 46.

[5] В. Ћоровић. Пос. съч., стр. 89—90.

[6] Б. Цонев. Опис.., I, стр. 259.

бил прилепен лист с такава бележка: Благоволеніемь отца и поспѣшеніемь сына и сьдѣиствіемь светаго доуха, вь дни благочьстиваго и христолюбиваго деспота Стефана, правещоу тогда прѣстоль Браничевьскые ипархіе вьсеосвещенномоу архіепискѡпꙋ кѵр Веніаминꙋ, изволи же се емꙋ и повелѣ мнѣ грѣшномꙋ дело се веліе. Аз же, лѣнивь сын, паче же и невѣжда писаніꙋ, нь ѡбаче надѣав се на щедроты благааго бога и призивае молитвы повелѣвшаго ми, едва нѣкогда вьзмогь ѿ одрьжещее ме лѣности, понеже бы[хь] окааны азь тако боримь лꙋкавыими моими помышлении, паче же и грѣхопадении, ꙗкоже корабль вь пꙋчинѣ мѡрсцѣи ѕѣлныими вѣтры влаемь и приражае се, едва нѣкогда вь оувѣствіе злаго ми оума пришьдь, вьзмогохь сьписати сіе книгы доушепользныѥ, глаголю же златаго езыка словеса и прѡчіихь светыихь, вь лѣто ѕцкд (=1416), индиктіѡнь ·ѳ·, мѣсеца аꙋгꙋста .к. дьнь.

След като привежда горната приписка, Даничич добавя: „Писмо се овому запису знатно разликује од онога, које је у самом рукопису, али оба могу бити једнога времена. Може бити да овај запис не припада овом рукопису, али с тога не би био мање знатан. Мислим да га није писао нико други него Кѡньстаньтинь философь, који је и живот деспота Стефана пушаћи, тужио се на своју лијеност.“[1]

4. Според проф. М. Г. Попруженко преводач на библейските „Книги царств“ (по ръкопис от 1416—1418 г.) е Константин Костенечки.[2]

5. У нас проф. Емил Георгиев привежда сериозни аргументи в подкрепа на мисълта, че К. Костенечки е превел един „Шестоднев“, запазен по препис от XV в.[3]

Всички тези предположения се нуждаят от нова разработка, като се изнесат още материали и съображения, които да ги подкрепят и утвърдят като истини. При сгода след време аз може би ще се спра на някои от тях, а сега ще изнеса някои познати и други съвсем нови вести, както и свои съображения върху три произведения, свързани с книжовното творчество на бележития български и южнославянски писател от XV в. Константин Костенечки.

1. ПРЕВОД НА АСТРОНОМО-КОСМОГРАФСКИ СЪЧИНЕНИЯ

Още през 1869 г. руският славист Андрей Попов изказва такава мисъл: „Позволяю себе предположить, что Константину Философу Костенскому принадлежит ряд статей космографического содержания: о небе, о широте и долготе, о земном устроении, о 4-ях стихиях, о морях, и других статей, встречающихся в неодинаковом количестве в наших сборниках.“[4] У нас акад. Юрдан Трифонов изказа неособено мотивирано несъгласие с предположението на Андрей Попов. Той писа: „Същите сведения ни дават възможност да се отнесем отрицателно към отдавна изказаните предположения на някои руски учени, че Константин бил превел или съставил дошлите до нас от сръбско-българската книжнина на XV в. статии с астрономическо, естествено-историческо, календарно и географско съдържание.“[1]

---

[1] Дј. Даничић. Записи из неколико рукописа. Rad.., I, 1867, стр. 175.

[2] М. Г. Попруженко. Из истории литературной деятельности в Сербии в XV веке. „Книги царств“. Одесса 1894, стр. 153—154.

[3] Ем. Георгиев. Произведенията, приписвани на Кирила. София 1939, стр. 40—93.

[4] А. Попов. Обзор хронографов русской редакции. Ч. II. Москва 1869, стр. 46; също М. Г. Попруженко. Из истории литературной деятельности в Сербии в XV веке. „Книги царств“. Одесса 1894, стр. 155.

Наближават вече сто години, откакто тази мисъл така категорично е подхвърлена в науката, а все още остава неаргументирана, въпреки че е твърде привлекателна както за очертаване образа на Константин Костенечки, така и за по-пълно очертаване на литературния живот на южните славяни. Затрудненията идат от недостатъчността на познати вести от този род и още повече от малкото техни публикации. Въпреки това днес, вече въз основа на известни материали, би могъл отново да се постави въпросът за авторството или преводачеството на Константин Костенечки, да бъде то по-успешно аргументирано. Тъкмо това ще се опитам да направя с изнесените тук бележки.

Богишичев сборник. — Сръбският учен Стоян Новакович през 1884 г. за пръв път в славистичната наука обнародва около 45 откъса с космографско-географско съдържание по така наречения Богишичев сборник.[2] Той не се спира подробно на тези крайно интересни съчинения, защото задачата му била по-скромна — да ги направи достояние на науката: „Ti članci po tome rukopisu ovdje se u cjelini iznose, da bi se i ta strana stare naše književnosti mogla iz bliže poznati.“[3]

Пълно описание на ръкописа, по който обнародва въпросните текстове, Новакович дава в работата си „Članci hronografa trojadika o srbima i bugarima“[4]. Той споделя определението на В. Ягич (изказано в „Гласник“, кн. XLII, 1875, стр. 227), че сборникът е „pisan na hartiji negdie pod konac XV vijeka“. Според мене обаче ръкописът е от XVI в. и е дело на продуктивния български книжовник по това време монах Висарион, родом от Дебърско. Това убедително показва съпоставката на почерка на този ръкопис (доколкото точно е отразен в цветните приложения към труда на Новакович. — Starine, кн. XVI) с положително известни ръкописи на Висарион.[5]

В този ръкопис има две съчинения, свързани с името на Константин Костенечки:

1. Пѣснь пѣсни, тлькованіє вькратцѣ — превод от Константин Костенечки.

2. Житіє и жизнь приснопомнимаго, словѹщааго, благочьстивааго господіна Стефана... — оригинално съчинение на Костенечки.

Ловчански сборник — ръкопис от XVI в., съхранява се в Ловчанското читалище.[6] Много е ценен с дадените вести, засягащи пряко Константин Костенечки и Патриарх Евтимий. В него са поместени три Константинови съчинения:

---

[1] Ю. Трифонов. Живот и дейност на Константин Костенечки. СпБАН, LXVI, 1943, стр. 231.

[2] Št. Novakovič. Odlomci sredńevjekovne kosmografije i geografije. Starine, XVI, 1884, стр. 41—56.

[3] Пак там, стр. 41.

[4] Starine, кн. X, 1878, стр. 44—60.

[5] Напр. в Софийската народна библиотека, № 311, 915 и 1032.

[6] Описание на сборника дава Г. Иванов. Исторически известия и предания из Ловешко. — Известия на Историческото дружество, IV, 1915, стр. 214—217.

1. Сказание за буквите — „Словеса сїа вькратцѣ избранна ѿ книгы Кωнстантина философа Костѣнечьскаго ȣчинена, бывшаго ȣчителѣ срьбскаго“.

2. Пътуване до Палестина — „Речем и ω сем, еже ωбрѣтох вь Кесѧрїи Палестинскои писано пѫтьшествїа“.

3. Описание на светите места в Ерусалим — запазен е само краят. Особено важно е тук съчинението „Сказанїе вькратцѣ ω скончанїи крѫговь и пасхалїи“. То било в края на ръкописа и е пропаднало, поради което не знаем съдържанието му.

Дринов ръкопис — № 432 на Софийската народна библиотека, XVI в. Състои се от няколко съчинения — сборник от слова, главно поучения на Дамаскин Студит, апокрифи и Синодика на цар Борил. Освен това съдържа още: 1. Начело ω клȣбнωм видѣнїем, слωвω .а҃. (л. 209—211) и 2. Повѣсты и ȣказ и рѣчї избраны древных мȣжїи и филосωф (л. 212—217).[1]

В сегашното състояние на сборника освен съчинението „За валчестия вид на земята“ няма други съчинения, които да се свързват с книжовното дело на К. Костенечки.

Висарионов сборник — ръкописът е от XVI в., сега се намира в Скопие, приготвен е от монах Висарион от Дебърско, преписвача и на Богишичевия сборник. Сборникът е твърде голям — около 340 листа, голям формат.[2] Между другото в него са поместени четири съчинения против латините, съчинение срещу Варлаам и неговото учение, списък на позволените и забранените книги, послание на Патриарх Евтимий до тисменския монах Никодим и други. Освен това тук се намират още важните за нас съчинения:

1. Астрономическо и географско съчинение.
2. Пътуване до Палестина.
3. Летописно съчинение.
4. Песен на песните от Соломон — „Ѿ пѣснѣи Соломоньскыихь, протлькованно Ѳеωдоритωмь епископомь Кѵрȣ, прѣведено Костантинωмь философωмь, ȣчитѣлюмь срьбскыимь“.

Всички посочени съчинения стоят в известна връзка с делото на нашия книжовник. Тук отново става дума за летописен труд, какъвто срещаме в Богишичевия сборник[3] и за какъвто споменава преписвачът на Ловчанския сборник: „Сїѧ же мы ѿ книги Кωнстандина философа, ꙗкоже рече сѧ прѣписана обрѣтше, зде положихωм. И ина же лѣтописна, ꙗже ωва вьземше ѿ дроугыѧ книгы, а ωваа же мимоидохь, понеже не ꙗвлена бѣхѫ, нь тьчїѧ знаменїа нѫждныих и сего ради не вѣдома. Ина же ѿ книгы лѣтописнїѧ Геωргиевы...“[4]

---

[1] По-пълно описание у Б. Цонев. Опис.., I, стр. 438—442.

[2] Подробно описание у В. Ђоровић. Прилози за нашу стару књижевност и историју. — Зборник за историју Јужне Србије и суседних области. Књига I. Скопље 1936, стр. 86—90.

[3] Изцяло печатан от Ст. Новакович в Starine, X, 1878, стр. 52—60.

[4] Ю. Трифонов. Пос. съч., стр. 290.

В случая по-важни са другите съчинения, имащи космографско и географско съдържание, към които Костенечки е проявявал интерес.

Изнесените вести показват, че положително установени произведения на Константин Костенечки се срещат в повечето случаи в южнославянски ръкописи, съдържащи астрономо-космографски и географски съчинения. Това обкръжение едва ли е случайно. Особено ценни поради пълнотата си са Богишичевият и Висарионовият сборник, писани от едно лице — монах Висарион Дебърски. Понеже съчиненията „Пътуване до Палестина" и „Описание на светите места" ще разгледам отделно, тук ще се спра само на астрономо-космографските произведения, които намираме в наши ръкописи от XVI в.

* * *

Преди всичко забележително е наличието на такива астрономо-космографски съчинения в южнославянските литератури, те са прекрасен израз на постоянните стремежи на книжовниците да обогатяват родната си литература с нови съчинения, да я приближават по богатство до византийската литература, от която главно черпят съдържание. У южнославянските писатели е подчертан стремежът към философски, исторически и полемически съчинения, твърде силен през XIV—XV в. поради особените обществено-исторически условия на живота. Астрономо-космографските и географските съчинения са хубав израз на този подчертан стремеж към обогатяване на литературата с нови творби, каквито по-рано се срещат рядко. Всичко това безспорно стои в тясна връзка с все повече и по-дълбоко проникващи идеи на предренесанса и на Ренесанса. Раздвижването на умовете, обхванало Западна Европа и Византия, не остава чуждо за балканските славяни, то обхваща и тях, промъква се в традицията, става зародиш на нови тенденции в живота. Такива тенденции са изявени в книжовното дело напр. на Константин Костенечки и Владислав Граматик.[1]

Ренесансови струи и тенденции са широко отразени не само в „Житие на Стефан Лазаревич", но и в други произведения, свързани с името на Константин Костенечки, каквито са напр. въпросните космографско-географски съчинения. Тези съчинения рано обръщат внимание на научните работници — А. Попов, М. Мурко, К. Иречек и др. Андрей Попов привежда основателни аргументи в подкрепа на тезата си, че те се свързват с делото на К. Костенечки или в краен случай, ако не са пряко негови творби, те са съставени „несъмнено от негов съвременник и сънародник"[2]. Видният славист М. Мурко, въз основа на познатите тогава материали, изказва мисълта, че „всред сърбите от XV век се разпространявали дори по-добри познания по география и астрономия в сравнение с онова, което изобщо било обичайно във Византия, защото в това съчинение липсвали „църковни тълкувания" и се водела „полемика против старите системи", като се защищавала теорията за кълбовидността на земята"[1]. Обаче трезвият историк К. Иречек в тази „малка космография" основателно вижда „антична наука"[2].

---

[1] Др. Павловић. Елементи хуманизма у српској књижевности XV века. — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, кн. XXIX, 1963, св. 1—2, стр. 5—16.
[2] А. Попов. Пос. съч., стр. 47.

В българската историографска наука единствен Иван Дуйчев обърна по-голямо внимание на въпросните съчинения — препечата ги изцяло по Богишичевия сборник (издание на Ст. Новакович в Starine, XVI, стр. 41—56) и ги преведе на новобългарски език.[3] У нас той пръв въвежда наличието на тези съчинения в тъй наречения Дринов сборник, № 432 на Софийската народна библиотека, а също въведе ценните резултати, до които е стигнал италианският славист Д. Джанели. Дуйчев пише: „Чрез внимателен и задълбочен анализ, въз основа на сравнение с обнародвани и необнародвани ръкописни материали, той (Джанели) доказва, че всъщност въпросните отломки не представляват нищо друго освен превод и отчасти преработка на запазени византийски първообрази. Като главен извор било използувано съчинението, познато под наслов „Кратки разрешения на природоизпитателни въпроси" (Solutiones breves quaestionum naturalium), приписвано на един от най-прочутите византийски писатели и мислители, именно Михаил Псел (1018—1078). От това съчинение на Псел, което е било широко разпространено и използувано като учебна книга сред гърците едва ли не до неотдавна, са взети, с по-голяма или по-малка преработка, цели 22 откъса. Четири откъса са заимствувани от едно друго съчинение, свързано с името на Псел — неговата Omnifaria doctrina, а четири други произхождат от тълкуванията на Василий Велики в неговия „Шестоднев". За останалите петнадесетина откъса могат да се посочат повече или по-малко съответствуващи гръцки първообрази, пръснати в разни ръкописни сборници и отчасти неиздадени и досега. Изобщо от съпоставките трябва да се заключи, че „почти нищо от „отломките" на Новакович не представя плод на самостоен труд (дори в широкия смисъл на думата), но винаги или почти винаги се отнася до повече или по-малко буквални преводи на гръцки текстове, които са повече или по-малко познати и имат по-голяма или по-малка научна стойност." На свой ред Дуйчев основателно заключава: „Тъй като досега не е намерен гръцки ръкопис, в който да са обединени всички тези византийски извори, използувани от неизвестния преводач на славянските отломки, би могло с правдоподобност да се заключи, че той е извършил подбора и подреждането на тези отломки въз основа на разни византийски сборници, които е имал под ръка."[4] Редом с това обаче би могло да се допусне, че между южните славяни са се появили в различно време различни преводи на едни или други откъси, които отпосле са подбирани от книжовниците-преписвачи при съставяне на свои сборници.

Въпросните космографски съчинения засега ми са познати по следните южнославянски ръкописи:

1. Богишичев сборник, XVI в., писан от монах Висарион Дебърски, най-пълен текст — около 45 заглавия, издаден от Ст. Новакович (Starine,

---

[1] Ив. Дуйчев. Естествознанието в Средновековна България. Сборник от исторически извори. София 1954, стр. 336; Зараждане на научната мисъл в Средновековна България — сп. „Археология", V, 1963, кн. 2, стр. 10—15.

[2] Пак там, стр. 337.

[3] Пак там, стр. 336—375.

[4] Пак там, стр. 337.

XVI) и преиздаден от Ив. Дуйчев (Естествознанието в Средновековна България).

2. Висарионов сборник, XVI в., значителна част от съчиненията се печата тук за пръв път в науката.

3. Дринов сборник, № 432 на Софийската народна библиотека, всички съчинения също за пръв път печатам тук.

С основания може да се смята, че такива съчинения е имало и в Ловчанския сборник, от които са оцелели само „Пътуване до Палестина" и „Описание на светите места", явяващи се понякога в групата на космографските творби. На такова предположение навежда също и насловът „Сказаніє вькратцѣ ѡ скончаніи крѫговь и пасхаліи", което съчинение в Ловчанския сборник не е запазено, но го срещаме във Висарионовия сборник.

Висарионов препис

Намира се в споменатия вече сборник на Висарион, писан през XVI в. (сега в Скопие), между листове 313 и 324, под общия наслов: „Дрѹгѡ вѣдѣніє мѹдрагѡ Гавра вѣдѣти подобаѥт". В. Джорович, който пръв съобщи за този много ценен ръкопис, само отбелязва, че от лист 313 „почињу хронолошка обавештења, затим астрономска и општа географска, с једним нашим описом Јерусалима"[1]. Той обръща внимание на връзката на тези космографски произведения със съответните съчинения в Богишичевия сборник, възнамерявал е да напише „посебну студију" за сборника. Данните на този сборник у нас бидоха въведени в научен обиход от Иван Дуйчев: „Струва ми се, че подобно съдържание има също и текстът, отбелязан от В. Ћоровић... Ръкописът, за съжаление, е непроучен и неиздаден."[2]

Догадката на Дуйчев се оказва съвсем основателна, съпоставката убедително разкрива, че Висарионовият сборник съдържа също така космографско-географски съчинения, някои от които намираме и в Богишичевия сборник. Нещо повече — почеркът на двата сборника показва, че те са писани от едно лице — монах Висарион Дебърски, имат сравнително еднакъв формат — 19,5 × 15 см Богишичевият ръкопис, 21,5 × 14,5 см Висарионовият ръкопис. Важно е още едно обстоятелство — в сборника на Богишич космографските съчинения заемат 11 листа, а във Висарионовия 12 листа. Размерът на сборниците и броят на листовете, изписани с въпросните съчинения, подсещат, че би трябвало да имаме в двата сборника едни и същи космографски съчинения. Но в действителност не е така — с малки изключения поместените в двата сборника съчинения са различни. Това подсказва, че Висарион не е искал да се повтаря, че е предпочел да разнообрази съдържанието на сборниците, които съставя. Някои от общите съчинения обаче показват извънредно голяма еднаквост — напр. „Съмотреніє въселѥнные", „О Єдемоу", „По сіихь же рѣкы .л҃ѕ.". А това говори за общ извор при съставянето на сборниците; този извор, възхождащ към превод или компилация на

---

[1] В. Ћорович. Пос. съч., стр. 89.
[2] Ив. Дуйчев. Пос. съч., стр. 336.

Константин Костенечки, е бил доста голям, за да може от него да се прави подбор на текстове, включени в два различни сборника. Така косвено, макар и приблизително, се установява обемът на този Константинов книжовен труд. Вестите на Дриновия сборник, както ще се види по-нататък, в това отношение не дават нещо ново, понеже поместените там съчинения намираме в Богишичевия сборник и са същата редакция.

Трябва да се каже, че значителна част от въпросната глава във Висарионовия ръкопис е заета из големия труд „Богословие“ на Йоан Дамаскин, познат у нас под наслов „Небеса“. Това означава и сам съставителят на сборника, пишейки: „Іѡана Дамаскина — ѿ свѣтє, ѡгни, свѣтилницѣхъ, с҃лнца жє и лꙋны и звѣздах“, което заглавие представлява глава 21 (к҃а) от „Небеса“, както е посочено и в ръкописа. Тази глава представлява извадка от пълния превод на „Небеса“, намиращ се в ръкопис № 311 на Софийската народна библиотека. Извлечение е направено и от глава 23. Извадките се покриват напълно в двата преписа, понеже са дело на един и същ книжовник — на монах Висарион Дебърски.[1]

Много съжалявам, че снимките от Висарионовия (Скопския) сборник, с които разполагам, са твърде бледи, на места трудно четливи, поради което не мога да поднеса за печат целия текст на космографските творби, а това би било полезно. Защото това е вторият южнославянски сборник, съдържащ по-големи извлечения от този характер. При публикуването разночетения и добавки давам по Богишичевия сборник (Бог.). Преди текста обаче, за да се добие по-пълна представа за разнообразието на разглежданите въпроси в този род творби, ще приведа техните наслови по Богишичевия сборник, дето засега те са най-много — около 45.

Встъпление — Потрѣба ѥсть вѣдѣти...
Начєло сь богомь о земли съписаніи о клоубномь видѣни образа ѥѥ.
Ꙗко по срѣдѣ лежить землꙗ въсехь ꙗвлѥніє.
О величъствѣ земли отꙗвлѥніє.
Мнѣніа нѣкыихъ о земли.
О водахъ и пѣскоу.
О Окѥаноу ꙗко окроужаєть землю въсоу.

---

[1] За този много ценен ръкопис на Висарион Дебърски ще говоря на друго място. Той съдържа няколко отделни съчинения на видни църковни дейци, между които и пълен превод на „Небеса“ от Йоан Дамаскин. Досега се знаеше, че след избора и превода на 48-те глави от Йоан Екзарх пълен превод на това съчинение бил направен едва през XVI в. от руските князе Курбски и Оболенски. За южнославянски превод изобщо не се говореше. Имайки пред вид широкия обхват на книжовните интереси и прояви на Константин Костенечки, склонен съм да допусна, че този нов и пълен превод на „Небеса“ е негово дело. Това съчинение силно допада на неговите богословско-философски, граматически, исторически и космографски интереси. Само при наличието на такава голяма преводаческа дейност е обяснимо прозвището прѣводьникъ, което било дадено на Костенечки. С това прозвище бил познат на своите съвременници, заради което и той сам веднъж, може би към края на своя жизнен път, се нарекъл така (вж. Б. Ст. Ангелов. Пълен южнославянски превод на „Небеса“ — сп. „Литературна мисъл“, XI, 1967, кн. II, стр. 132—135).

О бесмрьтнѣмь источницѣ.
О седмыихь климать земли.
О морихь.
О третіимь мори.
О д҃-мь мори.
О облакохь.
О въздоухоу и огню.
О градоу.
О млъніи и громохь.
О троусоу.
О вѣтрь сьставлѥніи.
О небесехь и что ѥсть семоу соуштъство.
О иже въ небесехь кроугоу.
О звѣздномь соуштъствѣ.
О въобрьженіи звѣздь.
О звѣздномь видѣніи.
Отъ коудоу просвѣштають се звѣзди.
О како бывають четиры врѣмена.
О дьнехь.
О величъстви слънца.
Показаніе колико ѥсть слънце.
О лоунѣ.
О оскоудѣнии слънца.
О оскоудѣніи лоунѣ.
О огни.
О звѣздахь.
О комить текоуштіихь.
О доуѕѣ.
О ѥгда зреть се две слънца.
О образоу небесномоу.
О ві҃-хь животныхь, иже соуть выше з҃-мыихь планить.
Ві҃. животныихь.
О помрькноути слънцоу.
Часовникъ.
Съмотреніе въселѥнные.
О Ѥдемоу.
По сіихь же рѣкы .лѕ҃.
Соуть же и горы .ві҃.
Что назнаменоуеть се Адамь?
О поучинѣ.

ТЕКСТ НА СЪЧИНЕНИЯТА ПО ВИСАРИОНОВИЯ (СКОПСКИЯ) ПРЕПИС

1. Дрꙋгѡ вѣдѣнїе мꙋдрагѡ Гавра вѣдѣти подобаѥт

Ꙗко крꙋг сл҃нчии начинаетъ ѿ охтоврїа и въсходитъ до .ки҃. лѣтъ и паки начинаетъ ѿ пръвааго крꙋга своѥго. Аще ли нѣ веси колико крꙋг шъствꙋетъ сл҃нце, приложи маломꙋ лѣтꙋ .кд҃. и съвъкꙋпи въсаго и раздели их по... и оставшеѥ ѥсть крꙋг тоговь.

И ѡ лꙋнѣ. Аще не вѣси крꙋг ѥе, приложи къ маломꙋ лѣтꙋ .и҃. и раздели их по .ѳі҃., а ѡставшеѥ ѥсть настоещїи крꙋг ѥе. Починает же и крꙋг ее ѿ гѥнара и въсходитъ до .ѳі҃. лѣтъ и паки починаетъ.

И ѡ индиктꙋ. Аще ли же индикта крꙋгъ настоещїи хощеши ꙋвѣдети, приложи къ маломꙋ лѣтꙋ .е҃. и раздѣли их по .еі҃., а ѡставшее ѥсть настоещїи крꙋг тоговъ. Начинает же и тое крꙋг ѿ сеп҃врїа и въсходит до .еі҃. лѣта и паки биваетъ пръвїи.

Да ꙋвѣси ѡ малѣмъ лѣтꙋ. Мало же лѣто гл҃ѥт се мимошъдша лѣта. Нн҃ꙗ же тѣкꙋщїои пръвое сътниц връхꙋ седмїих тисꙋще. Елика мимо идошѣ лѣта до нн҃ꙗ тѣкꙋщеѥ лѣто.

И ѡ мѣсопꙋстѣ аще хощеши. Аще хощеши мѣсопꙋс[тѣ] ꙋзнати, въ кои дн҃ъ хощетъ бити и въ кыї месец, приложи же къ числꙋ хрс҃тїансцѣѥ пасцѣ, аще ѥсть висекто .а҃., аще ли нѣсть, висѣкто .г҃. и сътвори въса въ число. Аще ѡбрѣтает се пасха априлїа, приложи число къ феврарꙋ и тако ꙋбо ѡбрѣтает се мѣсопꙋст. Аще ли марта ѥсть пасха, приложи число на гѥнваръ и тамо ѡбрѣщеши извѣстно мѣсопꙋстїе.

. . . .

2. Їѡана Дамаскина — Ѡ свѣте, ѡгни, свѣтилницѣхъ, сл҃нца же и лꙋн[ы] и звѣздах. ка.

Ѡгнъ единъ ѥсть ѿ четирѣхъ съставъ, лек же и горѣ носнѣиши прочїих, жежитѣл҃нъ же и свѣтитѣл҃нъ, пръви дн҃ь ѿ съдѣтелꙗ създанъ. Рече бо бж҃ствное писанїе: И рече б҃ъ да бꙋдет свѣтъ и бысть свѣтъ. Нѣ ино бо ѥсть ѡгнь, тъчїю свѣта, ꙗкоже нѣцїи рѣше. Дрꙋзи же: мирскы ѡгнь под въздꙋхѡм рѣше, егоже наричꙋтъ еѳѣра. Въ начело же сътвори б҃ъ свѣтъ, сїи, рече, пръви дн҃ь ꙋдобрѣнїе и ꙋкрашенїе въсего видимаагѡ създанїа. Ѿ тъми бо свѣтъ и въса въ тъмѣ невѣдома прѣбꙋдетъ, своего же не могꙋще сказати бл҃голѣпїа.

Нарече же б҃ъ свѣтъ ȣбо д҃нь, тъмȣ же нарече нощь. Тъма же ѥсть несȣщаств. . ., нъ слȣчаѥ свѣта бо ѥсть лишеніе. Въздȣх бо несȣществωм своѥм имат свѣтъ, то ȣбо еже лишати се въздȣх свѣта, тъмȣ нарече б҃ъ. И несȣщасто въздȣхово ѥсть тъма, нъ свѣта лишеніе, еже слȣчаи паче ꙗвлꙗѥт, не же сȣщаство. Не нарече же се прьвѣе нощь, нъ д҃нь, ꙗкоже прьви ѥсть д҃нь и послѣдниꙗ нощь, и ѿ начела д҃нѣ [до] дрȣгагѡ д҃нѣ единъ нощь д҃нь ѥсть. Рече бо писаніе: И бысть ȣтро, и бысть вѣчерь д҃нь единъ.

Въ трѣх ȣбо д҃нѣхъ распростираꙗщȣ се и скȣтаваꙗщȣ свѣтȣ б҃жствьним повѣлѥніемъ, д҃нь же и нощь бываше. Четврьти д҃нь сътвори б҃ъ свѣтило вѣликое, еже ѥсть с҃лнцѣ, въ начетки и ѡбласть д҃нѣвы. Тѣм бо д҃нь състоит се, д҃нь бо ѥсть с҃лнцȣ въсегда на землѥю быти и растоꙗніе д҃нѣ ѥсть, еже ѿ востока даже до запада над землѥю с҃лнечномȣ тѣченію. И свѣтило мьнше, еже ѥсть лȣна и звѣзды. Въ начело и ѡбласти нощіи, еже... Нощь же ѥсть, вънегда с҃лнцȣ под землѥю [бȣдетъ] и растоꙗніе нощи ѥсть ѿ запада до въстока под землѥю слнчнωмȣ тѣченію. Лȣна ȣбо и звѣзди вьчинише се, нощь просвѣщати не ꙗко въ д҃нѣ въсегда под землѥю сȣще. Сȣт бо и въ д҃нѣ звѣзды на н҃бсы над землѥю, нъ с҃лнцѣ сих, въкȣпѣ же и лȣнȣ зелнѣишіимъ сіаніемъ покриваѥ, не оставлꙗѥтъ зрѣти се имъ. Свѣтилам же сим прьвоздании свѣтъ съдѣтелъ въложи, не ꙗко не имȣщȣ иного свѣта, нъ да не празднъ ѡнъ прѣбȣдетъ свѣтъ. Свѣтилник бо ѥсть не самы тъ свѣтъ, нъ свѣта пріѥтилище.

Ѿ сих ȣбо свѣтилникъ .з҃. планит реше и г҃лют их съпротивно н҃бсы шествіе творити. Тѣм же и планитѣ их нарѣкоше, еже ѥсть по словѣнскомȣ ѥзыкȣ заблȣдникы или лъстныкы. Н҃бо ȣбо, рѣше, ѿ востока на запади двизати се, планити же ѿ западъ на въстокъ, съѡбносити же н҃бȣ своим шъствіем ꙗко скорѣишемȣ .з҃. планитъ.

Сѣдмим же планитωмь имѣна сȣт сіа: С҃лнцѣ, Лȣна, Зевсъ, Єрми, Арисъ, Афродитъ і Кронъ. Быти же на коемждо поꙗсе н҃бсиѡм единѡмȣ ѿ седміих планитъ. На прьвѣмъ ȣбо, рекше вышшіимъ Крона ♄, на вторѣм же Діа ♃, на трѣтіем же Арѣꙗ ♂, на четврьтѣм же С҃лнцѣ ☉, на пѣтωм же Афродитъ ♀, на шѣстомь Єрміа ☿, на сѣдмом же нижаишем Лȣна (. Тѣкȣт же тѣченіе бѣзпрѣстанно, еже създавни вьчини им и ꙗкоже ѡснова их, ꙗкоже рече б҃жствни Д҃вдъ: Лȣнȣ и звѣзди, иже ти ѡснова. Заеже бо рѣщи ѡснова, знаменȣетъ твьрдоснаго и непрѣложнаго, ѿ б҃а даннаго имъ чина и ȣстава. Вьчини бо их въ врѣмена и въ знамѣніа и въ лѣта.

Слⷩцѣм же ȣбо четири възврати състоют се. И пръви ȣбо вѣсныи, въ тȣ бо сътвори б҃ъ въсачьскаа и ꙗвлаетъ даже и до н҃иꙗ. Въ тȣ цвѣтѡм прозебѣніе бивающее, иже и равнод҃ньни възвратъ ѥсть, .в҃і.-тими часіи д҃нь бо и нощъ ȣставлꙗет се. Сіа ѿ срѣди въстока сл҃нчнагѡ състоит се, бл҃горастворѣнъ сȣщіи, кръви растителиъ, топль и мокръ сȣщіи, собою ходатаиствȣетъ зѣме же и жетвѣ, зими ȣбо топлѣиши и сȣшаиши, жетви же стȣдѣнеиши и мокрѣишіи. Простирает же сего гѡд ѿ мартіа .к҃а. го даже до іюніа .к҃а. го. Таже възвисившȣ се сл҃нчнѡмȣ въстокȣ къ полȣнощнѣишим странамъ, ȣбо жетавны възвратъ прѣемлѥт, ходатаиствȣющи вѣсне и есени, ѿ весни ȣбо топлое имȣщіи, ѿ есени же сȣхое. Топлъ бо сȣщіи и сȣх, и рȣсѣ растителиъ жлъчи. Сіи оубо вѣликъ дн҃ь, часѡмъ .е҃і. мъ, нощь же ѿнȣдъ малѣишȣ, часѡм .ѳ҃. мъ растоꙗніе имȣщȣ. И сіи простирает се ѿ іюніа .к҃д. го даже до септѣбра .к҃е. го. Таже паки въ срѣдȣ въстока сл҃нцȣ възвращашȣ се, есении възврат жетавнаго прѣемлѥт, посрѣдѣ же некако имȣще стȣден же и топлотȣ, сȣхотȣ же и мокротȣ, ходатаиствȣющь жетавномȣ и зимнѥмȣ възвратȣ, ѿ жетавнагѡ ȣбо сȣхое, ѿ зимнагѡ стȣдѣнное имȣщъ. Стȣден бо ѥсть и сȣх, жлъчи же чрънѣ растителиъ сȣщіи. Съи паки равнодн҃ъни възвратъ имȣщъ, .в҃і. часа бо дн҃ь и нощь имȣще. Простирает же [се] съи ѿ септевріа .к҃е. го даже до декевріа .к҃д. го. Сл҃нцȣ же на малѣиши и нижаиши, сіи рече, на полȣд҃нъни въстокъ съшъдшȣ, зимни прѣемлѥт възвратъ, стȣденъ же и мокръ сȣще, ходатаиствȣет же есеннѡмȣ и вѣсномȣ, ѿ есеннаго ȣбо стȣденное имȣщъ, ѿ вѣснаго же мокротȣ стѣжавающъ. Тъ же ȣмалѥнъ дн҃ь иматъ, .ѳ. мъ часѡм сȣщъ, нощь же вѣликȣ часѡм сȣщȣ .е҃і. мъ . . . ѥсть растителиъ. Простирает же се съ ѿ декевріа .к҃е. го даже до .к҃а. мартіа. Прѣмȣдри ȣбо съдѣтелъ прѣдȣмысли, ꙗко да нѣ ѿ краиніе стȣдени или топлоти, или мокроти, или сȣхоти въ краинѥе съпротивно къчаство (sic) приходеще, въ лютіе въпадемъ недȣгы, бѣди бо вънѣзапніе прѣлоги вѣ ͨть слово. Сіцѣ ȣбо сл҃нцѣ възврати тѣми лѣто сътварае и дн҃и же и нощіи, овѣхъ ȣбо просвѣщае и више землѥ бивае, ѡвѣх же прочим свѣтилникѡм под землѥю заходѣ, лȣнѣ же и звѣздамъ попȣщае, свѣщеніе съдѣваетъ.

Рѣше же и .в҃і. животныих ѿ звѣздь быти на нб҃сы, съпротивно шъствіе имȣще сл҃нцȣ же и лȣнѣ и дрȣгыим пѣтіим планитѡм. И скрозе .в҃і. животнаа проходити седмимъ планитѡм и ȣбо сл҃нцѣ на коеждо животно съвръшаетъ м҃сцъ единъ и на коиждо .в҃і. м҃сцъ скрозѣ .в҃і. животнаа проходити. Дванадесетим животныим имѣна сȣт сіа и сіих м҃сци:

Овнь мс҃ца марта .к҃а. прѣѥмлѥт сл҃нца.
Юнъцъ мс҃ца априлꙗ .к҃в.
Близнац мс҃ца маꙗ .к҃г.
Ракъ мс҃ца iȣніа .к҃д.
Лъвъ мс҃ца іюліа .к҃е.
Діа мс҃ца аг҃ȣста .к҃е.
Ꙗрамъ мс҃ца сеп҃вріа .к҃е.
Скорпіа мс҃ца ѡктовріа .к҃е.
Стрѣлацъ мс҃ца ноемвріа .к҃е.
Козирогъ мс҃ца декевріа .к҃е.
Водолѣи мс҃ца анȣаріа .к.
Риба мс҃ца февр҃ȣаріа .к.

Лȣна же на коиждо мс҃цъ проходит .в҃і. животных, ниж'ша сȣщіи и скорѣиша сіих проходѣщіи, ꙗко же ȣбо дрȣги твориши крȣг, вънȣтрь дрȣгаго крȣга, вънȣтрьни крȣг ман'шии ѡбрѣщет се. Сіцѣ и теченіе лȣнное, иже сȣще и ман'ше ѥсть их съврьшает се скорѣе.

Еллини же звѣздами сими, сл҃нцам же и лȣною и въстока и запада съраженіемъ, рѣше, въса съматрѣти се, ꙗже о нас. О сыих бо звѣздословіе биваеть, мы же гл҃ѥмъ, ꙗко знамѣніа ȣбо ѿ ныих биваютъ. Дъждȣ же и бѣздождію, стȣдънъствȣ же и топлотѣ, мокротѣ и сȣхотѣ, и вѣтровомъ и сицѣвим, а нашим дѣꙗніем никакоже. Мы бо съмовластни ѿ съдѣтелꙗ бившѣ, господіе нашим ѥсми дѣꙗніемъ. Аще бо ѿ звѣзднаго ношеніа въса творимъ, по нȣжди творим, ꙗже творим, по нȣжди же биваемое. Ни же добродѣтелъ, ни же злоба ѥсть, да аще ни же добродѣтел, ни же злобȣ стѣжаваемъ, ни же похваламъ и вѣнцемъ, ни же хȣлам или мȣкамъ ѥсми достоини. Ѡбрѣщет же се и б҃ъ неправѣднъ, ѡвемъ ȣбо бл҃гаа, ѡвем же скрьби дае, нъ ни же ѡкръмлѥніе, ни же своимъ създаніемъ б҃ъ творит промышлѥніе. Аще по нȣжди водет се вса и носетъ, и словѣсное же излишно въ нас бȣдѣтъ. Ни единомȣ бо бȣдȣще господіе дѣꙗнію, въсȣе съвѣтȣем се. Словѣсное бо въсако съвѣта ради намъ дано бысть. Тѣм же въсако словѣсное и самовластное ѥсть. Мы ȣбо гл҃ѥмъ ꙗко нѣ сіа виновна которомȣ сȣт бивающіих, ни же битію бивающіим, ни же растлѣваемим тлѣнію. Знамѣніа же паче дъждевомъ же и въздȣшномȣ прѣложенію въ сан'же. Аще кто речетъ и бранѣмъ невиновна, нъ знамѣніа и качъство же въздȣшноѥ, качаствȣ емȣ ѿ сл҃нца же и лȣни, и звѣздъ инако и инако, различни же растворъ и ѡбичаи извѣщаніе съставлꙗетъ. Ѡбичае же въ насъ съдръжет се словѡм и водѣт се прѣминꙋеміи.

Съставлꙗет же се мнѡгащи и комите, съи рече се звѣздъ новіе, знамѣніа нѣка ꙗвлꙗюще, съмръть цр҃ѣмъ и ина, еже не сꙋт ѿ иже изначела бывшіих звѣздъ, нъ бж҃ствным повѣлѥніемъ въ то врѣме съставлꙗют се, понеже и въ гн҃ѥ, еже нас ради по плъти ч҃лколюбное и пр҃ѣстое рождьство, ꙗвлъшіа се влъхвом звѣзда, не еже ѿ начела бившіих звѣздъ. Бѣ ꙗвлѥно ѿ еже ѡвогда ꙋбо ѿ въстока на запад творити теченіе, ѡвогда же ѿ полꙋнощіа на югъ, и ѡвогда ꙋбо крити се, овогда же ꙗвлꙗти се. Се же нѣстъ звѣзнаго чина или ѥ҃сстваа.

Потрѣба же ѥсть вѣдети, ꙗко ѿ с҃лнца просвѣщает се лꙋна, нѣ ꙗко нѣ могꙋщꙋ б҃ꙋ дати еи ѡсобни свѣть, нъ да чинъ и ꙋставъ въложит се тварію начелникꙋ и ѡбладаемомꙋ, и накажем се и ми приѡпщати се дрꙋгь дрꙋгꙋ и подавати си, повиновати се пръвѣе ꙋбо творцꙋ и съдѣтелю б҃ꙋ и вл҃дкꙋ, потом же, иже ѿ нѥго поставлѥнныим начелникѡм. И не посꙋждати, чесо ради начелствꙋетъ, аз же ни, приемати же вса, ꙗже ѿ б҃а, бл҃годарно и бл҃горазꙋмно.

Оскꙋдѣвает же нѣкогда слн҃цѣ и лꙋна, иже твари покланꙗющим се паче зиздитѣлꙗ, неразꙋміе ѡбличающа и накажꙋт се ꙗко прѣвратнаа сꙋтъ и измѣннаа. Въсако же прѣвратно . . . б҃ъ по своемꙋ оубо ѥ҃сствꙋ тлѣнно, въсако прѣвратно.

Ѡскꙋдѣвает же с҃лнцѣ оубо, закриваемо тѣлѡм лꙋнним, ꙗкоже нѣкоемꙋ срѣдостѣнію бывшꙋ ѡсѣнꙗющꙋ, не ѡставлꙗющꙋ подати нам свѣтъ. Єлико ꙋбо ѡбрѣщет се тѣло лꙋнное, покривае с҃лнцѣ, толико и ѡскꙋденіе биваетъ. Аще же и маише ѥсть тѣло лꙋнное, не чꙋди се, и с҃лнце ꙋбо, ѿ нѣких гл҃ѣт, се мнѡго сꙋгꙋбити землю множае, ѿ ѡ҃цъ же равно землю, и многащи малъ ѡблакъ покриваетъ его, или малъ хлъмъ или стѣна.

Лꙋнное же ѡскꙋденіе ѿ ѡсенѥніа земльнаго биваетъ, егда бꙋдетъ еі-м҃ъ д҃нѣмъ лꙋна и ѡбрѣщет се съпротивꙋ въсе коначнѣи строцѣ. С҃лнцѣ ꙋбо под землѥю, ѡсенѥніе ꙋбо творитъ землꙗ и не постизаетъ с҃лнчны свѣть просвѣтити лꙋнꙋ и ѿ тꙋдꙋ ѡскꙋдеваетъ. Подобает же вѣдѣти, ꙗко съвръшенаа лꙋна създана бысть ѿ съдѣтелꙗ, сіреч е҃і-мъ д҃нѣмъ подобаше бо съвръшеннѣ быти. Четвръти же д҃нь, ꙗко же рѣхѡм, създана бысть. Прѣдвари же ꙋбо слн҃цѣ лꙋнꙋ .аі. д҃ни, ѿ д҃-го бо д҃нѣ до .еі.-го единъ на дѣсете д҃ны сꙋтъ. Тѣм же и на всако лѣто два на дѣсетим мс҃цемъ лѹнним .аı҃.-те дн҃и ѡскѹдеваютъ ѿ вı҃. мсцѣ слн҃чныих. Слн҃чни бо тѯ҃є. дн҃и имѹтъ и час ѕ҃. Тѣм же четврътомѹ сложениѹ по всако четвръто лѣто едина, съвръшает се дн҃ь, иже г҃лѥт се висѣкто, и лѣто ѡно .тѯѕ. дн҃и имать.

Лѹна же [имать] .тн҃д. дн҃и. Лѹна бо ѿнѥли же рѡдит се, сиреч поновит се, растѣетъ дондеже аще бѹдетъ дн҃ѣмъ .д҃ı-мъ и пѣтаго три чьсти. И начнѣтъ малѣти до дн҃и к҃ѳ. и пол и коначно биваетъ нѣсвѣтлаа. И пакы съвъкѹпльши се съ сл҃нцѣмъ, пораждает се и понавлꙗетъ, ѡбразъ носѣщїи нашего въскресенїа, на всако бо лѣто д҃ı. дн҃и ѿдающїи слнц҃ѹ. На каждо три лѣта излишаи единъ мсц҃ъ бываетъ, ѿ еврѣи и лѣто ѡно г҃ı-мъ мсц҃ѣмъ бываетъ, ѿ приложенїа .аı҃-мъ дн҃ѣмъ. . .

3. Чесо ради више твръди б҃ъ водѹ положи?[1]

Ѿвѣтъ. Слъначна же ради етѣрскаго горшаго распаленїа, абїє бо под тврьдїю етеръ простреет се и сл҃нцѣ же съ лѹною и звѣздами въ твръди сѹтъ. И аще не бы надлѣжала вода, изгорела би ѿ топлоти тврдъ. Таже повѣле сънѣти се водамъ въ санам едине. Едии же сънамъ ꙗвлꙗет се, г҃лю, еже въ едино мѣсто събрати се имъ. Се бо по сыих, рече, и състави воднїє нарече мора, нъ еже въкѹпе ѿ себѣ разлѹченнѡм землѥ быти водамъ. Слово ꙗви, сън'м же се ѹбо води въ сан'ми свое и ꙗви се сѹша.

Ѿ сѹдѹ двѣ моры, еже Егѷпть ѡбьдрьжещии. Посрѣдѣ бо тою двою морѹ лѣжитъ, иже съставише различнїє пѹчини и горы, и островы и отоки, пристанище имѹще и недра, различнаа одрьжеще крае и брѣги. Крае же, г҃лю, иже сѹть пѣсчанїє ѿ прѹди, брѣги же, стѣни камѣнїє при прьвои глъбины, абїє въ начело глъбинѹ имѹще.

Такожде и еже на въстоцѣ, еже г҃лѥт се Индиское, и Севѣрное, еже г҃лѥт се Капсїа, и езера же ѿ сѹдѹ събраше се. Ї ѥсть же ѹбо ѡкеꙗнь, ꙗкоже нека рѣка ѡкрѹжае всѹ землю, ѡ нѥи же рече, мнѣ мнит се, бж҃ствное пїсанїє, ꙗко рѣка исхѡдить из раꙗ, напаꙗющїи, сладкѹ водѹ ими. Сїю подастъ водѹ морамъ, ꙗже ѹбо въ моры късиѣщїи и стоещии недвижна, горка бываетъ. Сл҃нцѹ ѹбо присно тънчаишее въземлющѹ и смръчещѹ. Ѿнѹд же и ѡблаци съставлꙗт се и дъжди бываютъ, цѣжденїемъ сладещи се воде.

---

[1] Заето из „Небеса“, глава 23 „О водахъ“. Началото е изпуснато в Скопския сборник.

Сіа и въ четири начела, сирѣч въ четири рѣки разделꙗет се, имена д҃-мъ рѣкамъ. Имѣ пръвои Фисѡⷩ, еже ѥсть Гаггісъ индіискаа. Имѣ второи Гіѡⷩ, сіа ѥсть Нил, ꙗже Єѳіѡпіє въ Єгіптъ съходещіа. Имѣ третіє Тигръ, и имѣ четвратои Єфраѳ. Сꙋт же и дрꙋгіє мнѡгы и великіє рѣки, ѿ них же ꙋбо овы въ морѣ излиꙗют се, ови же въ землю понираютъ. Обаче и въса землꙗ вратната[1] ѥсть и сквожни имꙋщи, ꙗкоже нѣкіє жили.[2]

Г҃лютъ землѥмѣрци, ꙗко Фисѡн понираетъ на вастоцѣ и ꙗвлꙗет се на запад къ Пѣѡнисцѣи горѣ прѣмо Гѥрманъ, близ Сикѥлін, и ѿ тꙋдꙋ простирает се къ въстокꙋ и изливает се въ Євѯіпонтъ є҃-ми ꙋсти.[3]

Ѡ рѣкахь, ими же ѿ мора приемлющіи води, источники въздаваетъ противꙋ къчаствꙋ землъномꙋ и источникъ вода биваетъ. Изждимаѥт се скрозе землю морскаа вода и тако ꙋслаждаѥт се. Аще ли же мѣсто, ѿ кꙋдꙋ же источникъ издавает се, слꙋчит се гѡркъ или сланъ, противꙋ землы вода възводит се. Сътѣсниꙗеме же мнѡгажди водѣ и нꙋждою рикающи, съгрѣвает се. И ѿ сꙋдꙋ саморасны и топлы възводет се води, б҃жственыим повѣлѥніємь ꙋдоліа въ землы бише, и тако въ сан’ми свое събраше води.

4. Ѡ пꙋчинах к҃д.

Прѣемлѥт же Єгѥѡн пꙋчина Єлиспонта, скончавае се въ . . . и Состѣнъ, таже Пропонтисъ достизае въ Халкидѡн и въ Византію, идеже и тѣснаа. Ѿ ных же и Понтиское морѣ начинает се, таже Мѣѡтиское езеро. Паки же ѿ начетка Єѵ̈ропіє и Ливіє, Ѥрское — протѣзає се въ Пиринъскꙋю гѡрꙋ, Ливитское же даже до Тиⷩріє протѣзае се, Сардиское, еже прѣзь Сардію прѣходе къ Лівіи долꙋ, Тиринеское же даже до Сикиѥлии скончаваѥт се, начинаемо ѿ Лигітскыих краевъ, таже Ливінское, Крітское и Сікѥлінское, и Ѡниинское, и Андріаонское, проливаемо же ѿ Сікелінскіє пꙋчини, еже нарицаеть Коринтское нѣдро, сіиреч Алкѵ̈ѡниское морѣ, сꙋнием же и Сікѥліємъ ѡбьдрьжима пꙋчина Сардінска, таже Миртѡнское и Акарниское, въ нѥꙗ же ѡкрꙋжени ѡстрови, таже Капатиское, и Памфіліское и Єгѵ̈птьское, прѣзь Икариское же. Ѿ нѥго же излиꙗет се Єгѥѡⷩ. Ѥсть же і Єѵ̈ропінское прѣплꙋтіє. Ѿ Танаидтъскіє (sic) рѣкы излитіа до Иракліискых стльповь .ѕ҃. тьмь и .ѳ҃. тисꙋще и .і҃є. Лѵ̈виское же ѿ Тиггаса до ꙋсть Кановінскыих стади .ѕ҃. тьмь и .ѳ҃. тисꙋще и .с҃пв. Ꙗсеіско же ѿ Канова до Таиан, до рѣки Сънѣдри препл8ти се стади .д҃. тисꙋще и .раі. Въкꙋпѣ покраи Сънѣдри, еже ѡ нас въселѥніе, стади тъмь .ді. и в[ерсти ?] .тн҃в.[1]

---

[1] В друг ръкопис имаме врът’пата.

[2] В ръкописа е поставена глоса, която обаче на снимката не е излязла.

[3] Добавен пасаж, няма го в други преписи на „Небеса“.

5. Ѡ Єдемꙋ

Єдѣмъ и Макариии имꙋть цр҃квꙋ единꙋ, еже ѿ антразь едини камѣнаа, длъга ми̑ з҃. и ширинꙋ л҃., имать жрътавникъ з҃., въсхѡ̂ жрътавникꙋ .зв҃. стѣпена. Под ним исходит рѣка, грѣдꙋщіа из раꙗ, раздѣлꙗет же се на д҃. чести, и ꙋбо Гѥѡⷩ и фисѡⷩ, иже и Нилъ грѣдꙋтъ въ полꙋднѣ. Тѷгрь же и Єфрат по сѣверꙋ. І ꙋбо Геѡⷩн въ Єгѷпте бивъ, единъ ꙋбо источник идетъ въ Лівію,[2] иже и съсепает се вода, множит се и напаꙗетъ Єгѷптъ мс҃ца авг҃стꙋ, гл҃ѥт же се съ египтени истапіе, еже сказꙋет се: ѿ тъми вода.

Сицѣво же и ѡ Тѷгрꙋ и Єфратꙋ биваетъ, ѿ плѡда бо раиска имꙋще рѡжденіе, таже проходеще под землю, таже паки ꙗвлꙗют се по Таврѣ гѡрѣ.

И ꙋбо Єфрат свѣтло тѣченіе имать, съходе ꙋбо ѿ сѣверных стран къ южныим, порѣждае се Перскомꙋ ѡкеꙗнꙋ, глибы творѣ и тръстъна озера и въ сых без вѣсти ꙗвлꙗе се.

Тѷгръ же ѿ некоега езера въсточнаго без вѣсти исходе и тѣчетъ къ южныим странам, прѣсекаетъ Триконьскꙋю гѡрꙋ, ѿ Масагѥтех съедиꙗет се Єфратꙋ и раздѣлꙗ Въвилѡн и съхѡде, приближает се Перидонꙋ, въходитъ въ Перское нѣдро, прѣжде съвъкꙋпити се Єфратꙋ. Ѡба дрꙋг ѿ дрꙋга разделиіи тѣкꙋще, творетъ мѣждꙋречіе, имꙋще ширъ ѿ Єфрата до Тигра стад҃іи ꙋки.

Фисон же, иже Исъ (sic) гл҃ѥт се, и Газъ, и Истръ, и Дꙋнав, и фрак. Исъ ѿ раꙗ исходе, изьшьдь по глъбини земли, въ западе исходет къ Пѣѡнисцѣи гѡрѣ, сꙋщиен ѿ Сікѥльскаго мора до Гѥрмаⷩ, къ Сѣверномꙋ ѡкеꙗнꙋ. И ѿ тꙋдꙋ грѣдетъ къ въстокꙋ и проливае се въ Азіскꙋю пꙋчинꙋ є҃-ми ꙋсти.

---

[1] Следва текстът на „Пътуване до Палестина", който печатам по-нататък.

[2] Пропуснати са думите: два же въ вышнюю Єѳіопію (Starine, XVI, стр. 55).

6. Рѣки вѣликїє лѕ҃.[1]

Їѡрдан, Нифъ, Танаи, Данаприс, Миинсь, Єриманть, Алис, Асѡп, Ємрмѡс (sic), Ирасинъ, Риѡс, Варис, Алфїє, Таврос, Єѵ̈рѡѳ, Мѣандрь, Иринѡс, Анꙁїѡс, Пилѡръ, Пирам, Мѣѡн, Єѵрѡс, Саггаръ, Афен, Ꙗнѣн, Ипѣгран, Калисъ, Самїє, Пандръ, Стровос, Ѡхїалъ, Вир, Хїѡн, Єрисъ, Строс, Ироданъ.

Гори же вѣликиѥ .ві҃.

Ливанъ, Кавкасїа, Авлис, Ѡлїмбь, Арарат, Ѳаворъ, Синаꙗ, Пиринѥм, Кѵден, Тѣрмонїє, Єрмосїѡн, Єсаримъ.

Что назнаменꙋет се Адамъ?

а҃. — Анаѳолїа, еже ѥсть въстокъ.

д҃. — Дисисъ, еже ѥсть запад.

а҃. — Арктѡс, еже ѥсть севѣръ.

м҃. — Мѣсиврїа, еже ѥсть полꙋднѣ.

Дринов препис

Като описва ръкопис № 432 на Софийската народна библиотека, така наречения „Дринов сборник“, Беню Цонев отбелязва, че на листове 209—211 е поместено съчинение под наслов: „Начело ѡ клꙋбниѡм видѣнїєм, слово .а҃.“[2] Десетки години наред никой след него не обръща внимание на това съчинение, докато най-после през 1939 г. италианският славист и византолог Джанели използува вестите на Дриновия сборник и ги въвежда в науката.[3]

В Дриновия сборник са поместени малко космографски съчинения, независимо от някои скъсани листове, които съдържали такъв текст. Това е третият южнославянски ръкопис, поместил такива материали. Дриновският текст напълно се схожда с текста в Богишичевия сборник, макар подреждането на отделните части да е различно. Следователно те възхождат към общ първообраз, от който преписвачите са заемали. Понеже всички листове на Дриновия сборник, съдържащи космографските текстове, не са запазени, днес не можем да получим пълна представа за техния обем в сборника. Но едно е безспорно — сборникът е съдържал и съчинението „Съмотреніе въселенные“ (Пътуване до Палестина), защото то винаги се свързва със съчинението „О Єдемоу“, по-голямата част на което е запазена в него; тук липсват само шест-седем реда, които са били на листа с текста на „Пътуване до Палестина“.

---

[1] В означеното съдържание на Симеоновия сборник от 1073 г., глава 25, има наслов „Имєна вєликыхъ рѣкъ“. Независимо от това, че самото изброяване на реките е изпуснато в ръкописа, все пак намерението да бъде преписано такова съчинение определено свидетелствува за по-широк географски интерес сред българската интелигенция през IX—X в.

[2] Б. Цонев. Опис . . , т. I, стр. 441.

[3] C. Giannélli. Di alcune versioni e rielaborazioni serbe delle „Solutiones breves quaestionum naturalium“ attribuite a Michele Psello. — Studi bizantini e neoellenici, V, 1939, стр. 445—468. Със снимки от Дриновия ръкопис го е снабдил Ив. Дуйчев. Според Дуйчев Джанели имал желание „да даде ново издание на славянския превод въз основа на ръкописите, като добави съответните гръцки текстове. За голямо съжаление това обещание, дадено преди 17 години, остава неизпълнено и досега, въпреки че подобно издание би било много необходимо“ (Ив. Дуйчев. Естествознанието. . , стр. 337). Тази важна задача предстои да бъде извършена.

Текстът на космографските съчинения по Дриновия сборник се печата за пръв път, като добавките и тук се дават по Богишичевия сборник (Бог.), с който показва голяма близост.

* * *

Начело ѡ клȣбном вiдѣнiем, слѡво а҃.

Ѡ к[л]ȣбнѡм виденiе образа земле многа ꙗвленiа сȣт, паче ꙗкоже осiавает с҃лнце въсточнiе страны землнiе прѣжде иже въ запад[ѣ] и сего ради прѣдварѣет пр҃сно д҃нь, ꙗкоже о Синеех, и иже въ Персиде, иже обои езыкѡм. Єгда бо есть полȣдне въ Сiнеех, есть зде ютро, и егда есть въ Персiдѣ час д҃., есть зде а҃., и без въсакого прѣкословiа, а западна растȣт въсточнiих. Аще ли же кто речет ты и ѿ кȣдȣ ꙗвѣ есть, ꙗко есть сiе сице и ꙗко въ сiцево растают се часи, ꙗко въ некоем мѣсте д҃невiи бити, въ дрȣгомь же нѡщь, часове да въспрiимȣт и послѣднаа обрещет, ꙗко ꙗв[л]енно се бы[сть] ѿ сльньчнаго и лȣновна[го] оскȣдѣнiа.

Съблюдi бо, егда бȣдет оскȣденiе с҃лнцȣ въ Персiде въ час д҃., обрещеш зде въ час а҃. Се над зрещiими с҃лнце и лȣновное оскȣденiе.[1] Ибо стрьмиини клȣбнаго вiденiа земле прiлагает се и застȣпает западнiе страны, дондеже възвисит се и над сiих с҃лнце. Ибо, аще не бi землѣ клȣбовидна бiла, нъ ȣравнена и прострьта въ ширинȣ, въсе бы просвѣщало. Ꙗкоже клȣбовидно есть сiе видѣнiе, ꙗвѣ есть и ѿ сего, егда бо плаваем въ пȣчiнȣ морскою, прѣжде нам краи горь ꙗвлѣют се, приближьшим же се, земли видит се и нiжаиша земли и се съносим.[2] И ѿ ѕвѣздь же ȣбо клȣбовидь бити земле ѡбраз ꙗвлѣет се. Аще бо не би сицевь образ земле, въсе ȣбо нам ѕвѣзди видитi се хотѣхȣ нинѣ же, къ сѣверȣ бо быти д҃евныи, ȣбо звѣздн северніє многн зрнмь.[1] Се бо Кановъ, вѣлнка ѕвѣзда свщн,[2] ѕбо въ Єгүпте вндит се, н прочінмь южненішінм странам, зде же не вндит се, нъ тъчію южненшіє ѕвѣздн.[3]

---

[1] Пропусната е фразата: Съблюди оубо, егда боудеть оскоуденiа сльнцоу въ Персiдѣ въ часъ дьнь и обрештеть се зде вь а҃. часъ, се въ зрещiихъ лоуноу и въ лоунесное оскоуденiе (Starine, XVI, стр. 42).

[2] Бог. — и нижаишаа, и море бо земли съносить се, стр. 42.

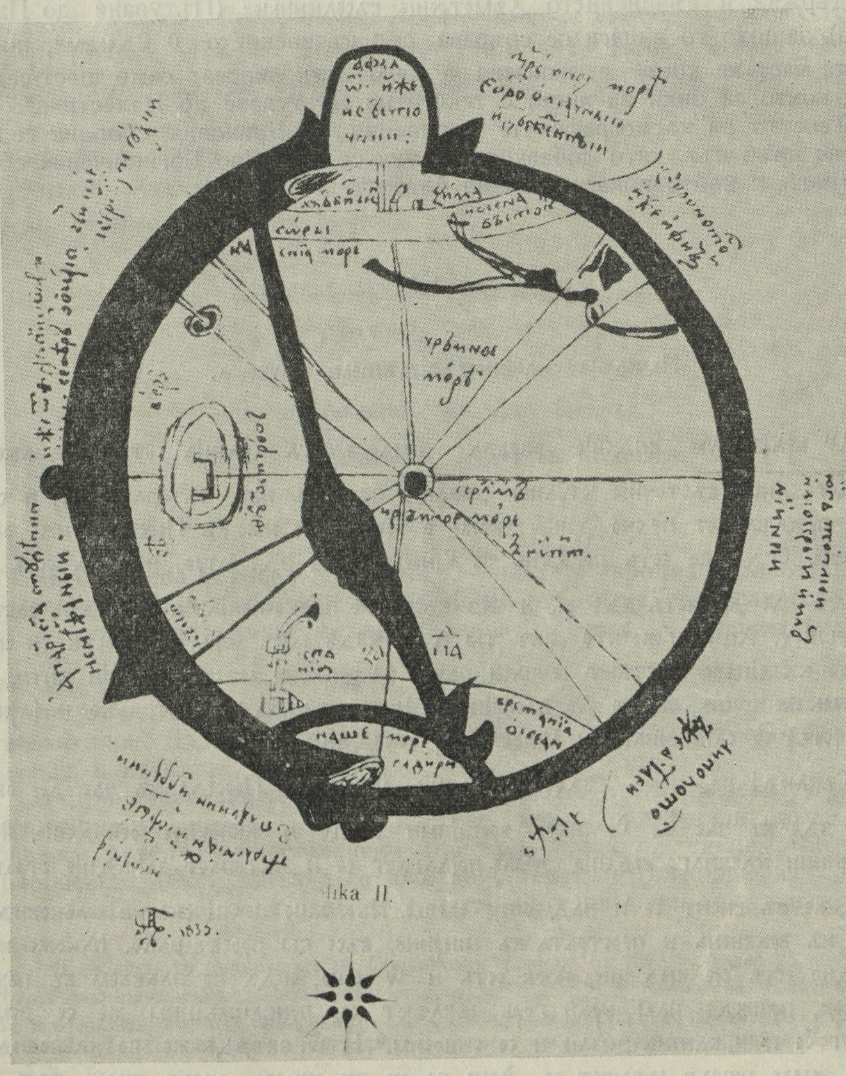

Рисунка в Богишичевия сборник

---

[1] Бог. — оубо ѕвѣзды севѣрные многын зрнмь, южнѣнше же не зрнмь, стр. 42.
[2] Бог. — тук е поместена рисунка II (в сборника на Богишич).
[3] Бог. — н не тъчію сіа, нъ н прочее южнѣншее ѕвѣзды, стр. 42.

Слово в҃. Ꙗко посрѣдѣ лежит землѣ

Ꙗко посрѣдѣ лежати земле въсех ꙗвѣ се. Аще бо не би посрѣдѣ била, нъ ѿстоала къ въстокѡм, прѣкланѣющȣ се сл҃нцȣ, вещше бише тамо просвѣщаеміе сѣніи, могȣщомȣ же лȣчше емȣ; близь бо сȣщи просвѣщающаго, малы бивают сѣни. Егда просвѣщаеи лючші[е] есть просвѣщаемаго [оть далече же лоучше, нъ оубо осіаваема въса лоучшаа ꙗвлꙗла се би въсточныихь, ꙗко ближаишіимь симь нашимь соуще, западнаа же оулишена, ꙗко отстоещіимь западомь намь соуще. Аще ли же къ западоу отстоала би сицевыимь, съпротивнаа была быше. И аще оубо къ северу лежала би, къ сеи оубо чести протезали се би прысно просвѣщаемые сѣны, и аще оубо къ полоудьне подобно. Нынꙗ же въсіавшоу сльнцоу, къ западоу оукланꙗють се сѣни; заходещоу же, къ въстокомь].[1]

. . . .

[О Едемоу

Едемь и Макаріны цркьвоу ѥдиноу имоуть, ѥсть же оть анѳраза ѥдины камѣнна, длъгота мил҃іи з҃. и шириноу г҃., имать жрът'вникь з҃., въсходь жрът'вникомь в҃і. степень. Подь нимь исходить рѣка, гредоущіа изь раꙗ. Раздѣлꙗеть же се въ д҃. чести, и оубо Геон, и Фисонь, иже и Ниль гредоуть въ полоудьне, Тигрь же и Ефрать по сѣверу. И оубо Геонь въ Ѥгиптѣ бывь, ѥдинь оубо источникь идеть въ Ливію, два же въ вышнюю Еѳіопію. Иже и състае се вода и множить се][2] и напаꙗет Егѷпта аѵг[ȣ]ста мс҃ца, гл҃ют же егѷптѣне въстаніе, еже сказȣет се: ѿми (sic) вода.[3]

Сицево же и о Тѷгрȣ и Ефратȣ бивает, ѿ плода бо раиска имȣщи рожденіе, та же подходещи под землю, ꙗвѣет се пакы под Таворѣ горѣ.

Ефрат. И ȣбо Ефрать свѣтло теченіе имать, съходе бо ѿ сѣверних странь къ южним, пораждает се Перскомȣ окіанȣ, гліби творѣ и трьстна езера и въсѣх безвѣстна ꙗвлѣет се.

Тігр. Тѷгрьже ѿ нѣкоего езера въсточнаго без вѣсти исходе и истичет къ южним странам и прѣсѣцае Триконскȣю горȣ, ѿ Масагетѣх съедииѣет се Єфратȣ и раздѣлѣе Вавѵ̈лѡн и съходе, пріближает се Перидонȣ, въходит въ Перско нѣдрѡ прѣжде съвъкȣпити се Єфратȣ. Ѡба дрȣгь ѿ дрȣга текȣща раздѣленіи, твореще Междȣрѣчіє, имȣщи ширинȣ ѿ Єфрата до Тѵ̈гра [стади] ѵ҃ки.

---

[1] Бог. — Starine, XVI, стр. 42—43.

[2] Бог. — Starine, XVI, стр. 55. Преди това вероятно е било съчинението „Съмотреніе въселѥнные“ (Пътуване до Палестина).

[3] Бог. — глаголють же се съ ѥгиптѣны истапіе, ѥже сказоуеть се: оть тьмы вода, стр. 55.

Фісѡн. Фісон же, иже Исте (sic) гл҃іт се, и Газъ, и Истрь и Дȣнавь ѿ [т]рак. Исъ (sic) ѿ раꙗ исходе, изашьдь по гльбинȣ земле, въ западѣ исходит къ Пеѡнсцѣи горѣ, сȣще ѿ Сікелскаго мора до Герм[а]на, въ Северномȣ ѡкеанȣ. И ѿ тȣдѣ гред[ет]ь къ въстокȣ и проливает се въ Аꙁінскȣ пȣчинȣ петимі ȣсті.

По сіх же рѣкы л҃ѕ. Иже есть Іѡрдан, Нифе, Танан, Данапрісь, Мынінс, Єріманѳь, Алісаѡн, Іермос,[1] Варис, Алфіє, Тавос (sic), Єѵ̈рот, Меандь, Ѵ̈рінѡс, Аѵ̈ѯіѡс, Пилор, Пирам, Меѡн, Іеѵ̈рос, Саггар, Афеі, Іанен, Іѵперган, Каліс, Саміє, Пандрь, Стровос, Охіаль, Вир, Хіѡн, Єріс, Строс, Иродан.

Ѡ седміих климат

Размѣри же се въселеннаа ѿ древле прѣмȣдрых въ з҃. клімат сицевым образѡм. Видѣвше бо сіи, ꙗко єликіи страни сȣт сѣвернѣише, имȣт велічаиши д҃ны вещше южнеиших, и ѿдѣлише въ прѣдню честіи, съмотрише възващати[2] прьвь час, назваше сицева основаніа,[3] ѿстоещее себе страны. Прьви климат именоваше по Мѣрраю, градіи єѳѵ̈ѡпстіи, въ иих же есть д҃нь час г҃і. Таже пакы видѣвше, идеже есть д҃нь час г҃і. и пол, назваше сіих страны клымат в҃. и назваше сіих Оосінеех.[4] Сыни же есть град въ области єѳіѡпскои ієгѵ̈п҃тскіих странах. Сице сътворише и о г҃. клымате, і о еже ніжнȣю страны, Єгѵ̈птȣ гл҃еміє, имȣщіих час д҃і. И подобно о Шипкȣ именȣемȣ, имȣщомȣ д҃нь д҃і. и пол. И о.- е҃ и подобно, въ неиже живем, имȣщои час е҃і. и пол, именоваше се Єліспонть. з҃. же по сѣверȣ, имȣщі д҃нь час ѕ҃і. Єсть же въ сѣверѣ странаа нѣка, въселеніє обонь. з҃. клімат, имȣщіа д҃нь велікȣ лȣчши ꙗвленніихь часѡв.

---

[1] Пропуснати са реките: Ирасинъ, Риѡс.

[2] Бог. — възращати, стр. 44.

[3] Бог. — отстоаніє, стр. 44.

[4] Дуйчев поправя на „по сииеехь (διὰ Συήνης)“, стр. 346. Повторената грешка свидетелствува или за общ извор, или че единият ръкопис възхожда към другия.

Ѡ д҃-рех велікіх мораах

Мѡра ꙋбо сꙋт д҃. велікаа. Н прьвое начннает ѿ Ѱѡглавь, досежет Ѥгѵпта і Єдема, н раздѣлѣет Нндію, простнрает се къ Окіанꙋ прѣко Блаженнынх остров. Нбо Окіань въ западнінх странах нмат островы многін, нже наріцает се бл҃жнных островн, г҃лемїе нспльненіе[1] радн віны сіцевіе. Нѣкы корабнык ꙋзрѣвь н въсхотѣ поитн тамо, ꙗко да тамо ꙋзрнт. Корабец мал по въсꙋдꙋ ꙋсъсꙋдн н ꙋтврьднвь, н ѿплꙋвь въ странн оніе. Н тамо ꙋслышавь пѣсны поеміе н ꙋжасе се ѿ пѣс[нех] онѣх. Єлнко полетѣв', въсхіщ' се ѿ ных, н ѿ толн ꙋбо острове онін нменоваше се бл҃женных [н] п҃ѣснынх. Сего же і Єѵсевіа западна плов'ца нарекоше, заеже сътворн снцево плаваніе въ западннх странах.

Море в҃. чрьмное. Чрьмное море г҃лет се, заеже бнтн землѣ его чрьмнѣ н ѿ съпротнвленіа сен ꙗвѣет се чрьмно. — Дрꙋзін рѣше сего чрьмно есть, заеже жнтн чл҃ці тамо сꙋщінх, зовнмнх чрьмных, н ѿ чакь нареченіа море чрьмно наріцает. Чрьмно г҃лет се ѿ еже тоц[н] бнстрн сꙋт, онꙋде мнозн текꙋще бнвают, се бо море нѣдро нмꙋщн.

Ѡ третіем морѣ како течет. Третіе же море простнрает се къ Каламврін Ала[ма]нтскіе горн, ѿнꙋде же Аламанн нарічют се, сін рѣч нѣмцн;[2] възвращает се н вънѣдрѣет се вънꙋтрь горѣ гаднрскінх. Н снце простнрае се, съедінѣе се Окіанꙋ. Сланенше же есть се море паче ннех, понеже Гаднрскіе горн сланн сꙋт н ꙗко въходнт тамо, слано бнвает.

Ѡ д҃-тѡм море. Четврьтое море гредет ѿ Сіракꙋса по сѣверꙋ н пꙋтствꙋет по Ꙗсін н Ꙗланін, н простнрает се по сѣвернінх странах, н съходнт къ Візантінꙋ (sic), понеже ꙋб отецін тамо множство рнбь обр҃ѣтает се.

О облацнх.

Облацін же стоют се ѿ земле н мора, парѣ възводнмѣ ѿ сльньчною топлотꙋ н въ горнѣм мѣстѣ прѣноснмін радн тамошнее стꙋденн, н въ водꙋ прѣлагаеміе. Нбо сл҃нце само собою нѣсть топлѣншее, ꙗко же нѣцін мнет, нъ топлота ѿ зде ꙗвлѣет се радн лꙋчен его, къ землн прострьтнх. Н се ꙗвѣ есть ѿ краех велікінх горь: блнжанше бо сꙋт къ сл҃нцꙋ, стꙋденѣнше же сꙋт паче ннжаншнх. [Снѣгь же не вода ѥст оутворомь, нь облакь мокрь, прѣжде съвръшенно въ водоу прѣлагатн се съсыраемоу н съходнмоу, н сего радн слабь н редькь соущьствомь].[3]

* * *

Съвкупността от изнесените факти категорично довежда до няколко важни извода. Първо — въпросните астрономо-космографски и географски съчинения са свързани с книжовното дело на Константин Костенечки.

---

[1] Бог. — глаголѥмн же н пѣсные радн внны снцевн, стр. 45.

[2] Бог. — липсват думите „сін рѣч нѣмцн“.

[3] Бог. — Starine, XVI, стр. 45.

Това негово преводно-компилативно съчинение ще е било по-голямо, от което са правени в по-късно време едни или други извадки в отделни ръкописи, каквито са сборниците Богишичев, Висарионов, Ловчански и Дринов, всички от XVI в. Най-сигурно доказателство за авторство на Костенечки са няколко пасажа в съчинението му „Житие на Стефан Лазаревич“, показващи почти пълно покриване със съответните пасажи в космографските текстове. Ето въпросните пасажи:

Житие	Богишичев сборник
Не оубо же мимо тешти подобаѥть прѣвеликоѥ и млогословоуштеѥ дѣло божиѥ, ѥже великыи Моѵси вь книзѣ о творении мира не мимо тече, ѥдиноу оть четырехь рѣкь раискыихь, фисонь, ꙗкоже глаголють книгы землѥмѣрьскыѥ, иже Истрь глаголѥть се, и Газь, и Истрь и Доунавь оть Тракь. Ись оть раꙗ исходе и зашьдь подь гльбины землѥ, вь западѣ исходить кь Пеоньстѣи горѣ, соуштеѥ оть Сикелиискааго морꙗ до Германь, кь сѣверьномоу Океаноу. И оть тоудѣ гредеть кь вьстокоу и пролиѥваѥть се вь Аѵзиньскоую поучиноу петими оустии. Ꙗвѣ ѥсть кь Чехомь оть сѣвера и запада гредоуштиꙗ кь вьстокоу. И раздѣлꙗѥть Оугрию и напаꙗѥть изредьнѣишоую срьбьскоую страноу, та же бльгары и влахы проходе, идеть вь поучиноу, Чрьнаго морꙗ нарицаѥмааго.	Фисонь же, иже глаголѥть се и Газь, и Истрь, и Доунавь оть Тракь. Ись оть раꙗ исходе и зашъдь подь глъбины землѥ, въ западѣ исходить къ Пеонстѣи горѣ, соуштеи оть Сікелскааго морꙗ до Германь, къ северномоу Океаноу. И оть тоудоу гредѣть кь въстокоу и проливаеть се въ Аксінскоу поучиноу петіими оусты.
Нѣчьто же и оть сего помыслити ѥсть, ꙗко .д҃. рѣкы богъ вь вьселѥньноую изь раꙗ изьсьла соудьбами своими. Подобааше же западьныимь странамь не лишити се оть сихь ѥдиноѥ. Гионь бо вь Ѥгѵпьтѣ бывь, ѥдинь источьникь идеть вь Ливию, два же вь вышьнюю Ѥѳиопию, иже и сьвькоуплꙗѥ се вода, множить се	Едемь и Макаріины црьквоу ѥдиноу имоуть... Подь нимь исходить рѣка, гредоуштіа изь раꙗ. Раздѣлꙗеть же се въ .д҃. чести. И оубо Геон, и Фісонь, иже и Ниль гредоуть въ полоудьне, Тѵгрь же и Ефрать по сѣвероу. И оубо Геонь въ Ѥгѵптѣ бывь, ѥдинь оубо источникь идеть въ Лѵвію, два же въ вышнюю Еѳіо-

и напаꙗѥть Ѥгѵпьта авгоуста мѣсеца. Глаголѥть же се сь ѥгѵпьтѣны истапиѥ, ѥже ськазоуѥть се: оть тьмы вода.

О Тигроу же и Ѥфратоу бываѥть, оть плода раиска имоуште рождениѥ, та же подьходеште подь землю, ꙗвлꙗють се пакы по Таврѣ горѣ.

И оубо Ѥфрать свѣтло течениѥ имать, сьходе оубо оть сѣверьныихь странь кь южьныимь, пореждаѥ се Перьськомоу океаноу, глибы творе и трьстьнаꙗ ѥзера, и вь сихь безь вѣсти ꙗвлꙗѥть се.

Тигрь же оть нѣкоѥго ѥзера вьсточьна безь вѣсти исходе и истичеть кь южьныимь странамь и прѣсѣцаѥть Триконьскоую гороу о Масагетѣхь, сьѥдиниꙗѥть се Ѥфратоу и раздѣлꙗѥ Вавилонь; исходе, приближаѥть се Перидоноу и вьходить вь Перьсько нѣдро. Прѣжде сьвькоупити се Ѥфратоу, дроугь оть дроуга раздѣльни текоуште, творeть Междоурѣчіе четыри сьта .к͞и. стадии.[1]

пію, иже и състае се вода и множить се, и напааеть Египть аѵгоуста мѣсеца. Глаголѥть же се съ ѥгѵптѣны истапіе, ѥже сказоуеть се: оть тьмы вода.

Сицево и о Тѵгроу и Ефратоу бываеть, оть плода бо раискаа имоуште рожде͠ніе, та же подходеште подь землю, ꙗвлꙗють се пакы по Таврe горѣ.

И оубо Ефрать свѣтло теченіе имать, съходе оубо оть сѣверныихь странь къ южныимь, пореждае се Перскомоу океаноу, глиби творе и тръстнаа езера, и въ сихь безь вѣсти ꙗвлꙗе се.

Тѵгрь же оть нѣкоего ѥзера въсточнааго безь вѣсти исходе, истичеть къ южнымь странамь и прѣсецаеть Триконскоу гороу о Масагетѣхь, съединиꙗеть се Ѥфратоу и раздѣлꙗе Вавилонь; и съходе, приближаеть се Перидоноу, въходить въ Перско нѣдро. Прѣжде же съвкоупити се Ѥфратоу, оба дроугь дроуга раздѣлни текоуште, творeть Междоурѣчіе, имоуште ширь оть Ѥфраѳа до Тѵгра .ѵ͞ки.[2]

Костенечки знае и текста за 36-те големи реки в света; докато обаче в познатото изброяване на тези реки името на река Сава не се среща, в „Житието на Стефан Лазаревич“ тя е означена като една от прочутите реки. Тук се казва: „И ѥште же и оть тридесетихь и .ѕ͞. рѣкь именитыихь вь вьселѥньнѣи, глаголѥмаꙗ Сава, ꙗкоже забрало нѣкоѥ здѣ бываѥть, сь обоихь странь дѣльма и сьвькоуплꙗѥть се вь краснѣишемь мѣстѣ, идѣже Фисонь трими оусты вьходить, имѣѥ два острова, идѣже свѣтлыи Бѣль градь сьзда се, ꙗкоже напрѣдь слово изьꙗвить.“[3] От друга страна, у Костенечки се срещат изрази „ѥлико и по писаниихь землѥмѣриꙗ", „ꙗкоже глаголють книгы землѥмѣрьскыѥ", „землѥмѣрци"[1], които определено разкриват интереса му към творби от този род. Безспорно извадка из такова съчинение ще е и следният пасаж: „Сиꙗ же вьсѣми благыими испльнь ѥсть, ѥлико и по писаниихь землѥмѣриꙗ нѣкои вьздоухь посылати западоу и Ѥлиспонтоу. Тоу бо и часи испльнꙗють се .е҃і. Тоѥ число вьсприѥмь имать и оть тоудоу вь изьлишьнꙗꙗ вьсходити кь сѣвероу, кь вьстокоу и югоу вь оскудьнꙗꙗ дьневии. И ꙗко нѣкыи прѣдѣль и корень благыихь вьжделѣнь быти и отлоучень. Отлоучены бо страны соуть, ꙗкоже вь южныихь, идѣже вь жетвоу .м҃. дьнии и ношти тьмѣ быти, или вь сѣверьныихь, идѣже подобьно .м҃. дьнии и ноштеи свѣть быти, или страны снѣжаныѥ и пакы безводьныѥ ины, ины же ненаселѥны по Іовоу. Та же оубо кромѣ вьсакого прѣкословиꙗ благыи вьздоухь и оутькмлѥниѥ сьставомь вьсприѥмь имать."[2]

---

[1] В. Ягич. Пос. съч., стр. 252—253.

[2] Ив. Дуйчев. Пос. съч., стр. 368—369.

[3] В. Ягич. Пос. съч., стр. 253; Ив. Дуйчев. Пос. съч., стр. 348.

Втори извод — следва да се коригира схващането, че космографско-географските съчинения се разпространявали предимно сред сърбите. Редом с тяхното проникване там те са познати и на български книжовници — два ръкописа са дело на монах Висарион от Дебърско, а другите два са писани около Ловчанско.

Трети извод — в развитието на южнославянската култура много важно е наличието на въпросните съчинения, понеже те били извор за полезни и напредничави схващания за природата, каквито научавали българските и сръбските книжовници. Въпреки че основната тенденция на всички текстове е да се покаже силата на християнския бог, все пак те дават конкретни и положителни природонаучни знания, понякога подронващи църковната проповед. Много показателен е в това отношение разказът за кълбовидната форма на земята, който е в явно противоречие с представата за нейната плоскост. Разказът така ударно подхваща: „Има много доказателства за кълбовидната форма на земята. Най-главното е това, че слънцето осветлява източните страни по-напред, отколкото тези на запад, и поради това денят в Китай е пладне, в Персия е утро, а когато в Персия е 4 часа, тук е 1 часа, а безспорно западните области отстоят далече от източните . . . Наистина, ако земята не беше кълбовидна, а равна и просната нашир, то (слънцето) би я осветлявало цялата. Това, че видът на земята е кълбовиден, се вижда и от следното. Когато плаваме по морската шир, пред нас се показват най-напред краищата на планините, а когато се приближим, виждат се и най-ниските части на сушата, и морето се съединява със земята. Също и по звездите се доказва, че формата на земята е кълбовидна . . ."[3]

Наличието на космографските съчинения е много важно откъм още една страна — то показва не само реален интерес към знания от такъв род, но свидетелствува също за добро владеене на гръцкия и на славянския език, говори за подчертано дарование на славянския книжовник. Този книжовник е трябвало да преодолее значителни трудности, когато

---

[1] В. Ягич. Пос. съч., стр. 250, 252.
[2] Пак там, стр. 250—251.
[3] Ив. Дуйчев. Пос. съч., стр. 341.

„е предавал на своя език обясненията върху космография и география, дадени в съчиненията на едни от най-големите византийски писатели и стилисти, като Михаил Псел и Василий Велики. Той не винаги поради това е изпълнил напълно задоволително своята преводаческа работа: някъде текстът е останал неразбираем и смисълът може да бъде доловен единствено при съпоставка с гръцкия първообраз, както това неведнъж се случва в старата славянска преводна книжнина.“[1]

Интересът към космографски съчинения е широко отразен още през X в. в книжовното дело на Йоан Екзарх, в трудовете му „Небеса“ и „Шестоднев“. В „Небеса“ напр. има такива наслови: О свѣтѣ и огни и о свѣтильницѣхь, О воздусѣ и о вѣтрѣ, О водахъ, О земли и еже от нѥѧ и др. Тук става дума също за Океана, за четирите райски реки: „Есть оубо Океанъ же ꙗко и рѣка, обходѧ всю землю . . . Та же и въ четыри рѣкы разидеть сꙗ, имꙗ единои Фисонъ, си есть Гангисъ инъдичьскаꙗ. И имꙗ дроузѣи Гоуонъ, та есть Нилъ, аже от Іефиопиꙗ въ Египьтъ проходитъ. Имꙗ третии Тигръ, имꙗ .д҃. Ефрать. Сѫть же ины многы и великы рѣкы . . .“[2]

Значителна част от ширещите се в староруски ръкописи космографски текстове са заети именно из този преводен труд на Йоан Екзарх — „Небеса“. Някои от тях безспорно ще възхождат и към по-късни южнославянски преводи, с които показват на места известни прилики, а други може да бъдат и руски преводи или компилации. Този важен въпрос може да бъде разрешен успешно само когато човек разполага с повече изворов материал, а не си служи единствено с библиографски податки.[3]

Заслужава внимание следният факт — в една от космографските статии „Обновлѥниѥ земли“ (ръкопис от XV в.) се посочва годината 1412, когато тази статия е преписвана или компилирана. В нея се казва: „Вѣсто да єсть, ꙗко за м҃. лѣт поновлѧєтьсѧ землѧ . . . Да єсть ѿ Адама лѣт ѕ҃цк., а поновлєнии изошло .ро҃г., а до конца мирꙋ ѿселѣ два поновлєнїа.“[1] Андрей Попов основателно припомня, че „мысль о конце мира с истечением 7000 лет высказывает и Константин в житии Стефана Лазаревича и тоже делает вычисление, только на основании кругов великаго индиктиона, указывая, что с окончанием 13 круга великого индиктиона до скончания мира осталось только 84 года: 6916+84=7000.“[2] Сам Константин Костенечки пише: „Таже и изь начела числеште се .г҃і. обьхождении кроуговь, кромѣ остаюштиихь п҃д., ꙗже скрьби лѣта и сьврьши се тринадесетьноѥ обьхождениѥ по .ф҃ав. лѣтѣ, вь .ѳ҃і. лѣто владычества ѥго.“[3] Въз основа на това може би не ще бъдем далече от истината, ако допуснем, че К. Костенечки е завършил превода или компилацията на космографските си съчинения през същата 1412 г. или около нея. А това е важно обстоятелство за творческия път на писателя, то има здрава връзка с неговото по-нататъшно изграждане като книжовник, показал дълбок интерес към историко-географски и космографски съчинения, следи от които се срещат често в книжовните му занимания. Тъкмо с тази ранна поява на космографските съчинения на Костенечки се обяснява наличието на посочените по-горе почти буквални заемки от тях, поместени в бележитата му творба „Житие на Стефан Лазаревич“.

---

[1] Ив. Дуйчев. Пос. съч., стр. 338.

[2] Пак там, стр. 76.

Подобна фраза има и в „Шестоднева“ на Йоан Екзарх:

„Рѣка же исходитъ изъ Ѥдема, напаꙗѥтъ раꙗ. Ѿ сего разоумѣи, ꙗко же не мала ѥстъ порода, ни малоу мѣроу имы. Рѣка толика напаꙗѥтъ ю, ꙗко же ѿ ѡблишиꙗ ѥѥ .д҃. соутъ рѣки.

Рѣка же исходитъ из Ѥдема, напаꙗѥтъ раꙗ. Ѿ тоудꙋ по напоѥнии разлоучаѥтъсе на четъıри начетъкы, въ Ѳигрь, въ Ѥфрат. Въ ты же писании г҃лемъ ѥстъ Фисонъ, ѥго же н҃нѣ мѣнетъ мьнози Доунава сѫща. Виждь величьство рѣка, раздѣльшисе четворо и толикы ѥдва напоитъ раи . . . Ѿ тоудоу лоучитьсе въ четъıри начетькы. Не речетъ въ четъıри распрострьтиꙗ, но в начетъкы, рекше источьникы именные. Ѥдиномоу же име Фисонъ, сего ѥго же н҃нѣ нарицахомъ. Таче Геѡнъ, сь же ѥстъ Нилъ . . .“ (Шестоднев, составленный Йоанном Экзархом Болгарским. По харатейному списку Московской синодальной библиотеки, 1263. Издание Императорского Общества истории и древностей российских. Москва 1879, стр. 144—146).

[3] Посочвания вж. у А. Попов. Обзор. . ., ч. II, стр. 46—47.

Вземайки повод от предположението на Андрей Попов, че Константин Костенечки може да бъде автор на разглежданите космографски съчинения, през 1875 г. В. Ягич изказва такава мисъл: „Цијела је истина, да се Константин пуно бавио таким питањима, а и година 1412, која се помиње у једном од онијех чланака, посве добро пристаје у вријеме његове радње. И пак ће добро бити да причекамо, да се нађу јача свједочанства за или против.“[4] По начало Ягич приема предположението на Попов, като счита, че то се нуждае от издирване и изнасяне на нови „по-силни аргументи“. Струва ми се, че науката вече разполага с повече и по-убедителни вести, въз основа на които днес може да се говори, че разгледаните космографски и географски съчинения тясно се свързват с книжовното дело на Константин Костенечки. Издирването на нови материали и съпоставката на сега познатите вести вероятно биха утвърдили още повече застъпваната тук теза.

2. ПЪТУВАНЕ ДО ПАЛЕСТИНА

Името на Константин Костенечки се свързва и с едно пътеписно съчинение, което единствено досега е задържало повече вниманието на наши научни работници. Известно под наслов „Пътуване до Палестина“, на науката то е познато още от 1884 г. чрез публикацията на Стоян

---

[1] Горский — Невоструев. Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки. Отд. II, ч. III. Москва 1862, стр. 587, № 316.

[2] А. Попов. Пос. съч., II, стр. 47.

[3] В. Ягич. Пос. съч., стр. 245—246.

[4] Пак там, стр. 373.

Новакович „Odlomci sredńevjekovne kosmografije i geografije“, дето е печатано по препис на тъй наречения Богишичев сборник от XVI в.[1] В ръкописа то има наслов „Съмотреніє въселѥнныє“. Втори препис на това съчинение бе открит в Ловчанския сборник, също от XVI в. — за него отначало съобщи Гено Иванов,[2] а после текстът бе напечатан от покойния академик Юрдан Трифонов[3] и от проф. Кую М. Куев.[4] Най-ново проучване у нас на този пътепис даде Иван Дуйчев в статията си „За книжовното творчество на Константин Костенечки.“[5] След неговата публикация вече не може да съществува никакъв спор по въпроса за авторството на въпросното пътеписно съчинение, какъвто по-рано имаше. Като използува наблюденията на италианския византолог Джанели, Дуйчев убедително показва, че всъщност това съчинение „не е нищо друго освен един превод на познат и обнародван гръцки първообраз, а именно *Ὁδοιπορίαι τοῦ αἰῶνος ἀπὸ Ἐδὲμ τοῦ παραδείσου ἄχρι τῶν Ῥωμαίων*.“[6] Все тук Дуйчев препечатва двата преписа на „Пътуване до Палестина“, като към Ловчанския препис е даден и гръцкият текст на съчинението.

И така досега „Пътуване до Палестина“ бе познато само по преписите Богишичев, под наслов „Съмотреніє въселѥнныє“, и Ловчански — без наслов, понеже началото му не е запазено. Сега тук за пръв път обнародвам още един препис — по Висарионовия сборник, XVI в. Това е вече третият по ред познат препис на пътеписа. При описването на сборника В. Джорович извести, че от лист 313 „почињу хронолошка обавештања, затим астрономска и општа географска, с једним нашим описом Їерусалима“[7]. Това известие бе повторено от Ив. Дуйчев,[8] след което не ми е известно нещо писано за въпросното съчинение.

Понеже днес познаваме само три преписа от съчинението „Пътуване до Палестина“, които не са големи, ще бъде целесъобразно да се обнародват и трите заедно, въпреки че двата от тях вече са печатани. Преписите Богишичев и Висарионов давам успоредно, а запазената част в Ловчанския сборник помествам след тях. Така най-добре може да се види близостта не само между двата преписа, излезли изпод ръката на Висарион Дебърски, но също и близост и разлики в сравнение с Ловчанския препис.

---

[1] Starine, XVI, 1884, стр. 54—55.

[2] Г. Иванов. Исторически известия и предания из Ловешко. — Известия на Историческото дружество в София, IV, 1915, стр. 216—217. Вж. още М. Хаджинеделчев. Загадка на една приписка. Сборник „Ловеч и Ловчанско“, кн. VII, София 1938, стр. 189—190.

[3] Ю. Трифонов. Живот и дейност на Константин Костенечки. — СпБАН, LXVI, 1943, стр. 288—289.

[4] К. М. Kujew. Konstantyn Kostenecki w literaturze bułgarskiej i serbskiej. Kraków 1950, стр. 115—117. Вж. още История на българската литература. I. Старобългарска литература. София 1962, стр. 324.

[5] Печатана в „Известия на Института за българска литература“, кн. II, София 1954, стр. 223—231. Вж. също Естествознанието в Средновековна България, стр. 252—257; Географски описания . . . стр. 166—167.

[6] Известия ИБЛ, II, стр. 227 ; Естествознанието. . ., стр. 253.

[7] Вж. Зборник за историју Јужне Србије и суседних области. Кн. I. Скопље 1936, стр. 89.

[8] Естествознанието . ., стр. 336.

Богишичев сборник	Висарионов сборник
Съмотреніе въселѥнные[1]	Съмотрѣніе въселѥніе
Оть Едема до Драхмы монь а҃., поуть рѣкою фнсонь.	Ѿ Едема до Драхмн монъ о҃., пꙋт рѣкою фнсон.
Н оть Драхмы до Еѵлата .о҃. монь. Тамо оубо чловѣцн н сѣють, н жнють н въса обшта нмоуть, обонь хрнстіане.	Н ѿ Драхмн до Еѵлата .о҃. мѡн. Тамо ꙋбо чл҃вцн н сѣють, н жнють, н вса ѡпща нмꙋть, ѡбонь хр҃стіанѣ.
Оть Еѵнлата въ Ѥрмннь монь ме҃.	Ѿ Еѵлата въ Ермнн мѡн ме҃.
[Ѿ Ермнна до Еѵнека лв.][2]	[Ѿ Ермнна до Еѵнека лв҃.][2]
Ѿ Ѵенека въ Днснманіе монь в҃.	Ѿ Ннѣка въ Днснманіе мѡн в҃.
Даже до зде ѥсть нераздѣлно чловѣкомь, начелствоуеть же землꙗ сіа оть фісона рѣкы. Соуть же н жнвоуштен въ снхь богочътцн, ѥже оть Днсімань, єзыкь глаголѥмын Хоне, єзыкь же съ велнко нмать растоаніе, мѣсець н҃. Нмать же н мѣста безводна монь к҃ѳ. Прѣходь прѣплоутн велнкоую Ндію за мѣсець з҃.	Даже до зде ѥсть нѣразделно чл҃кѡм, начелствꙋет же землꙗ сіа ѿ фнсона рѣкн. Сꙋт же въ ных жнвꙋщен бг҃очътцін, ѥже ѿ Днснмана, єзнкь гл҃ѥмн Хонѣ, єзыкъ съ вѣлнко нматъ растоꙗніе, мс҃ць н҃. Нмат же н мѣста бѣзводна мѡн к҃ѳ. Прѣхѡд прѣплꙋтн вѣлнкꙋю Ндію за з҃. мс҃ць.
Оть Ндіе въ Аксномень прѣплоутн мѣсець з҃.	Ѿ Ндіе въ Азнѡмѣнъ прѣплꙋтн за з҃. мс҃ць.
Оть Аксіомень прѣплоутн Чръмнемь моремь н прнходнтн въ Ндію Малоую за мѣсець е҃.	Ѿ Азнѡмѣнь прѣплꙋтн Чръмнѣмъ морѣмъ н прнходнтъ въ Малꙋю Ндію за е҃. мс҃цъ.
Оть Ндіе плаватн Персію мѣсеце г҃.	Ѿ Ндіе плаватн Пѣрсію за г҃. мс҃цѣ.
Оть Персіе въ Сараквны монь в҃.	Ѿ Пѣрсндн въ Саракнн мѡн в҃.
Оть Саракінь отплоутн въ Еѵнлать Чрьмнѣмь моремь въ прнстаннште персндское н індінско н оть Ѥгѵпта монь о҃.	Ѿ Саракннъ ѿплꙋтн въ Еѵлат Чръмнѣмъ моремъ въ прнстаннще пѣрсідское н ннднское, ѿ Егѵпта мон ѳ҃.
Оть Еламіе до Антіохіе монь [к].	Ѿ Еѵламіе до Антнѡхіе мон [к.].
Оть Антіохіе до Костантнна града монь лв҃.	Ѿ Антнѡхіе до Костантннова града мѡн лв҃.

---

[1] Разликата в правописа на двата преписа се дължи преди всичко на промените, направени от Ст. Новакович при обнародване на Богишичевия препис.

[2] Пропусната фраза, добавя се по Ловчанския сборник.

Оть Костантина града вь Римь мони п҃ѕ.

Оть Рима до Халіе мони к҃з.

Коупно мони ар҃ке.

Мони имать милін ѯ҃., стадиони же сежани р҃., милін сежань ѱ҃п., ꙗко быти въ милін стадін з҃. и поль.

Ѿ Костантина града въ Рим мωи п҃ѕ.

Ѿ Рима до Халіе мωи к҃ѕ.

Кѹпно въсех мωи ар҃ке.

Мωи имать мили ѯ҃., стадіωи сежани р҃., мили сежан ѱ҃п., ꙗко бити въ мили стади з҃. и пол.

Ловчански препис

Речем и ѡ сем, еже ѡбрѣтох вь Кесаріи Палестинскои писано пѫтьшествіа

Ѿ Едема до Драхмы мωи о҃., пѫт рѣкоѧ Фисонωм.

Ѿ Драхмы до Еѵилать о҃ мωи. Тоу нѣс(ть) врѣмѧ жатвы, нь вьсегда сѣдба и жатва, и имѫт имѣніа опща, хрстіане гл҃ат се быти правін.

Ѿ Еѵилата до Емира мωи м҃.

Ѿ Емира до Еѵинека л҃в.

Ѿ Еѵинека до Дисмань в҃.

[Даже до зде][1] есть же нераздѣлно, напааетсѧ Фисонωм землѣ их И идоль вь ных нѣс[ть], ни же Х҃а вѣрѹѧть, ни законь Мωѵсеωвь, нѫ тако гл҃ѧть б҃а на н҃бсы тьчіѧ да почитаетсѧ. Закωн же снмь, еже льжа, не имеинтсѧ.

Ѿ Дисмань до Хонеа пѫт'шествіа мс҃ць и҃., вьсе хр҃стіане. И имат мѣста безводна мс҃ць к҃е. И множае мωремь градѫт вь Индіѧ великѫѧ, ѿ Діаврода мωи з҃. Хрстіане множае ѿ еллінь.

Ѿ Индіѧ въ Алеѯіомен мс҃ць [з҃.][2]

Съпоставката на преписите категорично говори за: 1) пълно покриване по съдържание между Богишичевия и Висарионовия препис; 2) като показва общност с тях, Ловчанският препис показва и известни различия, главно в пояснителните пасажи. Оттук се прави извод, че имаме два отделни, независими един от друг превода на „Пътуване до Палестина“, направени по „един и същи гръцки първообраз, който в известни подробности ще да е бил различен от познатия по изданието на А. Клоц текст"[1]. Това е възможно, също както е възможно да предположим, че те са дело на един и същ книжовник, който е направил преводите в различно време (с по-голямо или по-малко разстояние по време между тях), използувайки два различни гръцки текста (гръцката литература също не притежавала твърдо установен каноничен текст на това съчинение, а имала различни редакции). Условията, при които протичал животът на книжовника-преводач — в случая Константин Костенечки — не само оправдават подобно предположение, но и го обуславят. К. Костенечки не се е заседявал продължително време на едно място, налагало му се да пътува из по-близки и по-далечни страни, дори и в Сърбия е пътувал. Той не е могъл, нито е било нужно да носи със себе книжовни трудове. Така при определени подходящи условия е извършил два превода на пътеписа, използувайки два гръцки текста, не напълно еднакви.

---

[1] По Богишичевия препис — Starine, XVI, стр. 54.

[2] Дотук е запазен Ловчанският препис.

Според мене отначало Костенечки ще е превел онази редакция на „Пътуване до Палестина", която намираме в Ловчанския сборник. Две са важните съображения за това: насловът на пътеписа и наличието на още едно описание, свързано със светите места в Палестина. Тук насловът гласи: Речем и ѡ сем, еже ѡбрѣтох въ Кесаріи Палестинскои писано пѫтьшествіа. Такова заглавие няма в двата преписа на Висарион (Съмотреніе въселенные), няма го и в издадения гръцки текст — *Ὁδοιπορίαι τοῦ αἰῶνος ἀπὸ Ἐδὲμ τοῦ παραδείσου ἄχρι τῶν Ῥωμαίων*. Ясно е — насловът в Ловчанския сборник е даден от самия преводач, като определя и литературния жанр на произведението — „пѫтьшествіе", което той намерил по време на своето пребиване в Палестина — „еже ѡбрѣтох въ Кесаріи Палестинскои". Всичко е казано като лично преживяване, наблюдение и лично откритие. Изразът еже ѡбрѣтох е напълно основателен за Костенечки, който посетил Палестина, дето се запознал с тамошните привлекателни за всеки християнин „свещени места". Особено впечатление прави самото начало на наслова: „Речем и ѡ сем, еже ѡбрѣтох…" Това начало подсеща, че преди поместеното в сборника пътеписно съчинение — пѫтьшествіа — ще е имало и друго съчинение с подобен характер.

Второто съчинение в Ловчанския сборник с пътеписен характер е „Описание на светите места", което също не е запазено изцяло. За него и за „Пътуване до Палестина" неизвестният любознателен български книжовник, съставител на сборника, съвсем определено пише, че ги е заел от някоя книга на К. Костенечки: „Сіѧ же мы ѿ книги Кѡнстандина Философа, ꙗкоже рече сѧ прѣписана обрѣтше, зде положихѡм…" Тъкмо тази фраза бе причина за споровете в нашата наука относно авторството на въпросните пътеписни съчинения — едни считаха, че те са оригинални творби на нашия писател, други се изказваха резервирано по въпроса. Що се отнася до съчинението „Пътуване до Палестина", днес вече няма съмнение, че то е преводен труд на К. Костенечки. Има основания да се предполага, че и съчинението „Описание на светите места" не е лично дело на К. Костенечки, а негово преводно съчинение от непознат все още гръцки текст или заемка от също така непознато славянско пътеписно съчинение, каквито са напр. пътеписът на Арсений Солунски и пътеписът в Бдинския сборник от 1360 г., с които има известна близост.[1] В края на описанието стои следната ценна бележка, на която досега не е обръщано достатъчно внимание, въпреки че е доста ясна и твърде важна за разясняване на въпроса: „єѧже (т е. Богородица) да сподобить и нас б҃ь обрѣсти милость вь д҃нь сѫдныи, аминь. — Прочеє же, ради множьства книгыи, изѡставихѡмь.“[2] Тези думи трябва да се считат за казани от К. Костенечки, а не от неизвестния преписвач на Ловчанския сборник, както обикновено се приема. Определено отношение към Костенечки преписвачът е изразил в самото начало на своята приписка, дадена непосредствено след горната фраза и започваща така: „Сїѧ же мы ѿ книги Кѡнстандина Философа, ꙗкоже рече сѧ прѣписана обрѣтше, зде положихѡм.“ Значи съставителят на Ловчанския сборник съзнателно изоставил да преписва други съчинения из книгата на К. Костенечки, с която разполагал, понеже неговият сборник вече станал доста голям. Факт, достоен за съжаление, понеже много затруднява изясняването на редица въпроси, свързани с книжовните занимания на К. Костенечки, а също ни лишава от възможност за по-пълно опознаване съдържанието на нашата стара литература. Може би във въпросната книга на К. Костенечки е имало и други пътеписни, космографски и летописни съчинения освен тези, за които стана дума. От тях в Ловчанския сборник са запазени само незначителни части от два пътеписа — „Пътуване до Палестина“ и „Описание на светите места“. Всичко друго е пропаднало. А може би части да са оцелели в други сборници, като напр. в Богишичевия сборник, Висарионовия сборник и Дриновия сборник?

---

[1] Ив. Дуйчев. За книжовното творчество на Константин Костенечки, стр. 227; Естествознанието. ., стр. 253.

По повод на тези неизяснени отношения между Константин Костенечки и преписвача на Ловчанския сборник Юрдан Трифонов пише: „В началото на първото описание са употребени думите єже ѡбрѣтох (стр. 296_{12}), с които съставителят на последната част от сборника Неделчев приписва откриването му на себе си. Не е невъзможно обаче съставителят да е преписал готово намерено описание, преведено от Константин, наедно с казаните думи. За последното допускане има две основания: 1) това, че откъслекът е поместен преди Константиновото описание на светите места и след съкращението на неговото сказание, и 2) обстоятелството, че в разглежданото описание се споменуват библейските места Едем и Евиалт наедно с река Фисон, за които Константин говори в житието на Стефан Лазаревич, гдето той отъждествява Фисон с Дунав. Ако пък описанието не е Константиново, ще трябва да се приеме, че в началото на XVI в. в България е живял забележителен на времето си книжовник, който, подобно на Константин, е пътувал в Палестина.“[3]

---

[1] За това съчинение Дуйчев писа: „Надявам се наскоро да мога да се върна по въпроса за отъждествяването на първообраза на този текст“ (вж. Известия на ИБЛ, II, стр. 227). Изтичат вече 15 години, а такова ценно издирване авторът все още не е успял да ни поднесе.

[2] Ю. Трифонов. Пос. съч., стр. 290.

[3] Пак там, стр. 229—230, заб. 5.

Понеже въпросното „Описание на светите места“ не е голямо и се свързва с книжовното дело на Константин Костенечки, ще препечатам тук и него, за да се получи по-пълна представа както за характера на книжовните му занимания, така и за характера на разпространяваните у нас географски съчинения.

Описание на светите места

… редь възнесеніа, ѿ Єлеѡна до идеже гл҃ѧть жрьтва Авраамова за гороѧ т. т. ѵ҃. И се на Єлеѡнȣ, нѫ ѿ възнесеніа самого, идеже стопа Х҃ва на камени вьобразысѧ, егда възнесесѧ. Ибо Єлеѡнь глашаетсѧ ѿ потока Кедрьска и до Виѳаніѧ и прочаа. Ѿ града же до Дола плачевна .ѵи҃. И ѿ тѫдȣ до села скѫделнича .ри҃. И ѿ ст҃лища до идеже исцѣли слѣпаго .х҃ч. Ѿ тѫдȣ до Силѡама горни .ти҃. Цр҃ква же вь домь Захаріинȣ, ȣ дальжинѫ .и҃. стѫпленіи. Тоу ес[ть] рожденіе Іѡанново. Вь Виѳлеемѣ же сьстѫпь мл҃ѣка вь пещерѫ .ке. Врата же колико едва проити. Цр҃квы бж҃іа гроба вь дальжин҃ѫ .ри҃. стѫпь. Ѿ тѫдȣ до обрѣтеніа кр҃стѡм сьстѫпь дѣлѣ .о҃в. пещери, шир҃ь еі. Окрьсть гроба сь четири странѣ до стальповь, до пѫпа землѧ .з҃і. Ѿ пѫпа землѧ до врать .ні. Ѿ врата до идеже раздѣлишѫ ризи Х҃вы .ні. Ѿ гроба до сьнетіа .п҃. Ѿ тѫдȣ до Голгоѳы .ке. Окрьсть же Іерслм҃а и Виѳлеема нѣс[ть] горѣ подобно, нѫ тако высокыими прѣдѣлы оукрашенно и нѣкако дивно ес[ть]. Єлеѡи же выш҆ши вьсѣх҃ ес[ть]. Х҃вь же гробь обращень ес[ть] на вьстокь. И вь Геѳсиманіи же бц҃и гробь на югь по тогдашнемȣ обычаю. Ѿ вьстока же до ст҃ыѧ трапезы степени .г҃. Ѿ тѫдȣ до гроба пр҃ѣстыѧ бц҃и .ѳі., еѧже да сподобыть и нас бг҃ь обрѣсти милость вь д҃нь сѫдныи, аминь. — Прочее же ради множьства книгыи изѡставихѡмь.[1]

3. ЛЕТОПИСНО СЪЧИНЕНИЕ НА КОНСТАНТИН КОСТЕНЕЧКИ

В науката твърде отдавна са изказани мисли за това, че Константин Костенечки заема важно място в развитието на богатата сръбска летописна книжовна традиция. Такава заслуга той има не само с написването на своето прочуто „Житие на Стефан Лазаревич“, но и със свой превод или със своя компилация на летописно съчинение от рода на широко известните сръбски родослови. Люба Стоянович, след като цитира една мисъл на Стоян Новакович по този въпрос, добавя: „И ја мислим да је така идеја могла понићи само у глави Константиновој, а на питање шта је прво написао, одговорио бих да је прво написао родослов, али не онај кратки у Житију, већ опширан, од кога имамо прераде у пет редакција, па је из њега доцније направио извод и унео у Деспотово Житије.“[1]

---

[1] Ю. Трифонов. Живот и дейност на Константин Костенечки, стр. 289—290.

Като напълно споделям това схващане на Люба Стоянович, по-долу ще приведа някои факти и съображения, които го подкрепят. Най-напред да припомня известието на така наречения Ловчански сборник, български ръкопис от XVI в.[2] Поместеното тук кратко известие за летописно съчинение на К. Костенечки стана достояние на науката едва през 1943 г., когато бе напечатано от Юрдан Трифонов в ценното му изследване „Живот и дейност на Константин Костенечки“[3]. Известието гласи: „Сїа же мы ѿ книги Кѡнстандина философа, ꙗкоже рече сѧ прѣписана обрѣтше, ꙁде положихѡм. И ина же лѣтописна, ꙗже ѡва вьземше ѿ дроугыѧ книгы, а ѡваа же мимоидохь, понеже не ꙗвлена бѣхѫ, нь тьчїѧ знаменїа нѫждныих. И сего ради невѣдома. Ина же ѿ книгы лѣтописнїѧ Геѡргїевы, ꙗже имат ѿ Навьходоносора, болше ѿ ц҃рѣ Константина, прьвагѡ ц҃рѣ хрⷭ҇тїанѡм, до Василїа Македона и сего сн҃овь. Вещьше не обрѣтохъ.“

Бележката определено говори за летописно съчинение на Константин Костенечки, което книжовникът от XVI в. не можал да използува, тъй като екземплярът, от който преписвал, не бил пълен; в този екземпляр били написани само насловите на отделните летописни глави, а текстът останал непреписан: „а ѡваа же мимоидохь, понеже не ꙗвлена бѣхѫ, нь тьчїѧ знаменїѧ нѫждныих, и сего ради невѣдома.“ Поради това той поместил в сборника си два откъса из летописа на Георги Амартола, които за съжаление не са запазени (листовете са откъснати).

Смисълът на тази бележка би могъл да се поясни чрез припомняне на някои други познати вести. Стоян Новакович през 1878 г. напечата няколко съчинения по южнославянската история въз основа на тъй наречения Богишичев сборник.[4] Те са дадени под общо заглавие „Достоить же и намь и срьбскыихь деспоть родословїи въспоменоути въкратцѣ. Прьвѣе оубо корень лопатою слова откопавше, и оть коренѣ дрѣво въсе покажемь и сладость плода словомь прѣдставимь“. Поместени са девет кратки разказа за: Симеон Неман, за българското царство (Калоян, Стрез, Борил), архиепископ Сава, превземането на Цариград от латинците, царуването на цар Иван Асен II, пак за свети Сава, родословие на сръбските деспоти, второ родословие, из Житието на Симеон Неман.

Има сериозно основание да се допуска, че тъкмо тази начална редакция на сръбския родослов възхожда към непознатото днес летописно съчинение на Константин Костенечки. Защо мисля така? Защото: 1) родословът в Богишичевия сборник стои редом с други съчинения на К. Костенечки — „Житие на Стефан Лазаревич“, „Тълкувания на „Песен на песните“ (негов превод), „Пътуване до Ерусалим“ и някои космографски съчинения; 2) същият Богишичев сборник в началото помества извадки из летописа на Йоан Зонара, който, редом с Георги Амартола, е бил важен източник за К. Костенечки; 3) тази редакция съдържа няколко съчинения из българската история, които липсват в други редакции на родослова.[1]

---

[1] Љ. Стојановић. Стари српски родослови и летописи. Ср. Карловци 1927, стр. XXXIII.

[2] Г. Иванов. Исторически известия и предания из Ловешко. — Известия на Историческото дружество, IV, 1915, стр. 214—217.

[3] СпБАН, LXVI, 1943, стр. 223—292. Летописната бележка е на стр. 290—291.

[4] St. Novakovič. Članci hronografa trojadika o srbima i bugarima. — Starine, X, 1878, стр. 52—60.

Най-важното съображение, че тази редакция е компилация на Константин Костенечки, е наличието на значителни извадки из родослова в написаното от него „Житие на Стефан Лазаревич“. Такива заемки представляват изцяло глави 14, 15 и 16, отдавна познати на науката. Ще приведа в съпоставка само глава 16:

К. Костенечки	Богишичев сборник
Влькань, вторыи сынь светааго Симеона, брать же светомоу Савѣ, великыи кнезь, роди сына жоупана Димитра, вь иночьскомь же светомь образѣ Давидь. Сь же Давидь роди Вратислава кнеза. Вратиславь же роди Вратька кнеза. Вратько же роди дьштерь Милицоу. Сиꙗ же бываѥть соупроужьница великааго кнеза Лазара и роди сыны три: великоименитааго сего, глаголю, деспота Стефана, и Влька и Добровоꙗ.[3]	Вълкань .в҃. сынь светаго Сімеона, брать светаго Сави, великыи кнезь, роди сына, жоупана Дімитріа, и вь иночъскомь светомь образе наречень Давидъ. Съи Давидъ роди Вратислава кнеза. Вратиславъ же роди Вратка кнеза. Вратко же роди дъштерь Милицоу. Сіа же бываеть соупроужница великаго кнеза Лазара и роди сыны три: великоименитаго Стефана деспота, и Вълка и Добровоа.[2]

Така почти пълни са и останалите две извадки. Такъв голям съвпадеж не може да бъде случаен, не ще е плод на късно уеднаквяване. По-правилно е да се допусне, че сръбският родослов вече е съществувал преди К. Костенечки и от него той направо черпи за своето съчинение по-големи или по-малки пасажи. Като приема, че родословът е „samostalno djelo“ сръбско, Новакович се запитва: „U takom slučaju još bi moglo biti pitanie šta je Konstantin napisao prvo, da li taj rodoslov srpske vladalačke kuće svoga vremena, ili život despotov.“[4]

Нужно е да се припомни, че въпросната глава 16 се предхожда от наслова „Л втораꙗ глава родословиꙗ“, което може да означава, че заемката се прави по познат вече родослов.

За застъпваната теза важен е още един сборник от XVI в., писан от продуктивния книжовник монах Висарион от Дебърско, поради което го наричам Висарионов сборник. Сборникът, който има богато съдържание, между другото помества едно летописно съчинение, намиращо се покрай някои творби на К. Костенечки. За съжаление това летописно съчинение засега ми е непознато и не мога да го съпоставям с другите стари родослови, въпреки че за него е писано в сръбската книжнина, която го определя като „важен летопис“[1]. За такъв летопис, както вече знаем, става дума и в Ловчанския сборник.

---

[1] Starine, X, стр. 49—50.
[2] В. Ягич. Пос. съч., стр. 257.
[3] Starine, X, стр. 59.
[4] St. Novakovič. Gradja za srpskog ljetopisca. — Starine, IX, 1877, стр. 65—66.

Константин Костенечки добре познава византийски исторически съчинения, както и съчинения, свързани с миналото на славяните, широко е запознат с античните писатели и съвременни нему произведения на славянските литератури (Сказанието на Черноризец Храбър, пространните жития на Кирил и Методий, съчинения на Климент Охридски, руската „Повесть временных лет“ и др.). И тъкмо поради това той не пише житие в традиционния дух, а житие съвсем ново по съдържание и тенденции, близко на летописите. Впрочем такова определение сам Костенечки дава на биографията на Стефан Лазаревич, за която в самия неин завършек пише: „Сиꙗ оубо написахомь не ꙗко житиѥ ѥдинаго, нь ꙗко лѣтописьць сь прочиими вьсѣми.“[2] На тази фраза, говореща за характера на съчинението, досега не е обръщано внимание, а тя е твърде важна, защото определението е направено от самия автор.

И така, налице са няколко важни обстоятелства:

1. Константин Костенечки е книжовник с богата обща култура, запознат добре с чуждата и славянската историографска книжнина, илюстрация за което намираме в двете му важни произведения „Сказание за буквите“ и „Житие на Стефан Лазаревич“.

2. Биографията на Стефан Лазаревич той определя като лѣтописьцъ.

3. В два (засега поне) ръкописни сборника от XVI в. установени негови творби са поместени редом със сръбски родослов, чиято редакция показва известни отклонения от други редакции на същото съчинение, появили се по-късно.

4. Почти пълно покриване на родословните пасажи в житието на Стефан Лазаревич със съответни пасажи в родослова, поместен в тъй наречения Богишичев сборник.

5. Известието на Ловчанския сборник за летописно съчинение на Константин Костенечки.

Въз основа на тези вести мисля, че вече съвсем определено можем да говорим за летописно съчинение, свързано с името на нашия бележит книжовник. Сега става по-реална догадката на сръбските учени и ние ще бъдем твърде близко до истината, ако предположим, че К. Костенечки е автор на родослова, представляващ компилация от съществуващи вече в сръбската литература съчинения. Намиращият се в Богишичевия сборник родослов е безспорно препис, пряко възхождащ към текста на К. Костенечки, най-близък е до неговата редакция.

---

[1] Ђ. Киселиновић в „Извештају држ. реалне гимназије у Бијелом Пољу за 1929—1930 годину“. Бијело Поље 1930, стр. 17—26; Д. Н. Анастасијевић в сп. „Богословље“, VI, 1931, кн. 1, стр. 65—70.

[2] В. Ягич. Пос. съч., стр. 327. В изданието на Ягич е пропуснато отрицанието *не*, което дава съвсем друг смисъл на фразата. Поправката е дадена от П. А. Сырку. Очерки из истории литературных сношений болгар и сербов в XIV—XVII в. Спб. 1900, стр. CLIV; Растислав Марић. Трагови грчких историчара у делима Константина Философа. — Глас САН, кн. CXC, 1946, стр. 16—43.

КОНСТАНТИН КОСТЕНЕЧКИ — СКАЗАНИЕ ЗА БУКВИТЕ

Голямото и важно съчинение на Константин Костенечки „Сказание за буквите“ е запазено в две редакции: обширна и кратка. Обширната редакция е позната само по един препис от XV в., издаден от В. Ягич в бележития му труд „Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке“[1]. Втората редакция, дело на по-късен книжовник, негов последовател, представлява голямо съкращение на първоначалния авторов текст. Нейното пряко предназначение е да разясни и да популяризира правописните предписания на Константин Костенечки, да внуши по-голяма почит към старината, да изгради съзнание за особена отговорност в книжовната работа, с каквато не всеки би трябвало да се заема. Тъкмо тази кратка редакция, позната по много южнославянски преписи, е била причина не само за разпространяване на правописните правила на ресавската школа, чийто създател е Константин Костенечки, но и за разнасяне името на автора като голям книжовник, учител и философ, както той е определян още в нейния наслов. За този авторитет значително допринася и неговото житие за Стефан Лазаревич.[2]

Кратката редакция на Сказанието се среща често преди всичко в южнославянски (български и сръбски) ръкописи, после във влахомолдавски, а извадки от нея има в руски ръкописи.[3] Вестите за такива преписи са доста разпръснати в различни издания (главно периодични чужди), поради което считам за уместно тяхното изброяване в настоящата публикация.

1. Трескавишки препис — намерен от В. И. Григорович в манастира „Трескавец“, Македония, до Прилеп, от XV—XVI в. Това е първият препис от Сказанието, станал достояние на науката чрез труда на Григорович „Статьи, касающиеся древнего славянского языка“ (Казань

---

[1] Исследования по русскому языку. Т. I. Спб. 1885—1895, стр. 383—487. Преди Ягич за този препис обширно говори Дж. Даничич, който и обнародва големи извадки от него в студията си „Knjiga Konstantina Filosofa o pravopisu“ (Starine, I, 1869, стр. 1—92).

[2] Във връзка с това житие сръбският книжовник Сремац, от началото на XVI в., пише: „A život (на Стефан Лазаревич — б. м., *Б. А.*) sve po redu piše se od Konstantina Filozofa po mnogom umoljenju od sinklita . . . i ukrasivše pletenim i retorskih rečima . . .“ (Đ. Sp. Radojičić. Antologija stare srpske književnosti. Beograd 1960, стр. 225).

[3] За разпространението и въздействието на Сказанието върху руската книжнина вж. В. Ягич. Рассуждения . ., стр. 554—633, 969—970; К. М. Kujew. Konstantyn Kostenecki, стр. 83—85. В своята печатна граматика през 1574 г. Иван Феодоров използува граматическото съчинение на К. Костенечки, от което заема също 8 молитви, които поместил в граматиката си (Т. А. Бычкова. Место „Букваря“ Ивана Федорова среди других начальных учебников. Известия АН СССР, 1955, кн. 5, стр. 471).

1852, стр. 36—52).[1] Има наслов: Сіа словеса вькратцѣ избранна ѿ кнігы Кѡн'стантіна филѡсѡфа Костен'чьскааго, бывшаго оучителꙗ сръбскаго, вь д҃ни благоч҃стиваагo Стефана Деспота, гсп҃діна сръблюм, и имать ѡбразь сицевь къ писателюмь. — Изхождайки от конкретния текст, Григорович правилно доловил, че той представлява „сокращение сочинения Константина Костенечкого о славянском языке и как сокращение заключает в себе недоказанные замечания без видимого порядка, которые, как заметить можно из многих мест, были в самом сочинении полнее изложены. Содержание его, вообще говоря, состоит в замечаниях о буквах. При внимательном, однако ж, рассмотрении его оказывается, что замечания эти находятся в связи с полным этимологическим учением о языке славянском.“[2]

2. Охридски препис от 1547 г. (Висарионов I) — също намерен от Григорович в Охрид, 10 големи листа, които взел от голям ръкопис, съдържащ съчинения на Йоан Дамаскин и Григорий Палама. Преписвачът оставил такава бележка на последния лист: „Исписах сію кнігꙋ, г҃люмꙋ Дамаскинъ и Григоріе Палама, съ повелѣніе бл҃женнѣишаго архіеп҇ка кѵр Прохора, и приложі и ст҃ые и великіе ц҃ркве прьвіе Іꙋстиніаніе, и ктомꙋ, кто ю кие ѿети ѿ великіе цр҃кви, да ѥс[ть] проклетъ ѿ г҃а б҃а въседръжителꙗ... И писа се въ лѣто з҃не (7055—5508 = 1547), м҃ца авⷢ, еі д҃нь.“[3]

Сказанието има наслов: Сіа словеса въкратцѣ избранна ѿ кнігы Кѡн҇стан҇тіна філѡсофа Кѡстен҇чъскааго, бывшаго ꙋчителꙗ сръб҇скаго, въ д҃ни бл҃гочⷭ҇тиваагo Стефана деспота, господіна сръблюм, и имать ѡбразь сицевь кь писателюмь.

Ръкописът е дело на твърде продуктивния книжовник през XVI в. монах Висарион Дебърски — съпоставката на микрофилма от Сказанието (намира се в Софийската народна библиотека) с ръкопис № 311 на същата библиотека не оставя никакво колебание за това. Софийският ръкопис също съдържа съчиненията на Йоан Дамаскин, Григорий Палама, Сказанието на Константин Костенечки и др.

---

[1] Ягич сверил изданието на Григорович със самия ръкопис и установява, че бил обнародван с голяма точност (вж. Рассуждения.., стр. 960). Сегашното местонахождение на ръкописа е неизвестно.

[2] В. И. Григорович. Пос. съч., стр. 31.

[3] Пак там, стр. 34.

Вероятно за този препис споменава В. И. Григорович в писмо до П. Шафарик (от 15 ноември 1848 г., дето описва 31 ръкописа от своята сбирка), посочен под № 28: „Константіна філѡсѡфа Кѡстенчъскаго, бывшаго оучителꙗ сръбскаго къ писателемь, 8 листов. Главное место из сей рукописи напечатано в Журнале Министерства народного просвещения. До напечатания полного сочинения, сообщаю выписки: аще добрь изводь обрещеши ресавскыи или трьновскыи, вьса оудобно исправиши... се бо писаніа въса растлѣнаа соуть, не тъчію въ странѣ едииои, нъ въ Рѡманіи въсои и до Бѣлграда и Солꙋна. Трьновстіи бо исправише се бл҃гдатію и поспѣшеніемь дръжавнаго. Се хотеть и сръбстіи исправитисе. Важные места для истории письменности“ (Korespondence Pavla Josefa Šafařika. Vydal V. A. Francev. Č. I. V Praze 1927, стр. 261). За него Григорович говори и в „Очерк путешествия по Европейской Турции“. (Изд. II. Москва 1877, стр. 157). В своите чернови доклади той написал: „В этом бессвязном толковании азбуки словянской местами есть любопытные известия о переводе св. писания и языке его“ (Донесения В. И. Григоровича об его путешествии по славянским землям. Казань 1915, стр. 199).

Отнесените от Григорович десет листа от големия ръкопис сега се съхраняват в Ленинград — Библиотека АН СССР, № 33. 16. 12. Григорович ги подарил на Руската академия на науките през 1852 г., както се вижда от неговата лична бележка на първия лист. А на последния допълнителен лист той написал: „Из Охрида Первой Юстиниании“[1].

3. Висарионов препис II — в ръкопис № 311 на Софийската народна библиотека, л. 269—277. (Б. Цонев. Опис . ., I, стр. 259). Някои разночетения и добавки на текста, който печатам тук по ръкопис № 308, се дават именно по ръкопис № 311.

4. Врднечки препис — по ръкопис от началото на XVIII в. Писан е от българина дяк Велко Попович, както е казано в бележката: „Сꙗ книга избранна разаличними слови чрьтахь ю оу Бȣдимскои вароши дıакь Вѣлко Поповић, ѡтьчьствомь же ѡть бльгарскiе земли, ѡть места Кратова, при дрьжаве светлаго цесара Леѡполда, а пѡдь властiю срьбскословенскаго светѣишаго патрiарха нашего хажи кирь Арсенꙗ Чрьноевича, вь лето аѱ҃д“ (1704).[2] За този препис накратко говори Павел Шафарик в писмо до А. Востоков (от 5. II. 1843 г.): „Сꙗ словѣса в'кратце избран'на ѿ книгы Константина философа Костен'скаго, бившаго оучителꙗ срьбскаго, вь дн҃и благочьстиваго Стефана деспота, господина срьблюмь.“[3]

5. Хилендарски препис I — ръкописен сборник в библиотеката на Хилендарския манастир, № 112, XV в., л. 79—86 (вж. Н. Дучић. Старине Хиландарске. — Гласник, кн. 56, 1884, стр. 62, 86—93; S. Chilandarec. Rukopisy a starotisky Chilandarské, стр. 38). Това е втори изцяло печатан текст на Сказанието, което тук носи наслов: Кирıлъ философь. Сꙗ словеса вькратцѣ изьбраньнаа ѿ книгы Коньстантина философа, оучителꙗ срьбьскаго, бывшаго при благочастивѣмь деспотоу Стефаноу, сыноу стараго кнеза Лазара.[4]

---

[1] Срв. В. И. Срезневский. Переписка И. И. Срезневского с В. И. Григоровичем. СпБАН, кн. LIV, 1937, стр. 52—54. В писмото си до И. И. Срезневски, с което му изпраща ръкописа на „Словеса“, Григорович пише (1852 г.): „Думаю именно, что подлинник грамматического материала, в котором есть упоминание об отечественном языке, достоен храниться в Академии; он будет доказывать, что мнения о церковнославянском языке клонялись в XV ст. в пользу России, тогда как в XIX ст. охотно уступали принадлежность его южным славянам; и в XV ст. скромные ученые называют язык русский тончайшим“ (В. И. Срезневский. Сведения о рукописях, печатных изданиях и других предметах, поступивших в Рукописное отделение библиотеки в 1904 г. Спб. 1907, стр. 136).

[2] Starine, I, 1869, стр. 4. Това е интересна подробност за Велко Попович, на която досега у нас не е обръщано внимание. Кратки вести за него вж. у Ант. п. Стоилов. Български книжовници от Македония, I. 1704—1878. София 1922, стр. 9.

[3] Korespondence Pavla Josefa Šafaříka. Vydal V. A. Francev. Část II. V Praze 1927, стр. 964. Според П. А. Сирку този препис е най-пълен от всички, поради което го подготвил за издаване в едно от приложенията на том II от големия си труд върху българската литература през XIV в. — К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке (вж. П. А. Сырку. Очерки из истории литературных сношений болгар и сербов в XIV—XVII веках. Спб. 1901, стр. CXLVII).

[4] Гласник, кн. LVI, стр. 86—93.

6. Хилендарски препис II — в ръкописен сборник, българска редакция, № 481 (329), XVI в., в библиотеката на Хилендарския манастир, л. 225—248 (S. Chilandarec. Пос. съч., стр. 73; П. А. Лавров. К вопросу о времени изобретения письмен и перевода священного писания. Zbornik u slavu Vatroslava Jagiča. Berlin 1908, стр. 355—358). Заглавие: Сіа словеса вькратцѣ избранна оть книги Константина Кирила философа и оучителѣ сръпскаго, бывшаго при бл҃гочьстивѣм деспотꙋ Стефанꙋ, сн҃ꙋ ст҃го кнѧза Лазароу. По думите на Лавров преписът е „весьма близкий к изданному И. В. Ягичем“. Веднага след него има добавка, която не се среща в другите познати преписи на Сказанието. Поради важността на съответния пасаж, в който се говори за видни български културни и политически дейци, считам за уместно препечатването му в настоящия труд.

7. Гилфердингов препис — намерен от Гилфердинг в Македония, ръкопис от XV—XVI в. (според Вл. Мошин от XVI—XVII в.), всичко 273 листа. На листове 252—261 е Сказанието на Константин Костенечки, а на листове 261—265 Сказанието на Черноризец Храбър. Сега се съхранява в Ленинград — Публична библиотека „Салтиков-Щедрин“, сбирка Гилфердинг, № 39. Наслов: Кырила философа. Сіа словеса вькрат'цѣ избран'на ѿ книгы Константина философа, оучителꙗ срьбьскаго, бывшаго при бл҃гочⷭтивомь деспотоу Стефаноу, с҃ноу стараго кнеза Лазара.

8. Бялградски академичен препис — в ръкописен сборник от XV—XVI в., № 108 (26), руска редакция, л. 107—124. (Вж. Rad. ., I, 1867, стр. 180; В. Ягич. Рассуждения.., стр. 960—964, разночетения; Љ. Стојановић. Каталог рукописа и старих штампаних књига. Збирка Ср. Академије. Београд 1901, стр. 181.)

9. Буковински препис — в ръкопис от XV—XVI в., намерен от Е. Калужняцки в Буковина, с много хубав почерк. Обнародван от Ягич в „Рассуждения...“ (стр. 535—553), друга редакция, със значителни разлики и добавки спрямо печатания от Григорович текст.

10. Киевски препис — в голям сборник, писан във Влашко, XVI в., л. 216—23 (Вж. В. Ягич. Рассуждения.., стр. 578; Б. Цонев. История на българския език. I. София 1919, стр. 265.)

11. Бялградски препис Народна библиотека I — в сръбски сборник от XVI—XVII в., № 476 (144), л. 264 сл. (Љ. Стојановић. Каталог Народне библиотеке у Београду. IV. Рукописи и старе штампане књиге. У Београду 1903, стр. 322.)

12. Бялградски препис Народна Библиотека II — в ръкописен сборник, XVII в., сръбска редакция, № 478 (631), л. 169 сл. (без край) (Љ. Стојановић. Пос. съч., стр. 331.)

13. Бялградски препис Народна библиотека III — в сборник от XVIII в., сръбска редакция № 493 (267), л. 9—32 (Љ. Стојановић. Пос. съч., стр. 353—354; В. Ягич. Рассуждения, стр. 965—969, разночетения.)

14. Ловчански препис — в сборник от XVI в., който се пази в гр. Ловеч. Наслов.: Словеса сіа вькратцѣ из'бранна ѿ книгы Кѡнстантина философа Костѣнечьскаго ꙋчинена, бывшаго ꙋчителѣ срьбскаго, вь дн҃и бл҃гочѧстиваго Стефана деспота, господина срьблемь, имат сицево

кь писателемь. (Вж. Г. Иванов. Исторически известия и предания из Ловешко. Известия на Българското историческо дружество, IV, 1915, стр. 216).

15. Новгородски препис — ръкопис от библиотеката на Софийския събор в Новгород, XVI—XVII в. Както съобщава В. И. Григорович (писмо до Шафарик от 22. XI. 1847 г.), извлечения от граматическото съчинение на Константин Костенечки се намирали в „Книга ст҃го Ивана Дамаскина философскаѧ о осми чѧстехъ слова“. Важно е също, че в този ръкопис, както изглежда изцяло с граматически съчинения, е имало и статия, в която се казвало: „Чесо ради мнѡзи бꙋквы во азбуцѣ словенстеи, не како во инꙑхъ племенахъ? Понеже мнѡзи оусѣдци ꙗзꙑка того, по коемуждо усѣдцꙋ и буквꙑ изложенꙑ ... Руси радѣ ѣ, а сїе ради полѧцъ ж, а гл҃етсѧ гугниво, сїе ради бѡлгаръ, и руси и полѧцъ: б, ж, ѕ, ч, ш, а сїе ради всѣхъ словенъ: ц, ъ, ꙑ, ь, є, ю, ѧ.“[1]

16. Ленинградски препис — останали са само 12 листа, четвъртина, хубав почерк, ръкопис от XVI в., с червено заглавие. Сега се намират в Ленинград — Публична библиотека „Салтиков-Щедрин“, № Q. XVI. 29. По полетата има няколко приписки на румънски език. Заглавие: „Сїа словеса въкратцѣ избранна ѿ кнїгы Константїна Философа и оучителѧ сръб'скаго, бывшаго при бл҃гочъстивѣмь деспотоу Стефанꙋ, сн҃оу ст҃го кнѧѕа Лазара“.

17. Софийски препис — в ръкопис № 308 на Софийската народна библиотека, XVI в., 1—33, без началото.

СОФИЙСКИ ПРЕПИС НА СКАЗАНИЕТО

Това е преписът, който обнародвам тук. Намира се в ръкопис № 308 на Софийската народна библиотека, л. 1—33 (без началните). Беню Цонев смята, че сборникът е от XV—XVI в. (Опис.., I, стр. 252), а според други учени (Ягич, Архангелски, Куев) той е от XVI—XVII в. Целият ръкопис не е единен — писан е от двама книжовници, както добре се вижда от двата различни почерка. Палеографските особености на книгата действително подсказват за ръкопис от XVI в. По-важни съчинения тук са: Сказание за буквите (л. 1—33), Разказ за Соломон и жена му (л. 38—44), Трепетник, Гръмовник, Коледник (л. 64—91), Житие на Алекси, божи човек (л. 117—130). Има приписки от 1560 г.

За сборника са писали видни руски слависти, които са работили със сбирката на библиотеката (Архангелски, Сперански, Лавров, Истрин) и др. Те обръщат внимание на интересното му съдържание, печатат извадки или цели текстове от него. Архангелски напр. изцяло обнародва: Разказ за Соломон и жена му, Трепетник, Гръмовник, Коледник, Месецослов и др.[2] Печата също малка част от Сказанието на К. Костенечки, както и част от писмото на дяк Григорий, изпратено до някой свещеник, носещ същото име Григорий.[1] По-късно Б. Цонев само споменава, че тук се намира „част от правописните правила на Константин Костенечки, без началото“. А. И. Яцимирски анализира формулата „Кръсте, боже, помагай“, която се среща преди и след написването на Сказанието, както и свързаните с нея символично-магически понятия, разпространени в живота на славянските народи, частно на южните славяни.[2]

---

[1] V. A. Francev. Korespondence Pavla Josefa Šafařika. Č. I. V Praze 1927, стр. 252. Григорович отбелязва, че в същата библиотека имало три такива ръкописа, от които найстарият бил от XVI в. Би трябвало това съчинение да се издири и обнародва.

[2] А. С. Архангельский. К истории южнославянской и древнерусской апокрифической литературы. Известия ОРЯС, IV, 1899, кн. 1, стр. 101—147.

Единствен Ягич не само дава кратки вести за преписа, но и печата големи извадки от него. Подробни сведения за сборника и копие от Словеса той получил от българския езиковед Димитър Матов. Ягич привежда доста разночетения спрямо публикувания от него Буковински препис. Но най-важно — изцяло обнародва добавката към преписа, неговата втора част.[3] Защото фактически тук имаме две тясно свързани помежду си съчинения: Словеса на К. Костенечки (л. 1—25) и продължение на Словесата. Второто съчинение представлява компилация по творбата на Константин, в която са отразени лични наблюдения и мисли на компилатора дякон Григорий, изпратена от него под форма на писмо до свой познат едноименник свещеник (л. 25—33).

За преписа и за добавката му Ягич пише: „Из приводимых отрывков текста видно, что эта рукопись принадлежит к позднейшим сербским, бывшим в то время в ходу также в пределах Болгарии.“[4] И повече нищо. Повече нищо и от учените, които след Ягич са изследвали живота и делото на Константин Костенечки.

Съкратеното изложение (Словеса) на Константиновия граматически труд (л. 1—25) показва голяма близост с познати вече негови преписи. В ръкопис № 308 липсват началните листове, дето е било заглавието, което добавям по ръкопис № 311. При печатането на съчинението давам някои разночетения и поправки по ръкопис № 311 и по текста, обнародван от Григорович. Съпоставките с тези, както и с някои други преписи, показват малки различия. А това подсказва, че те възхождат към някакъв общ извор, получил разпространение.

В досегашните научни издирвания върху „Сказанието“ и по-точно върху кратката му редакция са изказани много верни мисли (Ягич, Даничич, Сирку, Куев и др.), поради което не ще се спирам на въпроса за неговото възникване, автор и пр. Ще си позволя да приведа един цитат от Сирку: „Едва ли можно так решительно высказаться об извлечении из Сказания Константина в настоящее время. . . Несомненно существует не одна только редакция Словес, а три, и их нужно проанилизировать сперва и тогда только можно будет решить вопрос о времени появления их. Единственное, что в настоящее время можно сказать почти с полною уверенностью, это то, что извлечение составлено не Константином, хотя, возможно, не без его желания и сочувствия. Несомненно одно: в этом руководстве чувствовали потребность многие и притом продолжительное время оно сохраняло свое значение в школьном деле у южных и отчасти восточных славян. Это показывает число его списков. Отсюда можно вывести заключение, что эта потребность могла явиться вскоре после появления в свет Сказания Константина, которое несомненно и дало повод и вместе с тем послужило и источником для извлечения."[1]

---

[1] А. С. Архангельский. К истории.., стр. 126.

[2] А. И. Яцимирский. Мелкие тексты и заметки по старинной южнославянской и русской литературам. Известия ОРЯС, XXII, 1918, стр. 49—55.

[3] В. Ягич, Рассуждения.., стр. 1018—1021.

[4] Пак там, стр. 1021.

Ще се спра по-подробно на компилацията-писмо в ръкопис № 308, продължение на кратката редакция — Словеса. Макар и позната още от края на миналия век (Ягич), досега на нея не е обърнато подобаващо внимание в науката; впрочем такова е положението и спрямо други преписи на Словесата (напр. Буковински, Хилендарски II), съдържащи значителни отклонения и добавки (особено към края), които дават основание да се говори за отделни редакции на съчинението (според Сирку три редакции). Всички тези преписи, макар и всеки поотделно, представляват нещо обособено спрямо най-разпространената редакция на Словесата, каквато срещаме в останалите преписи, първо оповестена от Григорович. Няколкото преписи-преправки заслужават по-специално проучване, като наблюденията се проведат както върху тях, така също и върху връзката и разликата им спрямо доминиращата по преписи редакция, вероятно първична. Тук ще изнеса само някои наблюдения върху компилацията в ръкопис № 308.

Тази компилация представлява значителен интерес, защото непосредствено разкрива въздействието на Словесата върху книжовника, какво обаяние върху него има съчинението и самото име на Константин Костенечки, как заема от него мисли и примери, за да компилира своето писмо. Компилацията е важна в още една посока — свидетелствува не само за славата на К. Костенечки, за неговата правописна реформа и школа в сръбските земи, но и за известността на извършената в България правописна реформа, представена чрез фразите „търновски извод“ „български извод“, „из търновските предели“и др.

Автор на въпросното писмо е дякон Григорий, който в края на текста чрез тайнопис оставил името си: Азь многогрѣшни диꙗконь Григорие писа. Повече подробности за него не са дадени. Той преписва по-голямата част от книгата (XVI в.). Компилацията обаче разкрива Григория не само като начетен, любознателен монах, но показва у него определен интерес към граматически въпроси, силно засвидетелствувана грижа за въвеждане и спазване на новата правописна реформа, предпазваща свещените книги от опорочаване, от еретическо влияние. Подобно на своя учител, на когото подражава, Григорий говори за разликата между българския и сръбския език. Мислите на автора са мисли за нормализиране на книжовния живот в Сърбия, за въвеждане на единство в книжнината. Самата тази грижа е правилна и разумна; друг е въпросът за характера на въвежданите норми, за тяхната връзка с живия сръбски език.

Писмото носи съвсем делови характер — като повтаря накратко някои по-важни правописни указания и примери на К. Костенечки, книжовникът Григорий иска да внуши грижа у свещеника, до когото пише, за спазване на дадените норми: „Сꙗ тебѣ ѿ многых мала посилаю, ч҃стныи оче, не да ноучю твою с҃тыню, нь да съвѣтꙋю. Не ѿ себе ничтоже привънесь, нь ѿ добрых, мнит мы се, вьзьмь, да не въсѣвають се хꙋлы и развращенıа і ереси въ бжствнаа писанıа.“ Той моли своя приятел да се грижи за вкореняване на въпросните упътвания (да не бѹдеть въ въздоух, проливаєсе сıє наше молѥнıє), уверен е в неговите възможности: „Можеши бо, аще хощеши.“

---

[1] П. А. Сырку. Пос. съч., стр. CXLVI—CXLVII.

Свещеникът писал на дякон Григорий да му изпрати акатисТза Йоан Кръстител, но нямало по кого да изпрати ръкописа. За някакво ръкописно евангелие казва: „Мнит ми се опаршевь извод быти...“ Оставил преписването, понеже „не възмогах ѡбыкнѹт чьтати, понѥже въ ресавскы нѣсть тако, ꙗкоже и самь вѣси“. Сред сърбите следователно, въпреки усилията на немалкото книжовници от XV в. насам, които ревностно насаждат новата (ресавската) правописна школа, все още се пишат книги по друг начин, като не се спазват тези норми, което на свой ред води към разноезичие и разнописание. Ясно, тук се имат пред вид книги, поддали се на живата народна реч (опаршевь извод, дебелѣише имѹщим ѹмь). Той ясно съзира и посочва разликите между българския и сръбския език. Българската реч, за разлика от сръбската, е „острѣише, ꙗкоже на грьчьскѹю приликоват“. Григорий известява, че нищо от себе си не пише (мы ничтоже ѿ себе вьносим), но „іакоже старьць нас наоучи, сице творим“. Важна е мисълта на автора: „Того ради възех ка̑ (?) Іѡ̄ книгѹ старчевѹ и прошьдь, обрѣтох разлічıє въмалѣ по силах ѿ тр҆новскых книгь, въ множаиших же съгласнаа имоут, мнит ми се по ѥзыкѹ, ꙗкоже и прѣжде рекох.“ Значи неговият учител се наричал Йоан и притежавал книга, която именно Григорий взема под внимание.[1] На друго място определено говори за „книгѹ философовѹ“, която му била по-рано непозната и от която заема, за да създаде, подобно на Константин Костенечки, „книжицѹ ѹчителиѹ“. Григорий пише: „По томѹ словеси и мы обрѣтохѡм книгѹ сію, иже прѣжде недовѣдомаа намь о силахь раздрѣшающи, ꙗкоже би рещи філософѡви соут ѹченици сіа.“

Компилацията на дякон Григорий не оставя съмнение за това, че съкратената редакция на Константиновия граматически трактат — Словеса — е възникнала на сръбска почва, че е дело на подготвен сръбски книжовник, направена за задоволяване на определени нужди в областта на учебното и книжовното дело в Сърбия.

* * *

Компилацията на Григорий не е изолирано явление; позната е още една компилация, за която оповести П. А. Лавров.[2] Тя се намира в ръкопис № 481 (329) на Хилендарския манастир, XVI в., българска редакция. И тук тя е тясно, органически свързана със съкратената редакция на Константиновия граматически труд (със „Словесата“), поместен на листове 225—246. Веднага след това (л. 246—248) иде добавката с наслов „Сказаніє ѿкѫдоу и въ кое врѣмѧ прѣведесѧ божествъное писаніє“. От същия лист 248 започва „Сказание за буквите“ от Черноризец Храбър (л. 248—252). Забележително явление е, че в този хилендарски сборник са поместени три светски съчинения, свързани с делото на Кирил и Методий, с неговата защита и прослава. Защото открита защита и прослава има не само у Храбър, но също и във второто съчинение, за което е дума. Тук безспорно имаме компилация, направена от неизвестен български книжовник въз основа на две прочути произведения — „Сказание за буквите“ от Черноризец Храбър и „Сказание за буквите“ (Словеса) от Константин Костенечки. По-очевидно е по външен израз въздействието на К. Костенечки, а от Храбър е зает патосът на защитата, енергичната и ударна фраза. Направени са заемки и от други български извори, или пък от български устни легенди, към които преди всичко спада известието на компилацията, че Кирил и Методий заедно със своите помощници работили „в лѣто ѕт҃о (6370—5508=862) при благовѣрнем цр҃ѣ Іωанна Асѣнѣ“.

---

[1] Вестта за този старец Йоан не се отнася за известния книжовник със същото име, предходник на Патриарх Евтимий в неговото реформаторско дело, засегнало и сръбските земи.

[2] П. А. Лавров. К вопросу о времени изобретения письмен и перевода священного писания. —Zbornik u slavu Vatroslava Jagiča. Berlin 1908, стр. 355—358; Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности. Ленинград 1930, стр. 171—172.

С много повишен тон се говори за седмочислениците — Кирил, Методий, Климент, Наум, Горазд, Ангеларий, Лаврентий, — които са „богопосланіи мѫжіи, исповѣдники и равноапостольны“. Делото им се сравнява с делото на 70-те преводачи при Птоломей, те работят „по съмотреніє божіє“. След изброяването на типично славянските букви (б, ѕ, ж, ш, щ, ц, ч, ъ, ѣ, ꙗ, ю, ѥ) авторът иска да внуши съзнание за необходимостта от някои правописни указания, заети пряко из „Словесата“. Неспазването на тези правила е хула срещу бога, води до изопачаване смисъла на свещените книги, води до самоосъждане: „Зри, вѣдѣти подобаєт въсѧ слωвеса сіа начрътана и подобнаа сим. И тако на мѣстѣ въсѧ пиши и глаголи. Ащє грѣшаєшь или прѣзираєшь, ѿ сих всѣх хꙋлиши, и богꙋ досаждаєшь, и ты мъздѫ нє пріємь, нѫ ꙗрость божіа на себѣ наводишь и клѧтвѫ.“

От Константин Костенечки е заета и формулата „Кръсте, помагай“ (а не „кръсте, боже, помагай“, срещу която К. Костенечки въстава). Неизвестният компилатор изоставя разясненията на К. Костенечки за тази формула, вместо които дава нещо съвсем друго — осмисляне на всяка буква от българската азбука с цяла фраза (мисъл). Напр.: а. азь єсмъ богъ; б. бога живаго сынъ; в. видѣх славѫ божіѫ; г. глаголѫ добро; д. добрь бо єсмь и пр.

След като цитира изцяло въпросната компилация, Лавров обобщава: „Ни у Константина, ни в извлечении из него нет соответствующей главы с упоминанием св. седмочисленников. Хотя упоминание Йоанна Асеня умаляет ценность этой главы, но все же она представляет интерес и главным образом указываемой датой, которая притом повторена дважды.“ Статията обаче представлява научен интерес не само затова, че се изгражда въз основа на съчиненията на Черноризец Храбър и Константин Костенечки, но още и затова, че на свой ред възхожда към друга компилация, която широко използува Храбровата творба.

Тази компилация е позната по тъй наречения Берлински сборник, български ръкопис от XIII—XIV в., и е печатана от В. Ст. Караджич още през 1857 г. в неговите „Примјери српскославенскога језика“ (Беч 1857, стр. 7—9). И веднага заслужава да се изтъкне, че в науката досега не е обръщано подобаващо внимание на това съчинение.[1] У нас проф. Йордан Иванов възнамерявал да издаде тази редакция на Храбровата апология „заедно с целия или с част от Берлинския български сборник, който сме вече преписали изцяло“[2]. Тя е ценна не като исторически извор за възникването на славянската писменост; ценна е по-скоро като литературна творба, която свободно използува и преоценява познато градиво, обогатява го с нови подробности, засилва патриотичната тенденция на Храбровото сказание. Защото в края на компилацията се казва: „Тѣмже, братіє, подобно вы бѫди вѣдѣти, аще сьберетасѧ два попа, бльгарскыи и грьчьскыи, да литоургиса словенска литѹргиꙗ, и грьчка да не литоургиса. Аще ли ѡба, да литоургисата, нѫ да не ѡстане словѣнска литоургиꙗ, а грьчка вьспое. . .“[3]

Въпросната компилация, възникнала през XIII—XIV в., съдържа също пасажи за буквите, за всяка от които се дава подходяща фраза. Може да се предположи, че хилендарската компилация (ръкопис № 481 (329) заимствува градиво от компилацията на Храбровото съчинение, поместена в Берлинския сборник, или от текст, възхождащ към текста в Берлинския сборник. Различия във фразите-пояснения на двете редакции има, но те не са много големи.

Като е дума за такова тълкуване на българската (славянската) азбука, следва да се отбележи, че то не е единично явление, среща се в други старославянски ръкописи от XIV в. насам, а също и в старопечатни книги. Подробности за това изнесе руският славист А. И. Яцимирски през 1918 г.[4] Тук Яцимирски цитира началото на тълковна азбука в ръкописен сборник от 1390 г. (№ IX. F 10 на Чешкия музей в Прага, л. 130б): „†кр҃стъ бе҃ помагаи... а. азь бо есмь богь; в. бога жива сынь; в. видѣх славы божіє; г. глаголи добра.“[5]

Това раздвижване около делото на Кирил и Методий, около славянската азбука и писменост, което наблюдаваме тук, никак не е случайно явление в нашия културен живот през XIV в. Този засилен интерес към Кирил и Методий е в тясна зависимост от обществено-политическото и културно развитие на българския народ през XIII—XIV в., особено през втората половина на XIV в. Политическото укрепване на държавата се съпровожда от естествен растеж на културата и литературата. Тогава не само биват преписвани стари съчинения за Кирил и Методий — жития, похвални слова и служби, писани през IX—X в., но възникват и някои нови творби, напр. Успение Кирилово, Солунска легенда и др. Според думите на акад. Н. С. Державин „к числу литературных явлений, характерных

---

[1] Преиздадено от В. Ягич. Рассуждения.., стр. 303—305; П. А. Лавров. Материалы.., стр. 165—167.

[2] Й. Иванов. Български старини из Македония, стр. 441.

[3] П. А. Лавров. Материалы.., стр. 166—167.

[4] Известия ОРЯС, XXII, 1918, стр. 49—55.

[5] Подобни промени и чувствителни добавки се срещат и в един препис-преработка на Храбровото съчинение по ръкопис от 1550 г. (вж. Biljana Stipčević. Marčanska varijanta „Skazanja o sloveseh“ Črnorisca Hrabra. — Slovo. T. 14. Zagreb 1964, стр. 52—58, с четири снимки от ръкописа).

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

для культурной жизни болгарской феодальной общественности XIV в., особенно времени Ивана Александра, относится возрождение чествования памяти основоположников славянской письменности на болгарском языке, солунских братьев Константина (Кирилла) и Мефодия, причем просветительная деятельность их приурочивается теперь уже непосредственно к Болгарии, а сами они рассматриваются как болгары по национальности, родившиеся, воспитавшиеся и выросшие в Болгарии“[1]. На този патриотичен подем се дължи и появата на горепосочената преправка на Храбровото „Сказание за буквите“, която имаме напр. в Берлинския сборник, появата на тълковната азбука, славословието на Кирил и Методий в Бориловия синодик и др.

Всички тези съчинения недвусмислено свидетелствуват не само за голяма популярност на Кирил и Методий; по-важно е друго — делото им е предмет на разговори, на интерпретации и осмисляне. Израз на това раздвижване около сложния проблем за Кирил и Методий безспорно ще да е изказаната от Константин Костенечки теория за изкуствения характер на езика на техните преводи. Според нашия автор за основа на създадения славянски литературен език Кирил и Методий вземат руския език, към който притурят елементи от останалите славянски езици — български, сръбски, чешки, босненски и пр. И поради това, заключава Константин, „книжевніи сыни ни блъгарскоу, ни срьбскоу сію наричають, нь словѣнскоу, ѥже есть въсѣхь сихь племень, нь обаче роусь вещше“[2]. Едва ли е правдоподобно да се мисли, че Константин Костенечки е създател на въпросната теория; по-правилно е да се приеме, че той само е изразител на „господствуващо мнение“ по този въпрос в негово време.[3] Сирку основателно възразява срещу Ягич, според когото К. Костенечки „о деятельности Кирилла и Мефодия знал очень мало, почти ничего“[4]. Напротив, от Сказанието му прозира познаване на редица факти и подробности из живота и дейността на славянските просветители, изразено е чувство на дълбоко уважение към делото, което са извършили, което се взема под защита и се изнася като образец за подражаване.

Поради всичко това освен съкратената редакция на Константиновия труд „Словеса“ тук намирам за полезно да обнародвам още преработката на Храбровото „Сказание за буквите“ по Берлинския сборник (XIII—XIV в.) и компилацията, поместена в Хилендарския сборник (XVI в.). Помествам ги не само затова, че последните две творби у нас не са печатани, но по-скоро затова, че между трите съчинения (Словеса — преправка—компилация) има здрава връзка, заимствуване на градиво. Те са хубава илюстрация за характера на литературната дейност у нас през средновековието, за заимствуването на вече познат материал и неговото преосмисляне, включването му в служба на нови нужди, появили се в живота.[5]

---

[1] Н. С. Державин. История Болгарии. Т. II. М. — Л., 1946, стр. 150—151.

[2] В. Ягич. Рассуждения.., стр. 398.

[3] Пак там, стр. 376—379; П. А. Сырку. Очерки.., стр. CXX—CXXIV.

[4] П. А. Сырку. Пос. съч., стр. CXXIII.

[5] Заслужават отбелязване още две съчинения, пряко свързани с творбата на Черноризец Храбър „Сказание за буквите“ и със „Сказание о писменех“ на Константин Костенечки. Като заемат от тях отделни мисли и цели пасажи, те представляват преработки-компилации на тези старобългарски произведения и изразяват важен момент в културното развитие на Русия, дето именно се появяват. Компилациите се свързват с разраснали я там интерес към културно-исторически и граматически въпроси от XVII в. насам. Въпросните

1. КОНСТАНТИН КОСТЕНЕЧКИ — СЛОВЕСА

[Сі̀а словеса̀ въкра́т’цѣ избра́нна ѿ кні́гы Кѡн’стан’ті́на філѡсѡ́фа Кѡстен’чѣскааго, бывшаго ȣчи́телꙗ сръ̀б’скаго въ дн҃и бл҃гочⷭ҇ти́вааго Сте́фана де́спота, гдⷭ҇іна сръ́блѥ,ⷨ҇ и и́мать ѡбра́зь си́цевъ къ писа́телѥмъ.

Кто хо́щеть пи́сати, съмо́три здѐ словеса̀ и рѣ́чи, и бѣлѣ́гы, и о́ѕїе и варѐѥ, и апострѡ́фь, и срѡ́кы, и междосро́чїе, и съпроти́вные, и мл҃и́телнаа словеса̀, и повелі́телнаа, и съвръшителна̀а. И кои бѣлѣ́зы или каа̀ сло́ва прикладна соу́т къ кои́мь рѣ́чемь. И ꙗ́ко здѐ обрѣщеши, пишѝ въ сла́вȣ бж҃їю.

Знаме́нїе Ы̀.

Се̏ Ы повели́телно ѥс[ть] и испльни́телно, ꙗ́коже бы̀ ре́щи, посла̀ г҃ь ап҃лы, проро́кы, їера́рхы, прп҃одо́бные, по́стникы, м҃чни́кы, моужьстѣвны, ли́кы, ли́цы, сл҃нцы, обра́зы, съ арха́гг҃лы, съ а́гг҃лы, съ ап҃лы. Ꙗ́коже выше ре́че се прѣсто́лы Дв҃до́вы],[1] ⷱ҇м (=моученица) Варвары̀, Акѵ̈лы, къ Іс҃о́вы, единоро́дныи сн҃ь. Се̏ о едино́мь. А се̏ единорѡ́днїи о мно́ѕѣх: ты̏ г҃и, мы̏, вы̏, и́мамы, и́ные, гл҃ы, ѿрыгнȣ, вѡ́ды, мнѡ́гыи ско́ты.

А се̏ спо́ⷭ҇вѣно, ꙗко́же бѝ ре́щи, бѣ́хȣ то́у ѱы̏ мноѕи, илѝ еже ре́че ап҃ль: блюдѣтѐ ѱы̏, си̏рѣч блюдѣте сѐ ѿ ѱы̏. А́ще ли самѣ́мь чл҃ко́мь гл҃ѥши, се̏ пишѝ ѱи̏.[2]

Се̏ же И. Мл҃и́телно и съврьшѝтелно, и го́сподствȣюще ⷮ҇м: а́пл҃и ст҃їи, мл҃и́те сѐ г҃ви, проро́ци, м҃чници, арха́гг҃ли, а́гг҃ли, иера́рси, прп҃одо́бнїи, пра́веднїи, патрїа́рси, мл҃асти́вїи, бла́зїи, смѣре́нїи, чл҃колю́бивїи. Се̏ о мноѕѣх: и па-

---

съчинения са: 1. „Ѡ буквахъ сирѣчъ ѡ словехъ“ (вж. М. Петровский. Старинное рассуждение Ѡ буквахъ сирѣчъ ѡ словехъ по рукописи библиотеки Казанского университета. — Памятники древней письменноста и искусства. Спб. 1888, стр. VI+18); 2. Преработка в руски Хронограф от XVII в. (вж. Хр. Лопарев. Описание рукописей Общества любителей древней письменности. Ч. II. Спб. 1893, стр. 256 сл.). При обобщаващ труд върху Черноризец Храбър те безусловно трябва да се имат пред вид, защото свидетелствуват за важен момент из живота на неговото публицистично произведение.

Ще посоча и следните заемки-перифрази от „Словесата“ на Константин Костенечки, срещащи се в руски ръкописи: Ръкопис с граматически и други съчинения, XVII в., л. 193—201 (Москва — Държавна библиотека „В. И. Ленин“, ф. 236 — А. Попов, № 181 (М 2539); Ръкопис със съчинения на Йоан Дамаскин, XVII в., л. 235—240 (Москва — Държавна библиотека „В. И. Ленин“, ф. 98 — Егоров, № 612); Ръкописно граматическо съчинение, XVII в., л. 162—181 (Москва — същата библиотека, ф. 200 — Нилова пустиня, № 14); Съчинения на Максим Грек, ръкопис от XVI в., л. 633—640 (Москва — Държавен исторически музей, Син. № 191 (491).

[1] Дотук по ръкопис № 311 на Софийската народна библиотека, л. 269.

[2] Ръкопис № 311 добавя: такожде и прочаа по съмотренїю.

кы̏ ви́дѣхѡм, ви́но, вина̀, си̏рѣч ѹзро́к ви́нꙋ, то́жде гл҃и́, си̏рѣч говорѝ, сего [ра]дѝ мни́си, трѝ, четырѝ, ни̏, не имамѝ, съдѣа́нное и́ми, бꙋдѝ и́ме гн҃ѥ, писа́ніє, пѝтаніє, си̏рѣч пѝща. Пѝ, спѝ, веселѝ се, въстанѝ, ѿидѝ, ѿстꙋпѝ, ѿимѝ, ѿнесѝ, очистѝ, оставѝ, ѿпꙋстѝ, простѝ. Сі̀є въсѐ сꙋть повели́телние и мл҃и́телние. Спо́вѣстие же: ѿпꙋсти, про́сти, ѹмо́ли и подо́бна си́м, ꙗко́же въ трь́нов’скыих до́брыих изво́дѣх обрѣщеши. ~ По́кры, сѣ́крыи, съпроти́вное, бра́ны, ра́ны, воѝскы, ка́ко, тако̀, бѝ, сѣцѝ, ранѝ, скоубѝ, ѹморѝ, заколѝ, изврьзѝ вънь, не ѹ́би, не доса́ди, не ѹ́мори, не за́коли.

Пакы̀ се ы̏: дѣ́лы до́брыими, бл҃гыми, добродѣтел’ными, плѡ́ды, добры̀, ни́вы, пла́вы, самара́нины, сарефтѣ́нины, сѡ́мантѣнины, люѕы, трьпи́ть, єзы́кы мнѡгы̏, єзы́ци мнѡ́ѕіи, ѥзы́кь єди́нь; рыбы мнѡ́гыи, рыбиць̏ ма́ло; ри̑зы мнѡ̑гыи, ри̑за єдна̀; бри́твы мнѡ̑гыи, бри́тва и̓зьощрена̀; секы́ри мнѡ̑гыи, секы́ра єди́на; погы́бе, погы́бѣль; ры́ках, ры́дах, възыва[х], гласы̀, словесы̀, мл҃твы̀, мл҃стыини, обѣ́ты, обы́дѣте, ѡбы́мѣте, жрь́твы, слове́сные, бесловесные, помы́сли, помышлѥ́ніє. Гл҃ы̀ съврьше́нние: го́ры высѡ́кые, врь́т’пы, дꙋ́бравы, ке́дры, быс[ть], бытіє, бывает, пытаніє, испытаніє, си̏рѣч въпрошеніє, лѣты, ѿ ни́щеты, злы̏, пꙋсты́ни, пасты́ріє, би́сры, сы́ры̏, си́роты, сырь ѿ ѡ̏ць (вместо овьць), скрь́бы, тѣ́сноты, клѣ́твы, вери́гы, вра́гы, стра́ны, ра́ны, щи́ты, же́гы, же́глы, пе́в’гы, лоу̑кы, стрѣ́лы из’ощрены̀, прь́сы.

Спо́вⷭѣно въ прь́сы илѝ на прь́сы Ісо́вы, прь́сть рꙋ́чныи илѝ но́жныи, или прьсть̀ земльна̀а, рꙋ́кы, лани́ты, зꙋбы бѣлы, но́здры, вла́сы гла́вы, бра́ды, бжⷭтвныи, прѣмꙋдрыи, ст҃ыи о єди́ном се. Сіа̀ вьса̀ спо̀вⷭѣна соу̑ть.

Съврьши́телнаа же и мл҃и́телнаа и повели́телна̏ соуⷮ се̏: застꙋпѝ, спасѝ, помилꙋѝ, ѹщедрѝ, съхранѝ, просвѣтѝ, ѡмы̀, очистѝ, ѿ скврь́ны ѡмыи, бе҃, ост҃ѝ, щедрѡ́ты твоѐ ниспослѝ.[1]

Сіа̀ и напрѣд рещи се хотеща̏, а́ще добрь изво́д’ обрѣщеши, реса́в’скы илѝ трьнв’скы, въса ѹдо́бно испра́виши и въ своѐ мѣ́сто вмѣ́стиши. А́ще нѣⷭ кое ѿ си́х вь своем мѣстѣ, то нѣⷭ до́мꙋ вл҇кы. А̀ и́деже нѣⷭ до́мꙋ вл҇кы, нѣⷭ ли съпроти́вно. Вѣ́ждам’ же, гл҃ю, а́ще и прѣмѣ́неть ѿ си́х, е́же хо́тет, нѣⷭ чю́дно, понѥже и мы̏ въ съврьше́ніє не дости́гохѡм, нь ѿче́сти навыко-

---

[1] Ръкопис № 311 добавя: покрыѝ, съкрыѝ. Съпроти́вное бра́ны, ра́ты, вѡи́скы, ка́ко, та́ко, бѝ, сѣцѝ, раны̀, скоубѝ, ѹморѝ, заколѝ, изврьзѝ вънь, не ѹбѝ, не досадѝ, не ѹморѝ, не заколѝ. Същата добавка и у Григорович, Статьи.., стр. 38.

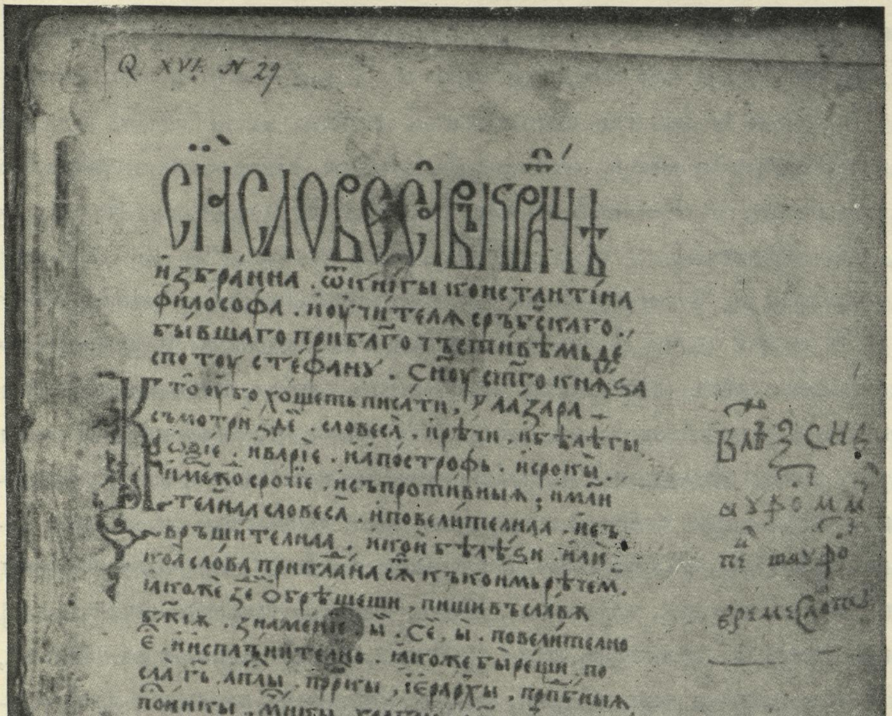

Q. XVI. № 29

СЇИ СЛОВЕСИ ВЫПИСАЧѢ
избранна. ѿ книгы Констандїна
философа. и оучителѧ срьбьскаго
бывшаго при благочьстивѣмь де
спотоу Стефанѹ. сноу стаго кнѧѕа
Кто оубо хощеть писати, у Лазара
съмотри дає. словеса. прѣчи. и слѣгы
ѡѯїє. и варїє. и апострофь. и ерокы.
и исо срѡтїє. и съпротивныѧ; и мали
телнаа словеса. и повелителнаа. и съ
връшителнаа. и иже въ блѣѕи. или
коа слова прикладана сѧ къ конмь рѣчем.
ꙗкоже ѕе обрѣшеши, пиши въ славѣ
ньскїж. знаменїє ы. сє. ы. повелително
є. и испадънително. ꙗкоже бы рещи, по
слагь. апл҃ы. пррк҃ы. ієрархы. прпбныѧ
постникы. мчн҃кы. храбры. дѣвственникы
прѣпикы, мѫжественны, аггелы, лицы, сщ҃ы,
ѡбразы, съ архаггелы. съ аггелы. съ апл҃ы,
прѣстолы, дбы, мнѫж варвары, ангулы,
къ сбы. єдинородныи сень. се ѡ єдиномь.
а се єдинородни си мнѡѕѣ. тыги. мы
вы. имамы, иныѧ, гл҃ы. ѿрыгнѫ. всѫды
мнѡгы, скоты. дѣлы добрими. благы
у нми.

Блѣз сне
ахфомм
пі шауфо
времессдоп

Константин Костенечки — Словеса, ръкопис от XVI в.
Библиотека „Салтиков-Шчедрин“, № Q XVI. 29

хѡм и че́сти свѣⷣтел'ствꙋемь. Невѣждам же, гл҃ю, не прѣмѣнıа́ти гл҃ь и гл҃а́ти: „Се̏ ѥⷭ҇ сло́во, е́же и оно̀“. Не бꙋди то̏.

Понѥ́же се̏ Ы и́нь гл҃ь вѣщаеть и се̏ И и́нъ, да не бꙋдет' съліа́ніѥ въ гл҃ѣхь. А́ще ли кто по свое́моу безꙋ́мію мни́ть еди́но соу́ть и пи́шет' се̏ на онѡ̀ и онѡ̀ на се̏, и вно́сить е́реси и хꙋ́лы, и развра́щеніа. Не ра́де о се́м, своа̀ по́женѥть.

Ꙗко́же и сь̏ Ѣ погы́бе, понѥже не обрѣта́ет се на свое́мь мѣ́стѣ. Гл҃ют' бо съ̏ Ѣ и се̏ Є еди́но сꙋⷮ. Не бꙋди̇ то̏, и́нь гл҃ь ѿꙗвлꙗет Ѣ, и и́нь Є, и ка́ко слыши̇: свѣ́ть, свѣ́тен, свѣ́ти се, просвѣ́щае, мѣ́сто, вмѣще́ніѥ, срѣте́ніѥ, обрѣте́ніѥ, обрѣ́заніѥ, бѣ̏, нѐ бѣ̏, въскрѣше́ніѥ, оумрѣ̀, бѣлѣ́гь, бѣ́гꙋнь, бѣ́жи, повѣ́ⷭ҇но бѣжи̇; повели́телно: прѣвра́ти, прѣнеси̇, прѣстꙋпи̇; прѣ́мо глаⷭ҇оу, пѣсь́кь, пѣстꙋ́н, нѣ́мь, сѣа́тель, сѣтва̀, сѣ́ме, сѣ́но, сѣ́нь, сѣ́ди, сѣ́далище, сѣди́ны, прѣмꙋдрⷭ҇о, прѣда́н, врѣ́ме, брѣ́ме, рѣ́ше, лѣ́ность, лѣ́та, си̏рѣч годи́ны, лѣта̀ пти́ца, вѣ́стник, лѣ́ствица, лѣ́ность, лѣни́вы, съвѣ́сть, невѣⷭ҇[невѣ́сть], вѣнь́ць, свѣ́тило, свѣти́лник, свѣ́ща, свѣ́тещіа, невѣ́сто, неневѣ́стнаа, свѣⷣтель, свѣⷣтел'ство, мѣ́рило, вѣ́ра, вѣ́трило, вѣ́тры, повели́телно же вѣтри̇, вѣно̀, вѣ́чныи, вѣ́мь, хлѣ́бь, хлѣви́на.

Нѣ́ціи же гл҃ють по ѥзыкꙋ на́шемꙋ нѣⷭ҇ си́це. То̀ бꙋди, да гл҃ют', тьчію да на свое́мь мѣ́стѣ Ѣ стои́т, на свое́м' же Є, да бжⷭ҇твнаа писа́ніа не растлѣ́вают се, ꙗко́же ѡ́ніи бжⷭ҇твныи и ди́вніи мꙋ́жіе изда́ше. Ѡ̏ви бо гл҃ют' бльга́р'скым ѥзыкомь изда́ⷭ҇ се. Ка́ко бо тьнкота ел'лі́н'скаа, или сѷрі́нска или̇ еврѣ́искаа мо́жаше изда́ти се дебелѣ́ишимь ѥзыкомь? Нь ни̇ срь́б'скым тьнча́ишимь ѥзыком.[1]

Възе́ше бо̀ ѿ грьⷱ҇скаго ѥзыка си́це: икꙋса́нь и пиме́нес, рꙋшкы же гл҃ѥт „слышаше пасты́ріе“, или̇ гв҃и, или бв҃и, или̇ чрѣзь, или̇ „не ла̀и на мѐ, хосподи́не“, си̏рѣч „не гнѣва́и се на мѐ“; или̇ соро́ч'кꙋ, кошꙋ́[лю гл҃ють, мы̏ же сро́чица, или̇ ди́ра, мы̏ же раздрано. Сіа̀ въса̀ тън'ча́иша роу́шкым ѥзыкомь и и́наа мнѡ́гаа, ꙗ́же сы̏мь не въмѣсти́ше се. Ѿ блъ́гарˀскаго ѥзыка възе́ше ии҃ꙗ и прⷭ҇ио и про́чаа. И та́ко ѿ сръб’скааго ѥзы́ка моу̔жь илѝ мъ̑жь и сыимь подо́бнаа. Таже боснѣ́скы ты̏ илѝ мы̏ и подо́бнаа си́мь, потѡ́м рѣ̀хь, илѝ дѣ̀лꙗ и про́чаа. Про́чее же недоста́ткы че́шˀкым ѥзыкѡм и слове́н’скым. Того̀ радѝ кні́жевны отрѡ́ци не гл҃ють сі̀ю кні́гȣ блъ́гар’скȣ илѝ сръ́б’скȣ, нъ слове́н’скȣ, поне́же ѿ з҃. ѥзы́кь съста́ви се. Фїлѡ́софь на̀четь и сь ним до ѻ҃. моу́жїи изда̀, радѝ ꙗ̀коже и съ Дв҃дѡм, егда̀ съста̀више ѱал’ті́рь.

---

[1] У Григорович (стр. 39) и в ръкопис № 311 пасажът е доста изменен: мо́жааше изда́ти се дебе́лыим ѥзыкѡм', нъ ни̇ срьб'скымь высо́кым гласѡм и тѣ́скнымь, нъ ро́ушкымь тънчайшимь ѥзыкѡмь (№ 311, л. 270б—271).

Све́ть г҃ь на́мь, све́тыи б҃е, съ н҃бсе́, на н҃бсе́хь, хлѣ́бы нⷭ҇бные, вра̀та н҃бснаа, прѣпоси́ть, презвѵ́терь, ты̏ спе́ты бы́ше, погребе́нїе, гре́дете, гредѝ древлѥ, гре́дет предѝ, две̑ри, две́рˀце, се́ло],[1] се́л’це, све́тещїа злат[о], гре́дȣщїи.

Съ̏ же Ь,[2] нѣⷭ҇ наче́лно сло́во, нъ повиннова́телно и съврьши́телно, ꙗ̀коже и сь̏ Ѣ въ начѐлѣ пола́гают вмѣ̀сто Ꙗ, ѡ̀ безȣ̀мїа.[3] Вели́кы съ Ь: мȣ́жь ю̔нь, Пе́трь, Па́вль и подо́бнаа си́мь.

Ма́лыи же е́рˀць се̏ ѥⷭ҇ˀ: съ ни́мˀ жѐ гл҃ѥши, наиˀже ȣпова́х, имˀже, фині́ѯˀ, илѝ дȣѯˀ, или кѷпари́сˀ и по́добнаа сим. И а́ще въпи́шеши вели́кы̏ съ̏ Ь вмѣ́сто малаго се́гоˀ, то̏ растлѣва́еши гл҃ь и не гл҃ѥ́ши, на б҃а ȣпова́ти, нь внѣ̀ извръже́нїе из двора.

Пакы̀ се̏ Ы: прѣ[по]добных, пра́ведных, пра́ведным, ст҃ых, ст҃ым, прѣдѣ́лы, нарѡ́ды, рѡ́ды, рѡ́гы, стѣ́зы, пȣти и́миже хо́диши, поу́ты, сирѣ́ч желѣ́зы, илѝ пȣпоу, то́жде пȣтю, по нѥ́мˀ же хо́диши. И да не въпи́шеши тамо̀ Ю, илѝ здѐ Оу, да не растли́ши гл҃ь: ꙗ́ды, сънѣ́ды, безь сънѣди’ цѣ́ны, бесцѣ́ни, вѣ́ны, наны́, помилȣи ны̀, и́долы, бѣ́сы, и́глы, мышца, мыта́рь, лȣны́, оу́ны, ты̏ о едино́мь, ти̏ о мнѡ́ѕѣх.

Ре́чемь и о ѳі́тѣ сеи Ѳ, е́же ѥⷭ҇ писмѐ господствȣющее. Ѳеѡⷭ҇ грⷱ҇ѣскы б҃ь гл҃ѥ́ть, илѝ зрѐи вса̀ б҃ь сы̏. Тїмоѳе̑и-чѣ́тыи б҃а гл҃ѥ́т се, и а́ще въпи́шиши Ѳїмоте́и, ꙗ̀ростеи б҃а гл҃ѥши. Ѳимоⷭ҇ бо̀ ꙗ́роⷭ҇ гл҃ѥт се. Та́кожде и ѿ Матѳе̑а ст҃го еѵ҃лїа, а́ще въпи́шеши илѝ рече́ши ѿ Мат҆те̑а, то̏ гл҃ѥ́ши ѿ сꙋетнаго, илѝ ѿ махи́та. И про́чаа въ тльковани̏ о сем ре́чемь: Ѳѡма̀, Варѳоломе̑и, Наѳанаі́ль, Наѳа́н҆, Аѳана́сїе, Аѳѡ́нь, Ан҆ѳи́мь, Анѳе́міе (вм. Арѳе́міе), Аѳіноген, Агаѳѡн, Еѵѳі́міе, Ага́ѳін, Агаѳа́ггель, Ѳеодосіе, Ѳеѡдорь, Ѳеѡ́фань, Ѳеѡ̀пем'ть, Ѳеѡ́на, Ѳеѡ̀доринть, Ѳеѡ̀стрикть, Ѳавма́сіе, Афѳо́ном, Виѳса́ида, Виѳсфагі́а, Виѳі́нїа, Виѳлеем, Виѳа́нїа, Ма́рѳа, Ѳома́ида, Ефра́нѳꙋ, Нефѳали́мь, Ѳеофиль, Ѳео̀филакть. Сі̀а и си́мь подо́бнаа, а́ще не на свое́мь мѣ́стѣ стоет҆, въсѐ хꙋлы и развраще́ніа соу́ть и е́реси, ѥ́коже и выше рече се.

---

[1] Текстът, означен с квадратни скоби, е по ръкопис № 311, л. 271, понеже съответният пасаж липсва в ръкопис № 308.

[2] В ръкопис № 311 — таже ъ.

[3] У Григорович ѿ безоумїа (стр. 40).

Та́кожде и се̏ ѱи̑ Ѱ, господствꙋющее е҃ писмѐ въ ѿѥвлѥ́ніе мнѡ́гым гл҃ѡм ѿ по́коа и сло́ва, П́, С́, сирѣ́ч: ѱа̀лом, ѱа̀лты́рь, ѱалѡ́мник, ѱо́е, Сам҆ѱо́нь, ѱа́л'мы, ѱотом'фа́нис, оѱо́е, риѱі́мін, ѱифі́стон҆, ѱа́ли, ѱихі́мас, ѱе́лос и подо́бнаа си́мь.

Та́кожде и се̏ кси Ѯ: Ѯе́рѯ', Артаѯе́рѯ', доуѯ', финіѯ', Ѯенофь, Ѯенофо́нть, Ѯа́нтїе, Ѯа́нтопꙋл, Ѯе́нін, Ѯе́ник, Ма́ѯімь, Маѯімїа́нь, еѯи, Маѯе́н'тіе, и Анаѯаго́р, Аѵѯе́нтіе, Алеѯа́ндрь, Але́ѯіе и подо́бнаа си́мь съдрьжит же мнѡго и евре́нскых гл҃ь.

Пакы̀ се̏ Е: се́бе оу̑вѣ, ѿ се́бе ѿри́нꙋвь, въ се́бѣ пришьдь, въ себѣ̀ бывь, въсѐ, въсѐ мнѡ́г, илѝ въсѣх, се́бе, бра́тіе, се̏, селѥ́ніе, се́бе ви́ждь, себѣ̀ вьнима̀и, се́бе оутврьдѝ, се́бе накажѝ.

Та́кожде и се̏ З, ѥ҃ и та̏ господствꙋющее писмѐ: землѥ̀, землѥ́нь, земльноро̑нь, знаем, зва̀х, зови, зна́ем, знаме́нїе, зави́сть, завꙋлѡи̇, за́конь и про́чаа мнѡга̏ соут.

Имат же ѿлꙋ́чны гл҃ы ѿ се̏ З, се̏ Ѕ: ѕѣлѡ̀, ѕвѣзды, ѕвѣзда̀, ѕвѣ́ріе, ѕве́кы, вра́ѕи, бо́ѕи. Нѣ́щіи же тво́реть въмѣ́сто е́го се̏ З; въ гр҃ьскых ни́чтоже мнѡ́жае, тьчїю число̀ дрьжит ѕ, сирѣч ше́сть.

Та́кожде и се̏ Ѥ. Бльгаром' и грькомь ни̇ на еди́нꙋ потрѣ́бꙋ е҃, тьчію срьб'скаго ради ѥзыка възе́ше сію І и се̏ Е и съста́вивше Ѥ ра́ди си́цевых гл҃ь: гл҃ѥ, о нѥ́мь, по нѥ́мь, понѥ́же, ко́нѥ, твоѥ̀, моѥ̀, гл҃ѥ, гл҃ꙋмлѥ́нїе, млѥ́ніе, селѥ́ніе, ѥе́ же ради, ѥ̀е ради, ѥ̀и, сирѣ̏ч ниѥ, то́и, се́и и подобна̏ си́мь многа̏, зали́чно писмѐ и съврьши́телно. Мнѡ́го же и начелно срьб'скомꙋ ѥзыкꙋ въда́ше. Мнѡго же и растлѣвают' сим, пи́шꙋще КІЄ, илѝ нес[ть] КІЄ. Гр҃ьскы же си́це е҃ КЄ̀ и из'ѥвлѣат' прав гл҃ь.

Та́кожде и се̏ Ѥ ѥзыкь еди́нь ꙗвлꙗет. Се̏ же Є езыкы мно́гыи. Да не бꙋ́дет' сълїа́нїе въ гл҃ѣх, бльга́р'сцїи же о́троци Є, ѥ́же ра́ди, ѡ҆бачє не клю(ча)ет се Се̏ ѥ́же, нь Се̏ ключае́мо єⷭ҇, е́же ѡ҆боим же се̏ еѝ, еѝ, и̏и, и̏и.

Не мни́ же быти се̏ Ѥ и се̏ Є еди́но, не бꙋ́ди то̏. И́нь гл҃ь ꙗвлꙗет „слышѝ еди́нородныи сн҃ь бж҃ї́и“; и а́ще въпи́шеши „ѥди́нороднїи“, Несто́рїевꙋ е́ресь вно́сиши писменем І, два̏ сн҃а въво́диши, еди́нь ст҃ь, еди́ного, еди́наа, Єѵ̈'ва, Єв'ва. А́ще ли пи́шеши Єѵ̈'г'а илѝ Єѵ̈'жино, є҆ то, що нѣⷭ истин'но, нъ въсѐ развра́щено. Жена бо̀ евре́нскыи ѵ҆е́а глашае́т се и нѣⷭ и́ме ѥѝ про́сто, нь Є҆ѵ̈в'а̀. Илѝ егда̀, е́же, ели́ко, е́мꙋже, Єлиса́веть, Єлеа́зарь, Єгѵ-пьть, Єм'маꙋ́сь, Єм'манꙋи́л', гее́нꙋ, еллї́ны, еле́нь, Єлеѡ҆нь, еѵ̈рен, Єѵ̈ге́нїе, Єѵ̈стра́тїе, Єѵ̈ста́ѳїе и подо́бнаа си́м.

Та́кожде и се̏ Ю. Срьб'скомꙋ ѥзыкꙋ съвршите́лно єⷭ҇, мнѡ́го же и наче́лно, ю́же ꙋлꙋчи́ше словоу, илѝ еюже да ꙋлꙋчꙋ, илѝ еюже Іа́кѡв видѣ, си̏рѣч ко́юно (?) видѣ, гн҃ю пꙋ́тю, им'же хо́диши, твою̀, мою̀, свою̀, цр҃ю, ꙋбо́гꙋю, бога́тꙋю, краснѣ́ишꙋю, ди́внꙋю, до́брꙋю, гл҃ю, Гю́р'гю. А́ще ꙋпи́шеши Гꙋр'гꙋ, ра́зврати[ши] гл҃ь. Вънꙋ́трь ю́дꙋ и вънѣ̀ ю́дꙋ, илѝ вънѣ̀ оу́дꙋ, и си́мь подо́бнаа.

Ре́чемь и о семь Оу: оу́бо, оукраше́нїе, оудобрѣ́нїе. Въ мнѡ́гых же писмѐ се̏ наче́лно єⷭ҇ и съвршите́лно. А́ще ли хо́щеши оуписа́ти оуже, и́м'же вежеши, си̏рѣч оу́за.[1] Хо́щеши ли ре́щи рꙋ́ш'кы оуже прїидѐ, срьб'скы же тоге̏,[2] зри̏ белѣ́гы оуже прїидѐ, оуже гре̂деть, оуже прїи́ти хо́(ще)ть. Съвршите́лно же въ же́твоу, въ се́твоу, въ высо́тоу, въ глꙋби́ноу, їереоу, архїере̑оу, Їероѳеоу, Иермола̂оу, Тїмоѳе̂оу, Матѳе̂оу, бытїоу, оуста̀, оу́ши, оу҆слыша̀, оуслыши, оулишѝ, оу̂вѣ, оуха́нїе, юоусть Іоудї́ѳь, Іо́уда.

Се̏ Оу. Оу́кь нари́цает се, поноси́телно же се̏ єⷭ҇ ОУа̀, ОУа̀, разараеи̂ цркѡв, илѝ любви гл҃ь єⷭ҇, илѝ порꙋганїа, илѝ пре, проти́вꙋ ве́щи гла́сом, ре́чет се се̏ ОУа̀ и подо́бна̏ сим.

По си́х бо̀ вещех ни́ктоже мо́жеть еротима́тꙋ̀ издати, а́ще и а́гг҃ль бѝ сам' пришьль, поут (?) бо̀ вьсь ѥзыкь не и́мат' [сщ҃е́нно ꙋче́нїе],[3] развѣ̀ нѣгде ѿче́сти. То́го ради потрѣ́ба бⷭ҇ы възе́ти и ѿ и́нѣх езыцѣх, ꙗко́же прѣжде рече се. Нь си́ми вышере́ченными срь́б'скыи езы́кь простра́ннѣишіи еⷭ҇, бльгар'скыи же ѥзы́кь простра́ннѣи́шіи ѥⷭ҇ срь́б'скаго си́ми гл҃ы и писме́ни Ѧ, Ѫ.[1]

---

[1] В ръкопис № 311: оу́же, и́м'же ве́жеши любо что, зри̏ белѣ́гы — оу́же, си̏реч оу́за.

[2] В ръкопис № 311 — тожде.

[3] По ръкопис № 311, л. 273.

Сіа жѐ писмена двѣ̏ Ѧ, Ѫ ꙗко́же нѣкое врѣ́ме срьблѥ́м ꙗви́ше се. Въ бльгарѣх же начел'ствꙋющеи соут, и съврьши́телнаа, и послоу́шнаа, ѥⷭ҇ же се̏: Ѧже, Ѫже, илѝ еѫже и подо́бнаа си́мь въ ѿꙗвлѥ́ніе мно́гых гл҃ь.

Ты̏ же, ѡ писа́телю, а́ще въ писа́ніи о си́лах не вънѝмаеши и разньстіи гл҃омь, нь тъ́чію красотѣ̀ рꙋкы своеѐ вънѝмаеши, то̏ тво́риши кни́гꙋ свою̀ кра́сотою подо́бнꙋ цр҃ци, ѥⷭ҇ством же сѣа́ніа рꙋкы̀ твоеѐ го́р'ша ѥⷭ҇ блоудници.

Пакы се̏ З: зва́ніе и зваа́ннаа, зо́ри, възы́рати, възы́рают, зрѣ́ти, зази́рают, зазира́ніе, си̏рѣч зазо́рь, илѝ зазрѣше ми, възы́рают, си̏рѣч глѣ́дают илѝ поглѣ́дꙋют.

И пакы̀ се̏ Ѕ: ѕыждитель мо̀и г҃ь, си̏рѣч тво́рць, съмотре́ніа ѕыждителѐва, ѕы́ждите се, ѕыждителѧ по́ходи но́гама своима, ѕи́дь, ѕьміи, ѕви́жде, [ѕима̀, ѕиѡ̀и].[2]

Пакы̀ же се̏ Ю. Съврьши́телно бываеть по срь́б'ском ѥзыкꙋ: ты̏, г҃и, сътвори́ль ю̀ есѝ, илѝ ре́щи црков' свою̀, ть̏ да оутврь́дить ю̀, да възнесе́ть ю̀, илѝ ѥю, бытію и си́мь подо́бнаа мнѡг̏а соут.

И се̏ Ѥ: кр҃стеще ѥ̀, о́учеще ѥ̀, твореще ѥ̀, да погꙋбить ѥ̀, оупаси ѥ̀, обрѣтохѡм ѥ̀ и си́мь подо́бнаа.

И се̏ пакы̀ З: зде̏, ты̏ сѣ́ди нѣ́когда ѿ зде̏ илѝ он'де, нѣⷭ҇ ꙋ наⷭ҇ зде̏, поздѣ̀ некогда̀, ѿ здѣ̀, ѿнди ѿ здѣ̀, не сѣ́ди зде̏ и про́ча̏.

Та́кожде и се̏ Ф, фі́та гл҃ѥт се или фрь́ть: фараѡ́н', фара̀ѡна, фара, філіппь, фа̀но, фаре́сь, фале́кь, феди́мь, фісѡнь, фер'фа́рь, филимѡн, фі́дь, фи́лиѯ' и подо́бна̏ сим.

И се̏ Ꙗ. Гл҃ють нѣ́ціи еди́но быти съ си́мь Ѧ, бледосло́веть, мнѡ̏го бо̀ разли́чіе и́мꙋть: ꙗ́ко възвели́чише се, ꙗко пріидѐ врѣ́м[е], ꙗ́ко бл҃говоли́ше, ꙗ́ко въ вѣ̀кы, ꙗ́сли, ꙗ́зди, ꙗ́може, ꙗ́влѥнїе; съпроти́вное повелѣ́нїе: ꙗви́ се са́мо, ꙗви́ се ско̀ро; бл҃гоповели́телно: ꙗ́ви се са́мо; съврьши́телно же̏: ꙗви́ се сирѣ̏ч б҃ь г҃ь и ꙗ̀ви се на́м. Срьблѥ́м' же сї̀е съврьши́телно множа̀е бльга̏рь, сице: твоꙗ̀, моꙗ̀, своꙗ̀, и а́бїе послѥ̀ть ꙗ̀, и се̏ І҃с срѣте ꙗ̀, ты̏ създа̀ ꙗ, и сътвори́ль ꙗ єси и про́чаа.

---

[1] Врднишки препис: Бльгарски же ѥзыкь пространенши ѥсть срьбскаго сими глаголы и писмены Ѫ, Ѧ, понѥже множае глаголь ꙗвлꙗють. Сіа же писмена два Ѫ, Ѧ ꙗкоже некое брѣме срьблѥмь ꙗви се, вь бльгарѣх же начелствоующе соуть и сьврьшителна, и послоушнаа, еже се ѧже, ѫже или еѧже и подобна симь (Korespondence P. J. Šafaříka, II, стр. 964).

[2] По ръкопис № 311, л. 273б.

И съ̏ А ѥⷭ҇ наче́лно пи́сме: а̏ми́нь, а̏ми́нь, а́ще а́зь єсмь, а́ще а҃пль, а̏гг҃ль. Посрѣдствѣ́вно же А̀, е́же сѣ́сти А̀, и́же зла̏, А̀ понѥже си и́деже прѣсѣ҃цает се г҃ль ма́ль или вели́кь си́це. А̀ и́деже г҃ль ма́ло разньствꙋет си́це: а̀ми́н, а ты̏ що, а мы̏, а твое̏ се, а мое̏ онѡ. Съврьши́телно же си́це: твоа̀, моа̀, прѣс҃таа, еди́наа; а́ще ли въпи́шеши еди́наꙗ, два̏ г҃лѥши или бо́лшаꙗ. Се̏ о женѣ; дово́лно же ѥⷭ҇ о мꙋ́жи еди́но пи́сме сїе, болша въ рождених І҃ѡ или чⷭ҇тна прѣд г҃мь. И си́мь подо́бна̏ съматраи, да не въведе́ши хꙋ́ли и развра́щенїа.

Пакы̀ се̏ Ю: ю́ноша, ю́гь, юн'ць, ю́ница, ю́гови́на, ц҃рꙋ, ю́же пришьдшꙋ, ц҃рꙋ ю́дꙋ хо́дещꙋ, ц҃рꙋ вънѣ̀ ю́дꙋ изьшьдшꙋ и подо́бна̏ си́м.

И се̏ И — наче́лствꙋеть и покарае́т се. Зде̑ о наче́лстви ре́чемь: изыде и дⷭ҇а, и бⷭ҇ы, и възыде, и възне́се се, издⷭ҇а́. Повинова́телно же: твоѝ, моѝ, ти̏, ѡ́нѝ, си̏. Инакоже измꙋи и̓ просла́влю и̓, испль́ню и̓, и ведѣте и̓, и приве́доше и̓, въмѣ́сто его мнⷢ҇ѡ г҃лы испльнꙗеть.

Ре́чемь и о се́и І — наче́лно же єⷭ҇ и покори́телно: Іѡ́сїфь, Іо́ꙋда, Іѡна̀, Іса́кь, Іакѡ̀вь, Іѡи́ль. Покори́телно же: Гаврїи́ль, Гаѵрїи́ль, Оурїи́ль, Рафаїи́ль, Дими́трїе, Грїго́рїе, ц҃рїе, трїе, блⷭ҇венїе, мет[а́]нїе, бытїе и си́м подо́бнаа.

Та́кожде Ѵ — наче́лно єⷭ҇ въ нѣкоих, еже єⷭ҇: ѵ̆р'кана, ѵ̆пакои, ѵ̆па́ты̏. Зри̏ бѣ́лѣгы въ наче́лных ѵ̑ илѝ сице ѵ̆. Въ повинова́телных же двѣ̏ зрь́нцы се̏ ѵ̈: мѵ̈рѡ, мѵ̈рѡ. И а́ще въпи́шеши се̏ И̓ — ми́ро, то̏ не г҃лѥши мѵ̈рѡ ѿ мо́щеи̓ с҃тых, илѝ Мѡѵ̈сеѡмъ, съставлѥ́нное ѿ четырех ви̓дь. Єда̀ ли̓ мниши ѡ̀ въсоуе, пи́с'че, ꙗ́ко еди́но єⷭ҇ се̏ Ѵ и сї̀е И, не бꙋди̓ то̏. Нь се̏ г҃лѥт: ми́рь, илѝ ми́рно оустрое́нїе. Се̏ же: мѵ̈рѡ бл҃гоꙋханное, мѵ̈рѡно́сице, Смѵ̈рнꙋ, Тѵ̈рь, Сѵ̈дѡ́нь, Сѵ̈рїа, Ассѵ̈рїа и про́чаа.

Та́кожде и се̏ С: Сп҃сь, сътвори, свезь, свезомь любве, свезаеми, Сїѡ̀нь, алѵ̈мь, са́дь, сїкера, Іѡа́кѵ̈мь, Єлеа́кѵ̈мь, са́харь, асѵ̈рь, Кондара́ть, тынко илѝ съмракь, кѵ̈фа, Сіо́нь, или Сѵ̈меѡ́нь, Сіха́рь, Ада́мь, а́дь, смѣ́х. И а́ще въпишеши 'Аврамь, нь 'Авраа́мь илѝ А҆ѵраа́мь. Трахони́ть печа́ль гл҃ет се, осаннà, сп҃си наⷭ҇ илѝ сп҃си же, Ев'ва жи́знь, Са́р'ра и да не речеши Са́ра, нь Са́р'ра.

Зр̏и. И а́ще кто съгрѣшить, не вѣды́ въ си́цевых что, ни а́зь осꙋжда́ю, нь прѣкосло́вных, да не оуподобым' се ско́т'ствꙋ невѣждамь. Се̏ бо писа́нія въсà растлѣна соу́т не тѣчію въ странѣ̀ еди́нои, нъ въ Романі́и до Мари́це,[1] и до Бел'града, и Солꙋнà. Трь́нов'ци бо̀ исправише се блгⷣтію Хв̏ою и поспѣше́ніемь дрьжа́вnаго, се̏ хотеть и̑ срь́б'ціи испра́вити се.

Еѵ̈врейскаа[2] бо̀ писменà и гл҃ы ѿць сꙋт грь̑скымь, грь̑скыи же пи́смена и гл҃ы мт҃и сꙋт блъгар'скыим и срь́б'скымь. Да а́ще нѣсꙋтъ подо́бію роди́телеи, то̏ ни̏ любодѣ́ичица пи́смена на́ша постижꙋт,[3] поне́же оц҃а ѿвра́щают се и мт҃рь своѝ не вѣ̂дть. А́ще ли кто мо́жет' възысти на высотꙋ̀ кро́мѣ лѣствѝци, сꙋдѝ ты̏. Се̏и же лѣствици степе́ны съкрꙋше́ни сꙋ́ще, е́же сꙋ́ть писмена и оде́жде, и знаменіа си́мь.

Рече́мь и о се́мь Ѡ. Се̏ главно писме́ ѥⷭ҇. Соломѡ́нь, мѡ́ра, вѡ́ды, Мѡ̈ѵси҆, рѡ́дь, нѡ́ѕѣ. Се̏ Ѡ̀ ѡ мно́ѕѣх: ѡ́блаци, ѡ́гнѥви, ѡрꙋ́жіа, ѡ́дры. Та́кожде и ѡ моу́жех: Ѳеѡ̂рь, Ѳеѡ̂сіе, Ѳеѡ̀фань и подо́бнаа си́мь.

Се̏ же О о еди́ном: огнь, о́блакь, о́дрь̀, орьлъ̀, о бѕ҃ѣ. Въ покорѝтелных же си́це: въхо́дещꙋ ти, г҃и, въхо́жди, исхо́жденіе, во́да, мо́ре. Нбо̀ ꙫко — ꙫчи, о мнѣ̀, о тебѣ̀. О женàх: Ѳео̂ра́, Ѳеофа́на, Ѳеодо́сіа. Ѡ́нь, ѡ́н'сица ѡ мꙋжи. Она́, о҆н'сица о женàх; оц҃ꙋ еди́номꙋ, ѡ́цемь ѡ́ мноѕѣхь, оц҃ꙋ ѡ́цемь. Ка́ко бо̀ ѿꙗвыши гл҃ь ѡ́ мꙋжи илѝ о женѣ̀, а́ще не сіà поло́жиши на свое́мь мѣ́стѣ. Се̏ же О дрьжи́ть числò сед'мьдесе́ть.

Се̏ же пакы̏ Ѡ҆̑ велѝко, похва́лно, въ оудивлѥ́ніи си́це: Ѡ҆̑ прѣславное чюд(о), ѡ҆̑ ди́вное чю́д[о], ѡ҆̑ бл҃гости твоее, г҃и, ѡ҆̑ бж҃ственыи пльче. Мл҃ително же: ѡ҆ г҃и, сп҃си же, ѡ҆ г҃и, поспѣши же, ѡ҆ влⷣко, призрѝ. Поноси́телно же: ѡ̀ безако́нна сънмище (sic) іꙋде́нскаа, ѿ невѣ́ріе и подо́бнаа си́м.

---

[1] В ръкопис № 311 и у Григорович стои: Нъ въ Рѡманіи въсои.

[2] В № 311 и у Григорович преди това има фраза: Пакы се̏ сѵ́хемь, Сѵ̈меѡ̀нь, левѵ̑і или левѝ, Павль илѝ Паѵ̑ль, скѵ́мень и про́чаа.

[3] В № 311 и у Григорович достижꙋт.

Зри̏. Пакы̀ осе́мь, гл҃ѥи ꙗ́ко: „ви́дѣста ꙩчи мои̇̀ сп҃се́ніе твое̇̀" — по срь́бскомꙋ ѥзы́кꙋ гл҃ють быти се̏, развра́щенно гл҃ють, ибо „ви́дѣста мꙋ́ жа два̏" гл҃ю́т'. И ка́ко мо́жеть быти, гл҃ю́т', еди́но ꙩко мꙋ́жь съврьше́нь? Не бꙋди то̏. Нь по трь́новскых гл҃ѣх и до́брых изво́дѣх: ви́дѣстѣ̀ или призы́раетѣ, или̇̀ о мѷроносицах, радоуи́та се. Нѣⷭ тако̀, понѥже мꙋ́жска соу́т сіа̀. И не гл҃ю писа́ти: радоуи́те се, нь радоуитѣ се, и видѣстѣ и подо́бна си́мь.

А̀ идеже прѣсѣ́цает се гл҃ь ма́ль или вели́кь, е́же ѥⷭ се: бѣ̏, те̏, двѣ̏, три̏ и про́чаа. Та́кожде и се̏ ОУ ѿсѣ́цает гл҃ь ѥⷭ же се̏: ꙗ́ко не оу бѣ̏ пришьль чаⷭ его, или̇̀ не оу и еще пріи̇де̇. Та́кожде и се̏ И: и ꙗко́же рѣх іоуде́ѡм, и ни́ктоже же пріи́дет, и ни́ктоже же възы́дет. Сіа̀ и подо́бнаа си́м и аще не сꙋт на своем мѣсте, не тѣ́чію развра́щеніа въво́деть, нь и хꙋ́лы.

Се̇ же пакы̇ о мꙋ́жех апостро́фь̏ сы̏, что же пристꙋписта два̏ слѣпца̇ и ко́снꙋ се ꙩ́чію̀ ѥю̀, и прозрѣста ꙩ́чию ею̀, сирѣ̏ч има. Пакы̀ о женах, дасіа се̏ ѥⷭ ῾, ѥⷭ же приведꙋт се црⷭꙋ Двы, въслѣд ѥѥ̆, и́скрьнѥе ѥѥ̆, или̇̀ ѥю̆ и подо́бнаа си́мь гла̇с, въпль, вы́а.

Ре́чемь и о ти́тлѣ сеи̏ ~. Ти̋тла ѥⷭ са́нь, или̇̀ слⷡа, или̇̀ црⷭтвіе, ꙗ́коже ѥⷭ бь҃, гь҃, цр҃ь, слнце, мцⷭь, цр҃ца, бц҃а, чл҃кь и про́чаа. Привъведе же се̇ съ нѥю̇ се̏ Д и дрьжит гл҃ы си: вл̂ка, вл̂чца, гж̂а, мл̂ици, бл̂гть, или рече́ши бл̂ть, не погрѣшаеши; или бж̇е, бг҃, или чл̇вкь, чл҃кь тожде ѥⷭ.

Се̏ же пакы Ы. Възе́ше ѡ́ни ди́вніи мꙋ́жіе ѿ слове́нскаго ѥзыка сь̏ Ь, ѿ грьⷱскаго же се̏ І и съста́вше Ы, наре́коше ѥры́ же, да не съліа́ніе бꙋдеть въ гл҃ѣх повѣ́стных, и мл҃ителных и про́чіих, многым' бо ве́щем разли́чіе ꙗвлꙗет. Та́кожде и се І и съ̏ О, съедини́вше, наре́коше Ю. И се̏ пакы̇ І, къ се́мꙋ Ѧ, съста́вше Ꙗ. И се̏ Т, къ се́мꙋ Ѡ съедини́вше, наре́коше Ѿ. Сіа̀ въса̀ въ распростра́нѥніе ѥзы́кꙋ се́мꙋ изьꙗвише̇.

Ре́чемь зде̏ въкра́тцѣ и о си́лах гла́соу. Се̏' оѯі́а гл҃ѥт се грьⷱскы, сирѣ̏ч о̆стра. И́деже обрѣтает се, опри̇̀ оу́сты. Се̏ же ` варіа̇, е́же ѥⷭ те́жка, опи́рающи грь́лом. Се̏ ѥⷭ ⁀ периспомени, срⷣны̏ глⷭа, си́це: Мѡѷси, ӗмꙋже, свѧ̂зь, лю́бве и про́чаа. Се̏" поноси́телна̏, се̏ ̑ сіа̀ похва́лнаа, се̏῾ апостро́ѳь̏, мȣжскых гл҃ь єⷭ҇. Се̏ ˘ дасіа̀ же́нскых: Іȣ̆дıѳь, Іȣ̆лıа́нін, Іȣ̆лíта и про́чаа̏. Мȣжскаа [гл(ась) ю҆ȣсть, І҆ȣстиніа́нь][1] и подо́бнаа сим.

Сіѐ ˵. Се̏[2] пакы̀ еди́но ⁾, и́деже почьтомых кни́гах възы́мают съписа́телıє свѣ̂тел'ство ѿ бытıа илѝ пророчьствıа, ıа́коже что гл҃ю: Се̏ дв҃аа въ чрѣвѣ прıиметь, илѝ въ еѵⷢ҇лін, рече гь҃, гв҃и моемȣ҆, илѝ и́деже пре̏ съ еретикы. Се̏ ѿıавлıает правосла́вных рѣ́чи, и́деже гл҃ют: „Вѣрȣю въ еди́ного б҃а“, или́ исповѣдают ѝстиннȣю̀ бц҃ȣ, илѝ поклонıеніє чⷭ҇тных ѝкѡ́н.

Сіа̀ въса̀ правосла́вных со́ут. И зри̏ бѣлѣ́гь сы̏ еді́нь ⁾. А̀ и́деже є́ретичьские хȣ́лы и бледосло́вıа, и́деже гл҃ют: бц҃ȣ не гл҃ати илѝ еди́носȣщна сн҃а оц҃ȣ не прıе́млют', или ѿ оц҃а, сн҃а и дх҃а исходи́ти, глю̏ть. И зри бѣлѣ́гы еретичьские̏ си̏ два ⁾⁾. Да̀ а҆̏ще сих оупи́шеши, и́деже сȣт правосла́вных гл҃ы, видиши ли въ коли́кȣ про́пасть низво́диши се́бе, окаа́нне. Се̏ же пакѝ, и́деже на концѝ еѵⷢ҇лíста, или посла́нıа Па́влова̀ къ кори́нѳіѡм, или кь филіпиисеѡм, идеже толи́ко сти́хѡв сіа̀ сро́ка и кр҃сть. –+– . Та́кожде и сіа̀ ●чрьнаа, идеже обрѣ́тает се, и се̏ –+– . И сіа̀ сро́ка ма́ла,● и се̏ междоусро́чıє, си̏рѣ́ч коу́ка●, ıа́коже нѣкое ѿдьхнȣ́тіе посрѣ̂ рѣ́чи, се ̏,● Се̏ же съпроти́внаа; Съпроти́внаа ıако́же что̂ гл҃ю: оу҆бо̀ цр҃ь ли есѝ ты; илѝ: петдесеть лѣⷮ не оу҆̏ имаши и Авраа́ма ли есѝ видѣ́ль; Се́же,~ вели́кых въ разȣмѣ єⷭ, идеже врьста̀ съврь́шает се, гл҃ь же нѣ́кыи под ти́тломь [илѝ] инаковь въ той врьстѣ не вѣмѣщает се, еже рещи бжⷭ҇т ~ вное, илѝ любо кои гл҃ь, да не запи́нают се чьтȣщеи.

Си̏ бѣлѣ́гь ◡̇ , идеже погрѣ́шиши, да приведеши си́мь вмѣ́сто погрѣ́шеное оно, ıако́ же ре́щи: Прíиде І҃с ◡̤ [ѿ Назаре́ѳа] Галíленскаго. Се̏ же ◡ по грьⷱ҇скыих брьзопи́сцехь, да не кѣснеть дасіє́ю и ѻзіє́ю. ⁾⁾ сіа̀ же оулишена бы́ше ıєзы́кȣ се́мȣ: бж҃ствноѡ҆̏мȣ, бл҃женоѡ҆̏мȣ, избраноѡ҆̏мȣ.[3]

Сіа̀ мы ма́ла възьм'ше, назна́менахѡм', еже и вы̏ вѣсте. По грьⷱ҇скы́их намѣ́рени назна́менати є́сть Ма́кра, Влахіа̀, ѱі҆ли, ѵ҆фень, и҆подіа́столѝ и подо́бнаа сіими.[4]

---

[1] По ръкопис № 311, л. 276б.

[2] В ръкопис № 311 и у Григорович: те̏, се̏, бѣ̏.

[3] Последното изречение липсва в ръкопис № 311 и у Григорович.

[4] Дотук текстът върви по ръкопис № 311, у Григорович и други издадени преписи. Те имат такъв завършек, който липсва в ръкопис № 308: „Пакы̀ же ре́че́мъ о се́мь трез-

⊣ ̓ѻѯї̈а, ` ва̀ ї̀а, ⌒ перїспоменн, •• дї́астолн, ; нподї̀астолн, " пі́асма̏,
̓ а̓построфь̏, ˘ дасі́а.

2. КОМПИЛАЦИЯ НА ДЯКОН ГРИГОРИЙ

О Х҃ѣ дх҃овннкꙋ н братꙋ нашемꙋ тьзнменн́тѡмꙋ ѡно́мꙋ, възлюблѥннѡмꙋ б҃мь, оу́мꙋзре́щомꙋ б҃а, ѡномꙋ оузрѣвшомꙋ б҃а на врьсѣ̀ лѣ́ствнцн, мнѡ̑ⷢ въ смѣ̑ⷮре мет[а]нїѥ, мы̏ хꙋ́дын н грꙋбын тѣ́лѡм, почрьнѣ́лн же ѿ грѣ́х дш҃ею н помрачанын оу́мѡм ѿ лѣно́стн на́шеѥ. Нь ѡбаче млн҃мо вл҃дкꙋ да просвѣтнть твон̀ оу́мнѣн Ѳ̓ чн н даст' ть(=тн) възытн по дх҃овнѣн лѣствнцн н почнтн оу ѕнжднтелꙗ.

Пре́жде мн пнса́ль есн̀ за Кр҃стлѥво акатѳїсто н не нмах покомь оуда̑ⷮ ннчтож. Обач[е] ре́кох обрѣ́стн н́маш н та́м н́звод' до́брь н послѣдова̑ⷮ, тьчїю на д҃. пѣснн сїа една̀ рѣч вѐлнкын ко́нцем: Хв҃ь проповѣдннче Пр҃дтче, радоу́н се зе́мльным ко́нцем, б҃жствнаа троуба̀ н нарѡ́чнтаа. А̀ е́же тн пн́сах по по́пꙋ, дарꙋ б҃жїю тьзнменн́тѡмꙋ, ѿ еѵ҃лїа нзбра́вь, мннт' мн се опарше́вь нзво́д бытн, понѥже нспльнн́тел'но рѣчн, нь дебелѣ́нше нмꙋщнм' ꙋмь. Аз'

вѐнїе, тре́петь, тресе́нїе, трава̀, врата̀, страна̀, брана̀, слава̀, раствореннⷶа, брада̀, съврьшена̀.

А́ще хо́щешн отро́че оучн́тн, прьвѣе въсе́го н́ного навыкохѡм ѿ ст҃хь ѿцъ нашнх пнса́тн н ꙋчн́тн вьначе́лѣ „Кр҃сте, помага́н“. Кр҃щенїемь съраспе́хом се Хв҃ѣ н̀ вьначе́лѣ н о кр҃стѣ едннѡм хвалнм се г҃вн по ап҃лꙋ. Нъ н зде̏ нѣ́цїн хоу́лꙋ вьно́сеть, вьначе́лѣ гл҃юще: „Кр҃сте, б҃е, помага̀н.“ Н обоженїе тво́реть кр҃стꙋ, е́же ѥ кр҃сть знаме́нїе б҃жїе на бѣ́сн, а не б҃жство.

Мы̏ же по грьчьскых кд҃-рех пнсменѣх положн́мь здѐ начелѡ̀. Кр҃сте, помага̀н. + а, в, г, д, е, з, н, ѳ, ї, к, л, м, н, ѯ, о, п, р, с, т, ꙋ, ф, х, ѱ, ѡ.

Сї́а же прнобрѣте́нна соу́ть на́шемꙋ ѥзыкꙋ: б, ѕ, ꙗ, ѥ, ю, ѿ, ы, ж, ѣ, ш, ц, ч, ь.

Та́же нзꙋ́чнвь съ обѡ́нх стра̀нь, пото́мь напн́сатн с҃ⷯ(=стнхь): За мл҃твь ст҃ых ѿць на́шнх, ꙗ́коже ст҃їн ѡцн повелѣ́ше. Потѡ́м: Цр҃ꙋ н҃бсный, Пр҃ѣстаа тро́нце, О҃че на́шь, Г҃н помлꙋн̀ в҃і., въ о́бразь в҃і ап҃сль.

Въса̀ сїа̀ съ прнлежа̀нїемь по възро́кꙋ, сн́рѣч по сро́кꙋ нзꙋчн́вь, да нзꙋча́еть добрѣ̀. Н не да́ждь е́мꙋ нн вьче́сѡм погрѣша́тн нлн свою̀ во̀лю сътворнтн нѝ въ сло́вѣ, нѝ въ снлѣ́, нѝ въ гла́сѣ. А'ще сн́це въ ма́лѣ потрꙋдн́шн се, мнѡ́гаа бога́т'ства съберешн“ (ръкопис № 311, л. 277).

же ѿ моє́г[о] въ̀севратихь на прьвыи на́шь извѡд’, є́же бѣх ѿ нѥго изве́ль. Не възмо́гох ѡ́быкнⷮꙋ чьта́ти, понѥ́же въ рⷭ҇ев’скых нⷭ҇ѣ та́ко, ꙗко̀же и са́мь вѣ̀си. Нь сі̀а скⷥ҇а̀ да знⷲ҇а̀, а ꙗкоже вѣсѝ, твори.

И нⷭ҇ѣ чю́дно, а́ще обрѣтає́т се и сико̀вь изво́д и онако̀вь, ꙗ́коже и о си́лах гласоу мнⷢ҇ѡ разьн’ствіє и́моут ме́ждоу срьбли и бльга́ры, ꙗко́жⷷ кнѝгы сіє оучет ме. Срьб’скаа рѣч’ ꙗко́же би рещи по кьсно̀ и испльни́телно хо́дить, бльга́р’скааже острѣ́ише, ꙗко́же на грⷱ҇ьскꙋю прили́кова́ⷮ. Сего̀ ради бѣлѣ́зи по рѣ́чех, мнєт ми се, вьма́лѣ различіє и́мѣти, ꙗко́же здѐ в’кра́тцѣ оука́жем. М̏ы ничто́же ѿ се́бе вьно́сим, нѝ вѣ̀ми. Нь ꙗ́ко́же ста́р’ць нас наоу́чи, си́це тве́рим. Того ра̀ди възе́х каⷮ(?) І͞ѡ книгꙋ ста́рчевꙋ и прошьдь, обрѣ́тох разли́чіє вьма́лѣ по си́лах ѿ тр’но́в’скых книгь, в множа́иших же съгла́снаа и́моут’, мнит ми се по ѥзы́кꙋ, ꙗко́же и прѣжде ре́кох.

Нь обаче зде въобра́зим разли́чіє по ср’б’скѡмь ѥзыкꙋ и ко́а сі̀а. Что̑, ничто̀же, кто̑, никто̀же, съ мно̀ю, с тобо̀ю, кь себѣ̀, о себѣ̀, по себѣ̀, по тебѣ̀, прьвѣ̀е, сѣцѝ, бѝ, пѝ, спѝ. Посі́ѥм же и та́мо мно́гые въобрази́хѡм: вь̏сь, си̏рѣч се́ло, въсь дн҃ь, ча̀с, нань̀ оупова́х, илѝ нань̀ гл҃ахꙋ, вѣ́нь, си̏рѣч вьноу́трь. Сі́а же ѻ̑ѕіа’. Не въво́дит’ вьнꙋтрь, нь изгонит вѣ́нь, понѥже остра̀ ⷭ҇є, ꙗкоже и м̏ы та́мо въобра́зихѡм. Мнит ми се ѿ Гаврі̀ила писца̀ възьмше, идѣ́же разбо́иника, рече, въвѣ́де Хⷭ҇ вѣ́нь. Нъ нⷭ҇ѣ си́це. Нь ꙗкоже напрѣд хо́щем рещи. И о сем не сꙋ́ждꙋ, понѥ́же моужь съвршѐн ⷭ҇є быль вь писа́них: вьнь́, вьнꙋтр’ вь̀нь, надво́рь, вьнѣ̀ ищꙋт те илѝ вьнѣ̀ зо́вꙋт те, вьни̏а, вьнѥ̀, на нѥ̀, на мѐ, на тѐ, моумо идѝ.

Ви́диши ли ка́ко ѥзы́кь на́шь множає́ любит’ варі̀є, грⷱ҇ьскыже и бльгар’скыи ѻ́ѕіє. Сі̀а ре́кох о различіи срб’скаго ѥзыка.

Послѣ́ды же и ста́р’ць, въ но́вых его̀ кни́гах, си́лы полага́ль ⷭ҇є, ꙗкоже а́зь хо́щꙋ их въобрази́ти. Сам бо ми съповѣда: „Обрѣ́тох нѣко́гда книгꙋ добрꙋ̀ трьнов’скꙋ“. И рече: „А́зь ѿ тыє кни́гы изьоучих бѣлѣгы и ерꙑє“. Ѡбаче ѡ́нь вѣдо́кь быль ⷭ҇є и си́це и онако̀, и нⷭ҇ѣ въ нѥм поро́ка. О се́мь и са̀ до здѐ.

Възѐх бо нѣко́гда книгꙋ філософѡв[ꙋ] и прочьть, обрѣтох, идѣ́же, рече, єди́ною и два́ш, илѝ мно́жає. А́зь, рече, възьмь єди́нꙋ ѿ трьнов’скых кни́гь цѣ́лꙋ и сътво́рꙋ кни́жицꙋ ꙋчи́тел’нꙋ. По то́мꙋ словеси и м̏ы обрѣтохѡм книгꙋ сїю, иже прѣжде недовѣдомаа на́мь, о си́лах раздрѣшаюцїи, ꙗкоже бѝ рє́цїи філософов[и] соут' оученицы, сїа̀ и ѡни̇̀ мнѣ́н ꙋ нас комати прѣвїи и філософїа, еди́но соут по си́ла же и по сло́вꙋ, и по рꙋцѣ̀. Того ради и а́зь ѿ них възымаю.

Вѣси ли̇̀, ꙗко́ сїа̀ ́ оѯїа́, и сїа̀ ̀ варїа, и сы ͠ перїспо́мень, нꙋжднѣ́йшїи, си҄рѣч потрѣбнѣ́йшїи сої́т въ кни́гах. О си́х ма́ло нѣ́кое недоꙋмѣ́нїе раздрѣши́вше, останем се, идє́же гл҃ет філософь. Спов҃ѣно: възнє́сыи се или повѣ́сыи се, или̇̀ сла́вите, или̇̀ очи́сти г҃ь, или̇̀ про́сти г҃ь, или̇̀ тво́рите, или̇̀ оуда́ви се, или̇̀ затво́ри се, или̇̀ очи́сти се, или̇̀ хва́лит' г҃а. Ѡ си́х можеш[и] разꙋмѣ́ти выш[е] рє́ченных, всѣ бѡ̀ спов҃ѣне сої́т. А̀ идє́же сої́т сїе; (= ?) иподїа́столы. Се҄ съпроти́внаа: Ꙗви́ се са́мо; (= ?) Съврѣшително — ꙗви́ се. Бл҃гоповели́телнеже и оучи́телне сої́т сїѐ: ꙗви̇̀ се, възнеси́ се, повѣси́ се. А́ще ли и съпроти́вна мни́т се нѣ́коа, нь о́бач[е] повели́телнаа: или̇̀ слави́те, не слави́те, твори́те, не твори́те, ꙋдави́ се, затвори́ се, прїидѣ́те, вънидѣ́те, почрьпѣ́те, прїимѣ́те, ꙗди́те, пїи́те, хвали́те, напльни́те, проси́те, ищѐте, тльцѣ́те, ѿврьзѣ́те, люби́те, дади́те, сѣ́ци, бїи́, спи́, рѣ́жи.

Ви́д[ѣ] ли̇̀ раз'ньствїе въмїлѣ. Обач[е] и а́зь сим мно́жае пови́нꙋю се, поню́же съ філософѡм еди́но сої́т.

Се҄ же ̀ варїа — повели́телна, и ма҃нтє́лна, и съврьши́телна: очисти тѣ̀и съсоуд', или̇̀ изыди вѣ̀нь, вьниди, прїиди, греди, принеси, приведи, прїимѝ, съврьшѝ, сѣ̀ди, въстанѝ, не оуби, не оукради, не обиди, не прѣзри, помѣ̀ни. Мантелна же: очисти, г҃и, прости, ѿпоусти, ослаби, остави, избави. Оѯїа́: помоѕи́ ми, помѣни̇̀ ме, сп҃си ме, вънми̇̀ ми, оуслыши́ ме. Варїа: вьнмѝ, оуслышѝ, слышѝ, вънꙋшѝ, призрѝ. То́жде е҇ варїа съврьши́те на, ꙗкоже и повелитє́лнаа.

А̀ и́деже посрⷪ҇ѣ рѣчѝ стоит, съмотрѝ здє: дарѡ̀вь, градѡ̀вь, врагѡ̀вь, богѡ̀вь, трꙋдѡ̀вь, вѡ̀дь, иѡ̀гь, роу̀кь. Сїа дрь҄ть еди́на. Еже и сїѐ двѣ: вѡ̏дь, иѡ̏гь, роу̏кь, вла̏сь, ры̏бь, вла̏сы. Сїа̀ же еди́на влⷭ҇їсы, гл҃ет, чл҃кы, или̇̀ ро́усы, тро́упѡвь, троу̀пь, троу̀ба, троу̏бы, въстрꙋби́те, гра̀дь, грⷣїь съ нб҃се, за̀чело, словѐсь, словѐсы, опсова̀, непщева̀, из'гна, вѣ̀нь, надвор', вьнь, вънооутрь, на́нь, на нѥго, вѣ́нѣ, надво́рꙋ.

Обач[е] філософь с҃нце по срь҃б’скомꙋ, вънѣ̀ пра҃вн, идеже рече вь сьнѣ или въ с’нѣ, что̂, по́что, ничто́же, никто́же, съ мно́ю, с тобо́ю, къ се́бѣ, о себѣ̀, здѣ̀, по́здѣ, по́жрꙋтн, вьсь̀ — се́ло, вь́сь дн҃ь, час.

Се̏ жѐ ⁀ перисполмє́нь, ср҃чьныи гла́сь, иде́же гл҃ѥт’: Мѡѷсѝ, моꙋ̂жь, лоꙋ̂кь мѣдѣ́нь, се̏ жѐ лоꙋ́кь чесновит’; моꙋка̂, си̏рѣ́ч бра́шно, моꙋ́ка вѣ́чнаа, лоꙋка̂ а҃псль, свѣзѡм любве, жена̂, гора̂, гѡ̂ры или гѡры, вода̀, вѡ́ды, емоꙋ̂, емоꙋ̂же, Соломѡ̂нь или Соломѡ́нь, хытѡ̂нь, виссѡ̂нь, Закхе̂и, лима савахѳани̂, вараввоꙋ̂, гаваѳа̂, Голгоѳа̂, Магдалинѝ или Магдалинъ̂і, іере̂и, архіере̂и, іоꙋде̂и, евре̂и, фарисе̂и, сад’оꙋке̂и, роꙋ̂кꙋ еди́ноу, въ роꙋко̂у кр҃сть, зима̂, главоꙋ̂ или глава̂.

Оꙁі́а сі̀а: змі̀а.

А и́деже гл҃ѥ́ть філософь ѕыждитель, се̏ по рꙋшкы гл҃ѥ́т’; по на́шемоу же ѥзыкꙋ ѕиждитель или зиждѝтель. А̀ иде́же гл҃ѥт’ по еѵренскѡмꙋ ѥзыкꙋ Ѵе́а, нѣ̑ та́ко, нь Є̂ѵе́а, си̏рѣ́ч Є̂ѵва̂. Тьчію по сіемꙋ апостро́фꙋ сі̀ѐ Є сло́во позна́хѡм, понѥже затри́ло се бѣше. Зри̂, и́деже ре-че[ть] вьнмѝ.

Сі̀а тебѣ̀ ѿ мно̂гых ма́ла посила́ю, чс҃тныи о́че̂, не да наоу́чю твою с҃тыню, нь да съвѣ́тꙋю. Не ѿ се́бе ничто́же привънесь, нь ѿ до́брых, мнит мы́ се, възьмь, да не въсѣваю́т се хꙋ́лы и развраще́ні̀а і ере́сн въ бж҃ствнаа писа́ніа, ѥкоже рече філософь. А҆́ще лѝ коа̀ и недоста́чнаа, ѥ́коже и соут, мо́жет твоѐ о́строꙋмые сі̀а исправѝти и на бо́лшаа за̂ти бл҃гдтію Хв҃о́[ю]. Нь м҃лимь твою с҃то́сть, да не бꙋ́дет въ въздоу́х пролива́е се сі̀е на́ше мл҃ѥніе, нь да вьмѣстѝши оупрѣждниꙗа ѡна̀ словца̀, и сі̀а, иде́же ко́мꙋ е҃ по́добно. Мо́жеши бо̀, а́ще хо́щеши. Иде́же о҆ꙁі́а дрьжить, вьсѐ что е҃ под нѥ́ю, пишѝ на едѝнѡм мѣ́стѣ. Та́кожде и варі̀а, и пері̀спо́мен’. И мѝрь бж҃іи да раздѣлꙗе́т се вь ср҃дцих прочѝтающих и пріе́млющих съ вѣ́рою, а́минъ.

„Кр҃сте, пома́гаи“, а не „Кр҃сте, бе҃, помагаи“. Кр҃сть бо̀ нѣ̑ бъ҃, нь зна́меніе бж҃іе на бѣсы.

Ѳгь челзлзцѣшев ѕвплаіь зцвзлцве квѡѳ. [= Азь многогрѣшни диꙗконь Григорие писа].

3. ПРЕПРАВКА НА ХРАБРОВОТО СКАЗАНИЕ (БЕРЛИНСКИ СБОРНИК, XIII—XIV В.)

Слово ст҃аго Кырила философа, ȣчитела словеньскоу ѫзыкоу

Ѡ кныгах, како ѫзыкь вьзель есть писание книгами, ибо словенѣ не имѣхѫ писаниꙗ, нѫ чрьтаниемь чрьтахѫ и рѣжьми рѣжахѫ, тогда бѣхѫ погани сѫще. Кр҃стивьшимь сѧ грекомь и словеномь, книгами грьчьскыими нѫждахѫ бо сѧ словенѣ писати словенскыѫ рѣчи безь сьтворениꙗ. Рекоше: како можемь писати грьчьскыѫ рѣчи словѣне: бывшїе, или животь, или ѕѣло, или б҃ь, или чаꙗние, или чашѫ, или сѣдоу, или юнотамь, или ц҃ремь, или ѫзыкь и ина подобна имь. И быше словѣне бес писаниꙗ ві. лѣ҃т.

Тогда же ч҃ловеколюбець б҃ь сматрае вса и сьстави рода ч҃лвча, да не без оума, нь все на разоумь, приводѧ на спасение, помл҃овати народь словеньскыи, вь лѣⷮ ѕтпз (6387—5508=879) посла имь Кырила философа, мѫжа ст҃а и праведнаа, и дав емоу разоумь л҃. словь, една по грьчьскымь, а дроуга по разоумоу и по дароу божиемоу. Грьци писахѫ ів҃. словь за многа лѣта. Понеже гл҃ѫть грьци: „ѿ наших сѧ книгь извела словенскаа книга, а нѣⷭ ихь б҃ь сьтвориль". И аг҃гли сѫть искони словѣньскыѫ книгы знали, ꙗкоже и жидовьскыѫ грьчьскыими и єлинскыѫ, нѫ еже б҃мь приѫтнии сѫть.

А дроузи гл҃ѫть, ꙗко б҃ь самь сьтвориль есть писаниа, а не вѣдеть, что гл҃ѫть, ѡкании. Велеть, ꙗко г҃.-мь ѫзыкомь повѣлель есть имати книгыи, въ распѧтие бѣ дьска написана жидовскы, и латинскы и грьчскыи, а словеньскыѫ не бѣ тоу. Того ради сѫт ѿ б҃а словенскыѫ книгыи, ꙗко вѣ҃ра кр҃стиꙗнска бⷭы на послѣдокь. Тако и книга бльгарска ст҃а есть.

Тѣмь что речемь и гл҃емь кь тацѣмь безоумнимь? Ѡбаче речемь ѿ ст҃ыхь книгахь, ꙗкоже наȣчихом сѧ, ꙗко все по рѧдоу бываеть ѿ б҃а, а не ѿ ч҃лвкь. А нѣⷭ б҃ь сьтвориль жидовскыѫ, ни роуменскыѫ, ни єлинскыѫ. Адамоу гл҃е ѫзыкоу, ѿ Адама до потопа и до ȣтврьждениа стльпа, до где г҃ь раздѣли ѫзыкыи. Тако и нравь ихь, обычаи и ȣставь ихь, нѫ ихь зачеть новы ѫзыкыи. Єгуптѣномь дⷭа землѫ мѣрение, персомь, и халдѣѡмь и роусомь дⷭа звѣздоȣчтение и вльхвование и цѣлование и всѧ хытрости ч҃ловечѧ. Жидовом же книгыи, въ них же есть писано, ꙗко искони створи б҃ь н҃бо и землѫ и вьса, ꙗже сѫть по нѣи, ꙗкоже пишеть.

Єлиномь даⷭ҇ граматоу и ріториȣ, нѫ прѣжде елини и роумене не ȣмѣхѫ своимь ѫзыикомь писмене, нѫ питьчскыми писмени писахѫ своѫ рѣчи. И быхѫ много лѣⷮ҇ ꙃ҃. Тогда же Гаманаиль дидаскаль имь пришед послѣдь и створии имь и наченъ ѿ лѣпа в҃і. словь изь жидовьскыхь книгь. Тѣми же словеси писахѫ своѫ рѣчии ѳ҃і. лѣⷮ҇. Симонись же ѡбрѣте сѧ пикословесь и приложи имь двѣ словѣ. Єпихарить ѡбрѣте сѧ пикословь и приложи имь г҃. слова, и сьбра имь з҃і. словь. По мнозѣхь же дн҃ехь и лѣтѣхь Диѡнись философь приложи имь г҃. слова, и сьбра имь се к҃д. слова. Тако и мнозѣхь сѫщих вь мнозѣхь лѣтѣхь едва сьставише граматȣ, а словѣньскыѫ книгы сьстави Костандинь, сьматрае граматоу вь немногихь дн҃ехь. А ѡшегра з҃. сьставиль единь мадоу акы рина.

Тѣм же сьставы [сѧ] писмена, браⷮе, словенска книга с҃та есть, свѣть бо мѫжь створи ѫ, а грьчьскѫѫ и елинскѫѫ погании сьтворише. Аще ли кто речеть, н̓еси ȣстворил добрѣ, тѣм сѧ потвараѫ книгы словѣнскыѫ, то рци к нимь, како грьцкы многѫщи потворише сѧ, а Кырилова такожде есѫ вь нихь, ꙗже мнозы потворише сѧ, подобаеть послѣ творитыи.

Аще бо вьпрашаеши книгочии грьчьскааго: Кто вы сьтвори граматоу и книгы сьставыи, вь кое ли врѣмѧ, то грѣци мнозы не вѣдеть... кто вы сьставы граматоу, то вси вѣдеть и рекѫть: Костандинь солоуньскыи философь, нарицаемыи Кыриль, тои единь сьставыи книгы, и Менѳодие (sic), брать его. Аще вьпросиши, вь кое врѣмѧ, то вси вѣд[е]ть, ꙗко вь врѣмѧ Михаила ц҃рѣ и Бориѡ (sic) кнѧза бльгарскааго и Растислава кнѧзаа моравьскааго.

А се написано бⷭ҇ы, браⷮ҇е, разоумь, что гл҃ѫть грѣци безоумнии, ꙗко ѿ нашихь сѧ книгь извѣла словѣнскаа книга. То рци грькоу: Да гдѣ е вь грьцкыхь книгах б҃ь, ꙗко испрьва книгы гл҃ѫть: А — азь есмь б҃ь. Б — б҃ь бо есмь. В — вѣд[ѫ] бо вьса. Г — гл҃ѫ бо правдѫ. Д — добро бо есмь. Є — есмь бо. Ж — животь всемоу мироу дахь. Ѕ — ѕѣло дивна створихь. З — землѫ на водахь ѡсновахь. І — иже вы скрозѣ море проведохь. И — и вь поустини вы наситихь. Г — гемоноу ме прѣдасте. К — кое вы зло створихь. Л — людие безаконии. М — мислыѫ вса сьтворихь. Н — на крⷭ҇тѣ мѧ пригвоздисте. О — ѡни бо призовѫть да и ти мѧ прославеть. П — Пилатоу мѧ прѣдасте. Р — рьцѣтѧ безаконикомь. С — слово безаконно вьзложисте на мѧ. Т — трьновень вѣнець на главѫ ми положисте. Оу — оударень бⷭ҇ы за ланитѫ. Ф — фараѡна вь мори потопихь. Х — херовими славеть мѧ. Ц — царство мое на н҃бсѣхь есть. Ч — ч҃лвѣколюбиꙗ ради сьнидохь. Ш — шестокрили аг҃гели слоужеть ми. Ъ — еромь носимь невидимо. Щ — що мы ѿвѣщаетѧ до втораагo пришествиꙗ. Ѣ — ꙗко хощѫ сѫдити живымь и

мрьтвымь. Є — еже мѧ свѧзасте и ведосте. Ю — Июдеие, что сьтворихь выи. Є — есте мѧ безакони жидове.

Тѣм же, браⷮе, подобно вы бѫди вѣдѣти, аще сьберета сѧ два попа, бльгарскыи и грьчскыи, да литоургиса словенска литѹргиꙗ, и грьчка да не литоургыса. Аще ли ѡба да литоургисата, нѫ да не ѡстане словѣнска литоурги҃ꙗ, а грьчка вьспое. Понеже ста есть бльгарска литоур҃гиꙗ, сть бо мѫжь ставы ж. Бо҃у же нашемоу слава в вѣкыи, аминь.[1]

4. СКАЗАНИЕ ЗА ПРЕВОДА НА СВЕЩЕНОТО ПИСАНИЕ

(ХИЛЕНДАРСКИ ПРЕПИС, XIV В.)

Сказаніе ѿкѫдоу и въ кое врѣмѧ прѣведе сѧ бжⷭтъвное писаніе ѿ грьчъскаго ѧзыка въ бльгарскаг[о]. И аще кто хощет писати, съмотри зде оѯіе и варіе, и намещаніем слѡва, и пиши амин. Ꙗвѣ ꙗко при Птоломеа цр҃ѣ еллинскаго, бы по съмотреніе бжⷭіе, преведе сѧ ѿ еуренскѡ писаніе на еллинско ѿ прѣвѡдник, прѣжде съшествіа Хв҃а тⷮа. лѣ, по съшествіе въплъщ҃еніа г҃а нашего Іѵ҃ Хⷭа, въ напокѡне врѣмⷯе в лтѡ҃ ѕто (6370—5508=862), при бл҃говѣрнѣм цр҃ѣ Іѡанна Асѣнѣ, ѿ бг҃опосланіих мѫжіи, исповѣдник и равноапⷭльных Кѵрила, Меѳѡдіе, Клименть, Наоум, Гѡрасдо, Аггеларіе, Лаврентіе, з҃. числѡмь, по съмотреніе бж҃іе, ꙗкоже о҃. при цр҃ѣ Птолѡмеа.

Прѣведе сѧ ѿ прѣвѡдник ѿ грьчъскаго ѧзыка въ бльгарскаго, в лтѡ҃ ѕ҃то (6370). И сіа ѡбрѣтѡша сѧ словеса противѹ ѧзыкоу нашемѹ: б ѕ ж ш щ ц ч ъ ѣ ꙗ ю ѥ. И семѹ сице подобает вѣдѣти, како намѣщает сѧ къждо на мѣсто свое, ꙗк[о] срѡкѫ, и силѫ и прѡⷢчіих белѣ въ бжⷭтвное писаніе, ꙗко да невѣждьствіем кѡриши и хѹлишь, и ереси мѣташь оу҃сто писаніе. И зри ѡ сицевых прѣд, по антістихіе, сирѣч прѡтивьслѡвію с̏е, ы с̏е повелително есть и испълнително. Аще хощеши инако слѡвеса писати, не възбранно ти есть, тъчіѫ право да пишѫт сѧ и къждо на своем мѣстѣ да стоит.

Зри, вѣдѣти подобает въсѧ слѡвеса сіа начрътана и подобнаа сим, и тако на мѣстѣ въсѧ пиши и гл҃и. Аще грѣшаешь или прѣзираешь ѿ сих в'сѣх, хѹлиши и бг҃ѹ досаждаешь, и ты мъздѫ не пріемь, нѫ ꙗрⷭѡ бжіа на себѣ наводишь и клѧтвѫ, ꙗкоже пишет пророкь: Поите съ разѹм. И пакы закѡн проклѧт въсѣк, извращаѫи слово бж҃іе и пишет лъжѫ. Ина ѿ ст҃го писаніа мнѡга оучит и наказоует нас, трѣзви сѧ ѡ сем. ~

---

[1] П. А. Лавров. Материалы .., стр. 165—166.

Тлъкъ. Крⷭ҇те, помагаи. А — азъ есмъ б҃ъ. Б — б҃а живаго сн҃ъ. В — видѣх славѫ бж҃іѫ. Г — гл҃ѧ добро. Д — добрь бѡ есмь. Є — есмь бѡ. Ж — живот ношѫ въ себѣ. Ѕ — ѕѣлѡ дивнаа сътворих. З — землѧ на вѡдах основах. І — иже вы азь изведох. И — и въ поустыни въспитах. К — кое вы зло сътворих. Л — людіе мои. М — мысліѫ вас сътворих. Н — на крⷭ҇тѣ мѧ пригвѡздисте. О — онь бо мѧ зовет. П — Пилатоу мѧ прѣдасте. Р — рьцѣте, безакѡнници. С — словомь въсѧ сътворих. Т — трънов ми вѣнець възлѡжисте. Оу — оударень бых за ланитѫ. Ф — фараѡна въ мори потопих. Х — Херꙋвіми мѧ славѧт. Ѣ — на ерха носим есмъ. Ѿ — ѿ нб҃сь сънидох, не льстите сѧ. Ѡ — ѡни мѧ не принашѫ. Ѱ — пⷭ҇ѣсними славѧт мѧ агг҃ли. Ц — црⷭ҇тво мое нб҃са. Ч — чл҃кѡлюбіа раді сънидох на землѧ. Ш — шестокрилати мѧ славѧт. Щ — что ми ѿвѣщаете тогда. Ꙗ — ꙗко вы имам сѫдити. Ю — юдеіе безакѡнии. Є — еже мѧ вѧзасте.[1]

---

[1] П. А. Лавров. Материалы .., стр. 171—172.

Съкратен текст на тази редакция намираме в молдавски ръкопис от XVI—XVII в., № Q XVIII. 13, л. 319 на Публичната библиотека „Салтиков-Щедрин“ в Ленинград:

Сказаніе ѿкѫдꙋ и въ кое врѣмѧ приведе сѧ бж҃ственое писаніе ѿ гръчьскаго ѧзыка въ блъгар’скаго

Ꙗвѣ ꙗко при Птоломеа цр҃ѣ быс[ть] по съмотреніе бж҃іе и прѣведе сѧ ѿ евреиское писаніе въ еллинско ѿ о҃. прѣводникь прѣжде съшествіа Хв҃а т҃а. лѣта, по съшествіе и въплъщеніе г҃а нашего Іѵ҃ Ха҃, въ напокони врѣмень, въ лѣто ѕ҃ и т҃о прѣведе сѧ бж҃ств’ное писаніе и въ бьлгар’ском ѧзыкѡм ѿ бг҃опосланых ст҃ых мѫж, исповѣдникь и равноап҃сльных Кѵриль, Меѳодіе, Клименть, Наоумь, Гѡрасдѡ, Аггеларіе и Лаврентіе, з҃. числом по съмотреніе бж҃іи, ꙗко и о҃. при цр҃ѣ Птоломеа. И сіа приобрѣтоша словеса против[ꙋ] ѧзыкꙋ: б҃, ѕ҃. ж҃, ш҃, щ҃, ц҃, ч҃, ъ҃, ѣ҃, ꙗ҃, ю҃, еⷭ҇.

И семоу сице вѣдѣти, како намещати слово къждо на мѣстѣ, и срокꙋ, и сілꙋ и прочіих бѣлегь въ бж҃ствно писаніе, ꙗко да не невѣщьствіемь кѡришь и хꙋлишь и ереси меташ оу списаніе (А. И. Яцимирский. Славяномолдавская летопись монаха Азария. Известия ОРЯС, XIII, 1909, кн. 4, стр. 28).

ПЪТЕПИСНИ СЪЧИНЕНИЯ

В нашата стара литература малко са съчиненията, даващи по-обилни географски познания на средновековния читател. В повечето случаи вести от този род се срещат между другото в разни жития и повести, в някои философско-богословски трактати, а също и в разгледаните по-горе космографски откъси. „Епохата на средновековието твърде малко благоприятствувала за развоя на географските познания. В това отношение средновековието се отличава рязко от класическата древност. Продължителният период на Pax Romana обезпечава обективни условия за развой на добре осведомена и засягаща целия познат тогава свят географска наука... За средновековието е отличително все по-голямото стесняване на географския хоризонт и затрудняването на отношенията между отделните, особено по-далечните страни... Развоят на географските познания сред южните славяни и частно средновековните българи е можел да се осъществи, на първо място, като резултат от личен опит, придобит чрез пътувания, и, на второ място, посредством проникването на преводни съчинения с географско естество.“[1]

Пътеписите в нашата стара литература разширяват географските познания на средновековния читател, показващ по-широки историко-географски интереси. Сведенията на този род книжовни прояви стават още по-ценни, когато се вземе под внимание обстоятелството, че у нас те са рядко явление, засвидетелствувано в незначителен брой пътеписи. Макар и малко, познатите вести вече дават основание на пътеписите да се отдели повече внимание в историята на старобългарската литература: времепоява, причини за появата им, преписи, съдържание, отношения между тях, значение. Изнесените тук бележки целят по-общото поставяне на въпроса, да послужат като подготовка за по-пълно разрешаване на въпроса за българските средновековни пътеписи. Защото досега у нас няма нито едно по-голямо проучване върху пътеписите изобщо, давани са само вести за едно или друго пътеписно съчинение.[2] Единствен Иван Дуйчев показва по-траен интерес към тази страна на нашата средновeковна култура, изразен в цитираните вече негови издирвания „Константин Костенечки и неговото географско описание на сръбските земи“, „Пътуване до Палестина“[1].

---

[1] Ив. Дуйчев. Географски описания в средновековната българска книжнина. Към историята на българската наука. — Сборник в чест на академик Никола В. Михов. София 1959, стр. 157—158.

[2] Старосръбската литература, която има повече пътеписи, също не е проучена добре в това направление. И там няма обобщаващо проучване, нито събиране на отделните пътеписи. Напоследък интересен пътепис от Никон Ерусалимец обнародва проф. Ђ. Сп. Радојчић (Antologija stare srpske književnosti (XI—XVIII veka). Beograd 1960, стр. 184—187), по ръкопис от XV в. Желателно е този пътепис да се издаде в оригинален текст.

Разбира се, никакво съмнение не може да съществува, че пътеписната традиция в Средновековна България ще е била далече по-богата, че тя не се е изчерпвала само със сега познатите нам пътеписи. Основание за такова предположение дава значително по-голямата пътеписна продукция във византийската и руската литература, с които нашата литература показва голяма близост не само в общите тенденции на развитието си, но и в богатството на отделните литературни жанрове.[2] Найранният руски пътепис е „Хождение игумена Данила“ (XII в.), после идат пътувания до светите места от Антоний Новгородски (Добриня Ядрейкович, XIII в.), архимандрит Агрефений (XIV в.), Стефан Новгородец (XIV в.,), дякон Игнатий Смоленски (XIV в.), монах Епифаний (XV в.) и др.[3] Руската историко-литературна наука установява, че руските „хождения“ са не само силно повлияни от подобни съчинения в гръцката книжнина, тъй наречените „проскинитарии“, но дори представляват техни преводи или компилации. Хр. М. Лопарев напр. по повод пътуването на Антоний Новгородски (Добриня Ядрейкович, началото на XIII в.) пише: „Изучение паломников теперь все более и более приводит к мысли, что существовали, по крайней мере для Иерусалима, греческие описания или путеводители, и многие наши паломники, вместо того, чтобы самим составлять описание, пользовались готовыми образцами, слегка изменяя и дополняя их сообразно с временем и обстоятельствами.“[4] От своя страна В. В. Данилов, след като цитира горната мисъл, добавя: „Существование греческих путеводителей не предмет „мысли“ или предположения, но факт... Следы влияния греческих проскинитариев в русской паломнической литературе заметны очень явственно.“[5] Тази голяма зависимост от гръцките проскинитарии безспорно ще важи и за българските „хождения“ до светите места. Изобщо прави впечатление близостта между кратките гръцки, руски и български съчинения, разказващи за светите места, за по-важните забележителни обекти в тях, какво представляват, какви чудеса „стават“ и пр. Тази особеност определено подсказва за общ извор или за взаимна връзка между съответните съчинения.

Прави впечатление също твърде стесненият тематичен кръг на найранните (до XV в.) старославянски пътеписни творби — те разказват предимно за така наречените християнски „свети места“, намиращи се в Палестина; на второ място идат сведенията за Цариград, важен политически, църковен и културен център за всички православни народи през средновековието. Познатите днес български пътеписи се свързват само с Палестина.

---

[1] Известия на Института за българска литература, кн. II, 1953, стр. 223—231; Естествознанието в Средновековна България. София 1954, стр. 240—257.

[2] Вести от този род вж. у В. П. Адрианова. Хождение Арсения Селунского. Известия ОРЯС, XVIII, кн. 3, 1913, стр. 204—215; В. В. Данилов. О жанровых особенностях древнерусских „хождений“. Труды ОДРЛ, XVIII, 1962, стр. 21—37.

[3] В. В. Данилов. Пос. съч., стр. 25.

[4] Православный палестинский сборник, т. XVII, 3, кн. 51, Спб. 1899, стр. CXXXII. Цитирано по В. В. Данилов, стр. 22.

[5] В. В. Данилов. Пос. съч., стр. 22, 24.

Отначало църквата насърчавала пътуванията до светите места, но по-късно, когато поклонничеството се разраснало, тя показва друго отношение, стреми се към неговото ограничаване, към по-целенасочено организиране и провеждане. Тази възбрана, категорично изказана в староруски ръкописи, навярно важи и за нашата културно-църковна общественост, особено до XV в. Причина за това „было исконно ревнивое отношение церковников к попыткам „мирских людей“ самостоятельно разобраться в вопросах религии, в чем бы эти попытки ни выражались — в чтении ли Библии, в рассуждениях о догматических вопросах, или в желании увидеть то, о чем Библия рассказывала. К началу XIII в. запреты путешествий в Палестину распространились и на рядовых монахов. Им рекомендовалось „не ногами искать спасения и бога“, а выполнять обеты иноческой жизни, „не мысляще к Иерусалиму“[1].

1. ОПИСАНИЕ НА СВЕТИТЕ МЕСТА В БДИНСКИЯ СБОРНИК

Едно от прочутите произведения на Видинската книжовна школа е така нареченият „Бдински сборник“ от 1360 г. Писан е за царското семейство — цар Иван Срацимир и царица Теодора „вь оутврьждєніє цр҃ьствоу их, тѣлоу вь здравиє, а дш҃и вь сп҃сєниє“, както е казано в приписката към сборника. Характерна особеност на книгата е, че тя съдържа само жития на светици. И. Мартинов, който пръв направи научно достояние съдържанието на ръкописа, посочва, че „содержание ее также не имеет ничего нового, исключая разве последней статьи о свв. местах в Иерусалиме, которая потому и приводится ниже сполна“[2]. Въпросното описание се намира в края на ръкописа, стр. 457—473, под наслов „Слово ѡ мѣстѣх ст҃ых ꙗже вь Іерс҃лмѣ“. Въпреки че е обнародван от Мартинов още през 1882 г. (стр. 19—28), досега на пътеписа не е обръщано внимание в нашата наука. Този най-ранен засега старобългарски пътепис вероятно е превод от гръцката литература.

---

[1] В. П. Адрианова-Перетц. Глава VIII „Путешествия“ в „История русской литературы. Т. I. Литература XI—начала XIII века“. М.—Л. 1941, стр. 365.

[2] Ив. Мартынов. Бдинский сборник. Рукопись Гентской библиотеки. Памятники древней письменности и искусства, XIV, Спб. 1882, стр. 2. Ценни мисли за Бдинския сборник изказва А. И. Яцимирски в студията си „К истории апокрифов и легенд в южнославянской письменности“. — Известия ОРЯС, XIV, 1910, кн. 3, стр. 126—140.

Само библиографски ми са познати две описания на Ерусалим, които би трябвало да се имат пред вид при изследвания върху пътеписните съчинения в южнославянските литератури. (Вж. Бошко. Из старе српске књижевности..; Св. Матић. Опис рукописа Народне библиотеке. Београд 1952, стр. 164).

Когато е дума за пътеписни съчинения и за географски знания на старобългарските книжовници, полезни и крайно показателни са сведенията, които дава нашият книжовник от XVI в. Матей Граматик в своето прочуто „Житие на Николай Софийски“. Тук се говори твърде обширно и възторжено за София, за забележителностите около града, манастири, минерални води, климат и пр.; споменават се Света гора, Арабия, Палестина, Влашко, Илирик, Европа и др. (вж. П. А. Сырку. Очерки из истории литературных сношений болгар и сербов в XIV—XVII веках. Спб. 1901, стр. CCXC—CCXCII, 36, 38, 44).

* * *

Слово ѡ мѣстѣх ст҃ых ꙗже вь Ѥрс҃лмѣ

Прьвѡѥ оубо на вьсходь ст҃го Ѥрс҃лма ѥсть врьтопь Дв҃двь, на нѥмже сьстави ѱалтирьниѡ и гоусли. И ѿтоудоу ишьдьше кь цр҃кви Хс҃ви. Хс҃ва же цр҃кви безврьха. Срѣдѣже ее гробь Гн҃ь, имѣѥ двери .г҃., вьходь и исходь его. И тоу вьлѣзше, ѥсть камень, егоже аг҃гль Гн҃ь ѿвали ѿ двереи гроба. И тоу дверци мали и тѣми вьлѣсти кь ст҃ѡмоу гробоу и целовати мѣстѡ, идеже лежа тѣло Гн҃ѥ.

Срѣдѣже тыѥ црькве поупь земли. На лѣво же соуть двери, имиже вьзбрани аг҃гль Марїи егуптениини вьнити. А ѿ того где лежить чс҃тныи крс҃ть. Тоуже Марїа Магдалини по вьскрс҃енїи видѣ Г҃а. А ѿ того темница Хс҃ва, вь неи же затворень бысть Г҃ь. Тоу мѣсто, идѣже по главѣ быше Г҃а и пороугаше се емоу, и плюноувше на лице ѥгѡ, и вѣн’ць трьновень вьзложише на главоу егѡ. И ѿтолѣ ѥсть Голгоѳь и Адамова льба мѣсто. Распаде се и расѣде се землꙗ и прїѥть ѿ ребра егѡ чс҃тноую крьвь.

Тоже мѣсто, идѣже стоꙗль крс҃ть, тȣ положише Г҃а, сньмше сь крс҃та. Тоу Авраамь хоте заклати сн҃а своего Исака. Тоуже раздѣлише ризи ѥго. За ст҃ою же Голгофою, гдѣ стоꙗше свезань Хс҃, а ѿтолѣ мѣсто ѡбрѣтениѥ храмь. Тоу положише чс҃тыи крс҃ть на мр҃твѣ дв҃ци и дв҃ца вьста. Близже цр҃кве ст҃ы Кїрїакь лежить на вьстокь, где плака се мт҃и Бж҃їа распинаема Г҃а. А ѿ того дѡм ст҃го Козми и Дамїана. И на востокь стопа ст҃ыѥ Бц҃е и мѣсто крьвѡточивое. А ѿтолѣ домь Їѡакума и Анни, вь нѥмже роди се ст҃аа Бц҃а. Тоу и гробь ею. Тоу и ѡвча коупѣль, на нѥмже Хс҃ раслаблѥннаго исцѣли. На Соломонѣ же дворѣ вь ст҃аа ст҃хь камень, на нѥмже спа Їаковь и видѣ лѣствицю оутврьжденнȣ ѿ землѥ на нб҃са, и аг҃гли Бж҃и вьсходеще и нисходеще по неи. А на нѥмь стопа аг҃гла Гн҃ꙗ. Тоуже вьнесень бысть Г҃ь и праведни Симеѡн приѥть на роукоу Г҃а. Тоу и гробь праведнаго Симеѡна. Тоуже вьнесена бысть ст҃аа Бц҃а и питаемаа ѿ роукы аг҃глови. Тоу пещера, где оубиѥнь бысть Захарїа, тоу и гробь его. Тоу Хс҃ прѣше се сь жьрци жидовскими. И стоаше Хс҃ь вь цр҃кви, и изгна вьнь продающе ѡвни, и голоуби, и дьски испровьрьже за ст҃аа ст҃ыих. Тоуже дрѣво, именемь анакавы, под нимже Хс҃ еуг҃лїе чьте. А ѿ того врата Хс҃ва, имиже выꙗха на Врьбницю. Тоуже с҃ты Петрь сь Іѡанномь хромаго исцѣли. Тоуже и колца врать Хс҃вѣхь. На Соломониже дворѣ колѣбка Хс҃ва, и пелени и локаниꙗ.

А се Сіѡньскымь поутемь идȣще, ѥсть кр҃сть каменьнь. Тоу помаза каломь ѡчи слѣпомȣ, тоу ѡбрѣніѥ бысть ризѣ с҃тыѥ б҃це, а ѿ того тьмница Петрова. Сіа же с҃таа мѣста вь Ѥрс҃лмѣ вьноутрь.

А се вьнѣ града Ѥрс҃лма. — С҃таа гора Сіѡнь и тоу есть мѣсто и цр҃ковь Литострать. Тоу Пилать бывь І҃са и прѣдасть и на распетиѥ. Тоу домь Іѡана Богослова. И вь велицѣи цр҃кви ѡдрь, на нѥмже прѣстави се мати б҃жиꙗ. Тоу камень горы Сіѡньскыѥ, егоже агг҃ль принесе на прѣставлѥниѥ б҃ци. А вь горници с҃таа трапеза таинна, на нѥиже вечера г҃ь сь оученикы своими. Тоу и д҃хь с҃тыи сниде на с҃тыѥ ап҃слы вь д҃нь .н҃.-тны. Тоу мѣсто, идѣже г҃ь ногы оумы оученикѡм. Тоу Ѳѡма испита ребра г҃на. Тоу с҃ты ап҃слы поставише слоужбоу прьвомч҃ника Стефана. И гробь его ѿ полȣнощниѥ страныи. А под Сіѡнѡмь село Скоудѣлниче и Силоуамлꙗ коупѣль, и оудоль Асафатовь, и пещера Петрова покааніа и вериги его. Долѣ гробь с҃тго Іакова, брата г҃на. Выше же мѣсто, где моли се г҃ь ѡц҃ȣ своемȣ и бысть поть лица его ꙗко и каплꙗ крьве. Тоуже потокь кѥдрьскіи и тоу г҃а еше на распетиѥ.

Тоу мѣсто, где г҃ь горою потресе спещимь оученикѡмь егѡ. Тоу с҃таа Гесиманіа и гробь с҃тые б҃це. Выше же мѣсто, гдѣ побыше камениѥмь прьвомч҃ника Стефана, на нѥмже вьзнесе г҃ь на н҃бса. Тоу и гробь Пелагиѥ с҃тыѥ. Тоу мѣсто, идѣже почи Хс҃ и иде кь Іѡрданоу. Тоу мѣсто, гдѣ оучи г҃ь оученики свое „О҃че нашь“.

Се вь Виѳанію идоуще мѣсто, где г҃ь на ѡсле вьсѣде и выꙗха вь Иѡрдань. А вь Выѳани гроб с҃таго Лазара и сестре его Маріе и Марты. И се кь подножкоу идоуще г҃ню, вь пещерѣ мощи с҃тыихь Пелгринь, ихже изби Хоздорь цр҃ь. А ѿ того ч҃стноѥ подножиѥ г҃сниѥ. Долѣ же домь Захаріинь, вь нѥмже роди се Іѡаннь Пр҃дтча. Тамо и Єлизавеѳь вьбѣже вь героу сь Іѡанномь младомь.

И се Витлеемскымь поутемь идоуще, наи прьвѡ гробь Рахилинь, м҃тре Іѡсіфа Прѣкраснааго. А вь Виѳлеемѣ врьтопь, вь нѥмже роди се Хс҃. Тоу и с҃тыѥ ꙗсли, вь нихже положень бысть Хс҃. Тоу и мѣсто, идѣже ѡбита

Хс҃ и бц҃а сь вльхви. Тоу кладениць звѣздны и гробь ст҃ыих млад҃ниць, избиенныихь ѿ Ирода цр҃а за Х҃а. За Виѳлеѡмомь, где разболѣ се мт҃и бж҃іа на вьстокь, где бл҃говѣстіи агг҃ль пастиремь рождьство Хс҃во. А ѿ того ст҃ыи Харитѡнь лежить вь пророчьсцѣмь селѣ и гробове ст҃хь пророкь. Вь земли Ханаѡни доубь Авраамли. Тоу ꙗви се емоу ст҃аа троица. Тȣ кладениць клетьвии. Вь Хервонѣ же градѣ кости Іѡсифа Прѣкраснаагѡ и пещера соугоуба, и гробовь .ѕ҃. — Авраамовь, и Исаковь, и Іакѡвль, и жень их — Сарріинь, Ревечіинь и Аннинь.

Ѿ Хеврони же идоуще, недалече пещера, где бг҃ь вьзьмь прьсть и сьзда Адама. А ѿ того гробь праведнаа[го] Лота. Тамо жена его стоить стльпомь сланиѡм. Се вь Лавроу идоуще, наи прьво монастирь ст҃го Ѳеѡдосіа. Тоу самь лежить и мати егѡ и мт҃и ст҃го Саввы, и патріархь Іерс҃лмскыи и Антониѥ. А вь ст҃ѣи Лаврѣ ст҃ы Савва лежить и иныи ст҃ы мнози. Тоу икона ст҃ыѥ бц҃е сама се вьѡбразила на вьстокь сл҃нца. А ѿ того мѣста где кр҃сти се г҃ь ѿ Іѡанна, где оусрѣте ст҃аа бц҃а ст҃го Саввоу. А ѿ того недалече слыша погроуженіе рѣкамь Іѡрданскыимь.

Се Іѡрданскымь поутемь идоуще, наи прьвѡ ст҃ыи Евфіими лежить. И на поути гора чрьмнаа, именемь Хавроута. Тоу оуби Каинь Авела, брата своего. И на лѣво поустыни Хозива, вь нѥнже плака се Іѡакімь неплодства своего. Тоу же бл҃говѣсти емоу агг҃ль рождьство ст҃ые бц҃е. А ѿ того постница Хв҃а, вь нѥнже пости се г҃ь .м҃. дн҃и и .м҃. нощии. А ѿ того вода ст҃го пророка Илиѥ .ві. камени сн҃овь Іс҃рлвѣхь. Вь Ерихонѣ дѡмь Закхеѡвь. Тоуже Іс҃ Навьгіинь видѣ арха҃ггла Михаила, наи прьвѡ монастырь Іѡанна Златоȣстаго, а дроугы ст҃ѣи бц҃и Калимонѣ. И стопа ст҃го Гѥрасима, емоуже львь вь пȣстины послоужи. И ѿ того ст҃го Іѡанна Пр҃дтче. А выше гора Ермѡнь и цр҃кви ст҃ые троице, и колибка мала, где кр҃сти се г҃ь ѿ Іѡанна. Тоу ст҃ы Иѡрдань.

А по ѡнои странѣ Иѡрдана .г҃. пещеры: ст҃го Іѡанна и ст҃го Марка, и ст҃гѡ Илиѥ. Вь Аримаѳеи гробь ст҃го Самоила. Вь Еммаоусѣ позна се Лоуцѣ и Клеѡпѣ, вь прѣломлѥніе хлѣба. Вь Лудѣ гробь ст҃го Геѡргіа. Вь Ꙗфѣ видѣ ст҃ыи Петрь плащаницю, сьшьдшȣ сь нб҃сь. Вь Кѥсаріи гробь ст҃го Корнила. Вь Кѥсаріи ѡстровь ст҃го Мартина. На Кармильсцѣи горѣ столь ст҃го Иліе, а подь горою пещера его долѣ под Кісомь. И вь

Назаретѣ благовѣсти арха҃гглъ рождьство ст҃ѣи бц҃и, и гробь Іѡсифѡвь, ѡбрꙋчника Маріина.

На Ѳаворѣ прѣѡбрази се Хс҃. Тоу и пещера Мелхиседекова. Вь Кана Галилеи на брацѣ прѣтвори Іс҃ водоу вь виниѡ. Подь горою Галилеискою море Тивериадьскоѥ. Тоу соуть бани многыи и Маѳеевь мость, где мито ималь. А подинь течеть Тивериадь. А из гори течеть Ердань. И сьвькоуписта се ѡба долѣ и нарече се єдина рѣка Иѡрдань. А ѿ того баніє .г҃. — Хв҃а, и бц҃и и Іѡаннова.

Подь Тивериадѡмь гора, сь нѥю же поущали ст҃го Геѡргіа. И над нѥю пещера, где скакаль Хс҃ сь дѣтьми жидовскыми. Тоу и монастирь ст҃го Марка. А долѣ колѣзка Хс҃ва и дѡмь ст҃го Іѡанна и ст҃го Петра, и цр҃кви ст҃ые бц҃е. И ѡбоноу страноу граада цр҃кви стаго Михаила, где Хс҃ и оученици заметаше мрѣже и извлѣкоше великыих рибь .рн҃г. А дроуга ст҃го Николи цр҃кви, где ꙗви се г҃ь оученикѡм, показа симь хлѣбь и рибоу на оугли. А ѿ того дѡмь Маріє Магдалини. Тоу и гроб єє. А ѿ того дѡмь Петрове тьщє и пещера Хс҃ва, и солила .г҃., и мѣсто, где наситиль Хс҃ хлѣбы ҂е҃. людіи. А дроугѡ мѣсто, где насити Хс҃ .з.-ми хлѣбы ҂е҃. людіи. Тамо и Капернаоумь, вь нѥмже вьскрѣси сн҃а вьдовича, и на инь град, вь нѥмже Хс҃ многаа чюдеса сьтвори. И ѡ всемь похвалимь г҃а троицею ѡц҃а и сн҃а и ст҃го дх҃а, и нн҃ѣ и присно и вь вѣкы, аминь.

2. ПЪТЕПИС НА АРСЕНИЙ СОЛУНСКИ

Вестите за Арсений Солунски са твърде малко — знаем, че е от Солун, че 17 години е прекарал в Палестина, че е автор на едно кратко описание на светите места в Палестина. Предполага се, че е живял през XIV в., когато поклонническото движение се разраства в православния свят. Сам той тясно свързва живота си със Солун, понеже за себе си казва: „Се ꙗзъ рабъ божіи Арсенеи, смиренныи діаконъ, Селоуна града . . .“

За Арсений Солунски е писано съвсем малко в научната литература. Единственото по-голямо проучване върху него — „Хождение Арсения Селунского“ — принадлежи на известната руска изследователка-медиевистка В. П. Адрианова-Перетц.[1] Авторката говори за проникването на описанието в руски ръкописи, разглежда връзката му с подобни гръцки съчинения, обнародва описанието по три руски ръкописни книги. В изводите си Адрианова подчертава, че Арсений широко е използувал устните легенди. „При сопоставлении с другими произведениами паломнической литературы хождение Арсения Селунского оставляет впечатление самостоятольного памятника, особенно ценного для ознакомления с живой палестинской легендой.“[1]

---

[1] Известия ОРЯС, XVIII, 1913, кн. 3, стр. 195—224.

У нас писаното за Арсений Солунски е още по-малко. Във връзка с разглеждания мотив за записа, който Адам дава на дявола, проф. Йордан Иванов привежда и свидетелство на Арсений, според което змията, намираща се под един камък край брега на река Йордан, още пазела Адамовия запис (что блюлъ роукописаніє Адамлє). И в забележка под линия добавя: „По-рано мислеха, че Арсени е бил руски богомолец от XVII в. и го смесваха с Арсений Суханов. Сега обаче се откриха преписи от неговото Хожденіе от XVI в., едни от тях на българска редакция. Адрианова, като има пред вид прозвището на Арсений — „Солунски“, както и някои лексикални особености на съчинението му, приема, че авторът е бил грък или българин от Солун. Липсват обаче данни да се определи кога именно той е живял.“[2]

Тридесет години по-късно за Арсений пише Иван Дуйчев, според когото „трябва да се приеме, че той е бил македонски българин от Солунско, който вероятно през втората половина на XIV в., при размирната епоха на турското завладяване, заминал за Палестина и, както сам съобщава, прекарал там цели 17 години“[3]. Той намира, че „в цялото изложение няма следа от влияние на гръцката книжовна или простонародна реч. По своята форма и по съдържание пътеписът на Арсений представя самостоен паметник на старата българска книжнина.“[4]

Руският учен А. И. Платонов изказва мнение, че Арсений принадлежи към числото на руските паломники.[5] Срещу такова схващане се обявява Адрианова, която посочва, че Хождението, представляващо засега единствен източник на вести за Арсений, „не дает основания причислять его к русским писателям: он сам указывает на Селун, как на место своего служения. Опираясь на его слова, мы можем допустить только два предположения — или он грек, или болгарин.“[6] Според нейните думи „вопрос о национальности Арсения, а вместе с тем и о языке, на котором появилось в свет его описание палестинских святынь, приходится оставить открытым.“[7]

Докато не се намерят по-точни сведения, основателно е да считаме за открит въпроса за народностния произход на Арсений. Въпреки липсата на такива вести аз мисля, че и сега познатите преписи на съчинението му дават право да се говори за негов славянски произход, а не гръцки. Макар доста да е променен езикът на описанието (известните преписи започват от XVI в.), все пак в него са се запазили някои думи, които може да се свържат с българския език, възхождат към негови диалектни особености. Преди всичко такава е думата „чвекоть“ в израза „слышати чвекоть в пропасти“, на която обърна внимание и Адрианова —

---

[1] В. П. Адрианова. Пос. съч., стр. 215.

[2] Й. Иванов. Богомилски книги и легенди. София 1925, стр. 225.

[3] Ив. Дуйчев. Географски описания в Средновековна България, стр. 168.

[4] Пак там, стр. 169.

[5] Статията му „Древнерусские паломники из духовенства и мирян“ (Сообщения Имп. прав. палестинского общества 1906, вып. 4, стр. 521—547).

[6] В. П. Адрианова. Пос. съч., стр. 203.

[7] Пак там, стр. 203.

„это слово, несомненно, славянского происхождения, но Срезневский не называет ни одного русского памятника, кроме хождения Арсения, где бы оно встречалось ... Может быть это слово указывает на югославянский оригинал?“[1] От своя страна Иван Дуйчев пише: „Думата е останала неясна както на някогашните преписвачи руси, така и на издателката на текста (стр. 203). Ако се съпостави със съответния гръцки текст (вж. посочването на Адрианова. Пос. съч., стр. 207), тя трябва да се тълкува приблизително като шум, глас, вик. Във втората си част думата съдържа типичното за българските говори от Македония окончание (член) -от. Думата очевидно би трябвало да се свърже с думи, като църтя, цвѣлити — „цвеля“, „разплаквам“ и др.“[2] Въпросната дума чвекоть във фразата „слышати чвекоть в пропасти“ ще да е близка по смисъл на думите шепот, шум, буботене.

Като по-типичен българизъм, останал в езика на описанието, трябва да считаме думата „възначь“ в израза: „а лежить възначь“.

Съчинението на Арсений Солунски е познато по тринадесет преписа от XVI—XVII в., предимно руски. Най-старият препис се намира в южнославянски ръкопис от XVI в., среднобългарски правопис. Пътеписът има три редакции, първата от които по езикови особености е най-близка до оригинала, някои нейни особености „позволяват да се доближим до езика на този македонски българин, за когото за съжаление не са запазени никакви други вести“[3].

Вън от всяко съмнение е мисълта, че след време може да се открият нови вести, засягащи живота и книжовното дело на Арсений Солунски, при което ще се уточнят редица неясни днес положения. Ще бъдат изнесени и вести за нови преписи от единственото днес негово съчинение — „Описание на светите места в Палестина“. Сегашното състояние на научната критика дава известно основание да смятаме, че съчинението на Арсений Солунски принадлежи на българската литература и да го включим в нейната история. Поради това тук помествам неговото описание на светите места. Текстът е по ръкопис от XVI в., печатан от Адрианова в посочената нейна публикация.[4]

* * *

Се ꙗз рабъ бж҃іи Арсении, смиренныи діаконъ Селоунѧ града, былъ есмь въ Іер҃лимѣ .зі. лѣт, видѣлъ есмь Іерслимъ и всѧ знаменіа Іерслимлѧ, скажоу вам всю истинноу пред бг҃омь.

а҃. знаменіе ст҃ыи Сіѡнъ храмъ гн҃ь, цр҃квь велика, сведена на .д҃. страны, а над гробомь гн҃имь не покрыта цр҃квь, а двереи в неи .ві. ѿ великых

---

[1] В. П. Адрианова. Пос. съч., стр. 203.
[2] Ив. Дуйчев. Пос. съч., стр. 169.
[3] Пак там, стр. 168.
[4] Ръкопис № 1464 от сбирката на новгородската Софийска библиотека.

дверен вход въ цр҃ковь, ѡ правоую страноу гробъ гн҃ь .вı. степени, нога к ногѣ прикладаа. Братїе, а҃-е знаменїе на гробѣ гн҃и ѡ правоую страноу гроба гн҃ѧ. А ѿ гроба .е҃. саженъ, тоу поупъ земли, а величество по три обимища около его.

Ѡ лѣвоую страноу гроба гн҃ѧ пропасть велика, гдѣ сшелъ Хс҃ въ адъ. Стоить через весь годъ запечатана, толко на въскрс҃нїе Хв҃о ѿпадають печати и приходить патрїархъ съ дїаконы и преклонить свою главоу над пропасть, и дїакони такоже своѧ главы, и слышати чвекоть в пропасти. И потомь обратитьсѧ ко гробоу гн҃ю патрїархъ с попы и со всѣми народы.

А пропасть ѿ гроба гн҃ѧ полторы сажени. И тоу знаменїе, сходить съ н҃бси молнїа надъ гробъ гн҃ь. Въ гробѣ гн҃и соуть три свѣщи горѧть, что мироносици поставили. Тоу въ гробѣ гн҃и есть три тресты велики, едина аки свѣща горить, дроугаа коуритсѧ аки дымь, г҃-ꙗѧ излазит из неа аки слеза. И в великїи четвертокь изгасають ст҃ые тѣ свѣщи и не боудеть ѡгнѧ въ всемь Їерл҃имѣ в че[тверто]к[ъ] и пѧ[то]к[ъ]. И в соуботоу великоую на ночь въ .ѳ҃. час исходить молнїа въ гробъ гн҃ь и зажьгоутсѧ свѣщи и три тросты. И видѣвъ патрїархъ знаменїе Хв҃о и входить въ гробъ съ двѣма дїаконы и зажгоуть свѣщоу и начинають „Хс҃ въскр҃се“ и потомь дають ѡгнь изь гроба гн҃ѧ всемоу народоу.

Ѿ гроба, ѿ ногъ гн҃ихъ, .е҃. саженъ лежить камень ѡблъ, тѣмъ подобїемь ꙗко ꙗице, что былъ на гробѣ господни. И входѧ въ цр҃квь, о лѣвоую страноу лежить глава Адамлѧ, первозданнаго человѣка. Ѿ дверїи .л҃е. сажень до главы Адамовы, а въ главѣ той цр҃ковь, слоужба в ней дн҃евнаа, а лежить възначь. А двери въ главоу горломь, а лежить в закр҃илѫ цр҃ковномь.

Ѿ Їерс҃лима до Виѳанїѧ града, гдѣ гробъ Лазаревъ, .ѕ҃. миль, а Гепсиманїа, гдѣ гробъ ст҃ыѧ бд҃ци, .ѕ҃. миль ѿ Їерл҃има. Тоу знамѧнїе ст҃ыа бц҃и, стопы Хв҃ы знати на камени и до сего дн҃и. Ѡ правоую страноу гробъ бц҃и, второе знаменїе: жидовинъ принѧлсѧ за ѡдръ ст҃ые бц҃и и агг҃лъ ѿсѣклъ емоу роуцѣ. И что кровь текла ѿ роукъ его, стоить близь гроба бц҃и, тепла и парна кровь.

Ѿ Їерл҃има до Виѳлеома .з҃. миль, гдѣ родисѧ Хс҃, цр҃квь велика рж҃дство Хв҃о, и знаменїе в вертьпѣ — млеко парно ст҃ыа бц҃и оу перси стоить и до сего дн҃и, ссѣлосѧ бѣло, мѧхко, какъ и всегда млеко.

Ѿ Ієр҃лима до Єлеѡньскыа горы миль, гора высока велми, ростоуть на неи древеса масличнаа, а иного лѣса нѣть.

Межи Ієр҃лима и Єлеѡньскыа горы поле есть Єрмонь. Среди полѧ того гора Фаворъ, гдѣ преѡбразисѧ Х҃с. Гора не велика, лѣса нѣтъ, стоить на неи ц҃рквь, а в неи слоужба вседневнаа. А во ѡлтарѣ под пр҃столомь стопы Х҃вы знати и до сего д҃ни на камени том, гдѣ стоѧлъ Х҃с. И на праздникъ Преѡбраженіа Х҃ва патріархъ ѡбѣдню съборомь поет рано, како с҃лнце въсходить. А ѿпѣвъ обѣдню, побѣжат внаскорѣ, занеже какъ ѿпоють, сходить на гороу столпъ ѡгненъ и молніа.

Ѿ Ієр҃лима до Скоудельнаго села милѧ, страннымь на погребеніе. Коли Июда Х҃а предалъ на .л҃. сребреницѣх и раскаавсѧ, поверже сребреникы. Пилать же коупи село Скоуделниче на погребаніе страннымъ.

А ѿ Иер҃лима до Капернаоума .к҃. миль. Тоу стоѧлъ Х҃с на молитвѣ съ оуч҃нкы своими.

А ѿ Иер҃лима до Іердана .кг҃. мили, гдѣ Х҃с кр҃стисѧ. Тоу есть ц҃рквь с҃ты Іѡанъ Прⷣтча монастырь. А на брезѣ Єрдана камень, знати стопы Х҃вы на немь. А под тѣмь каменемь кости змієвы видѣти, что блюлъ роукописаніе Адамле.

И ѿ тое ц҃ркви до с҃тго Герасима .г҃. мили.

А ѿ лавры с҃таго Савы .ѕ҃. миль.

Ѿ с҃тго Іѡана чрез Єрданъ до доуба Мавріиска милѧ, гдѣ ꙗвисѧ б҃гъ въ троици Аврамоу.

А ѿ Єрдана до града Самарѣиска, до стоуденца Іаковлѧ, коли ꙗвисѧ Х҃с женѣ самарѧнини.

Ѿ Ієр҃лима до двереи затвореныхъ .д҃. мили, коли пришелъ Х҃с къ дверемъ затворенымъ и г҃ла оучником своимь: „Миръ вамь“. И тоу стѣна камена. И об оноу страноу стѣны смотрихь .ві. двери, а за дроугоую странѫ ѿворены двери; гдѣ былъ Х҃с, тѣ ѿворены.

До камени, иже нарицаетсѧ „Слава тебѣ, б҃е“, .ѕ҃. миль. Коли шелъ Х҃с въ Ієр҃лимь, рече оучникѡм своим: „Идѣте въ преднюю весь и ѡбрѧщете ч҃лка, въ скȣделници водоу носѧща и р҆цѣте домоу влⷣцѣ: „Оучитель г҃леть: „Оу тебе сътворю пасхȣ съ оученикы моими.“

А въ домоу Дв҃довѣ нѣтъ силы зрѣти, коли д҃нь с҃лнчныи ѡсіаеть, ꙗко на с҃лнце зрѣти, и доколѣ с҃лнце не заидеть, не доити до него.

3. ГЕОГРАФСКО ОПИСАНИЕ ОТ ДИМИТЪР КАНТАКУЗИН

Днес познатото книжовно творчество на Димитър Кантакузин, живял и работил във втората половина на XV в., не е голямо — житие и служба на Иван Рилски, похвални слова, послание до свещеника Исай и прочутата негова „Молитва към Богородица“, запазена по много, главно южнославянски преписи. Вестите за тези негови произведения са натрупвани бавно в науката като резултат от постоянните археографски издирвания в оцелели южнославянски ръкописи. Плод на тези занимания е и наскоро оповестената вест за едно кратко географско описание, свързано пряко с името на Димитър Кантакузин. Това откритие дължим на сръбския историк проф. Джордже Радойчич, който го намерил в два ръкописни листа, негово притежание. Листовете били откъснати от ръкописното съчинение „Синтагма“ (Номоканон) от Матей Властар, притежание на сръбския учен-археограф Душан Вуксан. Професор Радойчич обаче не обърна особено внимание на въпросното съчинение, за него говори между другото в хубавото си издирване „Два примера Руварчеве тачности“[1]. Той пише: „Од свог драгог кума, сада пок. Душана Вуксана, добио сам два рукописна листа, која садрже два стара српска географска списа под општим насловом „О књизе Птоломеја, о Охридској епархији“. Прво долази „Тлковање игумена хилендарскаго таха Макарија, последњаго в свештеноиноцех“. Оно говори „о земљах дакиских и о междах јеје“ . . . Затим је дато „Тлкованије Димитрија Катакузина о земљах Дакијах“. То је сасвим мали састав који не испуњава ни неколико редова.“[2] Всъщност това е заемка из „Номоканона“ на Матей Властар.

За съжаление проф. Радойчич в публикацията си дава само една снимка от двата листа, съдържащи двете географски описания. Тук обнародвам описанието на Димитър Кантакузин именно по тази снимка заедно с незначителна част от другото описание, което също би трябвало да види бял свят.

* * *

. . . вѣ рецѣ великіє и до Сиракоусь, иже есть Добровникь. ѿ полоуднѣ же Макѥдоніа, иже есть [нн҃ꙗ ?] Серезь именоуетсе. ѿ вьстока же Тракіа, иже ѥсть Дрѣнополѥ до Доунава рецѣ великіє. ѿ сѣвера же межда великаа рѣка Сава и Доунаи также, ꙗкоже и прѣжде выше реченно бысть. И до Гѥрманиє, иже и евагріи нарицютсе. Медитераніа же нн҃ꙗ гл҃ѥмаа есть Хацагь, и Ердель и Моукачь до Тисѣ рецѣ опрѣдѣлꙗетсе. И тако званіє пріємлющіи нн҃ꙗ. Медитераніа же по землѥмерскѡмь разьчьтеніи гл҃ѥмаа есть. Обаче и краи ѥи Мехадіа ннꙗ зоветсе по прьвомь землѥмерскомь званію, до рецѣ Олта досезжꙋщіи.

---

[1] Споменица Илариону Руварцу. Београд 1955, стр. 9—11. На стр. 10 е снимката.
[2] Ђ. Сп. Радојичић. Пос. съч., стр. 9.

Тлькованіє Димитріа Катакоузінна ѡ землꙗхь Дакѵахь

Сіа Дакѵа вь землюмѣрныихь книгахь обрѣтаеть же се, начинающіи идѣже съходить ѿ планинѣ. И томь планинѡмь до Моришь, и Рьшавомь до Доунава, и Доунавомь до мора, и моремь до Нистра. Сіа ѥсть прьваа епархіа Охридьскаа, иже и планини гл҃ѥмаа ѥсть . . .

4. КЪСНИ ПЪТЕПИСИ

Настаналото политико-икономическо раздвижване в живота на европейските народи през XVII—XVIII в. е причина за засилване на пътеписния жанр в европейските литератури, частно в руската и сръбската литература. Сега се появяват ценни пътеписи от Иван Пересветов, Трифон Коробейников (в Русия), от патриарх Арсений Черноевич, Йеротей Рачанин (в Сърбия) и др. Редом с това ценен извор за историята (политическа, икономическа и културна) на южните славяни са впечатленията на разни пътешественици, минали през Балканските земи. Такива пътеписи има най-вече от френски и немски книжовници, писани са на латински, френски или немски език, понеже по онова време най-оживени връзки с Турция имат Австрия, Франция и Германия. Основателно науката отдавна обръща внимание на различните вести, съдържащи се в тези пътеписи и дневници. „От тях — пише Константин Иречек — може да се узнае какво е било вътрешното състояние на Османската империя в епохата на най-голямата ѝ сила и слава, как са живели християните в нея по ония времена, каква е била тогавашната търговия, земеделие, промишленост, какви са били нравите, политическите възрения и стремления, черковните работи и пр.“[1]

Трябва да се каже, че на славянските пътеписи у нас досега почти не е обръщано внимание, в наши научни издирвания повече са били използувани западноевропейски пътеписни материали; не само че не са изнасяни материали от този род, но дори и не са използувани познати, вече обнародвани славянски, главно руски и сръбски пътеписи. Запознаването с тези пътеписни съчинения показва, че те съдържат ценни вести за нашия живот в много посоки — исторически, археологически, етнографско-битови, народно творчество, език и др. Ще приведа само няколко примера за илюстрация на горната мисъл, най-напред от руски, а после от сръбски пътеписи.

Йон Маленко, руски монах-пътешественик, който през 1648—1652 г. посетил Ерусалим и Цариград, дава своите впечатления за българските земи, през които минал — Силистра, Добруджа, Варна. Той пише: „Мы же, милостию божиею, идоша в путь 159 (1651) году в великий пост, на благовещеные пресвятыя Богородицы, и дошедшим нам (Мунтьянскою землею) до рекы Дуны, то есть граница Турская с Мунтьянским, и привезохомся Дуну под Селистром городом Турским. Ту берут со всякого чернца по два яфимка, а со всякого товару и с денег пошлины десятое емлют; и в том граде християне (живут) Болгаре, и подворье патриарха

---

[1] К. Иречек. Стари пътешествия по България от XV—XVIII столетие. Периодическо списание, III, 1882, стр. 62. Библиография по въпроса вж. у Ив. Д. Шишманов. Стари пътувания през България. СбНУН, IV, 1891, стр. 320—485.

Йерусалимского, храм пресвятыя Богородицы. Тут живут чернцы, сбирают милостыню на гроб господен; мы же у них пребыхом двенадцать дней. От Селистра же града до Варны города идоша пеши шесть дней, и приидохом на страстной недели в среду... А тот город Варна стоит на краи Черного моря, и пристанище корабленое ту, и християн в нем много грек, и в том град митрополит...“[1]

Неизвестен руски автор, дълги години пленник у турците, в своето „Описание Турецкой империи“ от XVII в. пише за българите в Одрин, Силистра, Видин, Скопие и др.: „А иза Анъдранаполя (sic) туть почнутся уѣздные люди тѣ болгарские: вѣры христьянской, словеньскаго языку онѣ; по турьские тут тѣ люди зовутся серпы; множествомъ зѣло многа ихъ болгарскихъ людей; а все онѣ земледѣльцы“ (стр. 28); „да мѣста Вединъ... А уѣздъные люди все болгарские люди, словеньскаго языку онѣ“. За българи говори в Силистра, Скопие и др.[2]

На друго място (л. 26), като говори за Бялград, пътешественикът отбелязва: „А людей християнскихъ жильцев в нем также многа есть, а уѣздныхъ людей жилья, селъ ихъ от самаго Андранаполя даже до Белограда и выше все люди тѣ болгарские, а Белоградъ весь людми онъ многолюденъ.“[3]

Руски ръкопис „Гистория управления настоящаго империı Отоманской“ — преведена от италиански език от граф Петър Андреевич Толстой към края на XVII или началото на XVIII в. — подробно разказва историята на Турция, посетена от неизвестен автор през втората половина на XVII в.[4] Авторът-дипломат минал и през български земи, разположени по пътя Цариград—Бялград. Той говори за Адрианопол, дава етнографско описание на българско село около Одрин, после говори за Пловдив, пътя за София — хайдути, характер на жените българки, самия град София, околности, топли извори (л. 255—258). За жените напр. пише: „Естъ одни деревня болгарския, в которои жены ѕѣло дерски на словахъ. Понеже многие проезжие ездутъ чрезъ тое страну и не приемлютъ и не держатъ проезжихъ никогда, кроме того, когда ихъ мужа биваютъ въ поле на пашне или когда убегаютъ от озлобления турецкаго“ (л. 257б).

Важни за нас са и сведенията, които срещаме в сръбски съчинения — пътеписи и доклади, засягащи и български земи или земи, дето е имало компактно българско население. Също така значителен интерес представляват и вестите, давани за други балкански народи (сърби, гърци, турци, албанци), за земеделието и скотовъдството в отделни райони на Балканския полуостров, останки от древни и по-нови постройки, природни богатства (руди, бани и пр.). Що се отнася частно до нас, сведенията на тези съчинения имат и това значение, че са писани още през XVIII в., когато българи и сърби са в най-добри отношения, когато общо търпят несгодите на турската робия, която ги сплотява в единомислие и обща борба срещу покорителя.

---

[1] Вж. Хождение в Иерусалим и Цариград черного дьякона Троице-Сергиева монастыря Ионы, по прозвищу Маленького, 1648—1652. — Памятники древней письменности.., 1882, стр. 2—3.

[2] Вж П. А. Сырку. Описание Турецкой империи... — Православный палестинский сборник, вып. 30. Спб. 1890, стр. 28, 32. Микрофилм от ръкописа има в Софийската народна библиотека — Ръкописен отдел.

[3] А. Е. Викторов. Собрания рукописей В. И. Григоровича. Отчет Московского Публичного и Румянцовского музеев за 1876—1878 г. Москва 1879, стр. 38.

[4] Ленинград — Библиотека при Академията на науките, Ръкописен отдел, № 31. 3. 22.

Такъв е преди всичко пътеписът на сръбския патриарх Арсений Черноевич, предприел през 1683 г. пътешествие до Ерусалим, придружен от доста голяма свита, в която има и българи.[1] Минава и през български земи. През Скопие, Младо Нагоричино, Крива паланка, Кратово пристига „въ мѣсто Дупница, въ дому владики киръ Висариона“ (стр. 186). В Самоков християните любезно ги посрещат и даряват. Такова е посрещането им и в Сестримо (стр. 186). В Пазарджик отсядат „въ некоемъ турскомъ двору велику и велми пописану за удивление“ (стр. 187). Град Филипе се намира „въ Македонıи“, на река Марица „мость великь иматъ“ (стр. 187). Нощуват „въ великомъ Куршумли хану“. В града има много християни и „велици боляри греци“. Към тях се присъединява поп Димитър от Пещера (стр. 187). Оттук пристигат в село Каяла, дето преспиват в дома на хаджи Йоан. В Узунджово има хан, джамия, имарети — „все покривено оловом“ (стр. 187). Като се отклоняват от прекия си път, те отиват „на гроба на храбрия Углеш, брат на крал Вълкашин“. При реката (Марица) има „мост от камена великь и хубавь“ (стр. 188). После пристигат „касабу, иже зовет се Ђоприліа и Мустах паша“. Мостът на Марица е „великь и зданіе чудно, имат 18 сводов“. В града има още хан, джамия, голям имарет — „све куршумли и едан рад“ (стр. 188). За моста предава такава легенда: „Био царъ турски и искао да му поклони хаир, и не поклони паша, и цар не хотео преко тога моста прѣйти, нъ рѣку прѣіахал, и злу клетву и срамоту оставио, да се чини зло сред моста того, идѣже ест подпис, у сваки петак и до данас, еже ест срамно сказати“ (стр. 188). Одрин се слави с голям и чуден хан (зоват го Аишикадунин хан). Султан джамия е „велика и пречудна зданıа, така не имат ни въ Цариграду. На четири угля четири минара ѕело високи, и на них по три викала мушабакли“ (стр. 188). В града има 12 гръцки църкви. В Ески баба виждат стара разрушена църква, посветена на Николай Война, който воювал срещу българите по времето на император Никифор (стр. 189). В Люлебургас има голям и хубав мост от камъни. През Чорлу Силиврия продължава за Цариград.

Йеротей Рачанин описва пътуването си пак до Ерусалим през 1704 г.[2] На едно място той съобщава за „шаторица Марка Кралевића, и Милоша Обелића, и Реле Омућевића, и Новака Дебелића“ (стр. 298). При Овче поле („красну землю, лепа поля, и жита, и винограды) наброили „цркви 14 великій, бѣли се каменъ, срби правили, а сад све пусто“ (стр. 299). Техен 14 конак бил „Велез градъ бугарскый“. В него живеят много турци, но много са и християните, всички къщи са покрити с каменни плочи, тук има „цркве камене многе, имаю пописане, али пусте“ (стр. 299). За пръв път видял памук и „чудих се“. Тук хората по-малко сеят жито, а повече памук. После описва вършеене на жито с диканя, дава описание на диканята (стр. 300). Отново се споменава Крали Марко (стр. 300). Споменава за надписи в солунски църкви (стр. 301). Филипе е „варошь велми голѣма“ (стр. 309). Около Пазарджик „су планине и овце стое много по планины, а зимѣ иду к мору“ (стр. 309). София е също „варошь голѣма“, но няма крепостна стена (а градь нейма, нıе ни было, стр. 310).

---

[1] Ст. Новаковић. Из хронике деспота Ђурђа Бранковића. X. Дневник патр. Арсенија Чрнојевића о путовању у Іерусалим 1683 године. — Гласник, XXXIII, 1872, стр. 184—190; новосръбски превод даде Ђ. Сп. Радојичић. Путопис патријарха Арсенија III Црнојевића — Сп. „Браничево“, IX, 1963, св. 4—5, стр. 18—22.

[2] Ст. Новаковић. Прилози к историји српске књижевности. VI. Јеротеја Рачанина пут у Јерусалим. 1704 год. — Гласник, XXXI, 1871, стр. 292—310.

Ценни сведения се съдържат и в „Описа на турските области и на християнските народи“ от сръбския патриарх Василий Бркич, приготвен по „вопроси российскаго адмирала Орлова лѣта 1771, во Ливорне сочиненние.“[1] Сведенията засягат всички балкански народи. За провинцията Румелия е казано, че „лежить до Болгарıи Дунавскои“. Гърците живеят предимно „покраи мора, что находится мало“. В останалите селища живеят „турки и болгаре, но болгаровъ болше“. Граници на Румелия са — „от полудне море, от запада Златия гори, от полуноощи Стара планина, гдѣ и Порта Траяна цесара“ (стр. 47).

Провинция Македония започва на запад от Златия гори. В Серес живеят повече от 20 000 турци и „болгаровъ до тысяща домовъ“. Особено важна е следната мисъл: „Но какъ болгаровъ много болше турковъ, такъ во всеи Македонıи вси турки болгарскıи языкъ умѣютъ“ (стр. 47). Тук широко се отглежда памук (бумага), тютюн (табакъ) и др. На някои места по река Вардар „идутъ рѣчная судная“. В София „есть же тысящи християнскаго народа, с доми, столко же и евреовъ“ (стр. 59). Някога от Витоша добивали „сребро, злато и свинецъ и драгоцѣное каменıе“ (стр. 59).

Известен интерес представляват за нас и сведенията, дадени през 1804 г. от Анастасий Дрохнин, родом от Враца, и записани от сръбския митрополит Стефан Стратимирович.[2] За Враца напр. се казва: „Враца град, т. е. варошъ до 3000 домова имущая, а обитателей християнъ и турок у полу, имѣетъ своего епıскопа. Чрезъ туюже течетъ рѣчица Враца. Имѣеть четиры по великия каменния кули, между коими палисатми ограждена естъ. Стоить она между рѣками Іскрою и Огостомъ на 4 сата. И въ дѣломъ ея окрузѣ села бугарская изрядная и лѣпая находятся. Кажется да бугарскıй кралъ Шишманъ при концѣ или во время владающыя уже бугарски державы здѣ столицу свою имѣлъ“ (стр. 115).

През XVIII в. в сръбската литература има вече и печатни издания — описания на Ерусалим и неговите забележителности. Такава книга издава Симеон Симонович във Виена през 1748 г., рисунките на която са дело на добре познатия южнославянски културен деятел Христофор Жефарович. Книгата има наслов „Описание святаго божия града Иерусалима, църкве живоносснаго гроба господня и прочиих святых мѣсть, в нихже по свидѣтелству святых еуагелистовь от рождества до вознесения Христова, многая ко спасению человѣческому содѣяшася . . , во еже желающих ради слышати, читати и разумѣти, типомъ издати и в народ отпущатисе благословляеть в Виеннѣ 1748-го, ноемвриа 30, настоянием иеродиакона Христофора Жефаровича, иллирико-рассианскаго общаго зографа.“ (Второ издание — 1772, трето издание — 1781 г.).

---

[1] И. Руварац. Опис турских области . . . — Споменик, X, 1891, стр. 43—66. Извадки от съчинението, отнасящи се само за Румелия и Македония, са напечатани във в. „Отечество“ (Солун, I, 1909, бр. 11, от 4 април, стр. 2) под наслов „Описание провинций Турецкия державы от Василия Бркича 1771 г.“; Б. Ст. Ангелов. Археологически вести в сръбски пътеписи през XVII—XVIII в. — Сп. „Археология“, VIII, 1966, кн. 3, стр. 57—59.

[2] Д. Руварац. Географске белешке у Турској митр. Стевана Стратимировића из године 1803 и 1804. — Споменик, XXXIX, Београд 1903, стр. 113—115. Преведено от Д. Мишев в „Църковен архив“. Кн. III. София 1931, стр. 48—50. Други пътеписи вж. още в: Гласник, VI, 1854, стр. 209—226; Rad.., кн. XLII, XLIX, LVI, LXII, LXXI, LXXXIV; Starine, XXII; Споменик, XXXVII и др.

Нашата писменост по онова време също познава описания на бележити християнски места, главно Ерусалим и Света гора. Те навярно имат известна връзка с подобни прояви в сръбската и руската книжнина. Преди всичко следва да се отбележи прочутата автобиография на Партений Павлович, която до голяма степен има пътеписен характер.[1] Позната е и втора вест за описание на Ерусалимските светини, без да е запазено самото описание. През 1903 г. Юрдан Трифонов обнародва приписката към такова съчинение, която изцяло гласи:

Поȣченїє хр҃стїаном

Послȣшаїтє, вьси православни и бл҃венїє хр҃стїанїє, малем же и велики, мȣжи и жен[и], бащи и братїѧ, тази книга нє сь (sic) намѣри по българскы ꙗзыкь, ала ази грѣшни, на имє Никифорь ѿ касаба Сливень, та станах мȣкаеть, та извадихь тази книга ѿ гьрската, да са читє по нашески ꙗзикь. Кои гѡ читє и кои слȣша, да ричє: „богь да прости, кои є пысаль това сказанїє, да са знає в ст҃и градь Їерѡсалимь и ст҃ѡи мѣстѡ.“ Кои гѡ има ф кащать (sic) си, има великѡ богьтство. Бл҃венїє тѣзи, коитѡ питат за стои мѣстѡ, за ст҃и град Їеросалимь, чи є ѕѣло красьнь и хȣбавȣ мѣсто, да знаешь да мȣ скажешь, какь є и щѡ є, да мȣ са стрȣва като чї є ходїль и вещь станаль. Тази книга са исписа оу ст҃го Савва Ос҃щеннаго, въ лето ац҃мв, ȣ ст҃аѧ Лаврѧ, богȣ же нашемȣ слава и вь вѣки вѣковь, амїнь.[2]

---

[1] Печатана е в моята книга „Съвременници на Паисий“. Ч. II. София 1964, стр. 197—209.

[2] По този повод ще изнеса и няколко вести за пътувания на българи до светите места. Бележките са нанесени върху три листа, взети от сръбски миней от XVI в. Листовете прибрал Порфирий Успенски по време на пътуванията си по Балканския полуостров и Близкия Изток, а после постъпили в Ръкописния отдел на Публичната библиотека „Салтиков-Щедрин“ — Ленинград, № F. I. 644. Между другото тук има такива приписки от българи:

1. Извѡленїє ѡц҃а и поспешенїмь с҃на и саврьшенїмь и ст҃гѡ д҃ха приидє Андреꙗ ѿ Шюминь и Петарь Памȣкьчи вь Єрѡсалимь и поклѡниишє се ст҃мȣ грѡбȣ г҃а б҃га и спаса нашегѡ Иⷭ҇ Х҃а и светимь местомь. Испльниишє своє желанїє ва летѡ з҃сг (7103), ѿ рѡж҃до Хрⷭ҇ѡ ах҃чѕ (1696) (л. 1б).

2. Въ лѣто з҃ркѕ (=1618) прїидє їеромонах Варлаам ѿ Загорїє, ѿ град Вратца, ѿ мастїрь ст҃ыє троицє, и поклоних се ст҃мȣ гробȣ г҃а б҃а и сп҃са нашего Іс҃ȣ Х҃са и ис-

Трифонов отбелязва: „Това е послесловие към едно описание на йерусалимските църкви и манастири, поместено в дамаскина, който принадлежи на г-на П. Гъбенски, учител в Софийската мъжка гимназия, листове 78—86.“[1] Според него тук означената буква ц има числена стойност не 900, а 700, поради което счита, че ръкописът е от 1742 г.[2]

По-често се срещат в наши ръкописи, особено от първата половина на XIX в., описания на Светогорските манастири, каквито например намираме в няколко ръкописа на Софийската народна библиотека: № 705, от края на XVIII в., л. 4—13; № 330, от XIX в., л. 12—17; № 700, също от XIX в., л. 77—79 и др. От друга страна, нашата възрожденска книжнина познава и печатни издания на светогорски описания — Теодосий Синаитски издава в Солун през 1839 г. „Краткое описание двадесят монастирей, обретающихся во Святой гору Атонской (II издание — 1843 г., III издание — 1846 г.). От средата на века пътеписите и описанията на отделни български селища навлизат по-чувствително в българския въз-

---

плънних желанїє своє. И съ мною прїиде Кꙋлїѡ и Стефан ѿ град Никополꙗ (л. 2).

3. Изволенїемь оц҃а и поспѣшениемь сн҃а и сьвршенїемь ст҃го дх҃а прїиде поп Петко и брат его Воѹчо, и Павель вь Іе҃рсмь и поклонише се ст҃мꙋ гробꙋ г҃а б҃а и сп҃са нашего Іⷭѵ Х҃а и светимь его мѣстомь, ѿ мѣсто Етрополѥ. И испльнише свое желанїе въ лѣто зр҃нв (=1644), крѹг сл҃нцꙋ в҃ı, лѹⷩ н҃., при патриарха кир Ѳеѡфана, аминь (л. 2).

4. Въ лѣто зр҃нв (=1644) прїидох азъ іерʼомонах Аѳанасїе ѿ монастирь Рилскы ст҃го оц҃а Іѡанна, иже въ Рилскѹю пꙋстиню просїавшаго, и поклонихь се ст҃мꙋ гробѹ г҃а б҃а и сп҃са нашегѡ Іс҃ꙋ Х҃а и испльнихь свое желанїе. И съ мною ѿ мѣс . . . (л. 2б).

5. Въ лѣто зсл҃ѳ (=1731) придохъ азъ грешни Иѡванъ ѿ Разлокъ, ѿ село Горъна Драглища исъподъ Рила планина, близъ монастиръ ст҃и ѡт҃цъ Иѡанъ Рилъски. Въ тожде лето престави се патриаръх Хриⷭанъ и постави се патриаръх Мелентиꙗ, ѿ рождества Х҃сва аѱ҃ла (1731). И испълнихъ свое желание и поклоних се ст҃омꙋ гробꙋ г҃ню и видехъ ст҃а места. И съ мною беше Вълчꙋ Биловъ синъ и Стоꙗнъ ѿ Банъцъко. И тожде лето солътанъ Махмꙋтъ седна на столъ (л. 2б).

6. Въ лѣто зс҃г (=1695) азь палать (sic) ѿ Самоковь доходи и поклони се ст҃мꙋ г҃сню гробꙋ и испълнихъ желание. И Радивои копчалиа ѿ Рила, и Михаилъ ѿ Дꙋпница, и Петре ѿ Костенецъ, и Станко ѿ Искрь, и Ангелать ѿ Пазарчикь, и Станоиа папꙋѵна, и Андреиа и Петре ѿ Шꙋменъ (л. 3б).

7. Въ лето зс҃г (=1695) прииде Еѵѳимїа ермонах ѿ манастиръ ст҃ы ѿцъ Іѡанъ Рилъскїи, ѿ пределы Совиские, поклони се ст҃ꙋмꙋ (sic) и животворм҃ꙋ гробꙋ Х҃вꙋ и въсѣмъ ст҃ымъ его мѣстомъ, и свое желанїе испълны. Г҃и много щедре, ѡцести множаство грехъ мои, благодарѹ г҃а І҃ѵ Х҃а, сподобилъ бо ме видети ѳакова (sic) чꙋдесе (л. 3б).

[1] Ю. Трифонов. Приписки и бележки с летописен характер. Периодическо списание, LXIII, 1903, стр. 776—777.

[2] Навярно този ръкопис е изчезнал, понеже засега не знаем нищо повече за него, не се намира в никоя голяма държавна библиотека.

рожденски печат, засилват родолюбивото чувство у българина, подпомагат национално-освободителното движение.

Понеже сръбските пътеписи показват голяма тематично-жанрова близост с пътеписите в старата книжнина и понеже имат особено културно-историческо значение за нашата родна история, считам за уместно да обнародвам две сръбски пътеписни съчинения: едното от тях — пътеписът на патриарх Арсений Черноевич, както вече бе посочено, пряко засяга български земи. Другият пътепис е също от XVII в., дело на неизвестен сръбски монах-книжовник, посетил Близкия Изток — Ерусалим и Синай. Намира се в ръкопис от XVII в., № 109 от библиотеката при Сръбската академия на науките. Текстът е печатан от Ст. Новакович — Прилози к историји српске књижевности.[1] Приликата му с другите „хождения“ — български и руски — е очевидна.

Дневник-пътепис на патриарх Арсений Черноевич
от 1683 г.

Арсеніе божіею милостию архиепископ пекьскыи и вьсем сьрблием и бьлгаром и прочым странам патріархъ[2]

Зде же начнȣ писати пȣтна шаствіа, когда поидох въ светыи град Іерȣсалимь. Боже, въ име твое спаси и поспѣши и сподоби видѣти светы град Іерȣсалимь, и поклонити се живоносномȣ гробȣ твоемȣ, и обходникомь бити всем светым мѣстомь твоим, по них же пречистѣи нозѣ твои шаствіе твориста. Ты же, милостивіи владико, пȣт шаствіе стопам нашим ȣправи и грѣхом нашим проштеніе дарȣи.

И поѥх съ собою въ слȣженіе попа Савȣ и архидіакона Данила и спахи Велька, и ва дрȣжество ми бисть светопочившаго и блаженѣишаго господина Максима патріарха слȣжитель іексархь кир Висаріон и попь Василіе и Захаріа, и хажи Стефан втори пȣт, и от места Пеħи хажи Вȣлета.

И тако хвалȣ всеноштнȣ въздасмо Христȣ богȣ и светыим ȣгодником его вь светѣй и велицѣй црькви. И братію благослових съ селъзами и и проштеніе сътворихом.

Посем въстахом заутра мѣсеца сек. и придосмо на Шашковаць трети дань. И тамо обрѣто дȣховника кир Христофора от монастира Рачи, поиде же и он с нами на поклонѥніе чьстномȣ и животворештомȣ гробȣ Христовȣ.

И въстахом о̑т Шашковца въ лѣто зр҃ча— го (7191—5508=1683), а от рождаства Христова а҃хпв (1682), мѣсеца сек. .ѕ҃. И поидохом на конакь вь село Злате, и тȣ нас кметови лѣпо пріеше съ чьстію и любов показаше. Да сȣ благословеніи!

---

[1] Гласник, кн. VIII, св. 25, 1869, стр. 32—33.

[2] При печатането на текста буквите ξ, ω, ν са предадени съответно с *кс, о, и*.

Конак .в҃. близ града Скоплꙗ въ селȣ. И тȣ пріиде до нас владике кир ѳеофана скопскаго діакон Христофор и пренесе до нас чьсть съ любовію. Многа им лѣта!

Наȣтріа же поидохом мимо Скопіе и тȣ оусрете нас митрополит кир ѳеофан съ гражданіи своими и съ частію. И благословисмо их всѣх, и ȣтѣшеніе пріехом, и вазвратисмо каждо въ своꙗ сіи. А владика кир ѳеофан, възеть съ собою попа Никона и Ђорȣ въ слȣженіе, и поиде с нами на поклонѥніе божіемȣ гробȣ и съ ним от Скопіе некои чловеци. И поидохом въ пȣт свои.

Конак .г҃. въ село Младо Нагорично. И дочекаше нас кметови лѣпо, и потребна вьса принесоше изобилно. И от здѣ възьвратисмо проигȣмена кир Стефана и сȣштих съ ним, иже нас проводише.

Конак .д҃. ȣчинисмо въ Славиштком полю, въ село Радибȣждь. И то полѥ изобилно всѣми потребными и добро нам бысть.

Конак .е҃. вь Паланкȣ оу Кривои рѣци, вь мѣтохȣ монастирском. И тȣ харьчъ даде игȣменъ кир Герасим Осоговскіи. И обешта се поити с нами на поклонѥніе светомȣ гробȣ и сътвори мȣ діаволь пакост и не поиде.

Конак .ѕ҃. въ село Грамажданіи. И то село велми оукрашено различным овоштіем и водою изобилно. Поп стар, а кметови неȣчени и непокорніи. И преше се с попом пред нами. И въ тȣ ношть паде въ селȣ един дом и бист клопот не мал, и бихом въ оужасе. И здѣ пріиде владика кратовскіи и штипски кир Ананіа и принесе часть: винце, ꙗбльке и лȣбенице въ потребȣ.

Конак .з҃. въ мѣсто Дȣпница, въ домȣ владики кир Висаріона, и любазно нас пріеть и вьсѣх оучрѣди довольно всѣми благопотребними. И пребисмо тȣ двѣ ношти и заȣтра поидосмо. И с нами владика кир Висаріон поиде на поклонѥніе живоноснаго гроба господнꙗ. И великъ плачъ остави старици матери своеи.

Конак .и҃. въ мѣстȣ Самокови, паки въ келіи владичинои. И тȣ нас лѣпо христіании дочекаше и потребьнаа вса принесоше. И прѣбисмо и въ инъ дан на въздвиженіе частнаго крста. И светȣю агіазмȣ сътворих и окрописмо се, и всех христіани благослових.

Конак .ѳ҃. въ нарочитом селȣ Сестрима. И тȣ христіании іортаци ȣсердно всех пріеше и любов показаше, и вся доволно потребнаа принесоше и накрьмише всех изобилно. Богь да ихь прости. И заȣтра въ сȣботȣ дне ортак кир Раꙗ Серблин сътвори въ домȣ своем велико ȣчрежденіе. И съзва все хажіе и ȣгости всѣх доволно. И пребисмо въсъ дань до вечера и много ȣтѣшеніе пріехом. И заȣтра вси кȣпьно поидохомь до на рѣкȣ. И от тȣд възвратих слȣжителіе наших: ексарха ѳеодосіа и попа Іефрема и еште некоех спахіе, которіи бехȣ нас пратили. Ми же поидохом въ преднꙗа, господȣ богȣ славȣ въздаюште.

Конак .і҃. ȣ Татар-Пазарчикь, въ некоемъ тȣрском дворȣ великȣ и велми пописанȣ за ȣдивлѥніе, и тȣ попови и хрістіани касабаліе часть принесоше много различнȣ и добро виднȣ. И тȣ ждахом ортака Раю единъ дань, дондеже пріиде и поиде с нами на поклонѥніе светаго и животворѣштаго гроба божіа. И тȣ съвакȣписмо се вьси и бист дрȣжства добра и велика. И от здѣ отрѣшисмо ћесе на харач, и тȣ некто ȣкраде Іаковȣ Скоплꙗнинȣ пȣшкȣ, ми же поидохом ва пȣт свои.

Конак .аі҃. въ мѣстȣ великом Филиба въ Маћедоніи, и покрай мѣста того рѣка Марица течет, и на нѥи мостъ великь имать. И ноштевасмо въ великом Кȣршȣмли ханȣ. И тȣ имȣт мнози христіани и велици болꙗри греци. И тȣ приде попь Димитріе от Пештере и съвѣшта поити с нами въ съдрȣжство. И здѣ подранисмо заȣтра низ Марицȣ по тамнини.

Конак .ві҃ въ селȣ бьлгарском Каꙗліа. И тȣ обрѣтосмо за асприце свега доста. І отимаю се белгарке о мȣсахфире и зовȣт: Ела овама, подобро е. И бист нам конак ȣ хажи Іоаньна. И сам рече: Пошаю сам на хажилȣкь сь ·м҃. врагаа, а дошао сам съ ѻ̃. И тȣ заборавіи поп Захаріа ножь.

Конак .гі҃. оу Ȣзȣнжево. Тȣ хань и жаміа и имарети велики, все покривено оловом, нъ кȣћах мало и все рћаво. Некоей клѣтви ради все злочесто от кадѣ е.

Конак .ді҃. поидосмо от Ȣзȣнжево и остависмо дрȣмь велики на лѣво и идосмо неколико дрȣгим пȣтем скрозе чалію. И доидосмо на гроб храбраго Ȣглюеше, брата кралꙗ, и отолѣ сънидохом низ бърдо на рѣкȣ. И тȣ мост от камена велик и хȣбавь, и шехерь маль, и хан хȣбав и велик, и на срѣди велико кȣбе. К тȣ възесмо потребнаа, хлѣба и вина и гроздіа. И то зовет се Хараманліа. И доидосмо вь село тȣрьско, зовет се Ебибче. Тȣ све злочесто, и ханови, и сѣно, и зобь, а вина ни капи, нъ доста бȣзе и лȣбеница. И бѣше ȣочи тȣрскога барꙗма.

Конак .еі҃. пройдосмо касабȣ, иже зовет се Ђоприліа и Мȣстах паша. И прѣйдосмо мост на Марици, велик и зданіе чȣдно, имат .ні҃. сводов. И хань, и жаміа и имареть велик того паше, все кȣршȣмли и едан рад. Біо царь тȣрски и искао да мȣ поклони хаир. И не поклоніи паша и цар не хотѣо преко тога моста прейти, нъ рѣкȣ прѣꙗхал, и злȣ клетвȣ и срамотȣ оставіо, да се чини зло сред моста того, идеже ѥст подпис, ȣ сваки петак и до данас, еже ѥст срамно сказати.

И та данъ прійдохом въ град велики Дрѣнополѥ. И сътворисмо конак ȣ великомъ и чȣдном ханȣ, зовет се Аиши-кадȣнин хан. И имат велика авліа и два шалдрьвана. И тȣ скȣпо вино и ракіа ꙗсака ради. И рибе много и хубава, сомови и шарани и штȣке и иніи многи родови, доста и евтино, ока по .ві҃. аспри. Хлеб хȣбавъ и гроздіе и свакоꙗко овоштіе много множаство.

И тȣ ест велик мост от камена, зовет се Михал ћȣпрiа, идеже се састале двѣ рѣке, Тȣнжа и Марица. И пре тога моста нi един тȣрскiи царь неће да преиде грьдости ради, понѣже христiанина зданiе ѥст. И тȣ соуть велике и чȣдне полате цареве и сȣлтан Селима жамiа, велика и пречȣдна зданiа, така неимат ни въ Цариградȣ. На четири ȣглꙗ .д҃. мȣнара ѕело високи и на них по .г҃. викала мȣшебакли. И сказȣют да имат .вı҃. црькви гречаскых, иже и до нынꙗ поют. И тȣ кирiю ханжiи платисмо. Архидiакон Даниль заборави ми дивит, цѣна его гроша .к҃. И егда изидохом от мѣста ȣ полѥ, тогда възвратише вьспѣть искати погȣблѣнное и не обрѣтоше ничесоже, и едва нас къ вечерȣ постигоше. И тай дан пройдосмо касабȣ, зовом Ап'сȣ. И тȣ хан велик, и жамiа и имарети Мехмед паше Соколовића, све кȣршȣмлiи.

Конак .ѕı҃. оу Ески бабȣ, и велике ханове пройдосмо, а ȣ неке злочесте ханиће падосмо. И близ великiе жамiе имат една црковь, древнѥе зданiе и порȣшило се вельми. И тȣ почивает преподобнiи Николае воинь, иже вь снѣ видѣ видѣнiе при гръчаскомȣ царю Никифорȣ, идȣштȣ ратовати се съ блъгары, ꙗкоже пишет въ Прологȣ. И сам поидох и сȣшти съ мною видѣти светаго гробницȣ и поклонихом се въ оумнѣй срдца, почто мȣ сȣ тȣрци на глави завили чалмȣ. И съвише гробнице стои егов лȣк стрелни, ѕѣло велик, и стегь, иже ношаше съ собою.

Конак .зı҃. вь касабȣ, зовом Бръгаз. И тȣ хан велик и хубавь, и шальдрьван и .д҃. чешьме текȣт от шалдрвана. И ȣ имаретȣ шалдрван плетен от бакра, и жамiа велика, све кȣршȣмли. И ћȣпрiа на рѣци велика и хȣбава от камена. И то въсе зданiе Мехмед-паше Соколовића. И хаир велик оучинiо, на вьсаки дань въ вечерȣ по вьсех хожацех подавают хлѣбь и чорьбȣ мȣсафиром. И нам принесоше по обичаю, тачiю не едѣхмо. И пойдосмо и видѣсмо цареве полате и бахче, иже тȣ сȣт ѕѣло дивнѣ и красне. И един хожа нас проводи и сказива нам вьсе. И вь тȣ ношть въ слѣд нас доходише разбоиници и прилѣжно нас сходише и зрѣше свеколико, занѥ хотѣхȣ нас разбити на пȣти, нъ помоштiю божiею и застȣпленiемъ прѣчистiе богоматере съхранѥнiи бихом от тѣх злохитрих ловьцевь.

Конак .нı҃. проидосмо Калиштран. И тȣ имат хань велик и варош и цареви сараи, нови и големи и пречȣдне. И тай дань дойдосмо въ мѣсто Чорлȣ, мѣсто велико, а ханови злочести и ханжiа зьль и лȣкав, потȣрчiо се от рода арьменскаго, и злȣ зобь намь продаде. И то мѣсто есть на брьдȣ, и прежде бил град тверд. И тȣ имат цареве полате велике и хȣбаве. И нынꙗшни царь водȣ довео въ то мѣсто и развео на много источник. И харач ȣчинiо. .х҃. кесах повѣдȣют. И тȣ се винца не обрѣте ни добра, ни зла, отнȣд. И бист нȣжда помеждȣ нас и горѣст дȣшевна. Пише водȣ врȣћȣ и не хотеште, и постише средȣ добре, и възгрѣдѣше ꙗростно въ мѣсто до ѕѣла.

Конак .ѳі҃. въ град Силиврію. И тай град стари и славни, от древних градов ѥст. Въскрай мора и велик, и въ нѥм сѣдет многи езици и христіани грѣци. И сказȣют бити .иі҃. црквих благочастивіих. И ȣ митрополіи ест глава ст. мȣч. Агаѳоника, и глаголют въ том градȣ мȣченіе пріет. И мѣсто велико и хȣбаво. И освен града того ханови велици и свега доста. И кораблѣмь пристаниште велико. И на отоце морской ест мост велик, имат сводов .лг҃. И тȣ имѣют цареве полате . . .[1]

Пътепис на неизвестен сръбски монах-книжовник

Пошаствие ѿ Ерȣсалима на Синаискȣю горȣ колико ест конакь

Ѿ Ерȣсалима до Мисыра .ві. дніи поуть. Ѿ Мисыра до светіе гори Синаискіе .ві҃. дны хода. Тоу есть монастирь вѣликы, глаголеми Синаи, и вь нѣмь .ві҃. црькви.

И ѿ манастира поити на свети врьхь. Прьво есть .ді҃. тисȣщь стѣпеніи, на поутȣ црьковь Богородица испорȣчница. И поють да ні е оу гори Синаискои ни гадь, ни боуха, ни вашіи.

Пакіи врата сьстала се, гора едина и дрȣгаа сѣмѣрена. А повише тры црькве вькȣпе: Іліа, Іелисеи и Марина мȣченица.

То се мѣсто зове Ѡривь, тȣ Іліа бога виде. Вьсхотель вьзити на светы врьхь. И вьзбранень бысть аггеломь не вьзити на светы врьхь, рекшȣ кь немȣ сице: „Повѣлеваеть ти господь, ꙗко да не видиши светы врьхь, зане заключиль еси небо .г҃. лѣта и .ѕ҃. мѣсеци и измрѣше чловѣци.“

Под соущим врьхом оуклони се Іліа под камен. Зна се знаменіе плѣщи и рамѣна. И тȣ близȣ светы врьхь, на врьхоу црьква и мѣчить ѿ истока вьне. Под ѡлтарѣмь камень, гдѣ се Моуси ськры, когда мȣ рече богь: „Оуклони се подь камѣнь и оузриши задніа моꙗ.“ Познавает се вь камѣни и плѣщи, и глава и рамена. Под мѣчитомь ѿ полоудне з двора, где се постіѡ .м҃. дни, мала пещера. И предь пещѣромь камѣнь, где моу богь даде законь на альмазȣ каменȣ, глаголемом сьмфирь, над висотомь бѣзмерномь.

Пакы ѿ гори Синаискои поити на Ѡривь горȣ. Ѿ Ѡрива по пȣстини црькве .а҃. свети Іѡаннь, дроуга света Аньна, тоу вода красна.

Пакы постиница сына царева, пакы свети Пантѣлеимонь, пакы светы поꙗсь црьква. Тȣ срѣте светы Ѳома богородицоу, ѿ Индіе носимȣ ѡблакомь, и тоу мȣ даде светы поꙗсь под самимь светимь врьхомь оу прискрьбноу мѣстȣ. Синаиска гора тлькоует се по еллинскомȣ езикȣ сьбраніе доушамь. Тоу есть лествица на небо, тоуде идоу дȣше чловѣчьскіе вь небесна врата.

---

[1] Тук пътеписът прекъсва, останалата част е изгубена.

МАРДАРИЙ РИЛСКИ

През втората половина на XV в. Рилският манастир е възобновен и започва по-организиран духовно-просветен и книжовен живот. Добър израз на неговата роля е безспорният факт, че тогава той става важно книжовно средище за поробените южни славяни, имената на няколко видни книжовници здраво се свързват с този най-голям български манастир: Владислав Граматик, Димитър Кантакузин и Мардарий Рилски. За последния измежду тях, чието книжовно дело не е по-малко по обем според данните, с които разполагам, в науката е писано твърде малко.[1] Повечето вести за книжовника имат археографски характер, известяват за един или друг негов труд.[2] Единствено по-голямо и цялостно проучване даде В. Сл. Киселков през 1939 г., когато публикува изследването си „Рилският книжовник Мардарий“. За Мардарий не е отделено достатъчно внимание и в академичната „История на българската литература. Т. I. Старобългарска литература“, излязла през 1962 г.

Днес на науката са известни три ръкописни книги на Мардарий:

1. Миней за месец септември, № 133 на Софийската народна библиотека.

2. Рилски панегирик от 1483 г., около 600 големи листа, № 4/5 в ръкописната сбирка на Рилския манастир.[3]

3. „Шестоднев“, преписан през 1480 г.

Написаният от Мардарий „Шестоднев“ все още не е открит като екземпляр; за него знаем само по голямата приписка, която той оставил към книгата. Въпросната приписка е известна отдавна на науката; заедно с листове от други ръкописи тя била отнесена от руския пътешественик по Балканския полуостров В. И. Григорович, чиято сбирка после попаднала в Румянцовския музей в Москва (сега се съхранява в Държавна библиотека „В. И. Ленин“, ф. 87, № 1734). За нея пръв известява А. Е. Викторов.[4] В появилите се след Викторов публикации в повечето случаи тя е обнародвана все частично, както е и у Викторов.[5] Нейният пълен текст е даден само у Л. Стоянович — Стари српски записи и натписи (кн. IV. Ср. Карловци 1923, стр. 34—35, № 6173, 6174), а оттук е препечатан от В. Сл. Киселков в горепосоченото негово издирване, като се дава реставриран текст на приписката.

---

[1] Събраните вести за Мардарий и за Димитър Кратовски ще бъдат изнесени в книгата ми „Български писатели през XV—XVII в.“

[2] Сп. „Училищен преглед“, 1939, кн. IX, стр. 1009—1026.

[3] Е. Спространов. Опис на ръкописите в библиотеката на Рилския манастир. София 1902, стр. 84—94.

[4] А. Е. Викторов. Собрание рукописей В. И. Григоровича. Отчет Московского Публичного и Румянцевского музеев за 1876—1878 г. Москва 1879, стр. 40—41.

[5] Љ. Стојановић. Стари српски записи и натписи. Кн. I. Београд 1902, стр. 110—111, № 349 и 350; Й. Иванов. Български старини из Македония. София 1931, стр. 137.

Ясна е нуждата от ново и точно обнародване на Мардариевата приписка към неговия „Шестоднев“ от 1480 г. по самия първообраз. Това правя тук, понеже имах възможност през 1962 г. да поработя със самия оригинал, откъснат лист от голям ръкописен „Шестоднев“, както се разбира от съдържанието на приписката (л. 11):

Понѥже бл҃говолѥнїеⷨ оц҃а и поспѣш ... единородьныи сн҃ь и слово бж҃їе е ... бл҃гоизволи испльнити свою цр҃ковь ра ... ми ѡвы оубо чьтоуще православꙿныи ... же и иноци прїемати оутѣшенїе ѿ раз ... ратоуемы ѿ съпостата, приходити к ... и кь покаанїю, ѡвы же въспѣвати в ... вимомоу въ троици, и того прѣчⷭ҇тоую м ... бц҃оу и ст҃ые его, иже ѿ вѣка томоу оугожⷣьш ... са се сїа бжⷭ҇твнаа книга, гл҃ѥмыи Шестодневи ... ст҃ыихь ѡ҃ца нашего Їѡанна Златооустаго, м ... Мардарїемь оу Ѥжевоу, ѡбитѣли прⷣпѡби ... нашего и поустынножителꙗ Їѡанна Рылс ... жⷣенїемь и настоателствѡⷨ игоумена чⷭ҇т ... шаго ... жⷣе обитѣли кр҇ Ѳеѡфана и прочааго братств ... подвигшоу их на се и прⷣѣоубѣдившоу, и цѣноу дѣ ... нїа троудившомоу се давшоу, послѣднѥмоу въ дїац ... Владиславоу дїакоу ѿ Чрьногорꙿскые бц҃е, ѥⷭ же г ... та ѥе за роукодѣлїе манстороу, развѣ харꙿтїе и прочее правѣ, що е на книгоу ꙋзлѣзло .тме. динареи.

И ... се въ лѣⷣто ѿ създанїа мир҃оу ѕцп҃ѳ. кроугь оубо бѣше тогда ꙁі., а лоун҃ѣ ѕі., ѳемелїе. к҃ѳ., инд ... ѡнь .д҃і. и девеⷮ десетомоу начинающоу, мⷭ҇ца септ ... доврьши се к҃. дн҃ь. И тожⷣе лѣто .п҃ѳ.-е съврьхоу ... шестотысоущнаго и деветосьтнаго, оумрѣ цр҃ь Меⷯ ... море прⷣшь съ воинстоⷨ ѿ Цр҃игрⷣа къ Анатолїи, маїа .г. И прїими црⷭ҇т ... сн҃ь его Баꙗзитъ, мⷭ҇ца тогожⷣе. ѳ҃і., въ соⷡ҇ дн҃емь.

...те. Къ концоу бо книгы доспѣвше, ... дⷭ҇нь съврьшивꙿше книгоу снце оупо ... и обычное мл҃ѥнїе къ вамь сътворити ... инаа и ревновати праведныⷨ сими до ... еже кь неправдовавшимь наⷭ҇ незлобїе ... амь наносещимь дльготрьпѣнїе цѣ ... ѣ имоущее.

Ѿ сих бо и ѡни притръ ... е къ б҃оу оусвоенїе, да аще оубо въсхо ... прїети юже съвыше помощь, много ѡдо ... творимь слово. Снце бо и Дх҃а ст҃го при ... блⷣгть и настоеще житїе безпечалꙿнѣ ... ль и боудоущїихь спⷣѡбим се бл҃гь, ихже ... мь нам полоучити блⷣгтїю и чл҃колю ... мь га нашего І҃ѵ Х҃а, съ нимже безначелномоу о҃цоу и прѣ҃стомоу и бл҃гомоу и животворещю . . . д҃хоу слава, дръжава, чьсть и покланеніє ни҃ꙗ и прⷭно и въ вѣкы векѡⷨ. Аминъ.

Х҃с зач[ало] и коньць.

Ѯ·Ѳ·ЦЅ·Ѳ·ЦВЄ:~

[Мардарие]

* * *

В същия № 1734 има и части от други ръкописи от XVI в., взети от Григорович, които също представляват интерес за културната история на южните славяни. Въпросният номер от Григоривичевата сбирка има общо 15 листа, от които първите десет са образци за послания и писма до разни лица — 20 писма-образци до епископ, игумен, светски лица, монах, инокини, до Димитър Кратовски и др., дадени под наслов“ „Прѣдисловіа и зачело питакиєм“. Всички те са издадени от Йован Радонич — Епистолар манастира Продрома (Слепче) из XVI века.[1] Йордан Иванов препечата някои от тези писма (едни изцяло, а други частично) в книгата си „Български старини из Македония“ (София 1931, стр. 484—487): Писмо от Зограф до охридския архиепископ Прохор, писмо до монаха Филип, писмо от поп Лука от Кратово до Слепчанския манастир, от 1543 г. В писмото на зографските монаси до архиепископ Прохор има такъв пасаж: „ И по сем, вл҃дкѡ с҃тыи, вѣми, добрѣ вѣси, с҃тиꙗ ти, въ каковѣ ноужди и скръбы зде живемъ, и напасти и печали ѿ Агаренъ по морꙋ и по сꙋхꙋ на въсакъ денъ страждем . . .“ [2] Твърде интересен приповдигнат пасаж срещаме и в писмото до монаха Филип: „Плачеть цр҃кви Христови по въсѣи земли, плачеть поустиніє, ѡпоустевших ѿ житель своих, плачеть море, плачеть ѡстрови, ѡпоустевши ѿ безбожних Агарѣнь, прѣдасть господь добротоу христіанскоую въ роуцѣ врагъ наших.“[3]

Освен посочените интересни писма № 1734 съдържа и други данни, които заслужава да бъдат отбелязани. Тук става дума за приписки, отнасящи се за един или друг ръкопис. Приписките са:

---

[1] Споменик, XLIX, 1910, стр. 56—66; А. Е. Викторов. Пос. съч., стр. 39—40.

[2] Й. Иванов. Пос. съч., стр. 485.

[3] Пак там, стр. 485. За охридския архиепископ Прохор вж. още Ив. Снегаров. История на Охридската архиепископия-патриаршия. От падането ѝ под турците до нейното унищожавание (1394—1767 г.). София 1931, стр. 10 сл.; Ив. Дуйчев. За правата на охридските архиепископи от средата на XVI в. върху някои италийски области. — Известия на Историческото дружество, кн. XIV—XV, 1937, стр. 151—171; Ю. Трифонов. Отношенията на сръбската Ипекска църква към Охридската в началото на турското владичество. — Сп. „Македонски преглед“, IV, 1928, кн. IV, стр. 43—78.

1. На един от листовете, които съдържат писмовника, със същия почерк е оставена кратка бележка върху бяла страница: „Пишȣ тебѣ, попе Мелентiа.“

2. На същата страница друг почерк нанесъл: „Азь iеромонах дȣховнiкъ Гаврiль, прiми сiе, чедо дȣховное.“

3. На лист 10: „Сiи извѡд книгоу прѣмоудраго Соломѡна ѡбрѣтохѡм въскраи лежимо. И сiе, како се прѣложи въ С҃тѣи горѣ Аѳѡнсцѣи, въ велицѣи лаврѣ Хыландари нѣкымь чьстныимь инокѡм Гаврiилѡм, въ лѣто ѕ҃цк (6920—5508 = 1412) ѿ гръчьскыѥ въ нашь словен'скыи ѥзыкь. И мы, смѣрены и послѣдны въ иноцѣх, въ мнѡгых грѣсѣхь въплет'ши се, сiе прѣведохѡм, елико възмогѡх по нашеи немощи послѣдовати извѡдȣ, роуковѡдствовахѡм зде, въ славоу б҃жiю, амiнъ.“[1]

4. На същия лист, под горната приписка: „Сиѧ книга с҃таго Сави прочтох азъ много грешнiи Клеѡпа ва лето ѿ созданiе мира з҃тнѕ (7356—5508 = 1848).

5. На същата страница тайнописна бележка: „Пвѡѳх ѳгь зцишев пап Ананiа въ лѣт зр҃нв (7152—5508 = 1644), егда бых пвѡѳць“, което значи: „Писах азь грешни поп Ананiа въ лѣт зр҃нв, егда бых писаць“.

6. На лист 12б, дето Григорович е отбелязал: „Софія“, което означава, че книгата е била взета от този град, има приписка, отнасяща се за село Лозен: Сiю кныгȣ с҃ты аⷭпль кȣпи Добромирь Ранчовь и прилоӝi ю ȣ ц҃рковь села Лозень, вь храм с҃таго ѡ҃ца Николи, да слȣжит докле хощеть г҃ь б҃ь за неговȣ д҃шȣ с҃томȣ Николе. И кто се покȣсить да ѩ посвоит или изнесет изь цр҃ковь въ дом свои и потаит ю, или въ дрȣгомь селе, таковомȣ да ѥⷭ с҃ты Инколае сȣпор'никь на страшнемь сȣдѣ и да бȣдет под запрѣщенiе с҃тыих въселѣнскыих съборь ѿ҃ць. Въ то врѣме с҃щенствȣющȣ с҃щеникома в-ма, Iѡанъ и Михаил, и прѣдаде се има въ рȣках, да чȣвають ю и да слȣжить има.“[2]

7. На лист 13: „Сию б҃жстъвнȣю кнiгȣ прочтох азь грѣшны Ђерасим iерѡмонах, доволно и много ползевах се ѿ нѥе, м҃сца дек. кѕ., аѱк҃и (1728), ȣ манастир Рилскы.“[3]

8. На същата страница има бележка за посещението на пекския патриарх Атанасий в Рилския манастир: „Вестиѡ бȣди, когда приходи патриархъ Аѳанасiа Пекскiи оу монастиръ Рылскiи и сатво[р]ше лютою клетвȣ ради клисара, да не бȣдеть по прежномȣ обичаю, но да бȣдетъ по с҃тогор-

---

[1] А. Е. Викторов. Пос. съч., стр, 40; Љ. Стојановић. Стари српски записи и натписи, кн. I, стр. 69—70, № 220.

[2] А. Е. Викторов (стр. 41) дава само началото на тази приписка.

[3] Печатано също в Споменик, XLIX, стр. 66.

ски и повечериє, послѣди по вечерню и по трапезꙋ, сиречъ прежде да ꙗдꙋтъ хлѣбъ братіꙗ оу трапезꙋ, потом да чатꙋтъ повечеріє. Сегѡ ради, братіє, храни се некто да не разрꙋтъ сеи оуставъ, да не оустанет под клетвꙋ лютою.

9. Въ лⷮѣ з҃сни (7258—5508=1750), мⷭца іюліа. Тогда ѡставіх к . . . Кіріла . . . ꙋ монастир рокꙋ а҃ѱки (1728) ꙋ . . .“

10. На лист 14б: „Сіа книга монастиръ Прѡдрѡм лⷮѣ з҃пѕ. (7086—5508=1578), м҃сца ферв. д҃н з҃. пⷦє.

Сіꙗ книга г҃лєми Єфремъ.
Сіа кніга монастир[ска].
Сава єрмонахъ“.

11. На лист 15 има приписка за подарена книга в Охрид от презвитер Димитър: „Сіꙗ кніга ѿ вѣликіє црькве Прьвіє Іꙋстініаніє Ѡхрідѡнь положі ієреі прѣзвитер Дімитрь. Аще кто києт ꙗ ꙋкрасти ѿ велика црькѡв, да єс[ть] проклеть ѿ великаго г҃а Саваоѳа и спаса нашєго І҃ꙋ Х҃а, и ѿ прѣчⷭ҇тою б҃гоматерь, и ѿ ті҃и. ст҃ы ѿ҃ць б҃гонѡсныхь и ѿ васехь ст҃ехь, и ва землы нерꙋшим да пѡдлежить во анаѳема, и во т’ма кромешна и ва ѡгнь негасимь, идеже чрьви неꙋсипающи ва вѣчніє мꙋкы. Б҃гь да го прости, кои ꙗ ѡставиль.

Въ лⷮѣ з҃рнг (7153—5508=1645), мⷭць феврар з҃. д҃нь“.

12. На същия лист има приписка на румънски език със завързан подпис, от 1683 г.[1]

---

[1] Снимка от нея вж. в Архив БАН — ф. 52, Йордан Иванов, арх. ед. 95.

ДИМИТЪР КРАТОВСКИ

Димитър Кратовски е също измежду онези южнославянски книжовници, за които в науката е писано твърде малко; главна причина за това е обстоятелството, че биографските и археографските вести за него са още по-малко, отколкото за други дейци, негови съвременници. Единствен В. Сл. Киселков в своите „Проуки и очерти по старобългарска литература“ (стр. 304—307) отдели повечко внимание на този заслужил южнославянски културен деец от XV в. Впрочем за Димитър Кратовски той писа и по-рано в хубавото си издирване „Нов лъч върху книжовната дейност на Владислав Граматик“[1], което завършва със следната мисъл: „Като изнасяме пред учения свят горния факт, ние искаме не само да хвърлим малко светлина по въпроса за книжовните похвати на най-плодовития славянски книжовник на Балканския полуостров през XV в., но и да посочим колко много е бил ценен дяк Димитър Кратовски от най-просветените люде на времето си, един от които е бил и самият Владислав Граматик.“ Фактът, за който става дума тук, е голямата и буквална заемка, направена от Владислав Граматик, когато писал обширното послесловие към своя Панегирик от 1469 г. (Загребски панегирик), заета от послесловието на Димитър Кратовски към „Номоканона“ (Законника) — единствения днес познат негов ръкопис. Известни данни, както и самото Димитрово послесловие дават сериозно основание да се мисли, че той е написал и други книги.

Преписаният от Димитър Кратовски „Номоканон“ не е запазен, за него знаем само по дългото послесловие, което преписвачът оставил. То дава някои ценни вести както за книжовника, така и за културната и църковна среда в Охрид и Кратово, за настанали там военни събития, размирици и пр. Макар и твърде ценно, до днес изцяло то не е издавано, а само частично. Най-напред е обнародвано от А. Е. Викторов,[2] после от Владимир Качановски през 1880 г. в хубавата му публикация „Njekoliko spomenika za srbsku i bugarsku poviest“[3] и по-късно от Люба Стоянович през 1902 г.[4] Проверката обаче показва, че близо три листа от въпросното послесловие не са издавани досега. Поради това, както и поради факта, че досега в българска книга послесловието на Димитър Кратовски не се е появило, реших да го публикувам изцяло.[1] Послесловието представлява не само исторически, но и литературен интерес, дава ценни сведения за своя автор, чертае духовния образ на един начетен и способен книжовник, който леко борави с перото, показал будно гражданско съзнание.

---

[1] Известия на Българското историческо дружество, кн. XXII—XXIII, 1948, стр. 170—178.

[2] А. Е. Викторов. Пос. съч., стр. 20—21. Преди това сам В. И. Григорович печата кратко извлечение от послесловието в книгата си „О Сербии в ее отношениях к соседним державам“. Казань 1852. Прибавления, стр. 41—42.

[3] Starine, XII, 1880, стр. 254—257.

[4] Стари српски записи и натписи, кн. I, стр. 98—102, № 328.

В „Номоканона“, преписан от Димитър Кратовски, имало и други съчинения, както може да се съди по запазените от него десет листа. На началния лист първи са означени митрополиите и архиепископиите, подчинени на цариградския патриарх: Како имоуть чина прѣстоли цр҃квь ѿ подлежещїих патрїархоу Коньстантїна града.[2] След това идва кратък латино-славянски речник — „Латиньске рѣчи.“[3] На последните два листа има преписи от писмата на влашкия войвода Стефан до охридския архиепископ и отговора на Доротей от 1456 г.[4] Всички тези материали, заедно с послесловието на Димитър Кратовски към Номоканона, сега се съхраняват в Москва — Държавна библиотека „В. И. Ленин“, ф. 87—ръкописна сбирка на В. И. Григорович, № 1707.

* * *

Оубѡ понѥже въсевиновнаа бл҃гыим бж҃їа прѣмоудрѡсть съставиа, ради своѥе си прѣбезмѣрные бл҃гости несоущаа ѿ небытїа въ еже быти призва и прѣдѣль бытїа въсѣмь, еже въ бытїе и въ соущьство приведеныим положи, кромѣ еже въ того любве. Такѡ єдина тъчїю вънимоущихь ю, ꙗко же подобно ѥⷭ҇ имѣти ю неопрѣдѣлꙗема ѥⷭ҇, злѡбномоу начелꙋ ѿнꙋд виновна быти, ꙗко же нѣцїи ѿ неистовещїих се проклетїих манихеи и маркїонитѣнь и прочїих обльгатеⷮ истинѣ гл҃ють по бжⷭ҇твномоу рещи писанїю, ни-

---

[1] Кратко извлечение от послесловието напечата Й. Иванов. Български старини из Македония, 1931, стр. 151—152.

[2] А. Е. Викторов. Пос. съч., стр. 19. Подобен списък е напечатан и от архим. Амфилохий. Описание рукописей Воскресенской Новоиерусалимской библиотеки. Москва 1875, стр. 102—103.

[3] Печатан текст у Амфилохий. Пос. съч., стр. 103—105. Друг препис на краткия латинско-славянски речник по ръкопис от XV в. (1474 г.) и от XVII в. — и двата ръкописа са „Синтагма“ на Матей Властар — е напечатан от А. И. Яцимирский. Славянские рукописи Нямецкого монастыря в Молдавии. — Древности. Труды славянской комиссии . . . Т. II. Москва 1898, стр. 43; също и в „Славянские и русские рукописи румынских библиотек“ — Сборник ОРЯС, т. LXXIX. 1905, стр. 819—822, 690, с посочена библиография по въпроса. Вж. още Е. Спространов. Опис на ръкописите в Рилския манастир, стр. 20; С. Петковић. Опис рукописа манастира Крушедола. Сремски Карловци 1914, стр. 240.

[4] Печатани са в Гласник, VII, 1855, стр. 177—179; Чтения ОИДР, 1866, кн. 4, стр. 56—57; Starine, XII, 1880, стр. 253—254; също от румънския учен Йоан Богдан (който ги счита за неоригинални документи) в Buletinul Comisiei istorice a României, vol. I, 1915. Във възрожденското списание „Български книжици“ (1858, ч. II, май, кн. I, стр, 26—28) са обнародвани от А. П. З. (Архимандрит Партений Зографски) под наслов „Документи за българската цръковна история“, придружени с ценни бележки от издателя. Проф. Иван Снегаров в труда си „История на Охридската архиепископия-патриаршия“ (т. II, София 1931) дава факсимилета от тях, № XXV.

како же обрѣтает се или г҃лѥт се оумышлѥнием бѡ тѡ лоукаваго. Древлѥ шетавшаго се на създателѩ въсачьскыих, ꙗкоже велегласнѣишіи Исаіа оучить. И за грьдость ѿврьжена бывша и прѣисподнѥи тьмѣ прѣданна. И самь сын тьма, лоукаваго ради произволѥніа бывь, помысливша и въсхотѣвша оуподобити се вышнѥмоу чл҃чьскомоу родȣ послѣди прибысть. Прѣлъстивь прьвозданноую оноу прѣѿ҃ць двоицоу, горкые ради сънѣди прѣстоупити данноую тѣмь ѿ б҃а бжⷭтвноую заповѣдь. И ради дⷲ҇етлѣннаго сего съвѣта его и послоушаніа, въсе еже ѿ тѣх и из тѣхь бывшее истлѣніемь поработивь, въ погыбѣлноую пропасть злѡбы въриноу, и лютѣ на мнѡѕѣ ѕѣлѡ отоужденіемь създателѥвѣмь чл҃чьское бѣдствовааше ѥⷭтво, и въ коньць злыхь доспѣло бѣше.

Нъ оумлⷭрдив се създавыи тѡ испрьва б҃лгыи нашь вⷧка, не остави до конца дѣло роукȣ своею, еже по ѡбразȣ своемоу почьль бѣше, дⷲ҇етлѣнным симь мⷱ҇телѥм дръжимоу и гыблѥмоу быти. Самь изволи излꙗти себе непрѣложно, никако же оставль горніихь, и въсмѣреное и немощнѣишее облѣщи се чл҃чьское тѣло. И съ тѣмь, иже бѣднѣ на тѡ възнесшаго се искони чл҃кооубіицȣ оупразнити діавола. И съврьшенноую свободȣ ѿ тогова дрьжаніа чл҃чьскомоу ѥⷭтвоу даровати. Различные оубѡ поути къ сп҃сеніȣ нась приводещее въсѣх съ оузомь любве въ едино тѣло. Разстоещіихь дроугь ѿ дроуга разгласіемь и раздоры, и грьдѣніемь непокорства, и прочіими злобами, ради своѥе съмрьтіі съчетавь, оустрои.

Нъ понеже ни тако възможе, иже присно и въсегда завиден сп҃сенію чл҃чю врагь оставити нератовано б҃жіе създаніе и въ сьмиреніи быти, нъ съблазни и непокорства, и плѣвелы нечъстіа, и вражде междоусобные, общемȣ родоу чл҃чьства посрѣдѣ пакы привънесь, вложи. Б҃лговоли оубѡ б҃лгыи вⷧка под оуставомь закона любве его въсакомоу съпроста чл҃чю дыханію властем и обладаемыим моужьскомоу же полоу и женскомоу въ възрастѣ въсацѣмь настоещее прѣходити житіе. Законь тѣмь и правила бжⷭтвными писаними въ срѣдȣ привъведь. Прьвѣе оубѡ, которыимь ѡбразѡм дльжно быти въ настоещем? Въсѣмь, живота причещающиим се, свое оуправлꙗти житіе. Таже пакы и начелникѡм, соущіимь въ них, како подобает строеніа ихь слоужбы състраати о начелствоуемых. Вънѥнже кто ихь въвѣрень, аще боудет слоужбѣ? Како же ли потомь повиновати се тѣмь начелствоуемыим? И въчесомь, рекше, ꙗко старѣишинам праведнѡм и цѣломоудрьном, и съмысльнѡм и добродѣтѣлнѡм по житію дⷮѡить быти и правѣ соудити’ обидимые застоупати, и по правдѣ побарати. Неправеднаа же и неподобнаа дѣаніа ѿ срѣды истръѕати, и неправдоующіимь ни въчесѡм над праведными дръз-

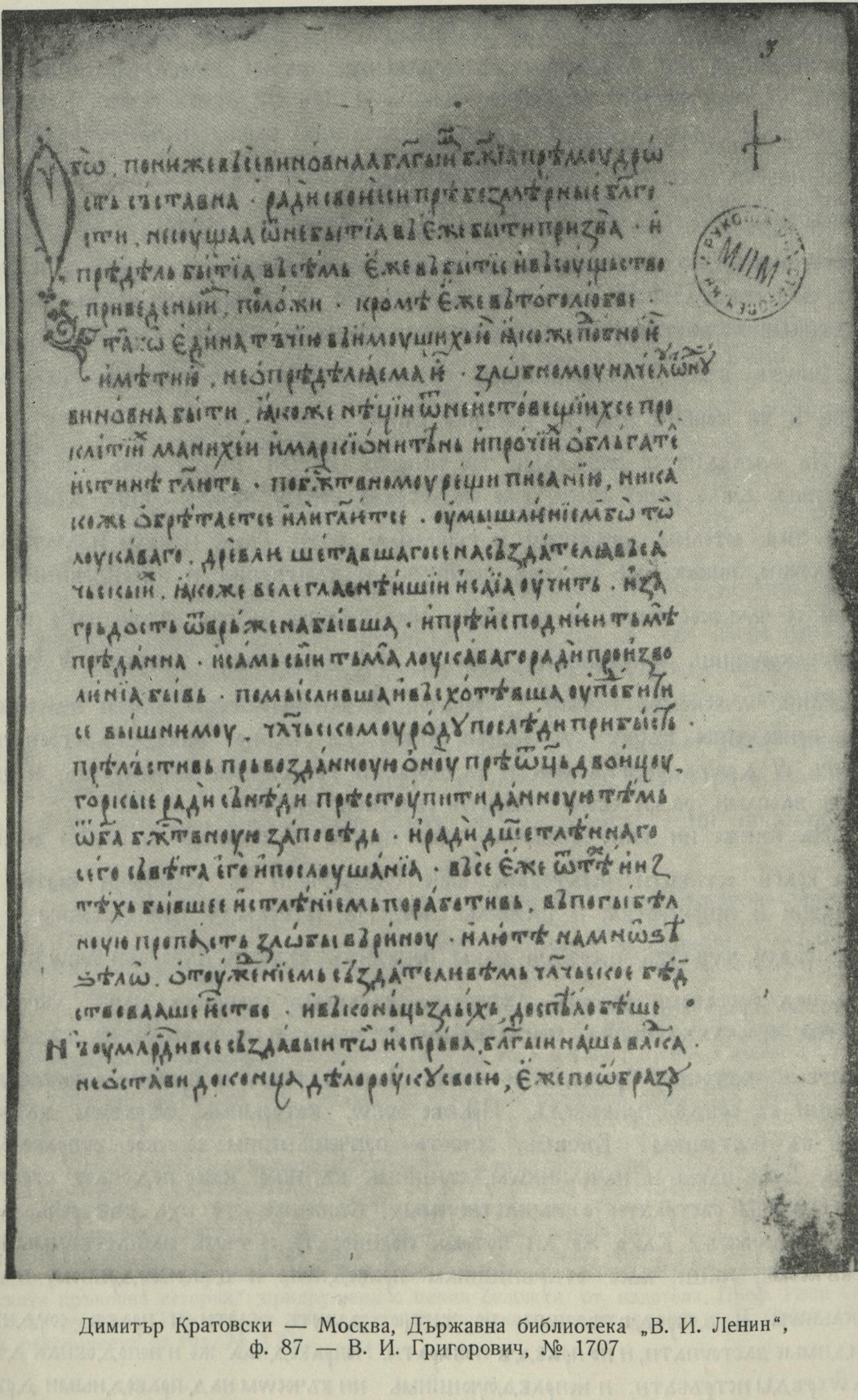

гѡ. пониже бо вьсѣ виновнаа благаꙗ бжїа прѣмоудрѡ
сть съставна. ради сꙗ оубо и сн прѣбезлѣтрныѥ благ
сти, несоущаꙗ ѿ небытїа въ ѥже быти призва. и
прѣдѣлъ бытїа вьсѣмъ ѥже въ бытїе и въ соущьство
приведенꙑи, положи. кромѣ ѥже в тогѡ любви.
тако ѥдина тъчїю въ имоущих сꙗ ꙗкоже повинно и
имѣтни, неѡпрѣдѣлꙗѥма и. злѡбномоу начелѡнꙋ
виновна быти. ꙗкоже нѣции ѿ нечьстивыих се про
слꙋтїи манихеи и маркиѡнитѧнъ и прочїи облагатъ
истинѣ глють. повьктанномоу рещи писанїю, и ника
коже ѡбрѣтаетсе и глнтсе. оумышленїемъ бо тѡ
лоукаваго. дрьвле шетавшагосе на създателꙗ вса
чьскаго. ꙗкоже веле глаголнѣишїи исаїа оучитъ. и ѕа
гродость ѿвръжена бꙑвша. и прѣнеподниин тьмѣ
прѣданна. и самь сꙑи тьма лоукаваго ради произво
лениа бꙑвь. помꙑслившаꙗ нѣ и хотѣвша оуподоби
се вꙑшнимоу. такожде и самоу родꙋ послѣди прибꙑесть.
прѣлъстивь прьвоздамноуи оноу прѣѿцъ двоицоу.
гордꙑе ради сънѣди прѣстоупити данноую тѣмь
ѿ бга бжтвенноую заповѣдь. и ради дшетлѣннаго
сего свѣта ѥго и послоушаниꙗ. вьсе ѥже ѿтѣ и нъ
тѣхъ бꙑвшее истлѣнїемъ порабетивь, въ погꙑбѣл
ноую пропасть злѡбꙑ вьврьже. и люте нам иѿѕѣ
ѕѣлѡ. ѡтоуженїемь създателнѣмь такожде сїе бѣд
ствоваше и ѥство. и вьсконьць злꙑхь доспѣлоубѣше.
И оумардниве създавꙑи тѡ неправа благꙑи наш владꙑка.
не ѡстави до коньца дѣло роуке своѥе, ѥже по ѡбразꙋ

Димитър Кратовски — Москва, Държавна библиотека „В. И. Ленин“,
ф. 87 — В. И. Григорович, № 1707

новеніа подавати. Обладаѥмыим’ же пакы въ вьсѣх по оуставлѥнію тѣмь правилномоу владоущіимь повиновати се, ꙗко бж҃іимь слоужителѥм и ѿ б҃а поставлѥнниѡм бывшемь въ ѿмъщеніе оубѡ злодѣѥмь, въ похвалоу же добротворцем. И ѿ сихь обоихь, коиждо владоущіих же и обладаемыих, оуклаꙗющіих се въ развращеніе соудѡм и правилы сщ҃енными съборнѣ и особь на едииѣ. Нъ и на врѣме покаателными лѣчбами волещих тѣхь и не волещих исправлꙗти. И злобнаа ихь дѣаніа и неподобные и дш҃евредителные соуще въ них прибывшее ѡбычае искорениꙗвати, въ онѣх же мѣсто пакы бл҃гые въ срѣдоу тѣмь въсаждати нравы.

Нъ оубѡ о сихь намь зде, обаче оустрьмившіа се теплѣ написанное ѿ необоученіа сповѣданіа дрьзость. Ꙗкоже нѣкоторыи ждрѣбьць неоукь по стрьминах безчинно скаче, а не по поути оутреннѣм и гладкоу, и въ гыбѣлные пропасти въринȣти себе поноуждае. Брьздами повинованіа и малословіем да задрьжит се нн҃ꙗ и роукам, добрѣ оумѣющіим направлꙗти вожде, въ еже не прѣтькноути се въ нѣчесом ѿ пагоубних въ настоещем житіи. И къ оугожденію бжⷭтвные волѥ приводещіимь, паче да покарает се. Инѣх бѡ ѥсть о таковыих списовати, иже слѡвом пространства бл҃гти дх҃ѡвные и житіа своего свѣтлостію. Къ сим же еще и мнѡгыми чюдесы же и знамении. Въсь мирь сь невѣдѣніа тъмою покрьвень соущь, ѿ заблоужденіа пȣти обративше и просвѣтивше, къ бг҃оразоумію възведоше. Неже ли наше, иже мнѡгыми грѣхы оплетшіим себе и мнѡгыми и различными стрⷭми оукалꙗвшим се и почрьнѣвшіимь. Къ симь же еще и невыченіемь дѣтскых нѣмотованіи бжⷭтвным словесем неискоуснѣ касати се.

Нъ възьопетивше се оубѡ ѿноуд же ѿ начела въ сиковоую несъмысльноую и неоудобь възможноую намь произвести се дрьзноухѡм дрьзость, стоуда своего прибытькь съ собою имоуще, и немощь и неоустаменѥніе своего малооуміа ꙗвѣ познавше. Еще же и мѣрȣ, въ нѥи же кто нⷭа званіе полоучи. Польѕнѣе бȣди смѣреных дрьжати се, Павла бжⷭтвнаго словеси покарающе се, повелѣвающомоу не высѡкаа моудрьствовати, нъ смѣреными водити се. И иномȣ нѣкоемȣ ѿ любомоудріих такожде запороучающȣ, ꙗже не твоа, рече, не дрьзаи, и ꙗже прѣвыше тебе, не истезаи, да некако великаа и высѡкаа дрьзающȣ ти приобрѣсти. Съ сіими и ꙗже възьимаши, погоубиши, ꙗже и самѣмы дѣлесы паче навыкноути ѥⷭ се истое. Ѿ прьвозданнаго оного чл҃ка не прѣбывшаго въ прѣдѣлѣ завѣта, давшаго се томȣ ѿ испрьва ѿ б҃а, нъ выше мѣры своѥе ѿ оуставлѥннаго емȣ пресла помьчтавша се нѣчто и мнѡжае приобрѣсти некли въсхотѣвша что. Съ сіими оубѡ и ꙗже имѣ погоуби. И въмѣсто покоа и раискые нетроудные пище и свѣтлаго и вѣчноующаго бл҃женства, ꙗже томоу въ прѣбываніе и наслажденїе, ѿлоучена бѣхꙋ. По мнѡгых троудѣх и потѣх сего соуетнаго житїа, имы же осоуди се дѣлати землю, тлѣнїе и съмрьть себѣ же и въсемоу родꙋ чл҃чю притрьгша.

И сїа оубѡ опаснѣ навыкше и ѿ безмѣстїа не польѕных оуклонше се онѣх, ꙗже намь подобствоующаа, въ лѣпотꙋ да дрьжим се, присно о полъѕных наших пооучающе се и поноуждающе себе. За невѣдомое конца живѡтꙋ нашемꙋ, въ которыи аще дн҃ь или час боудет, ꙗко да и по еже ѿ здешныих намь оскоудѣвшимь, прїимоут ны въ вѣчные кровы по гн҃ю гласоу. И оуслышати сподобим се бл҃женаaго оного гласа, егоже изрещи имат къ соущїимь о деснꙋю себе праведныи соудїи. Въ дн҃ь праведных мъздовъздаанїа зовоущꙋ: блⷭ҇веных ѡ҃ца въ цⷭ҇ртвїе, оуготованное тѣмь ѿ сложенїа мироу, въ еже прїетиимь дльжноую дѣланїе мъздꙋ. Въкоупѣ же и похвалꙗющꙋ, иже добрѣ въроученныи тѣмь оусоугꙋ бившїимь дх҃ѡвнаго дѣланїа таланть. Сице нѣкако въ сладости мнѡѕѣ и веселїи къ нимь гл҃ѥ: „Блаѕїи раби и вѣрнїи, въ малѣ ми бысте вѣрни и над мнѡгыми вас поставлю, вънидѣте въ радость г҃а своего“.

Нъ понеже комоуждо полъѕнаа оусматраеи, иже никомꙋ же волеи ѿ чл҃кь погыбноути, нъ въсѣм сп҃сти се и въ разоумь истинѣ прїити. Вѣды оудобь попольѕнователное чл҃чьскаго ѥства и къ долнїимь въсегда тьщнѣ клонещее се. И ничто же могоущее бл҃го или сдѣати или помыслити. Аще не ть роуководствоует къ сьврьшенїю коѥе любо добродѣтели, и ради сего ꙋбѡ лишающиим себе вѣчнаго живѡта. Ꙗко бл҃гь ꙋбѡ и безлѡбивь, не помииае наших мимошьдьшїих зль, нъ ѿ своего прⷭ҇ио бл҃гооутробїа подвижаем, прѣзырае та и въсегда своемꙋ създанїю бл҃готворе гльбиною соудьбь своих, имы же ть произволи наше по пльти соущее прѣстраати житїе ѿ работы истлѣнны, къ свободѣ, иже въ д҃сѣ съкрьвенные жизни, въ еже обьщникѡм и съ наслѣдникѡм бывати намь славы чедь бж҃їих.

Оусъмотри оубѡ осїати мысль оума и моего ѡкааньства, оубогаго по истинѣ въ добродѣтели и богатаго въ грѣсѣх, непотрѣбнаго бо҃у и чл҃кѡм, и послѣдниꙗго въ дїацѣх, наричемаго таха, дїака Дмитра, зарею свѣта бжⷭ҇твные своее блⷣгти, омрачившоую се лютѣ мира сего соуетою. И семꙋ пригвоздившоую се стⷭ҇ртнѣ, въздвигноути ми понѣ мало ѿ обдрьжещаго ме помраченїа срьдьчнаго главоу, и отресшоу сънь нечювствїа ѿ себе, коснoути се троудꙋ дѣланїа дх҃ѡвнаго по силѣ, въ еже съставити ми писанїемь срьбскаго езыка, въсѣх винь и правиль сщ҃енных о въсакои потрѣбѣ цр҃кѡвнаго оустава и вънѣшных соудилищь съчиненїе, рекше кнїгꙋ, именꙋемꙋю Законникь велицѣи цр҃квы и прьвои Їоустїанїи, повелѣнїемь иже въ тогдашниѥе врѣме соущаго въ Охрїдѣ бл҃женнаго архїеⷭ҇пкпа бльгарскаго кир' Дорѡѳеа, иже и по сихь не възмогь до конца искоушеніа злѡбы обрѣтателꙗ оубѣжати врага. Нъ нѣкоторѣи крамолѣ междоусобнѣи, подвигши се тоу, прираженіє къ нѥмоу сътворшимь нѣкыим, прѣдвижет се въ Кѡнстантінь градь цр҃емь Мехмедѡм и съ мнѡжаишіими ѿ болꙗрь охрідскыих и причътникь цр҃кѡвных такожде. Възвращающоу се тогда цр҃ю съ воинством ѿ странь Арванитскыхь къ цⷭ҇ртвоующомоу Кѡнстантіновоу градоу, по еже плѣнити емоу мнѡгаа мнѡжьства ѿ иже въ странах онѣхь живоущіих дш҃ь, и тѣмь въ разплѣнѥніє и работоу, ꙋвы наших зъль, разведенѡмь быти. Инѣхь же, ѡ бывшаго на нас попоущеніа бж҃іа, и остріємь ороужіа поразити, и къ странамь Италінскыимь Скендера прогнати, иже лѣты доволныими, даже и до толи, дрьжавою Арванитскою вⷧ҇ачьствоващаго, сп҃а оубѡ ꙗвѣ ꙗко Ивана Кастріѡта, и създати тамо градь величаишіи, рекомыи Конюхь, въ петое къ десетым своего цⷭ҇ртвіа лѣто, ѿ създаніа же мир҃оу въ лѣто ѕцод҃ (6974—5508=1466), кроугь оубо сл҃нцꙋ бѣше тогда в҃., лоуны же а҃., індиктіѡн д҃і.

По прѣселѥніи же сего прѣдреченнаго архієпⷭ҇кпа бльгарскаго кур Дорѡѳеа прѣемникь прѣстолꙋ охрідскомоу ꙋстраает се курь Марко, патріархь бывши Кѡнстантінꙗ града, повелѣніємь цⷭ҇ртвоующаго. Тогда же и еще въ мирнѣмь оустроеніи прѣдреченномоу соущоу архієпⷭ҇кпоу охрідскомоу кур Дорѡѳеоу и обходещоу въсы и села и градовы по ѡбласти дрьжавы своеє цр҃кѡвнаа направлꙗющоу и вѣрные люди гн҃ѥ въ вѣрѣ потврьждающꙋ, приключи се абіє пріити емоу и въ наше бг҃охранимое мѣсто, рекомое Кратова. И тоу множаишаа о цр҃кѡвных съ сщ҃енними и инѡкы и прьвыми ѿ болꙗрь мѣста Кратовѣ, ѿ сщ҃енных правиль съборнѣ излагающꙋ, и о тѣхь наипаче мнѡжае ꙋпражнꙗющꙋ се, ꙗже къ непорочнѣи вѣрѣ хрістіанцѣи поѡщравати и възставлꙗти въ лѣпотоу обыкоше.

Тогда же призванна ме къ себѣ сътворь, иже окаанствꙋ въсакомоу дѡниаго соуща, хоудаго по истинѣ въ чл҃вцѣх и послѣднꙗго въ діацѣх, нарицемаго таха діака Дмитра. И бесѣды доволны прѣдложи мнѣ, ѡбразы разлиЧные оувѣщаніа имоуще. Не прѣслоушати ми повелѣніа его, тако и съ вьсѣми съборнѣ коупно, сщ҃енними же и прьвыми мѣста Кратовѣ, ꙗко да испишоу Законник съи великои цр҃квы Охрідскои, прьвои Іоустіаніи, о нѥм же и повыше прѣдвъспомѣноуто бⷭ҇ы, на срьбскыи езыкь прѣведень бывшіи. Заниє не имѣти, гл҃ющоу, тыє кнігы оу себѣ съборнѣи цр҃кви охрідскои по езыкоу срьбскомоу исписанѣ, развѣ по грьчьскомꙋ. И о семь, рекь, мъздѣ тебѣ велицѣ ѿ б҃а быти. И егда же се боудет, гл҃ѥ, и повелѣнное ти ѿ нас дѣлом окончаеши, родителѥи твоих абіє и елици родатвоего ближнѥишїи боудꙋть, тако и с тобою писавшїимь и домашнѥю ти челꙗдїю, въсѣх въкоупѣ въ книѕѣ помѣннѣи съборные цⷬ҇кве именам въписати се оустрою, въ еже въспоминаемѡм вамь бывати съ православными коупно въ с҃щенных слоужбах по въсако врѣме, донели же и настоещаго сего житїа общаа кончина постигнет.

Тѣм же и азь таковомоу повелѣнїю поноудившомоу ме въ сїе бл҃гое и бг҃ооугодное дѣло, к томоу же и ꙗко ѿ б҃а власть имоущꙋ везати и рѣшити вины чл҃чьскыих съгрѣшенїи, повиноув се, въкоупѣ же и оубоав се прѣслоушанїа бѣды. Любовїю повелѣнное прїемь, дѣлѡм окончати тѡ потьщах се, на б҃а оупованїе и на ст҃ые его мл҃твы възложивь, съпоспѣшьствовати ми къ сьврьшенїю дѣла. И ово оубѡ ради сего, ꙗко да боудет сїе мое малое потроужденїе мнѣ писавшомꙋ, еще же и родителѥм моимь, нъ и наказателю моемоу, наоучившомоу ме бжⷭ҇твныим словесем. Къ сим же еще и съжителници моеи тако и съ бг҃оданными мнѣ съ нѥю чеды залогь и ходатаи сп҃сенїю и вина вѣчномоу въспоминанїю. Ово же и да написана коупно боудоут моих родителѥи имена, тако и съ мною, писавшїимь сїю бжⷭ҇твноую кнїгоу, нарицаемым Дмитрѡм дїакѡм, въ помѣнницѣ великые съборные цⷬ҇кве, ꙗко же и обѣщанно ми бⷭ҇ы, въ еже въспоминаемѡм намь бывати съ православными въ с҃щенных слоужбах въ вьсако врѣме. Ѿ них же, си рѣчь родителѥи моих, овомоу ꙋбѡ званїе имоущоу Гѡргѡ, сеи же обносити именованїе Дъна. Таже потѡм и оучителꙗ моего, нарицаемаго кур Нифѡна. Къ сим же еще и съжителници моеи, званїемь обычно сице именоуемѣи Любисава, въкоупѣ же и чедь Калинѣ, и Стоанѣ и Їѡаннѣ. Да оубѡ иже въдовеи двѣ мѣдници ѿ оусръдїа и вѣры принесенѣ, бывшеи въ общаго народа скровищовълагателницоу прїемыи, паче богатыихь истьщаваемых ѿ изьобилїа скровищь, ть да прїиметь и мое малое се дх҃ѡвнаго сего дѣланїа потроужденїе и въздасть мъздоу о оусрьдїи, въ настоещем оубѡ житїи грѣхомь моим прощенїе дарствоуе, въ боудꙋщем же съ вьсѣми, иже ѿ вѣка томоу бл҃гыми дѣлы бл҃гооугодившїими, црⷭ҇твїю своемꙋ да сподобить, аминь.

Молим же оубѡ въсѣх, елицѣх бл҃гть прѣст҃го дх҃а прѣдизволит дроугаго по дроузѣм по прѣеманїю крьмила съборные цⷬ҇кве охрїдскые прьвїе Їоустїанїи ꙋправлꙗти, архїереѥ же коупно и причьтникы, никако же сеи кнїѕѣ ѿѥтѣ быти ѿ съборные цⷬ҇кве и инамо ѿнесенѣ быти. Дръзноувыи же се сътворити кто, да ѿиметь сїю ѿ съборные цⷬ҇кве и инамо да ѿнесет, проклетїю осоужденїе да подиметь ѿ б҃а и ѿ прѣчⷭ҇тые бг҃омтере и ѿ ст҃ыхь седемь въселѥнскых съборь, къ сим же и помѣстных и ѿ въсего православных състоанїа, и ѿ нас грѣшных, писавшїих сїю, и честь его съ онѣми да боудет, рекшiими: „Възми, възми, распни его.“ И на страшнѡм соудищи Хв҃ѣ прѣⷭ҇чтаа да моу боуде съпьрница, аминь.

И сiа оубѡ, сице ѿ начела даже до зде, сицево почело и вина дѣлоу семоу бѣ, еже съписанѣ быти бжⷭ҇тьвнѣи сеи кнiѕѣ, и сицевым ѡбразѡм, б҃оу поспѣшьствовавшоу намь, съврьши се та. Тѣм же вас, ѡ сщ҃еннѣишiи слоужителiе бжⷭ҇твныих таинь сiеи ст҃ѣи велицѣи съборнѣи и апⷭ҇льсцѣи цр҃квы, соущеи прьвiе Iоустiнiанiи, и твою аг҃гелоподобноую ст҃ѡсть, ѡ Хв҃а словеснаго стада наставниче и бжⷭ҇твныи пастырю, апⷭ҇льскаго прѣстола прьвосѣдателю же и сънастолниче, прѣемниче бывыи ст҃ѣишаго влⷣкы кур Дорѡѳеа, повелѣвшаго ми сiю бжⷭ҇твноую съписати кнiгоу, рекомоую Законникь, стѣи бж҃iеи велицѣи и съборнѣи цр҃квы прьвiе Iоустiнiанiи, моего ради и иже о мнѣ соущiих, хотещаго бывати въ съборнѣи цр҃квы въ ст҃ых слоужбахь, вѣчнаго въспоминанiа, изреднѣишаа похвало iерархѡм Хвѣмь, и бл҃гочъстiа непрѣборимыи стльпе, неизреченныих сказателю писанiа, и езыче сладкогл҃ивыи, въсечⷭ҇тнѣишiи архiерею бжiаго словесе съмотренiа, и происходиниче въселѥнскыи, курi Маркѡ, молимь, аще въ нѣкыих и недостатьчьствоующе и погрѣшивше боудем, ꙗко слабооумны соуще и до конца бжⷭ҇твномоу писанiю невѣжде, прощенiа помилованiю сподобити ме. Ничто же къснѣнiю моемоу понашающе, понѥже дх҃ь бъдрь къ начелоу любве ради бѣ, пльть же немощна къ сьврьшенiю ради прѣдлежещiих ноуждь. Нъ иже начело оусрьдно давыи, и коньць бл҃гь дасть, аще и поздѣ нѣкогда.

Молю же прочитающихь сiю бжⷭ҇твноую кнiгоу, полѕоу единоу ꙋлавлꙗти, прочаа же прѣзырати, и въ мл҃твахь своих въспоминати о нас въсегда, и незабытиꙋ имѣти къ намь соущꙋю любовь, о нѥи же мнѡга написана выше и не оу по дⷭ҇ѡанiю [достѡанiю] кто изрещи, тоѥ сподоби се мѣроу. Сiю же заповѣдем въсѣм начело и сьврьшенiе соущꙋ, разоумѣхѡм. И сего ради сiе дрьжати се дльжны есмы о тѡмь самѡмь Х҃ѣ I҃сѣ Г҃и нашемь, емоу же слава и дрьжава, чьсть и покланꙗнiе съ безначельнымь его ѡ҃цемь и въсе ст҃ымь и бл҃гымь и животворещiимь его дх҃ѡмь, троици прѣст҃ѣи въ едином бжⷭ҇твѣ и цⷭ҇ртвѣ славимои, нн҃ꙗ и присно и въ вѣкы вѣкѡм, аминь.

ДВА ПРЕПИСА НА ЖИТИЕТО НА ГЕОРГИ СОФИЙСКИ

Най-обширното и хубаво изследване върху Георги Софийски, върху неговото житие и епоха е от проф. П. Динеков в книгата му „Софийски книжовници през XVI век. I. Поп Пейо“ (София 1939). Широко черпещ от чуждестранни издирвания преди него, той направи обширен литературен анализ на житието на Георги Софийски, написано от софийския книжовник поп Пейо наскоро след изгарянето на мъченика (11 февруари 1515 г.), понеже отказал да приеме турска вяра. Тук Динеков обнародва и един препис на житието по ръкопис от края на XVIII или от началото на XIX в. (№ 281 на Софийската народна библиотека), като при проучването си има пред вид общо шест преписа на житието, оповестени дотогава в науката. Разбира се, авторът е наясно, че това е само незначителна част от разпространяваните преписи на Георгиевото житие, едни от тях все още неоповестени, а други безспорно са унищожени. Авторът основателно заключава: „Днес не притежаваме всички преписи от житието на св. Георги, но от техния брой личи, че софийският мъченик е бил твърде популярен между българи, сърби и руси“ (стр. 79).

Изнасянето на нови вести за житието на Георги Софийски е винаги полезно и необходимо, тъй като става дума за ценно оригинално българско произведение, отразяващо отпора на нашия народ срещу зачестилите опити за потурчвания. От друга страна, отделните преписи разкриват живота на самото произведение, внесените промени в него — добавени и пропуснати пасажи, — говорят за отношението на книжовниците-преписвачи към творбата на поп Пейо. Наличието на повече преписи дава по-голяма възможност за възстановяване на първоначалния текст на житието, познато на науката по издадени преписи от XVII и XVIII в.

Към познатите сега преписи от житието на Георги Софийски прибавям още следните:

I. Препис на житието и на службата в Хилендарския манастир, № 479, от втората половина на XVI в. Заслужава да се обнародва като най-старинен препис, най-близък до първообраза. Снимки от него има в Сръбската академия на науките.[1]

II. Препис от друг ръкопис на Хилендарския манастир, № 327, от XVII в. по определението на Сава Хилендарец. Тук има две съчинения за Георги Софийски — на лист 49, под 12 февруари, заедно с епископ

---

[1] Ђ. Сп. Радојичић. Старе српске повеље и рукописне књиге у Хиландару. — Архивист, II, 1952, св. 2, стр. 76.

Власий Савастийски е означено „и св. моученика Георгіа новаго, иже въ Сардакы“, и после на лист 142 е „моученіє светаго моученика Георгіа новаго моученика въ Сардакінстѣмъ градѣ“[1].

III. Еленски препис от XVII в. Наричам го така, понеже някога книгата е била притежание на поп Стойко (Гяур имам) от град Елена. Сега се пази в ръкописната сбирка на БАН, инв. № 591. Книгата бе подарена през 1965 г. от Мария Михова Сарафова, бивша гимназиална учителка по български език и литература, потомка на поп Стойко. За този ръкопис заслужава да се говори преди всичко поради обстоятелството, че е от XVII в. Досега от това време бе познат само преписът от 1677 г., сръбски извод, № 484(23) на Бялградската народна библиотека (изгорял през 1941 г. при бомбардировките над града). Палеографските особености на нашия ръкопис показват, че той е по-стар от Бялградския — че е от тридесетте години на XVII в. Следователно неговият текст представлява значителен научен интерес. Първа научна вест за ръкописа даде Моско Москов в статията си „Един нов дамаскин“[2]. Своите наблюдения върху паметника Москов завършва така: „Разгледан откъм език, тоя паметник показва, че съставителят му се ползувал от много източници. Имал е на ръка руско-славянски проповеди или дамаскини, имал е на ръка и сръбски книги, но е имал и някои по-стари сборници, в които са били запазени юсовете. Но като се ползувал от всичко това, силил се да прокара и своето наречие. От всичко личи, че съставителят или преписвачът на тоя дамаскин е бил от западните покрайнини на нашето отечество или се е ползувал от сборници, донесени от тези краища“[3].

Петдесет години по-късно, без да отбелязват статията на Москов, за същия ръкопис отново пишат Димитър Г. Христосков и Максим Сл. Младенов (тогава още студенти), публикувайки своето научно съобщение „Един новооткрит български ръкопис от XVII в.“[4] Авторите, за разлика от Москов, дават подробно палеографско и езиково изследване на ръкописа, обнародват и някои късове из „Физиолога“ — ценно съчинение в старославянските литератури. Те така обобщават наблюденията си: „Като се вземе под внимание обстоятелството, че хартията е била употребявана най-много 30 години след производството ѝ, с основание може да се предположи, че този паметник е възникнал през първата половина на XVII век. Водните знаци говорят, че и трите части на ръкописа са от едно и също време. Преписвачите, макар и различни, са използували хартия от едно и също време. Обаче езикът на тези паметници, въпреки че са възникнали в едно и също време, не е единен.“[5]

Еленският сборник, както се вижда от трите различни почерка, се състои от три отделни ръкописа, после подвързани в една книга. Сегашното състояние на сборника е окаяно — липсват листове в началото, из самия ръкопис и в края, поради което трудно е да се установи неговият първоначален вид. Освен това значителна част от листовете не са запазени изцяло — те са скъсани наполовина, оръфани, пострадали от влага. Когато Москов работил с него и го описал, той бил далече в по-добро състояние. Преди всичко Москов отбелязва, че ръкописът „се състои от двеста листа, хартия твърде дебела, наподобена на пергамент“. Това обстоятелство му позволило да разгърне по-пълно съдържанието на книгата, което той представя така:

---

[1] S. Chilandarec. Rukopisy a starotisky Chilandarské, стр. 72. Вж. още Леонид. Славяносербские книгохранилища на святой Афонской горе. Чтения ОИДР, 1875, стр. 15, 16; В. И. Григорович. Очерк путешествия по Европейской Турции. Москва 1877, стр. 30.

[2] Сп. „Българска сбирка“, XI, 1904, кн. X, стр. 628—634.

[3] М. Москов. Пос. съч., стр. 633.

[4] Сп. „Български език“, VII, 1957, кн. 3, стр. 228—237.

[5] Пак там, стр. 233.

1. Житие на Георги Софийски, давайки изцяло заглавието му, което сега липсва в ръкописа. Според него „цялото житие обхваща осем листа“.
2. Наставление към младеж.
3. Слово за десетте божи заповеди.
4. Слово за Николай Мирликийски.
5. Сказание за богатия Йов.
6. Сказание за Йоасаф и Варлаам.
7. Слово за монаха Малх.
8. Слово от Йоан Златоуст за покаянието.
9. Поучение към царе, князе, епископи, попове и всички християни да не се опиват с вино.
10. Слово за жената, предадена на Богородица.
11. Слово за човека, дал дрехата си на бедняка.
12. Слово за тези, които ядат хляб на трапезата.
13. Разказ за Хван християнина.
14. Мъдри мисли — Рѣчи избранiи ѿ древных моужiє и на ползꙋ чьтꙋщiим и слышещиим.
15. Физиолог — Слово ѡ въсѣхъ вещахъ ходѧщыхъ и летещиихъ.

Москов отбелязва 15 отделни разказа, а сега са останали 12; липсват листовете, дето се е говорело за гълъб, жерава, вол.

Житието на Георги Софийски е в самото начало на сборника и има наслов „Мс҃цъ мана .кѕ. дн҃ь паметь ст҃аго великомч҃ника Геѡргiа новаго, пострадавшагѡ ѿ безбожнаго царѧ тꙋрскаго, въ Средцѣ градѧ болгарскомъ, в лѣт аф҃дi. Сх҃. что Геѡргiє небрѣгꙋ, рече, нн҃ꙗшнаго ѡгнꙗ, ꙗко да полꙋчꙋ вѣчнiѧ жизни пожженiємъ“. (Сега насловът липсва.) От житието са останали само шест листа (по сегашно състояние листове 1—6, по старинна пагинация в҃ — ѕ҃) и започва от онзи момент, в който кадията увещава младия Георги да се откаже от християнството и да приеме мохамеданството, следователно в сравнение с познатия текст на житието тук липсват доста подробности, дадени в самото му начало: общи патетични разсъждения за божиите угодници, един измежду които е Георги Софийски; подбуди на книжовника поп Пейо да се заеме с написването на житието (сєго ради рєхъ да нє како безъ писанiє вь забвенiє прiидєть подвигъ єго и борєнiє); родно място на Георги — град Кратово, родители, учение в Кратово, бягство в София, живот и учение при местния свещеник (поп Пейо), примамването му от един фанатичен турчин, спорове с кадията, клевети на фанатични турци пред кадията и пр. Всичко това в никакъв случай не би могло да се събере на единия изгубен лист по означената стара пагинация. Оттук изводът, че тази пагинация не е първоначална, а после сложена, при комплектуването и подвързването на целия сборник. И наистина почеркът показва нещо такова — означените букви-числа не се схождат с почерка, на който е писано житието.[1]

В какво отношение е Еленският препис на житието спрямо неговия познат печатан текст? Първото впечатление е, че то е по-кратка редакция спрямо познатия текст. Второ — разказът е по-опростен, по-лаконичен в изказа, движи се повече по линия на фактичността, очистен е от някои важни подробности, засягащи мъченика и неговия учител поп Пейо, пропуща известни моменти, други сбито излага и преплита и пр. И понеже този препис показва безспорна връзка с обширната редакция на житието, следва да се приеме, че той е нейна преработка. От кого и кога е извършена тя, не е ясно. Да се предадат всички по-големи или по-малки отклонения не е нито нужно, нито полезно. Тъй като от тази редакция са запазени само шест листа, по-целесъобразно е да се издаде целият текст. Така най-добре ще бъде използуван той за съпоставка с обширната редакция. Това е толкова повече наложително и поради обстоятелството, че кратката редакция не е издавана.

Заслужават внимание следните подробности в Еленския препис:

1. Езикът на този препис, съпоставен с езика в другите преписи, е много по-старинен. Най-близък е на Рилския препис от XVII в., ресавска редакция. Причините за това не са ясни. Най-вероятна причина ще е подлогата, от която е преписвано. По почерка на книгата съм склонен да допусна, че тя е писана в Източна България, а не в западните български краища, както приема Москов.

2. Вмъкнати са някои моменти, разказани по-раздвижено, диалогично. Типичен е разговорът между Георги и сина на кадията, представен в цялото величие — външно и душевно — на господар. Или пък разказът за вземането тялото на мъченика и погребението му, разговорът между софийския свещеник и кадията и др.

3. За разлика от другите преписи на житието, тук се казва, че Георги мъченически умрял на 26 май; тази дата сочат и руските съчинения за Георги Софийски. Явна е следователно връзката между тях.

4. По-пълно и по-положително за историята на житието на Георги Софийски би могло да се говори след обнародването на преписа от XVI в., намиращ се в Хилендарския манастир. Дотогава ще се движим в сферата на предположенията. Независимо от това обаче житието — в съкратени и обширни редакции — е играло важна роля в живота на южните славяни.[2]

5. Еленският препис стои текстово най-близко до кратката редакция на житието, известна по рилски ръкописен миней от XVII в., без обаче да е обикновен препис от нея, защото показва значителни отклонения по съдържание и изказ. Важно е, че той също е съкратена (проложна) редакция на житието.

IV. Софийски препис от 1798 г., намира се в БАН, № 3316. Ръкописът има 33 писани листа, четвъртина, хубаво, четливо писмо, подвързан с кожа. Важни бележки по него няма, освен приписката върху вътрешната страна на първата корица: „Списа се сиѧ книжица оу ст҃ыи боговенчанаго кралѧ Стефана рꙋкою папа Стефана Геѡргиѡвича, да слꙋжи на ст҃и му҃чика Геѡргиѧ, и повеза ѧ попъ Младенъ многогрѣшни при деспотиѧ Ѳеѡфана и при настоѧтелѧ киръ Манола кюрчиѧ, и при о҃ца икономa Геѡргіѧ, и при протопопа Никифора хаѵіѧ, и при папа Стефана и прочи нꙋрииници, многа имъ лѣта 1798, маиѧ 20.“

---

[1] Макар Москов да посочва, че житието е написано на осем листа (два повече от сегашните), не отбелязва невъзможността да се изнесат толкова подробности, известни по други преписи на житието.

[2] Очаквам в близко време да получа снимки от този препис, за да го публикувам.

Целият ръкопис е посветен на софийския мъченик Георги, защото в него са поместени две съчинения за светеца:

1. Служба под наслов „Мс҃ца феврꙋаріѧ .аі. дн҃ь ст҃агѡ сщ҃е номч҃ника Власіѧ и ст҃агѡ мч҃ника Геѡргіѧ новагѡ, иже во Сардакіи, на малеи вѣчерны, ст҃ихиры ст҃омꙋ Геѡргіꙋ“ (л. 1—15).[1]

2. Мс҃цъ феврꙋаріѧ .аі. день мꙋчені(е) ст҃агѡ мч҃ника Геѡргіѧ новаго во Сардакійстем граде, еже естъ въ Софіи. Бл҃гсви ѡ҃че прочитати (л. 15б—33). Сравнен с издадения от П. Динеков препис, този препис не показва съществени отклонения, откъм съдържание двата преписа се покриват, има само малки синтактични и езикови различия. И това е естествено, понеже ръкописите са от едно и също време — края на XVIII и началото на XIX в. (Софийски, № 281, обнародван от П. Динеков). Колкото за илюстрация на езика и правописа на книгата ще приведа част от завършека на житието:

„Бѣше же сеи мꙋченикъ лѣта .и҃і. возрастомъ, тонъкъ и високъ, нарꙋсничавъ, образѡмъ долгиѧвестъ, вежди возвишени и гꙋсти, носъ похилъ, пръсти рꙋчни тонки и долги, ѡбичаемъ смиренъ и препростъ и всѧкими добрими дѣли оукрашенъ, и всех предварѧше поклоненіемъ. И всакого господословеше познаваемимъ. Никогда же восмеѧ се без разꙋма, ни же изиде слово праздно и неподобно из оустъ его, ни же паки похвали се ѡ вѣщи некои, ни же за(ви)де комꙋ что любо.

Сицеви подвизи и сицеви борби Геѡргіѧ доблѧго храбреника, еже подвиза се и Христомъ оукреплѧемъ, въсіѧ последніѧ дни, страданіѧ пꙋтъ добре скончавшіи, мч҃еніѧ вѣнцемъ оувезе се, престаѧ его дꙋша, со архаг҃глые ст҃ыми славно носима, вънидe во дворъ Христа бога нашего, ꙗже и молитъ ѡ насъ Христа бога, ꙗкѡ да полꙋчимъ мл҃стъ въ денъ сꙋдни. Томꙋ подобаетъ всѧка слава, честь и поклоненіе, нынѣ и присно и во вѣки вѣковъ, аминъ“ (л. 33).

---

[1] Службата също е позната по малко преписи (пет преписа), от които единият е в българска печатна книга от 1855 г. (вж. П. Динеков. Пос. съч., стр. 110—113). В канона на преписа от 1798 г. краегранието гласи: „Сіе попъ тебе приноситъ, Геѡргіе“ (л. 9) вместо по-старинното „Попъ Пѣꙗ тебѣ приноситъ, Георгиѥ.“

Ще изнеса някои допълнителни вести за софийския книжовник поп Стефан и за подвързача на книги поп Младен. Макар да няма изрично означение, но по почерк би могло да се припишат на поп Стефан и следните ръкописи, които показват прилика и по съдържание с ръкописа в БАН; всички те са писани към края на XVIII и началото на XIX в.:

1. Софийска народна библиотека, № 704 — незапазен изцяло ръкопис, сега има само 24 листа, съдържа писмовник, говори се за селата Бояна, Биримирци, Орландовци, Малашевци, иска се помощ за Софийската църква „Свети Крал"[1]. На лист 15 е отбелязано, че през 1780 г., по времето на султан Хамит, в Софийско имало скакалци и гъсеници, които унищожили реколтата.

2. Софийска народна библиотека, № 747 — също незапазен изцяло ръкопис, съдържащ разказ за многострадалния Йов, житие на мъченик Харалампий, житие на Алекси, божи човек и др.

3. Софийска народна библиотека, № 243 — липсва само началният лист, има 240 листа, богослужебно съдържание — вечерни последования, утрини, литургии на Йоан Златоуст, на Василий Велики и др.

4. Църковен музей в София, № 240, който съдържа служба и житие на Харалампий (всичко 28 писани листа, четвъртина).

5. Църковен музей в София, № 56, Требник, 69 листа, голям формат, без приписка от преписвача или от подвързвача.

Подвързването на книги изглежда е било втора професия на поп Младен, както може да се съди от приписките, които лично той оставял по подвързани от него книги. Тези приписки дават вести не само за поп Младен, но и за доста лица в София от края на XVIII и първата четвърт на XIX в. Преди всичко той говори за софийския митрополит Теофан, споменат в приписки от 1788, 1790, 1791, 1798 г. Себе си определя като „повезач", както в някои приписки е отбелязал; в някои от тези приписки узнаваме и неговото по-пълно име — „повезач попъ Младенъ Николовичъ". Подвързиите на поп Младен са хубаво изработени, в дебели кожени корици, с орнаменти върху кожата.

Полезно е да се изнесат на едно място познатите сега приписки, отнасящи се за този книголюбив софийски свещеник. Приписките давам в техния хронологичен ред.

1. Отвътре на предната корица на руско старопечатно евангелие приписка: „Сие ст҃ое еѵг҃лıе знати сѧ оу храмъ ст҃а Кирѧкиѧ, глаголемаѧ митрополиѧ, повеза сѧ лѣто г҃сднѣ 1788, м҃сца іюніѧ к҃з., при деспотыѧ ѳеѡфана и при с҃щенцы киръ папа Аноте сакиларіѧ, и папа киръ Анастаса сикилион и папа Геѡргіѧ хаѵи Марковъ синъ и папа Ташоте Калпакчіѧ, и при епитрȣпа киръ Христоте Кȣюнѵиѧ и прочи нȣрииници.

Повезачъ попъ Младенъ Николович" (Църковен музей, № 180).

2. На предната корица на ръкописно евангелие:

„Сие ст҃ое еѵг҃лїе знати се ѿ село богохранимо Желѩва, преповеза се лѣто г҃сднѣ а҃ѱч, м҃сца ноемвріѧ д҃. Многа лета на ктыторомъ малим и великим, аминъ, при деспотіѧ ѳеѡфана и при настоѧтелѧ попа Вȣкоте ѿ Бȣхава.

---

[1] Б. Цонев. Опис.., II, стр. 329—330.

Повезач попъ Младенъ ѿ Софіѧ.

За повезіѧ хакъ ѕ҃. грош(а)" (Църковен музей, № 243).

3. Към стара гръцка печатна книга приписка върху предната корица: „Сие ст҃ое еѵ҃гліе знати сѧ низ' с҃та Неделѧ, повеза се лѣто гсд҃нѣ аѱ҃ча, (1791), мс҃ца иȣніѧ а҃., при деспотіѧ ѳеѡфана и при сщ҃еници киръ хаѵи Никифоръ, и при киръ папа Ташо Калпакчіѧ, и при киръ папа Стефана Терзиѧ, и при епитрȣпа Манолкоте Кюрчіѧ и прочи нȣрииници, много имъ лѣта, аминъ.

Повезач попъ Младенъ многогрѣшни" (Църковен музей, № 158).

4. На предната корица на ръкопис от края на XVIII в. приписка: „1796. Сіѧ филада естъ благородномȣ, славномȣ, разȣмномȣ, всакой чести и премȣдрости достойномȣ и любезнейшемȣ нашемȣ милостивомȣ приѧтелю кирію киръ Іѡванчо, желаемо здравото ѡ господе на многаѧ лета, аминъ" (Софийска народна библиотека, № 749).

5. Приписка към ръкопис № 240 на Църковния музей: „Сиѧ филада зн҃ати сѧ на ст҃ое Вазнесеніе, подновисѧ и сгради сѧ при сщ҃еники папа Анастаса и при папа Іѡвана Шиѧковчанинъ, и при епитропа киръ Велчоте Терзиѧ, и при настоѧтелѧ Іѡванчоте Бакалинъ и прочи нурииници, многа имъ лѣта, 1800 декем[ври] 2.

Повезач попъ Младенъ Николовичъ".

6. На предната корица на руски печатан пролог:

„Весно бȣди какво сѧ поднови сие Прологъ при киръ Іѡванчоте кȣю(м)ѵиѧ, епитропа оу храмъ с҃ты Никола ȣ кюрчиите, и при попа Младена повезача, и при попа Іѡвана папȣѵиѧ и при киръ Тотете певца и прочи нȣриници, многа имъ лѣта, 1803 декемвриѧ г҃." (Църковен музей, № 246).

7. Приписка на предната корица към ръкопис от XVII в.: „Ѱалтиръ дȣшеполезно пѡпъ Младенъ ѿ Софиѧ 1828, месецъ марта, денъ 7" (Църковен музей, № 4).

* * *

Подчертаване заслужава този факт — старата руска литература познава две оригинални съчинения, посветени на Георги Софийски — житие, написано от псковския монах-свещеник Илия през 1539 г., и служба, написана също през XVI в. от монаха Василий. Двете съчинения са познати по много повече преписи, отколкото има от българските творби за светеца.[1] В случая обаче по-важно е друго, а именно, че тук имаме хубава илюстрация за книжовното общуване между българи и руси през средновековието и по-специално за въздействие на българско произведение върху две руски книжовни творби. Макар и много важни, проучванията в тази област са все още малко. Малко са и изследванията конкретно върху авторите на посочените руски съчинения поп Илия и монах Василий. Напоследък у нас проф. П. Динеков доразви някои наблюдения на руския славист А. И. Яцимирски в изследването си „Из истории русско-болгарских литературных связей XVI—XVIII вв.“[1] Усилията на автора са насочени в долавяне на някои общи тенденции при очертаване на българския живот, отразени в житията, написани от поп Пейо и монаха Илия Псковски. Динеков основателно приема в известна степен някакво пряко въздействие на поп Пейо върху Илия Псковски; той е склонен да отправи укор на Яцимирски, когато пише за последния: „А. И. Яцимирский отмечает, что автор русского жития (Илья) не знал жития, написанного попом Пейо. Образцом для Ильи в его литературной работе, как считает А. И. Яцимирский, служило житие Иоанна Нового Белградского, написанное Григорием Цамблаком. В подтверждение своей точки зрения А. И. Яцимирский приводит ряд параллелей между этими житиями. Не следует, однако, считать завершенным исследование вопроса о взаимоотношениях русского жития Георгия Нового, написанного Ильей, с болгарскими литературными памятниками, посвященными софийскому мученику, тем более, что это касается одного из интереснейших периодов развития древней болгарской литературы“ (разр. м. — *Б. А.*)[2] Тази критика спрямо Яцимирски е основателна, когато се вземат под внимание изказаните от него мисли в книгата му „Из истории славянской проповеди в Молдавии и Валахии XV—XVII вв.“[3] Трябва обаче да се каже, че само две години по-късно сам Яцимирски коригира схващането си. Като издава текста на житието по неговата кратка проложна редакция в Рилския ръкопис от XVII в., той пише: „Хотя в „Мучении“ (става дума за житието от Илия Псковски — б. м., *Б. А.*) ясно говорится о том, что единственным источником для автора послужил рассказ о Георгии двух афонских монахов, приходивших в Россию, тем не менее изучение проложного жития этого святого наводит на мысль, что или монахи-рассказчики или сам Илья знал проложное житие в югославянской редакции... Сделанное нами сравнение краткого жития, которое можно назвать болгарской редакцией, с трудом псковского иеромонаха Ильи по-

---

[1] Вести за такива преписи вж. напр. у: А. Востоков. Описание рукописей Румянцовского музеума, стр. 526, 592; Е. Барсов. Описание рукописей и книг, хранящихся в Выголенской библиотеке, стр. 46; А. Е. Викторов. Каталог славянорусских рукопи-

---

сей Д. В. Пискарева, стр. 25, 27, 33; Описи рукописных собраний в книгохранилищах Северной России, стр. 63, 88, 306; В. И. Срезневский и Ф. И. Покровский. Описание рукописного отделения библиотеки Академии наук, т. I, стр. 162, 173, 181, 302, 304, 307, 341, 388, 393, 395, 403, 405; Љ. Стојановић. Каталог рукописа и старих штампаних књига Србске краљевске академије, стр. 20; П. Строев. Рукописи славянские и российские... И. Н. Царскому, стр. 635; А. И. Яцимирский. Опись собрания П. И. Щукина, II, стр. 18; Описание славянских рукописей Троицкой Сергиевой лавры, II, стр. 207; Славянорусские рукописи В. М. Ундольского, стр. 223, 425; Б. Ст. Ангелов. Стари славянски текстове. Известия на Института за българска литература, VIII, 1959, стр. 274—286; П. Динеков. Из истории русско-болгарских литературных связей XVI—XVIII вв. Труды ОДРЛ, XIX, 1963, стр. 318—324; С. Н. Смирнов. Сербские святые в русских рукописях. — Юбилейный сборник Русского археологического общества. Београд 1936, стр. 161—264.

[1] Труды ОДРЛ, XIX, 1963, стр. 318—324.

[2] П. Динеков. Пос. съч., стр. 319. Срв. още стр. 323.

[3] Памятники древней письменности и искусства. Т. CLXIII. Спб. 1906, стр. LXXIV—LXXVIII, 97—102.

казывает, что первое не может быть сокращением русского агиографического произведения, а оно служило источником для последнего. Следы болгарского жития нетрудно проследит даже среди черт вполне литературной обработки его Ильей, пользовавшимся, как упоминалось раньше, и устным рассказом афонских монахов."[1] Както в тази своя работа, така и в други издирвания Яцимирски не показва връзката между двете произведения, не сочи в какво се изразява тя, доколко и как Илия Псковски заимствува от софийския книжовник поп Пейо и пр. Това предстои да бъде извършено в науката, то ще бъде ценен принос в историята на българо-руските книжовни връзки през епохата на тежкото турско робство.

ЕЛЕНСКИ ПРЕПИС НА ЖИТИЕТО НА ГЕОРГИ СОФИЙСКИ

… сѹщꙗ любьзно възрѣвъ на нъ ласканьми, хотє оуловити юность єго, рек сице: „Ѡ, юношє, пощеди свою юностъ, нелютою съмрьтію и ѡгнемъ съжежен бѹдеши, и свѣта сего и красоти лишиши себе, нъ пристѹпи къ вере нашеи и бл҃гыхъ всѧхъ насладиши се. И сн҃ѹ моемѹ единомѹ братъ бѹди, мене же сн҃ъ, ꙗкоже и съи єдинъ сн҃ъ мои." Къ симъ юноша ѿвѣща: „Єдино рекохъ ти, иного гл҃а не имаши ѿ мене слишати въ вѣкы, ꙗко азь Хр҃ста моего не ѿвръгѹ се."

И тако сѹдіа повеле съ безчъстіемъ и съ нѹждею вести его и въ вънѹтрьнюю темницѹ затворити его. И тѹ приходитъ къ немѹ единъ ѿ сщ҃еникъ града того и молбою оумьздивъ темничнаго стража, еже прогл҃ати съ нимь, понеже любимъ бѣ емѹ. И сіе полѹчивъ, оутврьждаеть его словеси благыми. Ѡн же ꙗко землꙗ благаа пріемлетъ семена въ ср҃дци своемь И тако оутврьдивъ его доволно сщеникь, ѿходитъ въ своꙗ си.

И абіе вь тьи час приходетъ къ немѹ въ темницѹ тех ересеначелници множьство и многыми прѣльщенимы и ласканими покѹшающе се того прѣльстити и ѿ Христа ѿвратити. Ѡнъ же ни въчто бледивіе гл҃ы ихь въменив, едино рек имъ: „Ѡ, свемѹдрьни и въсакаго ридаіа достоини, что въсѹе трѹждаете се, азь въ радости дѹши моеи Христа моего ради днесь оумираю каковѹ либѹ съмрьть, аще наведете ми. И сице да ви естъ вѣдомо: Аще въса богатьства и въсѹ славѹ земльнѹ, аще и цр҃ьствіе мира сего върѹчилъ би ми, Христа моего не бѹди ѿврьщи ми се въ вѣкы."

И по некыхъ днехъ пакы приводетъ его къ сѹдилищѹ. Събравше се тех ересеначеліци множьство, непрѣстанно вадещи на нъ и въпіюще гласи мног҃ими, на сѹдію гл҃юще: „Таковаго, похѹлившаго вѣрѹ нашѹ и нашего началника, намъ законъ естъ ѡгнемъ таковихъ съжещи. Даждъ его намъ на съжеженіе."

---

[1] А. И. Яцимирский. Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской литературам. Известия ОРЯС, XIII, 1908, кн. 2, стр. 168—171.

Сꙋдіа же много того пакы ласкавъ и видевъ, ꙗко ничто оуспетѝ можетъ, дастъ его волиих, рек сіце: „Грѣхъ его на дꙋшахъ вашихъ, что хощете, съ нимъ сътворите.“ Ѡни же оустрьмише се на нъ ꙗко влъци растрьгнꙋти агньца. И свѣзавше емꙋ рꙋце на ѡпетъ и проведоше его скрозе въсе трьжище. И проповѣдникь ихь въпиꙗше: „Грѣдѣте въси и несѣте дрѣвіе, да съжжем сего, иже законъ нашъ похꙋлившаго и законодавца нашего Мохамета, Христа же своего не хотеща ѿврьщи се.“

Водимꙋ же емꙋ, ꙗви се емꙋ прѣдреченны сщ҃енникъ и прогл҃авъ емꙋ издалече страха ради нечьстивих: „Прѣтрьпи, брате, въ малѣ днесь, да въ вѣки съ Христѡм ликꙋеши.“ Ѡн же ѿрек: „Моли гс҃да ꙗко да оукрѣпит ме.“

И тако приведше его на оуреченное место, идеже хоте вѣнчати се блажены, близъ ст҃їе Софїе; въжегше же ѡгнъ велїи ѕѣлѡ, ничимже мънши пещи халденскїе, и съвлѣкоше егѡ ѿ ѡдеждъ. Нъ егда вождаше егѡ едини ѿ мꙋчителеи, свѣзали же емꙋ бѣхꙋ рꙋце наѡпет своими си емꙋ оубрꙋсѡм, оужем же за вїю водимъ бѣше. Єгда приближивше се и видѣвше ѕѣлѡстъ ѡгн҃ꙗ, гл҃авъ емꙋ воден егѡ персѣнин: „Ѡ, Геѡргїе, зриши ли величество ѡгн҃ꙗ? Ты не можеши сего сътръпети никакоже, нъ сице съвѣтꙋю ти аз; Христа твоегѡ ѿврьзы се и пристꙋпи къ вѣрѣ нашеи, дондеже молет те, дары веліи дают ти, ꙗко и безъ моленіа и безъ дарѡв хощеши пристꙋпити къ намъ.“

М҃чникъ же, ѡсклабив се, рече емꙋ: „Ѡ, свемꙋдрьныи въсакои и слѣпивы и перьсенѣ, ѡслѣплени и чꙋвьстьвныма и мислънима ѡчима, и никогда же можете ꙗсно възрети на висотꙋ и познати своего създателꙗ. Нъ светы и богы наричете чл҃вци, подобно страстны вамъ, не гл҃ют же мои, иже иниꙗ съшьствꙋющие, ими тако ст҃аа и радости испльнени сꙋще.“

Персенинъ же рек: „И кто сꙋтъ си, ими не зримъ их“? М҃чник же: „Рѣх ти, ꙗко слѣпи есте. Сего ради азь радꙋю се ѡг҃ню семꙋ, вамы скореише прѣданъ быти и ѿ вас разлꙋчити се, и съ ними ѿидꙋ абые, въ вѣкы прѣбꙋдꙋ.“

И тако приспевше до мѣста и къ ѡг҃ню приближивше се, и въ тьи час приспевъ сꙋдіѡв сынь на многоцѣнием и добропльтиѣмъ кони, и многоцѣниѣ хазден, злата блистае се, и поꙗсъ егѡ веліи сребрѡм и златѡм сіае, и ѡрꙋжіе его въсе ѡкованно сребрѡм и златѡм прѣсіающе, тюльбенть веліи на главѣ ими. И ѿ конꙗ главою прѣклон се къ Геѡргію, идеже при ѡгни свезанъ и ѡбнаженъ стоꙗше, и тако радостно некако бѣседꙋе къ немꙋ: „Мои баща послалъ ме есть, бащи моемꙋ сынъ да еси, мене же брат богомъ да бꙋдеши. Єдиною бесѣдою тъчію нашъ бꙋди и въса сіа, иже на менѣ зриши, въса тебѣ ѿ нынꙗ да бꙋдꙋтъ. И зде прѣд велічьствомъ народа въса сіа ѡблѣкꙋ и възложꙋ на те. И конъ съи многоцѣнныи въсѣдіи и иди, ꙗможе хощеши, и твори, еже хощеши.“

Геѡргіе же, възревъ на нъ и рече: „Нѣстъ реклъ тако Христосъ богъ мои, ꙗкоже ты гл҃еши, нъ сіце рекълъ естъ: „Иже исповѣстъ ме пред чл҃вкы, исповѣмъ и азъ егѡ прѣд ѡ҃цемъ моимъ, иже естъ на нб҃сехъ, а ѿвръгіи се мѣне прѣд чл҃вкы, ѿвръгȣ се и азъ егѡ прѣд ѡ҃цемъ моимъ, иже естъ на нб҃сехъ." И сего ради азъ грѣдаю тѣло мое волею ѡгню семȣ на съжеженіе, сребро же ваше и злато съ вами бȣди въ погыбѣлъ."

И тако посрамив се сȣдіѡв сынъ, прѣд величьством нарѡда сіа слышавъ, рȣкȣ на лице своемъ възложивъ и конꙗ петни жестоко оударивъ, ѿскочивъ, ѿиде, на мȣчители рек: „Въскорѣ сего прѣдадите ѡгню."

Ѡни же сътекше се, гласы и въпьлъ въздȣхъ биюще, емше Геѡргіа и въринȣше егѡ въ ѡгнѣ. И приспевъ единъ ꙗничаринъ и истрьгъ его изъ ѡгнꙗ и рече къ немȣ: „Пощеди себѣ, ѡ Геѡргіе." Ѡн же не хоте ни възрети на нъ, и пакы въринȣ егѡ въ ѡгнъ. И даже до трижди върѣвающе и изривающе. И видѣвше, ꙗко ничто оуспети могоутъ и любве Христови никакоже ѿтрьгнȣти могȣтъ, конечнѣ въврьгоше егѡ посрѣд(ѣ) ѡгнꙗ. И сице прилȣчи се, ꙗко ѿ въстока пасти емȣ вознакъ, посрѣдѣ скрадѣ ѡнои и посрѣдѣ зельнаго пламене зреше се леже, прѣгорѣвши же съоузы, иже на рȣце егѡ. И тако въздвигь дѣснȣ свою рȣкȣ и знаменав се креста ѡбразно, съ гласѡм и дȣхъ испȣстивъ, възȣпив… ꙗко въсѣмъ прѣдстоещимъ слышати: „Господи Іисȣсе Христе, боже мои, пріими дȣхъ мои." И прѣдастъ блажени Геѡргіа, м҃сць маіа .кѕ. дн҃ь, въ неделю мѧсопȣстнȣю Петрова поста, въ .ѕ҃. час дн҃е.

Сіа же ꙗко видѣвше и слишавше мȣчителіе, оутекомъ тамо сътицахȣ се, дрѣвіе възметающе. И не довлѣще имъ дрѣвіе, беззаконим и нечьстивим, нъ и дъскы ѿѡколъ христианьскых въсхищающе, възметахȣ на ѡгнъ, еже въ коньцъ съжещи и прахъ сътворити.

Нъ въса видѣщее око и зде чȣдо дѣиствова м҃лстивное. Ꙗснȣ сȣщȣ въсȣдȣ под нб҃снымъ и ѿ висоти нб҃сных спȣстив се ѡблакъ малъ, елико над скрадою ѡгнꙗ, ꙗвлꙗше се зрещимъ, испȣщаꙗ благою росȣ и погаси жестотȣ пламене. Видѣвше мȣчителіе, чѣда агарѣньска, съ самимъ діаволѡм посрамивше се, бѣжаше. Христіане же, съ сщ҃еннымъ клиросѡм, ѿдалече стоеще и зреще, рȣце на небо въздевше, даше славȣ богȣ. И тако дрьзнȣвъ единъ ѿ сщ҃енникъ, иже прѣжде гл҃ави съ ним въ тьмници, и шьдь къ сȣдіи и рек: „Волю вашȣ съ юношȣ сего, еже хотесте, сътвористе. Даждъ ни ѡставшее ѿ костеи егѡ да погрѣбемъ, ꙗко христіанинъ естъ и Христа ради оумрѣт" (sic). Ѡн же рек: „Аще можеши ѿ начелникъ наших пристȣпити, възми, ѿ мене не имаши ничесоже. Тъчію блюди се, ꙗко не имамъ ти что сътворити."

Та[ко] сщ҃єникъ, съмотривъ блюдѣщих и оубоꙗв сє, и протєкъ къ продающомȣ бозȣ и томȣ христианинȣ сȣщȣ. Близъ бо бѣ мєста, идєжє съжєг'шє мч҃ника, мольбними гл҃ы начєтъ ємȣ гл҃ати: „Єда можєши ѡставшєє мощи ѿ мч҃ника дати мєнѣ?“

Ѡн жє ѡбѣща сє, рєк: „Допȣсти ми єдиногѡ ѿ хр҃стианъ, имȣща врєтищє.“ Ѡн жє, пославъ єдиногѡ ѿ сщ҃єникъ, Іѡанъ томȣ сщ҃єникȣ званіє, и въземъ мощи ст҃аго мч҃ника и принєсє и въ цр҃кѡв ст҃ыє вєликомч҃ницє Марины. И събирают сє вьси съ сщ҃єнимъ клиросѡм и съ митрополитѡм Панагратіємъ, и съ подобними ѱалмы и пѣ҃снми погрибаютъ єгѡ въ вєлицєи цр҃квы митрополіи ст҃ыє вєликомч҃ницє Марины, въ лѣтѡ ѕкг., въ цр҃ства Сєлимова.

Бѣшє жє по тєлєсномȣ видѣнію тънъкъ, висѡк възрастѡм, сȣхонавъ, ѡбразомъ дльгь, и прьсти рȣчни тьнки, дльгы кȣмȣдъ и рȣди власы имѣє. Ѡбичаємъ бѣ смѣрєнъ, млъчаливъ, кротѡк. И никогда жє възміа сє бєзь разȣма, и никогда жє изыдє ѿ оустъ єго слово скврьно. Бєшє жє лѣтѡм .и҃і. Врѣмєни жє малȣ прошъдшȣ, въсȣ жє прославлꙗєи ст҃ыхъ своих богъ, и сєго своєго раба прославы. Слаткыє вонѥ и благооуханіа исплъни мощи єго, въ славȣ богȣ прославлꙗющомȣ, ижє вѣрно того славєщєи.

Молю ȣбо вас, братіє, прочитающє сих, дадитє славȣ богȣ, оукрѣплъшомȣ того тако пострадати въ сіє послѣднєє дн҃и, и посрамившомȣ бѣсовскȣю крѣпость и Христа прославлъшомȣ, томȣ слава и дрьжава въ вєки вєкомь, аминь.

СЪДЪРЖАНИЕ

Служба на Кирил Философ 4
Прослава на Кирил и Методий 17
Някои житийни текстове за Кирил и Методий 24
Канон на Кирил Философ 36
Солунска легенда 44
Канон на Вячеслав 67
„Лѣтописьцъ въкратъцѣ“ в Симеоновия сборник от 1073 г, ... 75
Георги Хировоск — За поетическите фигури 89
Презвитер Йоан 106
    1. Житие на Антоний Велики 109
    2. Житие на Панкратий 130
Писмо на Яков Светослав до руския митрополит Кирил III 139
Исай Серски 148
За книжовното творчество на Константин Костенечки 162
    1. Превод на астрономо-космографски съчинения 164
    2. Пътуване до Палестина 190
    3. Летописно съчинение на Константин Костенечки 196
Константин Костенечки — Сказание за буквите 200
Пътеписни съчинения 231
    1. Описание на светите места в Бдинския сборник 233
    2. Пътепис на Арсений Солунски 237
    3. Географско описание от Димитър Кантакузин 242
    4. Късни пътеписи 243
Мардарий Рилски 254
Димитър Кратовски 259
Два преписа на житието на Георги Софийски 268

ИЗ СТАРАТА
БЪЛГАРСКА, РУСКА И СРЪБСКА
ЛИТЕРАТУРА

*

Изд. редактор Л. Цанева
Техн. редактор Ал. Иванов
Коректор Ел. Котева

*

Дадена за набор на 20.IV. 1967 г.
Подписана за печат на 11. VIII. 1967 г.
Формат 71/100/16 Тираж 2000
ЛГ III-8
Печатни коли 17,50 Издателски коли 20,83
Цена 2,82 лв.

*

Набрана и отпечатана в Печатницата на Издателството на БАН
София, кв. Гео Милев, ул. 36
Поръчка № 245